

КОМИТЕЕ
СЫРЬКАР

932

ИЖМБИС II-ОД ВО ВЕЛОДРЬБИГАСЛЫ
ЕЛОДПАН НИЛА I-ОД ЛУКӨД

ЮЗКОСТ
ОЛАННОТ
(ИСТОРИЯ)

И. ДОРЖИН

И 95 - 11

H129-

17.

129-III

17.

	Коми-3
3	1782

П. Д О Р О Ъ И Н

Л Ö З К О С Т О Л А Н Н О Г (И С Т О Р И Я)

ШКМ-ын II-дд ВО ВЕЛÖдЧЫГJАСЛЫ
ВЕЛÖдЧАН ЊИГА I-дд JУКÖд

Г.П.Б. в Лнгр	Ц
О.Э. 1932 г.	
Акт №	

К О М И Г И З
С Ы К Т Ы В К А Р
1 9 3 2

П. Дорония — Об-
ществоведение (История)

Тираж 2200. Зак. № 6237

Изд. № 17, уп. обл. № А-254

Редактор М. Доронин

Тех. ред. В. Соснин.

Ка
быдм

Кап

щом

рікј

поэ

бөр

Кап

тіс

зев

важ

ком

бер

ној

туј

сув

цел

но

јур

јур

уж

вл

чө

ме

ціс

ма

бо

бу

ці

Сдано в набор 13-ІІ-32 г.
Типография Коми ГИЗ-а,

г. Сыктывкар,

Сдано в печать 28/ІІ-32 г.
Коммунистическая, 1.

АНГЛЫАБЫН ПРОМЫШЛЕННӨЙ КАПИТАЛИЗМ КЫПТӨМ

Капитализмлы быдман условіе лөдчысјаслы быдлунја ужын удајтчывлө
неөтпыр кывлыны фабрик-завод јылыс.
Капиталистическөј производство јылыс.

Корсаң заводитчис промышленнөј капитализм, кушөм кадсаң мөдисны кыпавны капиталистическөј фабрикјас,—тајө темаын лөө сыјылыс сорни пунктөма. Оз поз сја толкујтны, мыј капитализм чөвлөһөн феодализм бөрын пунктис, һемтор вөрәөдтөг, һекодөс дојдтөг. Капиталистическөј производство јөткөмөн, пазөдөмөн вештис ас туј вывчыс ставсө, мыј вөлі сылы зугө, пыкө і зев чорыда дојдис воzza общественнөј классјасөс. Став важ олөм вылөмсө, став общественнөј классјасөс, ас колөм сертыс капиталистјас домисны ас производство берданыс, лөгөдисны ас колөм сертыныс государственнөј строј. Буржуазја, капиталистическөј производстволы туј пискөдигөн, һемторјөн ез лыдчыс, һинөм возын ез сувт: быдмыны зугыс цехөвөј ремеслөс путкылтис, цехөвөј законјас бырөдис: власт кор ковмис лөсөдны ас ногөныс, ас кјас бостны, ез донјас дворанскөј корол јурјасөн, смела зев швичјөдліс сарјаслыс, королјаслыс јурјасөс, ез кө королјас өтсөглас буржуазја серти ужавны. Онја буржуазја шуам, зев чорыда кутчысө власт бердө да вјрөн пөдтө робочөј класслыс кыпөдчөмјасөс, но воzzaжык кадө буржуазја, кор промышленнөј капитализм муртса-на кыпөдчис, сек зев революционнөја кос нуөдис дворјанскөј королјаскөд, асчыс быдман туј тупкан законјаскөд. Но муртса удајтчө власт бостны ас кјас либө сарјасөс, королјасөс подчинитны буржуазнөј конституція бердө,—буржуазјалөн революционнөј тујвиъ помасө.

Промышленнөй капитализм Европанын заводчө 18
нем бөрја помсаң-нын вөлістї. Медвоз промышленнөй
капитализм вужасіс Англїяын, Һеуна. бөрынжык
Францїяын, Германїяын да Россїяын.

Промышленност
16-17 Һемын

Мі өні зев бура төдам, мыј унжык
Һөбан төвар, көлујыс вөчсө фабрік-за-
воджасын.

Гырыг каменнөй жужыд стрөйбајаса, зев уна ужа-
лыг лыда, быдсама пөлөс машинајаса—вот кызі мі гө-
гөрвоам фабріка да заводјас. Гырыгжык карјасын ем
уна сікас фабрікјас, заводјас. Фабрікалөн медса сін-
улө усан торјыс, мыј сен ужалөны уна јөз, машина
пыр ужыс мунө і зев уна төвар вермө [лезны өтї
луннас.

Во кыксо сајын Һекущөм фабрік-заводјас ез на
вөвны мірын, сіјө-жө карјасас став колан, вузасан-Һө-
басан көлујсө вөчїсны ремеслеңнїкјас қолөңзїк мастер-
скөјјасын; ез машинаөн, Һерт, а кїөн да самөј прөстөј
ужалан көлујөн. Став промышленностыс вөлі ремеслең-
нїкјас кїын. Вежон кост ремеслеңнїк ужыштас, сесса празнїк
лунө, мїбө прөстжык кадө, ачыс-жө і вузалө ассыс вөчөм
көлујсө матысжык базарјас (рынок) вылын. Ташөм
ремеслеңнїкјас вөліны сїктјасын і карјасын. Став новлан
көлуј: көм, паскөм, сїтеч, ној, быдсама сікас матерјө-
јас—вөчїсны ремеслеңнїк мастерскөјјасын, а көрта
көлуј слесар да кузңеч—мастерскөјјасын. Гашкө лыд-
Һывлїнныд Һїга „Робїнзон Крузо“. Сїјө Һїгасө гїжысыс
вот мыј вїсталө Англїјаса ремеслеңнїкјас јылыс.

„Сукно кыысјас доза унаөһөс. Унжык керкаас-нын
тајө ужсө ужалысјас емөс. Петан-кө да кїлчө вывса-
ныңд горөдан, зев уна ремеслеңнїк вермасны өтщөщ
шыасны ас мастерскөјјассаныс“. Тајө вїстторјыс пет-
көдлө сїктса ремеслеңнїкјас јылыс. Но ташөм-жө поснї
ремеслеңнїкјас вөліны і карјасын. Қолөңзїк ужалан
мастерскөјјасын ужалөны, сен-жө і вузалөны Һөбасыслы
төварсө Вот тазік французскөј шлапа вөчыс јылыс
вїставсө: „Шлапа гындыслөн мастерскөјыс Сена ју
дорын, ічөтїк жырјын. Тыр сені быдсама поснї көлуј-
јас: пөрт, бөчка, тојїн, скалөјас, 60 кымын гын шлапа
балїтан бала. Вот тан ужалө шлапа вөчыс, гындө ву-

руныг шлапаяс. Гындыгас, костыгас да сени-жө і
вузавлө, һөбыг-кө лоас. Ыжыджыка паскөдчыны ре-
меслеһнык оз вермы; сурясөһ да унжыкөн луннас оз
пет ташөм мастерскөйясыг төвар. Төвар жаж, ештөм
төварясөһ, оз рушка-рашка кыв ремеслеһныклөн. Ку-
лө-да сөмын 20-30 шлапа колө, — 15-20 мив дон
ставыс“.

Ыжыдө мастерскөй ремеслеһныклөн, паскыда-ө
производство пуктөма, позө та серти гөгөрвоны „унжы-
кыгсө мастеряс ужалөны өтнанысөн. Мукөд мастераыс
ужөдө подмастерийясөс кык кымынөс. А мукөдыслөн
өтик подмастерийө да кык учеһик (ремесловелөдчыг)“.

Гермаһияын 1387 воын Франкфурт карын
мастерскөйясын ужалысны: 1550 мастер да 800 под-
мастерийө.

Ташөм вөлөм ремесленнөй промышленност Рытив-
лун Јевропаын. Та модаа-жө вөлөма ремесло важөнсө
Россијаын. Оти путешествеһнык вот кыз вөгтавлө Рос-
сија жылыг:

„Ремеслеһныкяс агныс вөчөны төвар, агныс-жө і
вузалөны. Вузасаныныс сецшөм векһидик мыј вөла пырыг
бергөдчыны он вермы, өдва төран.

Цех организа-
ција ремесло
гөгөрын

Ремеслеһныкяс зев важысан, медым
мөдамөдлыг нажетка да һаһ һемырды-
ны, лөгөдавләмаөс сецшөм организацијаяс,
кодјас шусывләмаөс „цехясөн“. Цех вөлөм-
кө виқө өтик сикас ремеслоын уна уж нуөдыгясөс,
медым ремеслоын да вузасан ужын ез вөв мөда-мөдыслы
соравлөм, (конкуренција). Медгасөһин карса ремес-
леһныкяс, ставныс вөлөм цех устав серти ужалөны.
Өтик ремеслеһнык сен абу вермывлөма ремеслоө
кутчыгны цехө пыртөг. Цеховөй ремеслеһныклөн медга
полөмыс вөлөм со мыжыг: мед ескөн ещажык вөліны
ремеслеһныкяс, төвар вөлі өтмодажык өткод качест-
во серти, мед төварһөбыг быдсөнлыг өтмоз һөбіс,
вескыда-кө шуны, мөда-мөд костын конкуренција мед
ез вөв. Та серти цеховөй уставясө, конкуренцијаыг виқан
помөдјас пыдди, со кушөм торјас вөлі гижөма:
кымын подмастерийөс, кымын учеһикөс позө виқны
ремеслеһнык-мастерјаслы, кушөм инструментјасөн колө

ужавны мастерскöйын, ыжыдао, паскыдао суконшик-аслы сукно вöчны. А медым ещажык мастерјас codic-ны увсаң, цеховöј уставын вöлі сіз-жö урчитöма, кымын во колö ученјавны, кымын во подмастерјöын пукавны. Часовöј ремеслоын вöлөм колö ученјкын пукавны 12 во, сесса та бöрын вöмисті шедö подмастерјö званјö, а коркö сесса уна во мыгті шедö і мастер чін. Мукöд ремеслоын, шуам һаң пöжалан ужын вöлөм ученјкалан кад сöмын кык во. Медым пырыс пыр мастерöз четчыштны, цеховöј устав вöлөм оз сет.

Тазік ремесленњикјас важысаң вöлөм цеховöј законјас-пыр аснысö вiзöны конкуренцијасыс. медым мöда мöдыслыс һаң кусöк ез ло мырфöма. Ремесленњикјас правітелство-пыр тащöм законјассö перјылöмаос. Асныс ремесленњикјас, дај пöмщија надзирателјас щöщ вöлөм зев чорыда вiзöны, медым һекодног һöтiк морт ез вермы вужны цеховöј законјас. Кор мödic капіталістическöј фабрика кыпавны, цеховöј ремесленњикјас быднст мödicны пощны, медым тајö законјас ез вöв вужöма. Цехјас мödicны мешајтны, зугны, капіталістическöј промышленностлы быдмыны, капіталістјаслы быт лоі, лiбö вужны цеховöј законјас вывтi, лiбö цеховöј законјассö зiкöз пöрöдны боквылас. Цеховöј ремесло быд государствоын вöвлöма.

Ремесло бердö Сiктса ремесленњиклыс (кустарлыс) чужіс тöвар сыр- да карса ремесленњиклыс вöма һеуна зöм-jo һöбыс (скуп- dödic, а бöринас зiкöз ас кiпод улас под-щiк) чiһiтiс скупшик. Вот кыз сіјö лоі. Возжык шулім, мыј ремесленњик тöварсö ачыс вöчiс, праһникö, лiбö прöстжык кэдö ачыс, ас вöлөн-dod-dөн-жö петкödic рынок вылö тöварсö вузавны, ез-кö һöбасыс вевјав мастерскöјсыс һöбны. Ремесленњиклөн тöвар ез-кö iн колан кадö матысса рынок вылын ковміс-кö ылöжык нуны, секи мыј? Тöвар дорын-кö дыржык мöдас сулавны да һöбасысöс корсысны, мастерскöјмс мöдас сіјö каднас сылөн сулавны. 15-16 öд һемјасын-һiн адзам, мыј тöварјас вузавны вöдiтöны морејас саяö, мукöд государствојасö, аслыс пöлöс јöз—купечјас. Щерт, возжыксö ремесленњик ачыс тöвар вöчiс, ачыс-жö і вузаліс рынок вылын, но возö таз һекодног ез вермы

лоны, медым сырјо њобны і товар вузавлыны, воzza мoз-жo аслыс. Лоі мед бoрын тoвар вoчан ужлыс вузасан уж торјoдны, кодлыкo мoдлы сетны, медым сјo мортыс корcіс сещoм рынокјас, кыс ескoн пoзic њобны сырјо ремеслeнњиклы вылo і сылыс вoчoм тoварсo вузавны. — Медым, мoдногoн-кo, ремеслeнњик-а—њобасыс-е кcстo сувтic кoјмoд морт—вузасыс-њобасыс. Ташoм мортыс сурі — купеч. Купеч њoзic ремеслeнњикјаслыс став тoварсo мoдic новлoдлыны вузавны ылысжык рынокјас вылo. Кор јонжыка паскаліс вузасањ уж, ковміс тoварлы корсны ылысжык рынокјас: мукoд гoсударствојасыс, морe-океанјас сајыс. Ташoм нoгнaд-тo ремеслeнњик eз-њын вермы ачыс ассыс тoварсo вузавны њобасысeлыс, быт ковміс сек пырны купеч лапаулo. Кор рынок паскалі, ыжді тoвар њoбыс ылысміс ремеслeнњик дoрыс, а ылысса њобасыскoд верміс сoмын ремеслeнњикoс кoртaвны купеч. Сіа-жo-і сырјо рынокјас ылысмісны ремеслeнњиклы. Бара-жo сјo сырјoсo верміс њобны ремеслeнњиклы вылo сoмын купеч. Купеч тајo кадсањыс eз лo прoстoј тoвар новлoдлыс, а мoдic нырнуoдны прoизводстваын: мoдic щoктыны тoвар вoчны выл нoгoн, њобасысјас вкус сepтi. Ремеслeнњиклы выл нoгoн уж пуктыны ковміс дeнга. Дeнга уждысны пoзic купеч oрдыс. Купеч уждic дeнга ремеслeнњиклы, њoбic сы вылo сырјo. oтсалic інструментјас вылмoдны, нo такoд щoщ бoстic ремеслeнњикoс і сылыс прoизводство ас кабыр-улас.

Цехoвoј ремe-сло oз сет цехo-вoј устав вужны

Таz купеч верміс дeлајас ассыс бергoд-лыны, сoмын cіктса ремеслeнњикјас (кустар-јас) кoстын. Карo ремeсло бердo купеч eз на cібав. Сен цехoвoј законјас eз сетны сылы вoла. Сен ремеслeнњикјас вaж мoз-на пiњoн і гыжioн цехoвoј законјас бердo кутчicісны. Медым прoизводство бердo бoстчыны купечлы карын ковміс пазoдны, бырoдны цехoвoј законјас. Нo цехoвoј законјас дoзa-на вoліны јонoс. Купечлы карса цехoвoј ремeслоoс кoлo вoлі пoрoдны тyј вылыс. Пoрoдны сјo лoбoвoј ударoн eбoс eз тырмы, торгoвoј кaпiтaліст кыщoвтic цехјасoс, цехoвoј законјас-сo і бoрвывсањыс лoсыджыка путкылтic цехoвoј ремe-слоoс. Вот сјo кыз лoны верміс.

домашњаја система Кор купеч цехјас вѳсна ез вермы сѳ- бавны карса проѳзводство бердѳ, сылы лоѳ ассыс ужсѳ вуждѳны сѳктса ремесленѳик мастер-скѳѳјасѳ. Стеревѳаын цеховѳј законјас ез вѳвны, а вѳ- лѳны-кѳ вевјалѳсны-ѳѳн кѳссѳны сѳјѳн вѳма пырысжык вѳлѳ поѳѳ бостѳыны сенѳ купечлы. Кыз возжык-ѳѳн вѳлѳ вѳста- лѳма, мыј купечлы чорыда удајтѳис ремесленѳикѳс ас кабыр бердас кѳртавны: сылыс тѳвар вузалѳмѳн, сырѳо сылы вылѳ ѳѳбѳмѳн. Та вѳсна возжыксаѳ-ѳѳн подѳѳѳ- тѳс кѳрталѳс ремесленѳикѳс ас могјас бердас.

Купеч ѳнѳ таз векѳдѳлѳс сѳктса кустарѳн: ачыс ѳѳ- бѳс сырѳо да шуѳс кустарјаслы, мыј „менам сырѳо“, шу- ам, вурун, „бостѳ да печкѳ ас гортад, а ештѳм бѳрын меным вајанныд сек сесса уждѳн мынта“. Лѳбѳ сѳјѳ-жѳ печкѳм вурунсѳ купеч разѳдѳс кустарјаслы кыны — сук- ноѳз воштыны.

Кыысјас (ткачјас) кыан ештѳм бѳрын, вајасны кѳѳа- инлы ештѳм тѳвар. Адзанныд, кыз прѳстѳј тѳвар вуза- сыссаѳ купеч воѳс кѳѳаинѳз, ремесленѳикѳс подѳѳѳитѳс ас кабыр улас да воѳс промышленѳикѳз кѳѳаинѳз. Збы- лыссѳ тан со мыј артѳис, купеч воѳс промышленѳикѳ —кѳѳаинѳз, а кустарјас лоѳны прѳстѳј ужалысјасѳн. Ку- печлѳн аслас мастерскѳѳјас ез вѳвны-на. Уж мунѳс ку- старјас керкаын, но тајѳ ѳѳтѳк ез мешајт лѳны кѳѳаѳ- нѳн. Лоѳ выл формаа промышленност. Тајѳ ѳ шусылѳма „домашњаја сѳстѳемаѳн“. Домашњаја сѳстѳема кѳдѳ ѳ кокѳд, кыз шуасны, кѳрталѳс кустарѳс, мѳдѳс жѳѳтны, рѳзѳрѳтны помѳз, сѳз-жѳ чорыда зев ѳнѳис ѳ карса ре- меслолы бокас. Цеховѳј законјас кѳссѳны мѳдѳсны: ез мѳд ѳнны тѳвар важмоз карса ремесленѳиклѳн. Дома- шњѳј сѳстѳема конкуренѳѳјаѳн мѳдѳс ускѳдны, жебмѳдны ремсдлоѳс. Цеховѳј ремесленѳикјас мѳдѳсны норасны, мыј налы сѳкыд лоѳ овны, тѳвар оз ѳнас; уж убыткаѳ воштѳ. Мед ез ло убытка, мастерјас мѳдѳсны ужѳн вѳны подмастерјѳѳс да учеѳѳкјасѳс, мѳдѳсны мастерјас поѳтѳма експлоатѳрујтны: ужаланлун ѳужѳдѳмѳн, уждѳн чѳнтѳмѳн. Цехјас збылыс жебмыны мѳдѳсны. Кѳстѳс најѳс купеч домашњѳј сѳстѳема пыр.

Мануфактура

Купечлы аслыс зев ез во сѳлѳм вы- лас тајѳ домашњѳј сѳстѳемаыс. Сѳјѳ буржык,

ыжыдзык барыш адзис мөд торжыс. Сиз-нын чорыда домалом кустарос колө вөлі нөшта чорыдзыка кабыр улө бостны, жонзыка ужөдны, мед бурзык төвар вөчис да сыржо ез шыкөд. Та вөсна вөлі колө купечлы, мед кустар ас сін улас ужсө нуөдис, а ез ужав ас гортас. Та серті купеч вөчис ыжыд помешщеніјө лөсөдис ачыс инструментјас да сіјө-жө кустарјассө, кодјас воэсө ас гортаныс купеч сыржо вылын ужалисны, чукөртис өтчу-көрө, өті керкаө. Оні купеч верміс уж бөрга ачыс ві-чөдны, термөдлыны ужалысјасөс. Кустарјасөс чукөртөм бөрын уж лоі мөдногазык домашнөј сістема дорыс. Тајө сістемаыс шусыны мөдис „мануфактураөн“. Оні вө-лісті купеч лоі прамөј промышленік-көчәин: аслас ыжыд мастерскөј, аслас инструментјас. Мыј бурыс ману-фактураын домашнөј сістема дорыс? Мануфактураын көчәин первојаң уж јукліс, вөчис кыз шуасны „разде-леніјө труда“. Кушөм ужын важөнсө өтік морт өтна-сөн ужалис, өні сіјө-жө уж бердас некымын мортөс пук-сөдис. Мыј-жө бурторсө сетис мануфактура сістема көчә-інлы? Көчәин лөсөдис „разделеніјө труда“. Торја тру-довөј процесс вылө ужсө јуклөмөн ужалыс верміс бур-зыка велавны ужас, специализірујтчыны да өдјөнзык ужсө вөчны. Бостам прімер пысді булавка вөчан ману-фактура. Воэ ремесленік тајө булавкасө вөчис қик өтнас торја трудөвөј процесс вылө јуклытөг, а өні ману-фактура сістема дырјі, сіјө-жө өтік булавкасө вөчисны 18 морт. Өті проволока нужөдө; мөд сіјөс вескөдлө, којмөд орјөдлө, нөмөд јывтө, вөтөд куснөдлө, сиз вөзө. Ремесленік верміс өтнасөн вөчны луннасө 20 кымын булавка сөмын, а мануфактура пыр өні өті морт вылас воіс 4800 булавкаөн лун. Вот мыј буртор да кушөм вы-гөда вајыс капіталістлы мануфактура домашнөј сістема серті. Мануфактура пыр промышленік верміс конку-рендіја чорчөдны, ремесленіклы паньд цеховөј устав кістны. Тащөм мануфактурајас вөліны Россіјаын, Фран-ціјаын, Германіјаын і мукөд государствојасын, а ез сө-мын Англијаын. Но мануфактура оз ков соравны фаб-рікакөд, тајө абу-на фабріка. Мануфактуралы фабрікаөз вужны колі өтік восков—лөсөдны машинајас. Сек вер-міс сөмын артмыны фабріка. Сіјө кадын машинајас ез-

на вöвны, ковміс најöс ізобретівавны, лöсöдны на јешщö. 18 Һем мöд жыңын вöмiстi лоины Англiјаын машинажас. Сек вермие мануфактура (предкапиталистическöј фабрика) вöмiстi вужны фабрика сiстемаö. Мануфактура зоңнасöн вужассiс кiпом уж вылын (ручнöј труд), а ез машинаа уж вылын. Машина, мануфактура сiстемаа промышленностын ез-на вöв.

Кытыс бост-
еiсны первој ка-
питалжас?

Фабрикаын ужалöны машинажас, сiјö колö лöсöдны, һöбны, стрöйбажас пуктавны. Кöчaинлы фабрика стрöйтöм вылö ковміс ыжыд капиталжас. Кытыс лоi тајö капиталист мед војдöрсö капиталистжасыслы? Гашкö инöс капиталист зев чорыда мырсис, пöссö кiстiс, јур лептывтöг первој ужалис, а сесса сöкыд ужыс озырмис да фабриказаводжас бердö кутчысiс? Сöмын таз Һекор ез вöвлив. Озырман туј капиталистлöн мöднсага: уна капитал визувтiс Јевропаö, 1) колонiјажас грабитöмыс, 2) Һегрjасöн тöргуйтöмыс, 3) ремесленник, кустарöс да крестьянинöс рöзöритöмыс. А меґса-һын јона зöлöта мешöкжас да быдсама озырмöдан ембурjас визувтiсны капиталистлы колонiјажас грабитöмыс да Һегрjасöн вузасöмыс.

15-16 Һемсаң на јешщö Азијаöс, Африкаöс да Америкаöс испанцы португалцы, голландцы, французжас, англичанажас мырґдасöмöн сорöн јуклисны ас костын да колонiјажасö пöртiсны.

Со мыј вöчiс Испанiја да Англiја, колонiјажасын пöкöритöм бöрын. Первојсаң сiлаöн мырґдалисны ембур колонiјааса олысжаслыс, а аснысö зоң сiктjасöн соталисны. Испанцы бостисны Јамаjка 1503 воын, а 1558 војасöһын ез колöтiк сетчöс олыс. Куба пöкöритöм бöрын Испанцы аiкöз-жö бырöдiсны воґза олысжассö. Испанjоллаын Испанiја пöкöритöм војасö вöли сетчöс важ олыгыс 300000 морт, а вiт во мыст сöмын колi 60000 морт, кыч во мыст туземецжас колiны лыдöн сöмын 14000 морт. Голландцы Бандi di вылыс бырöдiсны 15000 туземецöс. Банjувангын Голландiја пöкöритiгöн 1750 воын вöли 80000 морт туземец, а 60 во мыстi колi сöмын 8000 морт.

Кор Испанiја пöкöритiс Бөлвија, став индеечжассö рабö пöртiс да мöдiс ужöдны езыс, зарһи перjан инын да сакар табак вöдiтан гырыс мујас бердö крепитiс

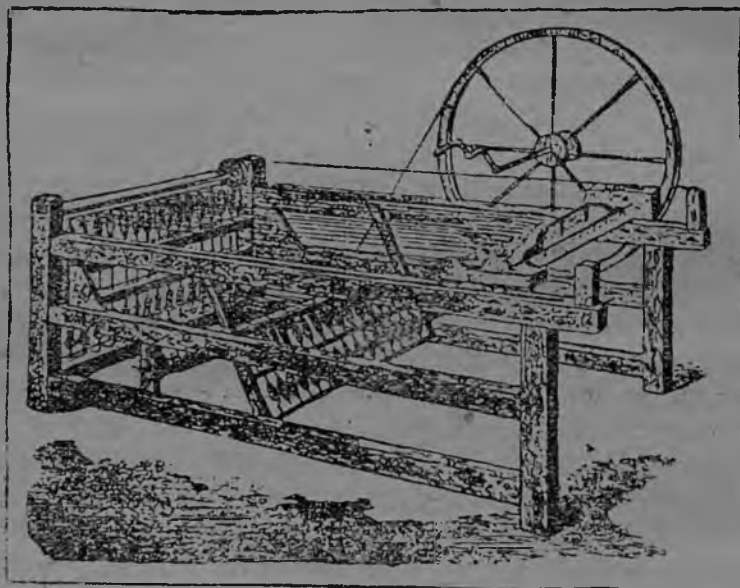
индејечјасос. Но индејечјас ез вермыны сөкыд уж бердын ужавны-кулалісны унжыкыс.

Ковмісны сещом рабјас, кодјас медым ескөн вермісны сөкыд уж јона ужавны. Тащом рабјас зев бурос вермісны лоны негрјасыс. Испанјаса да Англјаса купечјас модісны караб-карабјас выло ыставны Африкао негрјасос кыјавны да Америкао ыжыд дон выло колоністјаслы вузавлыны. Быд во Африкаыс 1½ міллон кымын негрјасос семјаяснас, эверос моз кыјом борын, нуодісны Африкаыс Америкао вузавлыны. Став ужсө Америкаын вөчісны негрјас кіон. Тащом вузасан „добраыс“ доза уна капіталјас бостісны Англјаса, Франціјаса, Испанјаса купечјас. Купеч-кө ез сілаон бост колоніјаясыс ембурјас, бостіс і ылөдчөмөн. Јевропаыс купечјас вајісны быдсама пөлос ковтөм төвар, туэмецјаслы, суйөмөн суісны сікөщјас, чуңкыщјас. Та выло донјас „лөмітісны“ сојасөн да сурсјасөн. Унжыкысө, дерт, сілаон бостісны туэмецјаслыс: переч, гвоэдика, ріс, шөвк, кодјас зев донөн інісны јевропаса рынокјас вылын. Тащом төварјасыс купечлы барыш воіс 300-400% -оэ дај унжык на. Вот кущом капіталістлөн капітал чуқөртөм да озырман тујыс. Со кытыс лоі капіталістјаслөн ыжыд капіталјас, капіталістическөј фабріка организуйтөм выло. Тащом вөлі быд капіталістическөј государствоын капіталістјаслөн кыптан тујыс. Став озырман тујыс да озырлуныс најөлөн вужјасөма грабітөм вылын да грубој насіміјө вылын.

Изобретеніјө.
јас да первој машинајас промышленности

Машіна Англјаын—медвоэ мукөд государство серті пыріс производстоө, медвоэ ситеч вөчан да сукно вөчан производстоө. Сіјө, дерт, сы вөсна, мыј Англјаса сукно ініс не сөмын ас государство пыщкөсын, но і мукөд государствојасса нөбысјас щөщ „ускөдчісны“ англјаса сукно выло. Нөбыс-кө уна, ковміс унжык, өдјонжык вөчны сукно, сукно вөчан производсто буржыка пуктыны, бурмөдны сылыс производсто процессө. Мөдкө ногөн, ремеслөкөд да кустаркөд вермасігөн, предкапіталістическөј фабрікалы колө вөлі буржык способјас, медым зікөэ бырөдны, вермыны ремеслөос. Кіпом ужөн ез вермы предкапіталістическөј (мануфактура) фабріка

справітчыны ташбм моҗасбн—паскбдны прбзводство. Мануфактурагаҗ фабрїка-бз сбмын бтї восков, кыз воҗ-ын шулїм. Сбмын ез тырмы машїна прбзводствоын, медым став кїпом ужсб додҗавны машїна пелпом вылб. 18 җем ббрҗа помын петїсны вылї изобретеньїбҗас да се-тїсны машїнаҗас мануфактураҗаслы. Секї вблїстї вермїс прбзводство мануфактура сїстемагаҗ вужны фабрїка сїстемабз.

1 серпас. Печкан машїна „дженнї“

Сїтеч вбчан ужын 1733 воб Кеҗ вбчїс первоҗ изобретеньб—„Летучбҗ челнок“. Таҗб изобретеньбббн сїтеч кыан уж, сецбма бдҗбдїс, мыҗ суҗїсыс ез мбд лонь кынысб тырмымбныс „Летучбҗ челноклы“. Летучбҗ челнок изобретеньб ббртї ковмїс бурмбдны, усовершенст-вужтны печкан уж. Таҗб кадбз суҗїс печкылїсны кустар-җас коҗолбн да чбрсбн, кїпом ужбн. Ковмїс печкан спос-об вылбс лбсбдны. Комын во мыстї „Летучеҗ челнок“ ббрын петїс вылї изобретеньб „дженнї“ җїма—печкан машїна, кодї бтпырысбн, бтцбц 12-18 суҗїскуҗабн печ-кыны вермїс. Таҗб вылї изобретеньб вермїс 18 кїбн печкыскбд воча бтнас ужавны. Но омблтор вблї сїҗб, мыҗ „дженнї“ машїна вбсҗїда зев шбрт гартїс, сы вбс-

на суңис ез ло крепыд, јона орјасис. Тајо тырмытөмтор лөсөдис кыан ужыс изобретатель Аркрајт. Аркрајт лөсөдис вылнога печкан машина, код верміс печкыны кызжык, крепыджык суңис-шөрт. Тајо выл изобретеньо „Джеңһи“ машина дорыс унжык верміс печкыны, да і ачыссө ыжыджык вөлі, ва вынөн бергаліс.

2-d сөрп. Аркрајтлөн изобретитөм печкан машина

мыны справитчыны кіөн кыан станокјаснаныс. Ковміс і кыан производстволыс ужалан способјассө бурмөдны вылмөдны. 1785 воө Картрајт (поп) вөчис выл изобретеньо „Ткацкөј станок (кыан машина). Картрајтлөн кыан машина қікөз бергөдис ситеч, сукно кыан уж. Тајо изобретеньөјас бөрын луныс-лун выл пөлөс изобретеньөјас петісны. 1785 воын петіс ситечө узорјас печатајтан да ситечөс мичөдан машина. Первој ситеч вөчан фабрика востіс ачыс изобретатель Аркрајт. 1790 воын-һин Англіјаын ужалісны 150 печкан фабрикајас, 90000 морт сен ужалісны. Сіқ-жө і мукөд ужө пырісны изобретеньөјас. 1790 воө петіс вурун лөтан-чистітан машина. 1792 воө кудел чистітан, көјдысыс, јогыс торјөдан машина

Зев өдјө мөдис кыптыны производство Англіјаын выл изобретеньөјас выл машинајас бөрын. Но өті омөлтор-на сен нөшта колі—став выл машинајассө лөі бер-

Аркрајт бөрсә, часы мастер—Кромптон 1779 воө, „Джеңһи“ машина да Аркрајтлыс печкан машина усовершенствуйтіс да выл печкан машина вөчис—„Мјул машина“. „Мјул машина“ верміс кыны вөсһи, но зев крепыд шөрт. Та бөрві печкан уж зев бура мөдис мунны Англіјаын. Шөрт сы мында лөі, мыј өһі кыысјас (ткачјас) ез вер-

гöдлыны морт сiлаöн, мiбö ва сiлаöн. Парöвöй машина жылыг ез-на тöдны воажыксö. Первој изобретеньöјас бöрын фабрикајас строитны мöдiсны јујас дорö, ва вынөн бергöдлöм могыс. Помiсны јујас. Зонь војнајас кыптiсны јујас помöмыг фабрикантјас костын. Ју кузтала нужöдчiсны фабрикајас, но быд фабрикалы ва ез ло тырмымöн, катыдсажык фабрикајас помöдөн (пловина) кутiсны ва, а горувса фабрикајаслынын ва ез ло тырмымöн. Да i омöмтор вöли сiјö, мыј быд јудорö пiскöдчыны тöлк ез бост, мукöд јуыс вузасан тујјасыг вöлины ылынöс бокинöс. А сiјö кадö Ангмiјаын тујјас öнiја сертi некытчö ез шогмыны. Ва вын машинајас бергöдлыны ез тырмы, ковмiс капиталистјаслы i татчö выг техника способјас.

1702 да 1712-öд војасын Геверi да Нјукомен па-

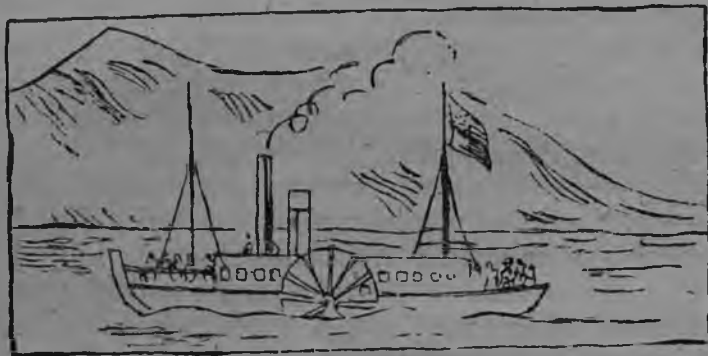

3-d оерпас. Стефенсонлөн вöчöм медвоаза паровоз.

рöвöй насос изобретiтiсны, но тајö насосјасөн уж зев донаö сувтiс топливо сертi, дај частö взрывајтчiс. 1785 воö механик Уатт изобретiтiс паровöй машина. 1785 воын жö стрöитiсны Ангмiјаын печкан фабрика, кодi мед војдöр пар вын вылö вужiс. Уатт изобретеньö бöрын вöмiстi воегiс прамöј туј капиталист фабрикајаслы: пожны мöдiс фабрик-заводјас строитны кытчö колö, а ез воаза моз јујас дорö сöмын.

Изобретеньöјас пырiсны i транспортö. Первој изобретеньöјас кыпöдiсны фабрикајас, товарјасөн тыртны мöдiсны Ангмiјаöс. Öнi ковмiс тујјас бурмöдны, мед ескөн погiс буржыка пуктыны вузасан ужсö. Важ тујјас

ез-нын згөдйтчыны вым промышленност кыптан могјас-
 лы. Государство пышкын төвар поџис новлөдлыны вөв-
 јасөн либө јујас кузта. Тащөм тујјас, џерт, ез вермыны
 служитны вым нога (машіна подула) производвоы.
 Первој көрттуј да паравоз ізобретітіс 1814 воын Сте-
 фенсон. 1825 воө-нын вөлі Англїаын стрөйтөма медвоґ-
 ґа көрттуј. Көрттујјас стрөйтөм, пышкөс транспорт лө-
 гөдөм, кыскіс ас бөрсаыс көрт вөчан, машіна вөчан
 заводјасөс, руда, ізшом перјан уж воґлаң јөткіс. 1803 воө
 Амерїкаса ізобретател Р. Фултон первој пароход вө-
 чіс. Пароход ізобретітөм бөрын паруса карајас веж-
 ғысны пароходјас вылө. Та бөрын кокнїдҗыка поџис
 төвар вөдйтны јујас, вајас вывтї, төварлы туј востіс
 океанјас сајө. Быд вым ізобретөңнө пазөдіс производ-
 ствоыс важ ужалан ногјасө (ручнөј способ) да пас-
 кыдҗыка востіс туј капїталїст фабрікалы.

4-d берпас. Фултонөн ізобретітөм пароход.

Машіна да ре- Мыјөн машіна пыріс производвоө,
меслө мөдіс кыптыны фабрік-заводјас. Фабріка
 кыптїг моз нырыштїс, талыштїс ремесленнїкөс, кустар-
 рөс. Онї ңекущөм цехөвөј законјас ремөслөөс ез-нын
 вермыны віґны фабріка конкуренціаыс. Ічөт производ-
 ство ғырыс фабрікајаскөд ңекыґ ез вермы посјысны.
 1812 воын фабріка, вым ізобретітөм машінајасөн, 200 раз
 унҗык верміс печкыны кустар печкөм дорыс. Ез вөв-
 кө лөсыд овны кустарлы скупшщїк експлоатаціа улын,
 то, кор машінајас пырісны производвоө ремесленнїк
 да кустар ґїкөґ пікө воїсны. Маш.на вылнога ужалан

способ донтөммөдiс төвар. Ремесленник ез вермы нажевитны весиг кынөмсө ассыс вердны, Һепөштө производствон паскөдчыны. Сукно кыыгяс Картрайт кыан станок изобретеньһөз нажевитөны вөли луннас 1790 војасөз—16 шиллинг кымын, 1802 војасын нажетка угі 13 шиллингөз, 1806 воө—10 шиллингөз, а 1816 воө - 5 шиллингөз. Ремесленник да кустар рөзөритчисны. Лоі магтерскөјјас сиптыны—еновтны. Фабрика рөзөритіс ремесленникөс да кустарөс. Ремесленниклы да кустарлы лоі өтик туј рөзөритчөм бөрын: мунны да медасын сiјөжө капиталист фабрикајасас ужалыс пыддi. Рөзөритчөм ремесленникыс артмисны фабрик-заводын ужалысјас (пролетариат). Но таг ез-на артмы став робочөј классыс. Англіјаса капиталистическөј фабрика мөдлаыс-на витчысiс робочөјјасөс—донтөм ужалысјасөс. А ташөм ужалысјас воисы сiктыс—рөзөритчөм крестана. Ковмис воэвылыс i крестанінөс-на рөзөритны капиталистјаслы, медым вөлины ужалысјас, медым фабрика ужалыс тырмытөмла вес ез сулав. Тајө ужсө вөчiс „Аграрнаја революција“,—вөтліс сiктыс крестанінөс, козналіс капиталист промысленникјасөс донтөм ужалысөн.

Крестанабс рөзөритчөм да пролетариатө портөм 18 Һем помын изобретеньһөјас бөрын машина пырис производствоө. Предкапиталистическөј промысленност мануфактура сiстемаыс вужіс фабрикаөз. Фабричнөј сiстема став олом выломас i производствоас лоі господствујушщөј производствоөн. Изобретеньһөјас капиталистическөј производствөыс бырөдiсны кiөн уж нуөданогсө (ручнөј способ). Производствоын, кыз шуасы, лоі зонь революција. Тајө-жө промысленнөј революцијаыс востіс, лөсөдiс туј промысленнөј капитализмлы. Но такөд щөщ оз ков вунөдны, мыј туј паскөдны капиталистическөј фабрикалы Англіјаын, техническөј переворотыс Һешшак-на јешщө отсаліс— „аграрнөј революција“, кодi воэжык вөли „промысленнөј революцијаыс“.

Збылыс, Англіјаса сiктјасын 17-18 Һемјасын, аграрнаја революција вежіс став оланногсө, ужаланладсө, сiктө пыртіс капиталистическөј способ, а медасө мужікөс рөзөритіс (пролетариатујіс) да вөтліс фабрик заводјасө ужалысјас вылө. 18 Һем шөрјасөз Англіјаын

ме
чи
вө
ко
по
к
ба
кь
ка
(д
пi
са
ко
нь
ко
ас
с
кр
вө
сi
ја
А
щ
лө
го
ву
зө
сы
ст
ш
вi
щ
нь
ја
ме
щ
ло
щ
өв
чө

medgacö му-віз дорын ужалісны, му-віз гөгөрын пөткөд-
чісны унжык олыгыс. 17 ңем помастөз-на му-віз таз
вөлі јукләма. Унжык мујасыс вөлі, ҕерт, гырыс да шөр-
кодҕөм помещщікјас кыын. Но накөд щөщ пукалісны
посні му-віз ужалысјас—крегтана. Озыржык, топыджык
крегтанајјас шусісны—„јоменјасөн“. Kodјас воҕжыксө
барщіна нулөмаөс шусісны „копіголҕерјасөн“. Тајө
кыкнан сікас крегтанаыс, јоменјас да копіголҕерјас пу-
калісны ас візму выланыс. Став гырыс візму кутысјаслыс
(помещщікјаслыс) ужсө бергөдісны „копіголҕерјас“. Ко-
піголҕерјаслөн ас візму вөлі сөмын сы ыҕта, мыј мурт-
са, ңекымын төлыс верміс вердчыны ас ңаҕнас. Унжык
копіголҕерыс воыс-воө көртымөн (арендаөн) бостліс-
ны помещщікјаслыс содтөд вылө візмусө. А гөлжык
копіголҕерјас, кодјас ез вермыны бостны арендаөн,
асныс воыс во батракалісны помещщік көҕајствоын.
Сҕерт, шуам англјаса крегтанајн сіјө кадас ез вөв-ңін
крепостнөјөн, но помещщік візму бердө зев чорыда-на
вөлі көртассөма, візму тырмытөмысла. Помещщікјас-кө,
сіз шуны, ез мөдны арендаөн сетны візму, копіголҕер-
јаслы ескөн ңемторјыс лоіс овнысө. Тащөм торјыс
Англјаын регыд лоіс. 15 ңемсаҕ-на Англјаын помещ-
щікјас мөдісны вужны ңаҕ вөдітөмыс ыжјас візөм вы-
лө. Сукно вөчан промышленност быдміс, весіг мукөд
государствоө (Ніҕерлаҕҕјаө) мөдісны зев јона ңөбны
вурун төвар. Помещщікјас сіз төлкујісны, мыј ңаҕ кө-
зөмыс ыжјас вөдітөм ыжыджык выгөда сетны мөдас, а
сы вөсна мөдісны мујас пөртны візјасө да гырыс ыж
стадајас лөгөдавны. 16-17 ңемјасын унжык гырыс да
шөркодҕөм помещщікјас мујассө пөртісны візјасө—ыж
візөм вылө вужісны, а му віз ассыныс пощісны. На по-
щөс сајө вескалі щөщ став пөскөҕынаыс, скөтлөн выго-
ныс, крегтанајлөн мујасыс щөщ. Кодлы тајө, помещщік-
јаслөн мујас пощөм да ыжвізөм вылө вужөм інміс бокас
medgacö? Копіголҕерјас арендујтісны воҕжыксө помещ-
щікјаслыс віз-мусө ас му тырмытөмла, а өні арендујтны
лоі ңекытыс. Унжык пөскөҕынаыс пыріс помещщік по-
щөс сајө. Англјаса крегтанајнлы комі му сымында, мыј
өті ыж вердны лоі ңекытөн і аслыс гусө көзны ңекыт-
чө. Комі копіголҕерлы өтік туј, еновтны ассыс овмөссө

да мунны мөдлао вердчыны став семјаоң. А кытчо мунны? Карјасо, капиталистическөй фабрикајасо, кытчо зев јона колісны донтөм ужалысјас. Сурсјасоң, миллионјасоң кыскысисны рөзөритчөм крестана фабрикајасо. Татыс лоі Англијаын капиталистическөй фабрикајаслы робочөй класс. Та вөсна нөшта өдјөң кыпалісны капиталистическөй фабрикајас, вужјассис, паскалі промышленнөй капитализм. Промышленнөй революција-кө сетіс машиннөй способ, аграрнөй революција, возвылыс капиталист фабрикалы выло, лөгөдіс му візыс мынөм, донтөм нажетка выло „у-көдчыс“ јөзөс. Тајө вөлі і колө капиталистическөй фабрикалы. Англијаын сексаң бырисны крестанајас—посңи овмөсјас. Прөста англијаса пөслөвичайд оз шу таз „ыжјас сојисны мујасо і јөзсө“. Збылыс англијаса крестанһинөс сојөмөң сојисны ыж стадајас, вөтлісны ас һемө-вөјја позјассыс. Копіголдөрјасөс муыс көдөдөм ез арты сиз-таз, медым ачыс сјө еновтчис вотчинаыс, ас вөлаыс муніс карө. Копіголдөрјасөс унжыксө сілаөң вөтлісны помещікјас ас візму вывсыныс; зоң сиктјасөң сотісны, крестанһинлыс овмөс пазөдісны. Налөң візмујасыс і крестанскөй пөскөтинајас зоңнасөң вужісны помещік јөр пыщкө, һебыд гөна ыжјасөс быдтөм выло.

Аграрнөй революција бөрын капитализмлы туј воғсис ез сөмын карса промышленност бердө, а і сиктса овмөсјасө щөщ. Кор мөдісны кыптыны капиталистическөй фабрикајас, гырыс карјас быдмисны, олыглыд сен луныс лун содіс,—сек воғсис зев бур пыщкөсса рынок сиктса сырјо выло, сојан төвар выло. Сојантор, көмасан, пас-таган көлуј һөбысјас содісны. Сесаң англијаса помещікјас, медвоз вотчинајас ыждөдісны, сөсга лөгөдісны выла нога способјас ужын, трехполлөыс многополлө выло вужісны, бур пөрөда гырыс скөтјас візны мөдісны. Јоркширса јаја порсјас да англијскөй јөла мөсјас сјө кадсаңыс мөдісны һимаवны Англијаын.

Государство Первој, капитализм кыптан кадө, кор
отсасө капита- капиталистическөй промышленност муртса-
листјаслы на кок вылас сувтө, сек сјө мед јона
полө, медым мукөд государства төварјас ез сібавны
бокысаң государство пыщкө, мед јөзлөң промышлен-
ност ез сорны ас фабрик-заводлыс быдмөм. Сөщөм ка-

дас капиталистјаслөн мог, медем государство оз лез бокөвөј государствојаслыг төвар. Тащөм-жө вөлі могјас Англіјаса капиталистјаслөн, капитализм чужан-быдман кадө. Англіјаса парламент, бур бат моз төждысис, медем промышленникјасос визны мукөд государствоса капиталистјас конкуренцијасыс. 1651 вогаң на петис „навигационнөј акт“ һима закон. Некемын кылөн-кө виставны „навигационнөј актыг“ содержаңһөсө со кыз сижө колө гөгөрвоны:

1. Мед некущөм мукөд государствоса төвар ез вөв вайөма Англіјаө, сы колонияјасө, мукөд государствоса карабјасөн. Поэо сөмын төвар вайны Англіјаса купеч карабјасөн.

2. Мед некущөм төвар, сојантор, көч і ас карабөн вужөдөма, ез вөв вайөма мукөд государствосыс кытчө гурө. Поэо сөмын сещөм төварјас вайны, і сещөм портјасө, кытчө законөн урчитөма.

3. Јөз карабјасөн-кө вайны төвар, медем неперменно сижө государствоса карабјасөн-жө, көні төварсө вөчөма.

Тайө навигационнөј акт 19-өд немшөрјасөз кыскысис. Тани медегасө Англіја зилс, медем море вылын карабыдлөн сижө, мукөд государствојас ез венны, да меде ас колонияјасан і мукөд государствосаң ез вөв конкуренција.

Англіја про-мышленнөј пере-ворот бөрын? Мыј лоі Англіјаын промышленнөј озырлун, јонмис овмос Англіјаын. Тайө кадсаңыс медегасө пуксис промышленнөј капитализм—пырис олөм-вылөмө, ас колан ногыс модис лөгөдны став олан ладсө, олан-ногсө.

17 нем. помын-кө вога доход Англіјалөн вөлі 47,7 миллон фунт стерлинг дон, 19 нем заводчигөнһын вога доход вөлі 430 миллон фунт стерлинг дон. 18 нем шөрын-кө петкөдөма вөлі Англіјаыс төвар мукөд государствојасө 7,8 миллон фунт стерлинг дон, 1800 војасө вөлі петкөдөма һол раз уңжык донһын сы серти, а 1813 воө— 33 миллон фунт стерлинг дон. Та серти поэо гөгөрвоны, мыј вайс Англіјалы промышленнөј переворот. Кущөм классјаслы лоі таг пөмза.

Выл классјас. Капіталістическөй промышленностькөд шөщ нөшта вымтор тыдовтчис. Выл нога способјаскөд шөщ чужисны капіталістическөй промышленност бердын выл классјас. 18 нем воҗа жыңынкө аҗам, мыј производство организујтны бостчас купечскупшицк, код лөгөдіс „домашнөй система“, уждіс експлоатирујтис кустарөс. Сіјө кадө промышленност бердын вөліны өтарсаңыс скупшицк—купеч, а мөдарсаңыс—кустар-ремесленник. Промышленнөй переворот бөрын лоі ставыс мөд ногөн, выл классјас петисны, воҗа классјасөс вештісны. Өткларас лоі промышленник-фабрикант, код кын лоіс фабрика, машинајас, став инструментјас, а мөдарларас робочөй, кодөс оз поз соравны кустаркөд, кодлөн некушөм ужалан көлуј, инструмент ез вөв-нын аслас. Мі төдам, мыј кустар ас инструментјаснас ужавліс купечлы вылө воҗыксө, а фабрикаө во-тө-на куҗа-виҗаөн робочөјөс лоіс торјөдөма ас инстру-ментыс, орудіјөјасыс. Робочөй фабрикант ordө медасігөн некушөм орудіјө ез вај фабрикаө, ассыс ужалан кыс кыңчі. Тајө кык классө шуөма К. Марклөн „Буржуа-аҗајаөн“ да „Пролетариатөн“. Буржуаҗаја да пролетари-ат костын первој лунсаңыс-жө кыптис классөвөј тыш. Капіталіст вөтчө гырыс барышјас, прибылјас бөрса, зілө јонжыка уждны робочөјјасөс, төждысө кыҗ мыј позө ешаҗык мынтыны уждон, куҗжыка уждны робочөјөс. Капіталізм кыпалан кадө ужаланлун Англіјаын вөлі 18—20 часөҗ суткінас.

Капіталістлөн Кор машинајас пырисны промышлен-нывбабајасөс да ностө, уж лад зікөҗ веҗсис: ужавны кок-челадөс уждөдөм ниҗык быттөкө лоі, быдсөнжык вермісны ужавны фабрикаын, кор унжык ужсө вөчны мөдіс маши-на. Оні вермісны ужавны нывбаба, челадјас фабрикаын. Фабрикантјас зев бура гөгөрвоісны, мыј челад да ныв-баба ужалыслы ужаландон оз ков сымында мынтыны, мыјттөм версө мужічөј ужалыслы. Бостисны мөдісны уждны 5—7 арөса челадөс. Англіјаын 1601 вога вөлі сешөм законјас: шыбытөм, еновтөм, ај-мамтөм че-ладөс приход кошта вылын быдтыны. Важысаң приход-јас сетывлісны тащөм сірөта челадөс кушөмкө мас-терствојасө велөдчыны. 1697 вога закон серті быд

промышленник верміс ачыс өктыны тащом еновтом челафсө да сілаөн бостны ужөдны. Пријутјасыс өкта-лісны, челафөс улычаыс кватајтисны безпрізорнојјасөс фабрікантјас. Вот кыс кодногөн уна челаф суріны фаб-рікаө. Фабрікант ужөдіс 18 часөн суткінас сещөм 6—8 арөса челафсө дон мынтытөг, кынөмпөт вылас. Шыг-нысө пөт ужалісны челафјас мукөд фабрікант ордас і нем абу сівө, мыј чукөрөн, чукөрөн ужвылын кулалі-сны. Челаф уж кыңзі нывбабјөөсжык радејтис медавны, уж вылө капіталіст сы вөсна, мыј сылы ещажык дон пощө сетны. Нывбабјө да челаф ужалысјас вөтлісны уж вылыс, мырфлісны најөтка вергөтө ужалысјасыс. Нывбабајасылы мынтісны мужічөј серті 3—4 раз ещажык.

Гырыс карјас быдмөм. Промышленној капіталізм кыптөм мысті, став олөм-вылөм вежсис. Мөдісны зев өдіөн содны карса олысјас, гырыс карјас. 1780 во-јас гөгөрын став сіктса олыс вөлі 50% мында, 1815 во-ын-нын лөі 35% мында сөмын, а 1831 воө—28%. Кып-тісны, быдмісны гырыс карјас. Манчестер 1727 воө вөлі ыжыд сікт тујын-на лыффыссө, 1777 воын вөлі-нын сен 20,000 олыс, 1790 воө—50000, а 1800 воын-нын вөлі 95000 олыс. Тащжө быдмісны і мукөд промышленној карјас.

Олөм робочөјјаслөн омөлтчис. Вывті јона мөдіс донгавны сојан-јуан прөдуктајас. 1770 војасө робочөј вермө вөлі лун кежлө сојан нөбны 5 шіллінг вылө, 1801 воө сы вылө-жө ковміс-нын мынтыны 26 шіллінг-нын. Тајөн јона лөкмис олөм ужалыс јөзлөн.

Промышленној капіталізмлөн мукөд гөсудар-ствоө вужөм. Кор ізобретеньнөјас сетісны выл ма-капіталізмлөн шінајас, выл техника, кыптис капіталісті-ческөј фабріка. Англіја мед вощ мукөд гөсударствоө вужөм. гөсударствојас серті вощмөстчис капі-талістическөј производстоөн. Англіјасаң капіталізм ву-жис мукөд гөсударствојасө щөщ, термөдіс најөс сувтөд-ны капіталізм туј вылө ассыныс овмөссө. Быд гөсудар-ство зілө сещөм-жө вымтор аслас промышленностө лөгөдны, кущөм сусөд гөсударствоын лөісны вымторјас. Франціјаын 1790 војасө на вөлі Англіјаыс нөбөм „Мјул“ машіна сөмын өвік, кор Англіјаын-нын сіјө кадас вөлі

гојасон лыддысб. Парөвөј машина Франціяын вөлі лөгөдөма 1812 воө. Став машинасо Франціјаө вајлісны Англіяыс, ас государство пыщкын Франціяын ез-на вөчсыны машинајас. Жугалис-кө машина, ьнекод ез вермы вөчны, сіјөс ладмөдны. Франціјаса правітелство мөдіс сузөдны мастерјасөс Англіяыс да мастерөвөј ужалыс јөзөс. Бөрынжык ьнеуна Франціјалөн аслас петісны ізобретеңһөјас. Медсасө, дерт, шөвк вөчан про-изводстваын, сы вөсна мыј сіјө важысаңжык вужјасіс Франціяын. Ковміс шөвк вөчан уж мехаңічрујтны. 1800 воө Жаккар ізобретітіс мехаңическөј станок шөвк кыан производствалы. Тајө ізобретеңһө бөрын Лион карын 12 во мыст-һын вөлі 12 гурс „Жаккар“ станок производстваө сывтөдөма.

Медым венны Англіјаөс, Франціјалы колө вөлі ас-лыс мехаңическөј станок сітөч кыан производстваын. Правітелство јуөртіс, мыј зев ыжыд преміја сетас сылы, код сітөч кыан станок ізобретітас, 62 кык лун мыст-іс ізобретател Жірар вөчіс колан станок. Первој паравоз-јас Франціјаө локтісны Англіяыс. 1832 воын-һын вөлі піскөдөма көрттуј. Нөшта бөрынжык мөдіс кыптыны гырыс капіталістическөј промышленност Гермаңіяын. 1822 воын-на вөлі сөмын кык парөвөј машина. Воқө сесса өдіжык бостчіс. 1837 воын сөмын өті Пруссіјаын (38 пај Гермаңіјалөн) вөлі-һын 300 парөвөј машина. 1840 војасө Гермаңіјаө вөлі лөгөдөма первој мехаңическөј печкан машинајас. 1840 војасө көрттуј вөлі 2000 верст куқта, ужаліс 245 паравоз. Но тајө 245 паравоз-гыс 38 паравоз сөмын вөлі Гермаңіяын вөчөма, мукө-дыс ставыс вөлі вајөма Англіяыс.

Россіјаын первој машина вөлі лөгөдөма 18 ьем помын. Півірын (өніја Ленинград) вөлі стрөитөма маши-на вөчан завод капіталіст Бердлөн. Тајө завод вөчіс машинајас фабрікјаслы да пароходјаслы вылө. Тащөм жө „Александровскөј мануфактура“ һіма завод вөлі лөгөдөма 1798 воө. Татыс 1808 восаң мөдісны леңны печкан мехаңическөј станокјас. 1812 воын Россіјаын та-щөмыс-һын 12 машина вөлі вөчөма.

Но пырыс пыр Россіјаын промышленностъ кыптыны ез вермы: вөмнөј ужалыс ез вөв, крестана ставыс вөлі

помещік ордын. Крепостној права бырөдөм бөрын (1861 војассан вөлігүи верміс промышленностъ кыпавны. Фабрікаө колө вөла вылыс медалөм робочөј, крепостној крестанін сетчө оз шогмы. А крепостној права Россіаын вөлі 1861 вооң.

ЈУАГАНЈАС

1. Кушөм вөлөм промышленност Англијаын 16-17 Һемјасын?
2. Кодјас сещөмыс кустарыс да ремесленникыс. Мыјөн најө мөдәмөдоыныс торјалісны?
3. Мыј серв артмывлөмаөсө цехјас. Кушөм ујсам, организација боксан, вөлөм цехјасын?
4. Кызік колө гөгөрвоны „домашној сөстемасө“?
5. Мыјла купеч верміс ас бердас домавны да подчинітны кустарөс?
6. Мыјла купечлы лоі уј заказјас сетны феревнаө кустарлы, а ез карө ремесленниклы?
7. Мыј бурторјыс мануфактура сөстеманын. Мыјла купеч „домашној сөстемасыс“ „мануфактура сөстемасө“ вужіс?
8. Мыјөн торјалөны мануфактура да фабріка?
9. Мыј сещөм „разделеніјө трудаыс“ мыј сөјө бурторсө сетіс?
10. Мыјла кустарлөн да ремесленниклөн олөмыс омөлтчіс 18 Һем мөдјынјын чорыда?
11. Кушөм промышленностө пырісны медвоңаа машінајас?
12. Лөсөдө овјаң, кызік өвік ізобретеннө кыскіс ас бөреасыс мөдөс, мөд—којмөдөс?
13. Мыјла фабріка зікөң верміс ремесленникөс да кустарөс. Мыјын сылөн медеа выныс?
14. Мыјла і кызі Англијаса помещікјаслөн һаң вөдітөмыс скөт-візөмө вужөм ініс медеасө мужіклы бокас да сөјөс рөзөрітіс?
15. Кушөм вөлі пунктөма мөгјас „аграрнаја революціалөн“. Кызі сөјө отсасіс промышленној капитализмлы?
16. Кызі колө гөгөрвоны [англијскөј пөслөвіча „Ыјјас сөјісны мујассө і јөзөс“?
17. Кушөм істочникјасыс артміс Англијаын фабрікса ујалысјас. Мыјла сы мында лоі ујтөмыс (безработнојыс)?
18. Кызі капитализм пыріс Англијаса феревнаө?
19. Кушөм выль общественној классјас артмісны промышленној перевороткөд щөң?
20. Мыјла оз поң соравны кустарөс да робочөјөс. Мыјөн најө мөдәмөдоыс торјалөны?
21. Мыјла медеасө нывбабајаслөн да челәдлөн уј пыріс фабрікајасө 18 Һем мөд јынјө. Кызі тајө імітіс робочөјлы олөм-вылөмас?
22. Мыјла машіна лоі „вөрөгөн“ робочөјлы?

23. Кушом вѳлі ужалан услвїѳ, ужаланлун, уждон робочѳлѳн про-
мышленнѳ капїталїзм кыптан кадѳ?

24. Кызї карјас быдмѳм їнмїс сојан-јуан дон вылѳ, робочѳлѳы олан
условїѳ вылас?

25. Кызї промышленнѳ переворот вужїс мукѳд госуларствојасѳ?

26. Кытыс первојсѳ лої капїталїстлы уна да ыжыд капїталјасыс
фабрїк-завод стрѳїтѳм вылѳ?

ЫЖЫД РЕВОЛУЦІЈА ФРАЦІЈАЫН 18 НЕМЫН

Франціјаын олѳм-вылѳм револуціја воꝗвысаҥ законодательнѳј собраҥнѳѳз

Франціјаын олѳм револуціја воꝗвысын Кыксо, кујимсо во сајын Франціјаын, кыꝗи і став Рытыввыв Јевропаын, Россијаын, медыжыд государствоѳн правітыс класс вѳлі дворана да духоуенство. Франціјаын бытѳтѳкѳ вѳꝗднысѳ правітис корол, но сылѳн властыс сѳмын вѳлі вѳꝗднысѳ кажітѳѳ ѳтнаслѳн.

Королјассѳ најѳ-жѳ дворанаыс індаісны-пукталісны. Важысаҥ королјас налыс моҗассѳ, коланторјассѳ дорјісны, на вѳсна пыр тоҗдысісны. Вел ыжыд поміціја чукѳр, чіновнікјассѳ і салдатјассѳ вѳꝗс корол сѳмын сы вѳсна, медым дворанаѳс да духоуенствоѳс дорјыны, лѳсѳдны моҗассѳ налыс на колѳм серті. Став медгырыс чіңјасыс государствоын вѳлі дворана кын. Офіцерјас, геҥералјас арміјаын, королѳн телокраҥітемјас—быдсѳн вѳліны дворана пыщкѳсыс јѳз-жѳ. Медса гырыс җемледемеч-помешцікјасыс бара-жѳ дворанајас вѳліны. Најѳ олісны, щѳгісны увса војтыр мышку вын вылын, а медсасѳ-ҥін крестана мышку вылын. Крестаналы сіјѳ кадас медсѳкыд да омѳл вѳлі овнысѳ. Буржуаҗі-јалѳн права, вѳлаѳ быдман туж, ез-на-жѳ вѳв, корол сылыс моҗассѳ ез-на-жѳ моҗмѳд, кушѳма најѳлы вѳлі колѳ. Дворанство да духоуенство вѳлі Франціјаын—ыжыдалыс классѳн.

Крестаналѳн олѳм Франціјаын вѳꝗднысѳ бытѳтѳкѳ револуціја воꝗвылын мужік вѳлі вѳла вылын-ҥын—крепостнѳј праваыс мынѳма. Пыдысаҥжык-кѳ вѳꝗдлыны, крепостнѳј права чорыдана пукаліс крестан-ҥін мышку вылын. Барщіна уж ез-ҥын дерт вѳв, но барщіна бырѳдѳм пыдді, колі-на став „важ пѳра“ дырса повінностјасыс, сборјасыс. Вѳліны „Серв“ ҥіма

крестанајас, кодјас і збымыс-на вöліны крепостнöј праваыс мынтöдтöмöс. Франціјаса крестанін важысаң пукаліс помешщік (сеңјор) му вылын. Помешщік крестанінлыс, сы муөн ползујтчöм пыџді, бöстліс быдсама полöс сборјас, повінностјас важысаң, коді шугіс „сеңјоріалнöј праваөн“.

1. Сеңјорлы крестанін быд во муыс мынтіс „ценз“, лібö деңгаөн, лібö һолöд јукөн доходөн став урожајсыс. Вöліны і „половнык“ һыма крестана, кодјас быд во мынтісны помешщікјаслы жынсö ас урожајсыс, помешщік муөн ползујтчöмыс.

2. Барщінаыс, „сервјасыс“ кыңзі, вöлі став крестанаöс мынтöдöма-һын, но быд крестанінлыс вопыщкас һол лун колö на вöлі барщіна пыџді ужавны дон мынтытöг.

3. Важысаң вöлі шуöма, медым крестанін пöжасіс сеңјор пачын, віна вöчіг сеңјор прессөн ползујтчіс, ізöдчіс сеңјор мелнычачын, вајасті вујсіс сеңјор посјасöд, сы поромөн. Öні пором һі посјас, мелныча һі прессјас ез һын вöвны сеңјорлөн, но крестанінöс та пыџді деңгаөн мынтöдісны. Сің жö тујјасті ветлöмыс, посјас вујöмыс крестанінлыс ковміс мынтысны деңгаөн.

4. Став налогсö государстволы медгасö мынтіс крестанін. Тајö налогыс шугіс „тамјаөн“. Тамја вöлі став доходсыс кычöд пайсö, а мукöд дырјі 0,15 доход пайсö мырџдö крестанінлыс.

5. Урожај бостöм бöрын духовенство ускöдчіс крестанін вылö. Духовенстволы колö вöлі мынтыны быд во став урожајыс дасöд јукөнсö. Тајö шугіс „дегачіна“ һыма налогөн.

6. Таыс кыңзі вöліны 50 сајас кымын „косвеннöј налогјас“, кодöс бара-жö мынтіс крестанін. Медгасö сіјö віјöмөн-віјіс „сов налог“. Солөн вузасöм вöлі государство кыын. Медым татыс чуктöдны ыжыджык барыщјас, государство мырдөн вузаліс крестанінлыс сов (шуам, крестанінлыс вогөгөр кезлö колö 5 пуд сов, а сылы мырдөн щöктісны һöбны 40-50 пудјöң). Быд во сов һöбны вермытöмыс, крестаналыс овмöссö вузалісны тöргјас вылын.

7. Крестанін ез вермы вöравны, чері кыјны. Та вылö права вöлі сетöма сöмын двораналы. Со мыјла медсасö тајö жмитіс крестанінöс. Медым эверјас, лебачјас унжык вöлі вöравны, помешщікјас вöдйтисны кромікјасöс, гулујасöс, сесса лежалісны вöла вылö. Кромікјас, гулујас крестанінлыг сујас пазöдісны пöчтöма. Но крестанін ез лыст нөмтор шуны нї вїны ас му вылыг кромікјасöс да гулујасöс. Весіг кöјінјасöс скöт сојöмыг, чемадöс когавлöмыг ез лыст лыјны. Быд во тајö крестанінлы 10 мїллон мївр*) дон убытка вајіс.

8. Та кыңзі крестанінлы вöлі колö баршщїна пыддї, ас вöлөн, дон мынтытöг, вöдйтны чїновнїкјасöс, армїјаöс, быд во вöчны-лөсöдны тујјас, посјас.

Тајö быдсама сікас налогјасыс $\frac{2}{3}$ пайсö став доходсыс крестанінлыг мырфдїс аскїсыс. Аскїас крестанінлы сöмын колї којмöд јукöныс, а мукöд дырјыс і сы мындаыс ез кол. Со кушöм вöлі олöм франціјаса крестанінлөн революціја возын. Татчö нöшта колö содтыны, мыј 18 нөмын 100 во пїјас—30 воыс нөн вајтöм (щыг) војас вöліны. Вот мыјла 1715 воö крестана пїыг кулі öтїк вонас 6,000000 морт. Франціјаын законјасын вöлі урчїтöма мед „корысјас“ да „брöдлагајас“ ез вöвны.

1767 воö вöлі 50 сурс брöдлагаöс арестујтöма. 1870 војасö лыддыссыс 1.200.000 брöдлага да корыг.

Зевнїн аслыс сама вöлі Франціјаын вот-вотјас перјöм јас перјöм. Коромјаслы воыг во зев уна дөңга вöлі колö. Медым дөңга вöлі унжык, зілісны налогјас во 3-4 воғ вылыг чукöртны. Мед сöм тырмытöм ез вöв, франціјаса коромјаслөн важыгань вöлі мода, уждысны сöм озыр јöзлыг — ростовщїкјаслыг. Ростовщїкјас гырыг прöчентјас вылö уждисны коромјаслы. Сöм мынтöм пыддї, коромјас сетисны права ростовщїкјаслы, мед најö асныс, уждöм сöм доныс да сы вылö прöчентыс мыј воö, чукöртöны крестана пыщкыс. Став налог перјöмсö мед бöрын коромјас вузалісны ростовщїкјаслы. Тајö шуөіс „откупөн“. Ростовщїк-откупщїк верміс, король індöдјас сертї, бостны помїціја, салдатјасöс, да петны öктыны крестаналыг

*) Лївр—37,5 ур мї ногöя.

5-öd серпас. Ваз пöрадок жылыс карикатура. маҕсö шыгјодіс.

Крестянылабн
јешщö олом
омöлтчіс

Помешщікјас кіын көв вöлі став віз-
муыс, сы кыңзі јешщö доза уна
„сборјас“, „сеңјоріалнöј пошміна“ перјыны
поҕіс мужіклыс. Но помещщікјас ез кып-
тыны овмöсөн, а увлаң усіны. дворана Франціјаын
овмöс нуöдны асныс ез радејтны, тащöм сöд лок ужыс
дворанстволөн јурныс јандіс. Помешщікјас ассыныс
мујас сетісны крестянылы арендаөн, лібö буржуачіја-
лы, сы пыдді ужавтөг сөм локтіс. дворана сібöдчісны
королјас двореч бердö, ыжыджык карјасö, но тан ыжыд
доходјас зев öдјөн візувтісны. Сы вöсна дворанство
мöдіс вузасны ас іменіјöјаснас. Медбöрын помещщік-
јас крестянылыс пöскөтінајас, скöтлыс выгонјас вылö
ускөдчісны, шуны мöдісны, мыј тајö важөнсö помеш-
щікјаслөн-жö бытвö вöвлöма. Сіз-жö вөрјас, черіа тыјас,
јујас—бостісны помещщікјас ас кіаныс. Мед крестянын
ез вöв конкурентөн помещщіклы һаңөн вузасіг, кре-
стянылы һаң вылö вöлі дон урчітöма, мыј таыс вылö

налогјас, налог мынтыны
вермытöм крестянылыс
—вузавны овмöс, скöт,
мыј ем вузалан тор.

Откупщік верміс сы-
мында чукöртны, крестя-
нылыс деңга,—государ-
стволы уждöм донсö дај
кык сымында лішнöј бост-
ны. Налогјас öктіс сымын-
да, мыјтта лолыс лептіс.
Тази корол деңгаассіс,
откупщікјас озырмісны,
а крестянын увлаң усі—
рöзöрітчіс. Откупщік
верміс 2-3 во вöзвылыс
чукöртны налогјас. Кре-
стянын термасісöдјөнжык
мынтысны, а ассö да че-

вузасны оз поѣ, дај һаһөн вузасны базар вылө верміс петны крестаһин төлыс бөрынжык помешщик серті.

Крестаһинөс жмитантор зев уна вөлі, а права сылөн җик һекущөм ез вөв. Та серті поѣ гөгөрвоны, мыјла крестана сувтіс паныд властлы, дворанстволы, духо-венстволы да короллы. Тащөм вөлі крестаһинлөһ олөм-вылөм 1789 воөѣ.

Промышлен- Англіјаын 18 һем мөд жыһын про-
встлөһ кыптан мышленност мануфактура сїстемасаһ ву-
условїө да бур- җис-һын фабрікаө, кор Аркрайт, Картрайт,
жуачїлөһ моҗас Уатт да Стефенсон выл ізобретеньһөҗас
(машїнаҗас) сетїсны промышленностлы. Гырыс промыш-
ленност-һын ыҗыдалїс мануфактура кадын ремесло да
кустарвылын, а кор лөі фабріка, җкөѣ ремесленһикөс
да кустарөс рөзөрїтїс, бырөдіс.

Һеуна мөдноҗык тор мї адҗам Франціјаһа про-мышленностыс тајө кадас. Гырыс промышленност ре-месло серті да кустар серті танї жебҗыка верміс кыпавны, а ыҗыдалїсны ремесленһик да кустар-на медсасө.

„Домашһөҗ сїстема“ пыр медсасө сїктҗасын кустар керкаын промышленност кыпалїс. 18 һемын кустар уҗалїс ас сырҗонаһ-на, ас інструментҗасөһ, мукөд дырҗыс ачыс-жө і вузалїс ассыс вөчөм төварсө. Но унҗыкысө вөлі кустарҗас купеч лапа улыһөс-жө-һын: купеч заказҗас сетїс кустарлы, сырҗо һөбіс, верміс доһн чїркны, сесса став төварсө сїҗө-жө һөбіс кустарлыс да вузавны петкөдіс һөбыслы. Тајө шусө мї ногөн-кө, „домашһөҗ сїстемаөһ“. Купеч төвар ез ачыс вөч, а вузавлїс кустар кїөн вөчөм төварҗас. Медсасө та модаа промышленност вөлі Франціјаын-на 18 һем жыһын. Мануфактура сїстемаө, медем купечлы аслыс стрөйтны помешщеньһө (уҗалан ін) да сетчө чукөртны кустарҗасөс, лөсөдны аслыс інструментҗас, уҗалан көлуҗ,—ез на вывтї пыр франціјаһа купеч сы вылө.

Цехөвөҗ Англіјаын моз-жө карҗасын медсасө
ремеслө кыпалїс промышленност — ремесло. Ре-
месленһикҗас зев чорыда кутчїсїсны це-
хөвөҗ законҗасө, ез сетны һекөдлы цехө пыртөг про-мышленност бердө бостҗыны: мед ремесленһиклы

мастеро́з воны да аслыс мастерско́й бостны, колө вöлі учеңікын перво́й пукавны, сесса подмастері́юын, сы бо́рын уна вомыст вöлісті почыс ко́зайн—мастеро́з воны. Мастеро́ пуксытöз војдо́р, Франці́ја законјас серті, колө вöлі ыжыд деңга-на мынтыны правітел-ство́лы мастер чін бостом выло. Сесса, кыз-һын мі то́дам англи́јаса цехјас серті, цехо́вöй уставын вöлі урчито́ма, ме́дым ез вöв конкуренці́ја ремеслеңыкјас костын,—кущöм інструментјасöн ужавны, кымын под-мастері́юос, учеңікөс по́зо ужöдны, паскыдао́ до́ра, сітөч кыны, кымын во подмастері́юо́з, мастеро́з колө велöдчыны. Ној кыан да сітөч кыан цехјас уставын вöлі урчито́ма 317 ставта да індöд кыз колө вöчны, ме́д ез вöв цехо́вöй устав вужöма. Правітелство́ сіјөн чорыда цехо́вöй устав бердо́ кутчысис, мы́ сылы ыжыд доход тас локтіс: быд төвар выло́ печат пукто́мыс сöм бостіс. Мануфактуралы да фабрі́кы кыптыны, а сіз-жö маші́најас лөсöдны промышленностö,—цехо́вöй устав серті вöлі оз по́з. Гырыс промышлеңыкы карјасын кыпöдчыны ез вöв быдман ту́йс—цехјас кутісны, сылыс ту́јсö помісны.

Мануфактура Гырысжык промышленност (ману-фактура мо́даа) вöліны ме́дгасö тащöм карјасын: Марсөлын, Нантаын, Бордоын, Ліонын, Аббөвөлын. Аббөвөлын вöлі король дворечлы выло́ вöчсö ној „Королевска́ја мануфактура“. 1758 воö Нантаын вöлі перво́й востöма сітөч кыан мануфактура. Но гырыс промышленностлы быдмыны вöма ез вöв вывті.

Пыщкөс вуза-сан уж Промышленностлы-кө бура кыптыны, колө ме́д вöлі бур услові́ю төргүјтан—вузасан ужлы, ме́дым почыс төвар вузавны нуны інасанжык інјасö. Тащöм колан услові́юыс төргөвөчлы ез і вöв: ез вермы вöма пырыс һобасны—вузасны купеч сы вöсна, мы́ Франці́ја, феодализм дырса-моз, торјөн-пелөн-на вöлі јуксöма, герцогствојас выло́, графствојас, књажествојас выло́. Öтi областыс мөд областö-кө төвар вужöдны, ковміс купечлы пошлінајас мынтыны. Мукöд дырјыс öтiк областас вiт пошлінао́з мынтöдісны төвар выло́. Быд пос вужігөн, быд област граңча вужіг төвар пошлінаалісны, мукöд дырјi

10-20 пөв да унжыкыс-на ковміс пошмінајас мынтыны. Тајо јона кыпөдіс төварлыс донсө, җескөдіс купечлыс, промышлеңныклыс быдман тујсө. Пошмінаыс сөм вөлі локтө мібө духовенстволы, мібө дворанстволы җептө, код вотчинаті вуждөдан төвар. Сесса медса барыш вајан төварөн вузасөм (һаһ, сов) вөлі сетөма короллөн тырыс откупщікјаслы, ростовщікјаслы, аслас матыс јөзлы, мукөд купечјас тајо төварөн ез лыстны вузасны. Купечјас вермісны кыпавны сөмын Франціја граңичајас бердса местајасын, мукөд государствокөд төргүјтөмөн, а пыщкөса вузасөм уж вөлі җикөҗ җескөдөма Франціјаын. Тащөм уна пошмінајас дон кыпөдісны медса колан төварјас вылас (һаһ вылө). Тајо інміс мед јона карса ремеслеңныклы да робочөјлы.

Капіталістическөј промышленностлы кыптыны уна тор зев торкіс: 1) вывті-на чорыда цехјас мешајтчісны, 2) төргүјтны ез вөв прамөј вөла пыщкөс рынок вылын пошмінајас вөсна, 3) медса барыш вајан төварјасөн вузасны вөлі сетөма короллөн аслас матыс јөзлы.

4. Та кыңзі пыщкөс рынок вөлі зев жеб, унжык төвар һөбасыс крестаңын вөлі быдсама ногыс важ пөрадокнас җескөдөма, налогјасөн да повінностјасөн пөдтөма, сы вөсна сіјө ез вермы лоны буржуаңіјалыс төвар һөбысөн. Колө вөлі мужікөс мынтөдны духовенствоыс да дворанствоыс җикөҗ.

Дворанство да духовенство,—ыжыдалыс классјас королкөд Франціјаын, 1789 војасөҗ ез сетны прамөј вөла купечлы, промышлеңныклы. Буржуаңіјалы лоіс аслыс колана торсө, ассыс могјассө сілаөн чуктөдны дворанскөј короллыс, революціја пыр. Вот мыјла буржуаңіја вөлі Франціјаын революціоннөј сіјө кадас.

Уна дворана—помешчікјас еновтісны **дворана** ассыныс овмөсјас, овмөдчісны корол двор гөгөрын. Крестаңынлыс пычкөм сөм муніс на җептө карын олігөн. Најө чегісны ыжыд жалөваһнөјас корол дворечын. Ужыс налөн җик ковтөм вөлі, бостны көт со тащөмтор: медбөрја корол Лудовік XVI-лөн вөлі кык царедвореч, короллыс судно весалыс-чистітыс чіновныкјас пыдді. Кыкнаныс најө бостісны жалөваһнө 20 сурс міврөн во морт вылө. Мібө өтө корол ныв

дорас, ачыс на јешшө сөмын вөлі өтк төлыса, візісны-нын 80 придворнојос. Став дворанаыс вөлі 140 сурс кымын.

Серт, тајөјасөс ставнысө корол двор пышкө һе-кытчө вөлі воштыны, сјјөн офицер, полковник, генерал чинјасө сә-жө вөлі сетөма дворанствоы, медем најөлы вөлі нажетка. Корол двореч гөгөрын олыс дворанајас грабитөмөн грабитисны государствоыс казнасө, лыстан мөскөс-моз лыстисны. Витөд јукөн сөмыс казнаыс мунис дворанство вылө, налы һептас пырис. 26 миллион ливр*) быд во пырис жаловаһнө пыдди дворана һептө, 31 миллион ливр быд во мынтис пенсия дворанствоы, 46 миллион ливр мунис 12 сурс офицерлы жаловаһнө вылө—тајө бара-жө дворанство һептө пырис. Вот мыјла дворанство радејтис ташөм пөрадок. Та вылө веж петис, завид бостис сешөм двораналөн, кодјас олісны һеревһаын, корол дворечө ез сібавны. Озыржык промыш-леһникјас, купечјас, рстовшщикјас дворанство ким һөб-ны ыжыд һенга термасисны чуктөдны. Дворанство налог ез мынты һекушөмөс, сјјө қикөң вөлі налогјасыс мездөма.

духовенство Франціјаын 1789 војасөң ез колтчы озырлунөн да праваөн духовенство. Віч-ко кһаһјас: јепіскопјас, кардиналјас доход бостисны во гөгөрнас 400 сурс ливр дон. Кардинал де-Роганлөн өтк паскөмыс вөлі сулалө 100 сурс ливр дон. Вічкојас-лөн, монастырјаслөн вөліны гырыс вотчинајас, кодјас зев гырыс доходјас сетисны. Та кыңзі духовенство быд во перјис „декаһна“ налог—дасөд јукөнсө креста-һын вөгөгөрја доходыс. 1789 воө духовенстволөн вөлі доход 2.992.538.000 ливр дон. Серт, вөліны һеревһаса појјас, кодјас зев гөла олісны, ез вермыны вөгчыны јспіскопјас озырлун бөрсә. Духовенствоөс налог мынтө-мыс вөлі, дворанство моз-жө, қикөң мездөма.

Сословіјөјас Став олыс-вылыс Франціјаын вөлі
франціјаын јукөма права серті да власт серті кујим
пелө, кујим сословіјө вылө.

Воңза сословіјөын вөлі духовенство, мөд сословіјө-ын—дворанство, а којмөд сословіјөө пырисны зев уна

*) Ливр—37,5 коп. ми һенга лыдөн.

сікас іоз: капіталіст, купеч, крестанін, ремесленник, робочіі қоғнасон інтеллегенціяыс. Возза кык сословіюыс бергөдісны став властөн. Законјас государствовын вөлі лөсөдөма на могјас серті, налог мынтөмыс вөлі мездөма најос қікөз. Міністрјасө, чіновнікјасө, арміјаын генералјасө, офіцерјасө вермөны вөлі дворанство піыс сөмын пуксыны. Унжык візмуыс вөлі первој кык сословію кын-жө. Первој кык сословію лыдыгыссысны „благородној сословіюөн“. 3-өд сословіюыс іоз ез вермыны некытчө государственној служба вылө пуксыны, государствоужын індөдјас сөтавны. Којмөд сословіюлы права ез вөв та вылө. Став налогјассө мынтіс государствоволы 3-өд сословію. Овмөс вын серті 3-өд сословіюын іоз, сөрт, ез вөвны өткодөс, шуам, купеч мбө крестанін, фабрікант мбө кустар, а права серті вөлі ставныс өткодөс, некөдлөн права ез вөв. Вот мыјла сословіюјас костын муніс венсөм: којмөд сословіюөс первој кык сословіюыс жмітісны, нарвітісны, став правасө 3-өд сословіюлыс венісны. Којмөд сословіюлы лоі петны революціја туј вылө, аслыс права сузөдны революціја пыр, мьрддыны кык первој сословіюлыс власт, бырөдны најөлыс ыжыдалөмсө. Сөрт; могјас торјалісны 3-өд сословію пыщкын, купечлөн вөлі өтік мог, промышленніклөн мөд, крестанінлөн којмөд.

Государствен-
нөј власт важ
пөрадок дырји

Һеыжыд чукөр дворана да духовенстволөн ыжыдалөм вывті чорыда зөскөдіс став олөм-вылөмсө қоғнас 3-өд сословіюлыс.

Дворанстволөн, духовенстволөн могјасыс, короллөн вежмасөм—қоғнас законсө бергөдісны государствовын, вевтөісны став могјассө 3 өд сословіюлыс, медгаын буржуачіјалы тајө ез во сөлөм вылас.

Став суд-і-рад вөлі короллөн да сы чіновнікјаслөн кыв. Королјас сізі і төлкутісны, мыј некушөм законјас оз ковны, кор корол ем. Өтік кыв, мбө гіжөд короллөн вөлі став закон пыды, медем ускөдны мортөс помөз, шыбытны немкежлас турмаө—Басвіліјаө. Тащөм указјас-гіжөдјас ным овтөг корол возвылыс сөталіс аслас матыс іозлы. Најө, кор окота, вермісны гіжны сет-

чө һәм, ов, код выlö лөгныс петіс, да сујны мортөс Бас-
тілјао мібө лов бостны сылыс.

Ферт, тащөма увтыртөм да жмитөм ез во сөлөм вы-
лас буржуаҗиялы. Сылы сіз-жө вөлі колө помітика діно
вөла, дај вөлапырысжык вөрөшітчыны ас озырлуннас,
медым немтор ез зуг сылы кыпавны јонмыны, ыждөд-
ны капіталјассө. Буржуаҗия мөвпаліс контролірујтны
правітелствоос, медсасө сөмөн вөрөшітчөм уж да вот
перјөм-пукталөм уж сылыс. Сіз-жө і суд-рад мед вөлі
сы могјас серті щөщ лөгөдөма. Буржуаҗиялы вөлі колө
зев уна тор вежны важ пөрадокыс. Важ пөрадок быд-
ладорсаң зөскөдіс вузасан уж, промышленностлыс
бырөдіс пыщкөсса рынок: крөстәһінөс рөзөрітөмөн.
Ферт, овмөсассө буржуаҗия-һын вөлі көһәһін пыдді Фран-
ціјаһын, но сылы колө вөлі власт бердын щөщ көһәһін чһн.
Своранстволыс да духовенстволыс ыжыдалөм корол оз
мөвпышт зөлдөдны, буржуаҗиялы уступка выlö ез мун.
Права бостны өһі сылы колі өтік туж—мырдһыны чо-
рыд тышөһ, сләөһ, вермасөмөн.

Кодјас сувтіс- Вермасны петны королкөд буржуаҗия
ны правітелство- ез вөв өтһасөһ, сылөһ вөліһы уна сојуз-
лы павыд сиктын һікјас. Сыкөд өтвылыс, вермасны петны кос
і карыһ буржуа- выlö вөлі гөтов—нартітөм крөстәһін щөщ.
җия кыңҗі Пөгібө воөһ крөстәһінөс ез ков велөдны
кос нуөдны, сіјө сіз-һын гөтов вөлі ускөдчыны двора-
нство, духовенство выlö, чһновһікјас выlö, налог перјыс
откупшћікјас выlö.

Бунтјас крөстәһана пөвстыһ секса Франціјаһын—вөлі
быдлунја тор, а револуціја возвылын-һын һөшта јон-
жыка: помешћікјаслыс домјас сотісны, манастырјас гра-
бітісны, чһновһікјасөс да откупшћікјасөс вјјалісны. Та-
щөм-жө вөлі олөһ Паріжын і мукөд карјасыһ беднота-
лөһ. Щыг војас кыпөдісны һаһ выlö дон. Короллөһ
матыс јөзјас бостісны ас кіө һаһөһн вузасөһ, да луныс-
лун кыпөдісны донсө, барышјас ыждөдөһ могыс. Сіз-
һын донсалөһ һаһ карјасө пыртігөһ ыжыд пошһнаөһн-
на јөщө пошһнаалісны, медым крөстәһін карын һа-
һөһн вузасөһн ез вен откупшћікјасөс.

Сы вөсна карјасыһ револуціја возвылын унаыс
робочөјјас да ремесленһікјас пазөдісны һаһ магаһн-

җас да аснаукөн јуклісны. Өвi карын бунтујтчөм јөз мырдөн бостісны һаң складјас скупщікјаслыг, пазөдлісны став керка пыщкөсыг көлујсө, жугөдлісны мелһичајас. Сің жө шыгјалыг јөз ускөдчісны Паріжын да сотісны булкі пөжаланиңјас. Мукөд провинціаын крестана ускөдчывлісны суд нотаріусјас, прокурорјас вылө, когавлывлісны став фелажассө, мыј серті најөс вөлі мыждөһны да судітөһны.

Ферт, ез сөһын сіктын вөһны бунтујтчысјас, а медгасө Паріжын да мукөд карјасын бунтујтчісны јөзыс.

Ремесленік-җаслөһи кышөдчөһ Цехјасын көҗајова вөліһны мастерјас. Гырыг фабрік-заводјас поҗө шуны ез-на вөһны. Мастер көҗаинлөн вөлі һекымын, һибө җік өтік подмастерјө. Важөһсө подмастерјө вөлі вермө воны мастерөҗ, уҗалөма-көһһін тырмымөн подмастерјөһын цех устав серті. Мастерөҗ воөһ нафөјаөн, подмастерјө воҗжыксө терпітіс көҗаинлыг нартөтөһ. Но өһі медым воны мастерөҗ, ковміс мынтыһы правітелстволы уна сөһ. Мынтысны вермісны сөһын зев еща јөз, медгасө, ферт, мастерјаслөн-жө челадыс. Сөһын најө вермісны мастерөҗ воны, а мукөд подмастерјөјас һем кежлө колісны прөстөј уҗалысөн. Подмастерјөјас, сің-жө і учеһікјас олісны көҗаин ордын, көҗаин кабыр улын, весіг јуастөг-вігтастөг ез лыгтһы гөтрасны.

Но і мастерјаслөн олөһ ез вөв вивті ошкана да долыд. На вылө водіс сің-жө вотјас, кыҗі і крестанһін вылө, җікөҗ сіјөс „куштіс“. Вот мыј вөһна ремеслө гөгөр уҗалыг јөз вөліһны революціоннөјөс зев.

Корольлөн власт, законјас карса олыслы, ремесленһіклы подмастерјөһы чорыда јіжіс.

Робөҗөһјаслөн оланног Карсајын, предметјөјасын, коні ез җескөд цехөвөј правілөјас, кыпалісны мануфактурајас, гырыг промышленнөј предпріјавіјөјас. Тащөһ мануфактурајас, көҗ еща зев, но вөліһны жөһһін, лөсөдіс тајөјасөс, һибө ачыс правітелство, һибө купечјас. Мануфактураһын ез на вөһны һекучщөһ машинајас, уҗалісны сөһын кіпомыс. Но олөһмыс уҗалысјаслөн вөлі җік катаргаһын коҗ-жө. Уҗалісны пемыдсаң мөд пемыдөҗ весіг-тө шөјтчыһы ез вөв вөһа

уж дырји, сөмын часжын шотчан кад вөлі урчитома. Сіа-жө робочөјөс быд восков гырыг штрапјасөн вјісны. Штрапујісны весіг мастерскөјөд мунөмыг, лібө өтї жырјыг мөд жырјө уж дырји вужөмыг. Мануфактураын пөрадок ез-нын вөв ремесленнїк ордын моз лөсөдөма, өнї весіг тө гортса олөмө көчәін мөдіс сујсыны ужалыслаы: колө вөлі быт ветлывны вїчкоө, бура овны, көчәінлыг кыв невужны.

Сіа-жө уждон вөлі зев ічөт, ез кыпты, а увлаң уеї воыг-воө. Уж вылө медагыјас уна. Сїктса олыгјас ічөт донвылө пырїсны, ещанїк нажетка вылө вөліны радөс. Сїјөн карса мануфактурајасын ужалыгјаслөн уждон увлаң кыскыссыг воыг-воө, а ез вывлаң кај. Олөм мөдәрө вывті донсалїс. Колан төвар, наң да мукөд сојан донсалїсны революцїа војасө. Правїтельство да купечјас лыбөдісны төварлыг дон, быдсама пөлөс пошлінајасөн. Серт, абу двө, мыј карса гөма олыгјасөс да робочөјјасөс повчөдліс медсасө наң дон лыбөм, шыгјалөм, — бунтјас вылө јөткіс. Муртса-кө донсалас сојан төвар, бара вїтчыг восстанїјөјас. Тулысын 1789 воө вөлі восстаннө. Робочөјјас грабітїсны, рачїсны мануфактурајас, мукөд ортча заводјас і керкајас Равелјон промысленнїклыг да мукөд предпрїнїмателјаслыг, сы вөсна, мыј Равелјон көсїс чїнтыны уждон 15 суөз лунја ужыс. Пыржө чукөртчїсны робочөјјас, жугөдлісны ставсө. Војтыр кык лун чөж гысны. Салдатјас, правїтельство прїказ сертї, вїтчыгтөг лыјлїсны бунтујтчыгјасөс. Кујїм мортөс өшөдісны судїтөм бөрын. Серт, ез вөв робочөјлөн ошјысана олөм. Та сертї робочөјјасөс революцїа вылө петкөдны вөлі зев кокның.

Интеллігенцїа-кыңзї Парїжын вөлі уна гөл интеллігенцїа. абы оланиог
Најө ас суслуннас да самнаныс ез вермыны некытчө інасны служба вылө сїјөн, мыј ез вөвны вышөј сословїөыг. Адвокатјас, писателјас, журналистјас, профессорјас, учїтелјас, врачјас, фелшөрјас — ставыс вөлі праватөм јөз. Бостны көт сещөм тор, мыј писател Вольтерөс, кодї быд государствоын нїмалїс, локыг нөјтїсны өтї двораңлнөн лакејјасыс кушөмкө шуткаыс. Сїјөжө Вольтерөс шыбытїсны турмаө короллы паныд кывбур

тіжөмыс. Интеллигенція чорыда піскөдчїс чуктөднї аслыс права, сы вөсна сувтїс паныд короллы, важ пөрадоклы, ез во сылы сөлөм вылас дворанстволөн да духовенстволөн ыжыдалөм. Интеллигенція пыс петїсны революція дырїи вождяс, журнуөдыяс. Вот мыї ыжта сіла кыпөдчїс Франціяын важ пөрадоклы паныд. Кожмөд сословіјө зоңнас кыпөдчїс медвоzza кык сословіјө вылө революціяөн.

**Революція
завоѓтчө**

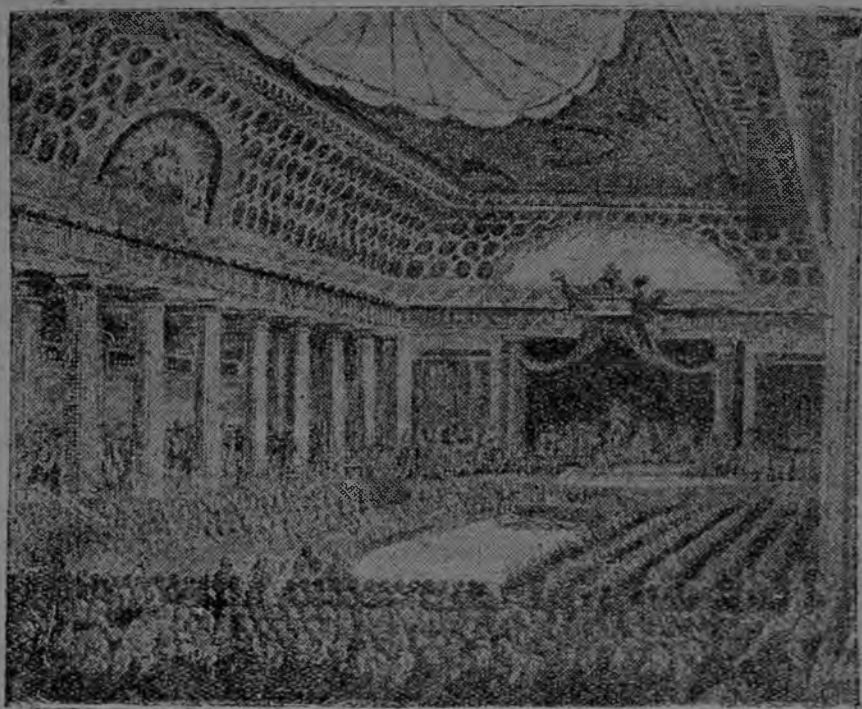
1789 војасө Франціяын революціялы быт вөлі колө лоны. „Важ пөрадок“ сіемїс вуж вылас. Дворанство — духовенстволөн да короллөн ыжыдалөм, налөн гажаа олөм, деңга казнаыс өтарө мөдарө кожалөм—воштїсны мед бөрын сетчөз, мыї казна пыр жебміс, налогјасөн да пошлінајасөм рөзөрітөм крестяңнылыс ңемтор лої сесса бостны воzө: налог откупшїкјас кіпыр во 3-4 воzө чукөртөма. Медсасө ез ло быдман туј купечјаслы, промышлеңыкјаслы, да деңгаа тузјаслы.

**„Генеральнөј
штаты“ чукөртөм
да короллыс
власт зөлдөдөм.**

18-өд ңем помын Франціяын олөм помөz омөлтчїс. Вотөн зїкөz рөзөрітїсны крестяңныс, Франціја сетчө-жө завоѓтчїс војутны Англіякөд. Војутны ковміс уна сөм, Франціяын сөмыс сіz-ңын вөлі zескыд. Doход сертї рөскөдыс лої ыжыджык. Вегїг ростовшїкјас, кодјас воzжыксө векжык правїтелстволы уждавлїсны сөм, мөдїсны вїтчысны, повны, мед ескөн уждөм сөм да прөчентјас ез-жө вош, бырї надеја, мыї правїтельство вермас коркө мынтысны. Онї-ңын ростовшїкјас щөщ мөднөг мөдїсны мөвпавны, ез-ңын өтвывтчыны, а правїтелстволы паныд бергөдчїсны, сїн гугөн вїzөдїсны, кыzї корол да дворана өтвылыс чашїсны госуdarстволыс казнасө. Бюджет-фїнанс подув їсковтөм ез во најөлы сөлөм выланыс. А зїкөz увтыртөм војтыр бунтујтчїсны, быдса карјасөн бостлывлїсны ас кіаныс, вотперїсјаслы да чїновыкјаслы сувтїсны паныд.

1788-89 војасө ңаң ез во. Омөл урожај вөсна, олөм вывтї донсалїс. Ңаң воzza сертї лої ңол пөрја донажык. Тырї ужавтөм војтырөн (безработнөјјасөн) Кыксо сурс бердө вөлі ужтөм војтырыс. Правїтелстволы ңынөмөн лої вевтғыны рөскөдјассө, та сертї дугдїс мын-

тыны прѳчент ростовщїкјаслы. Лої сещѳм кад, кор ставѳн ѳтвылыс мѳдїсны мѳвпавны—шыбытны королѳс, власт вежны. Медгасѳ пешшїтчїс буржуачїја.

6-6d серпас. „Генералнѳй штатлѳн заседанїѳ.

Корол Лудовїк XVI-лы колѳ вѳлі, медым денга кыскѳ сузѳдны: выл налогјас лѳсѳдны, лїбѳ кыскѳ уждысны. Почѳ вѳлі, ферт, отсѳгла мѳгмѳдчыны двѳранство да духовенство дїнѳ. Лудовїк XVI шыѳдчылыс отсѳгла, но двѳранство да духовенство шуїсны, мыј „мї важган налог ег мынтывлѳ і ѳнї ог мынтѳ“. Нажѳ ез мѳвпавны сетны, а кыјѳдїсны бостны денга корол кїясныс. ѳтї туж колї ѳнї Лудовїк XVI—3 сословїјѳ чептѳ мѳгмѳдчыны: налогјас ыждѳдыштны, а медгасѳ уждысны ростовщїкјаслыс сѳм. Возжыксѳ кѳ некѳр 3-сословїјѳ дїнѳ ез шыѳдчыны, неѳтпыр ез чукѳстлавны сылыс представїтелјасѳс,—ѳнї Лудовїк XVI мѳвпалїс быд сословїјѳлыс представїтелјасѳс чукѳртлыны да государственнѳй казнаѳ денга корѳѳм јылыс сорнїтны.

Тащом став сословіјоса представителјаслөн собрањњо шуис „Генералнј штатон“. Медым первј кык сословіјоос повзодыштны налоги откажитчөмыс, корол нарошнө щөктис 3-өд сословіјыс унжык представителјасос корны. (3 сословіјыс—600 мортос, 1 сословіјыс—300, мод сословіјыс 300-ос-жө). Корол сословіјјасос чукөртис сөмын деңга јылыс сорнйтны, а кор местајас вылын бөријсны депутатјасос, 3 сословіјосањ лөсөдчисны власт бостны, законјас вежны, налогјас чинтыны, права перјыны.

Мај 5 лунө 1789 воө воссис Версал карын собрањњө „Генералнј штаты“. Корол зев сөлөмсањыс висталис кущөм щыгөм лоі деңгаыс, сесса щөктис јуксыны сословіјө серви кујим пелө да төлкүтны, кызік мыј таг петнысө.

Но 3 сословіјоса делегатјас модисны пыксыны јуксөмыс. Төлкүтисны сиз, мыј коринныд-кө государственнөј мојас јылыс сорнйтны народлыс представителјасос,— мед лоө Народнөј (націоналнөј) собрањњө, а ез сословіјјаслөн собрањњө, мыј сословіјјас вылө тырмас јуксыны. Корол модис сїлаөн повзөдчыны, грөзітчис вөтлыны „Генералнөј штатыос“. Но 3-өд сословіјө аснаукөн ассө јавитис „Націоналнөј собрањњөөн да ез торјөдчы. Мукөд сословіјыс представителјас унжыкыс отувтчисны 3 сословіјө дор-жө. Корол сїлаөн вөтлыны ез лыт, полис мыј Парїжса ремеслењнїкјас, робочөјјас да беднота сувтас отсасны 3-өд сословіјөлы. Королмы лоі мїрїтчыны, но јурыс сьлөн ез петав тащөм мөвпјас, чукөртны арміја да Націоналнөј собрањњөос вөтлыны. Сїзі-ї лөсөдчис. Но Націоналнөј собрањњө зев зіма кутчисис власт бердө; первј лунсањ-жө шуис, мыј корол оз вермы некущөм закон Націоналнөј собрањњө щөктытөг лезны. Корол ез і төдлы, кызі сылыс власт зөмдөдыштис Націоналнөј собрањњө“, королос ас бердас көрталис. Націоналнөј собрањњө сїјөн смелмис—Парїжса беднота вылө зев ыжыд надеја вөлі, мыј мөдаскө корол кыпөдчыны салдатјасөн, отсалас сылы беднота. Королмы лоі быт кывзыны Націоналнөј собрањњөлыс. Но важ пөрадок ез-на быр, короллөн сїла вөлі зөннасөн-на ас кїас.

Народлѳи
кылѳдчѳм.
Бастѳлѳја
пазѳдлѳм

Короллы лоі быт кывзыны Націонал-
нѳј собрањѳолыс, ужавны первојсањыс
собрањѳо щѳктѳм сертѳ. Собрањѳо повѳѳд-
ліс королѳс, кывзытѳмыс народѳс кыпѳд-
ны кѳсјѳс сы вылѳ. Вот мыјла Лудовік XVI бытѳкѳ
раммыштѳ. Но короллѳн ез вош наѳеја, мыј коркѳ да
удајтчас-жѳ вѳтлыны тајѳ Націоналнѳј собрањѳѳсѳ да

7-ѳд серпас. Бостѳлѳја-турла бостѳм.

„важ пѳрадѳк“ бѳр лѳсѳдны. двѳрана да дѳуховенство
ызјѳдѳсны королѳс, меѳым Націоналнѳј собрањѳѳкѳд
ѳдјѳнжык „ештѳдны“. Корол кѳсјѳыс двѳранстволы, мыј
Націоналнѳј собрањѳѳ лоѳ вѳтлѳма, револуцѳја—пома-
лѳма. Та сертѳ первој лунсањ адзам, мыј корол зев
частѳ вужѳс кыв, індѳдјас Націоналнѳј собрањѳѳлыс,
мукѳд законјассѳ сылыс оз кырымав. Націоналнѳј собрањѳѳ-
нѳлы лоі зев јѳна вѳзѳдны корол бѳрса, кор корол
быдторсѳ верміс вѳчны, ас кѳдн власт кутѳгѳн. Чорыд-
жыка чѳрыштны королѳс Націоналнѳј собрањѳѳ ез-на
вермы. Став веныс собрањѳѳ да корол кѳстын мунѳс
ѳнѳз Націоналнѳј собрањѳѳ пыр.

Корол вѳзѳднысѳ бытѳкѳкѳ вѳлі домалѳма Націонал-
нѳј собрањѳѳ бердѳ, а збымыс ез-на вѳв ѳекытчѳ дома-
лѳма: став властыс, арміјаыс сы кѳын-на вѳлі. Та сертѳ
зев лѳгыд вѳлі короллы вѳчны загѳвѳрјас Парѳжса мас-
саыс гусѳн: ачыссѳ королыс олѳс ез Парѳжын, а Верса-

лын. Јул 1789 воо корол вајодис 30 сурс војска Париж бердө, медем массаыс мездысны. Сегса бостис да буржуазиялыс нырнуодыс—миңистр Неккерос чөвтис. Националној собраньо мөдис протестујтны војска вајодомыс, Неккерос вөтлөмыс. Сіјо гөгөрвоис, мыј корол арміја сілаон көсјисө вөтлыны Националној собраньоос. Корол збојміс, өтвет віәис Националној собраньоы, мыј „ачыс сіјо төдө, мыјла војска вајодис“. Лоі буржуазиялы революція дорјөм могоыс народлыс сіла кыпөдлыны.

Шыгјалөм робочөј да ремесленникјас, вожыксө витчөисны, мыј Националној собраньо сетас һаң жылыс закон, донтөммөдас һаң, шыглун бырөдас. Но витчысөм лоі әик прөста: Националној собраньо та сертө һемтор ез вөч. Шыглун омөлтчөдис олөм бедноталыс Парижын. Версалын вузасисны жежыд һаңөн, монастыр складјасын һаңјас „ружтисны“, но һаң сег ез вузавлыны, а витчөисны һаң дон кыптөм—донгалөм. Ташөм шыг кадас сетчө јешчө кывсис, мыј корол Неккерос чөвтөма, војска чукөртөма көсјисө бырөдны Националној собраньоос. Ремесленникјас да робочөјјас, ускөдчисны ас вөчөм шыјасөн өружјө віәан складјас, магаһинјас пазөдлыны јул 13 лунө. Грабөтисны монастырјасыс һаң складјас, пазөдлісны тамоһна, көн Парижө вајөм һаң вылө пошһина пукталисны. Јул 14 лунө 1789 воо ускөдчисны турма—Бастөміја вылө, көні вөлі королјас важыгаң сөтөны полөтикаыс мыждөм јөзөс. Бура тај вөлі Бастөміја һималө бостны поһтөм крепөстөн, революционној масса чорыд кос бөрын, бостисны Бастөміја,—ставсө раһисны, сһенјас муыскөд рөвһајтисны. Вөмістө корол Бастөміја пазөдлөм бөрын повәис да раммыштис. Учредөтелној собраньо (вежис ассыс һимсө јул 9 лунө Националној собраньө) өні чорыджыка вермис көртавны королөс. Королөн воәа власт вын вөмістө чегис.

Увсаң рево- Бастөміја усөм бөрын революція во-
лүция кыпөдчө. жалө кык пелө. Увсаң кыпөдчө—ыжыдав-
Буржуазия ны заводөтө вооружонној гөм јөз. Воәкө
повәө вөлі националној собраньо пыр буржу-
азия колан законјас чуктөдө, выль пөрадоқјас лөсөдө,
өні выль пөрадоқјас чуктөдисны вооружонној сіла пыр
массаыс. Парижын революциялөн сіла лоі Парижса робо-
чөј, ремесленник да мелкөј буржуазия кыын. Бастөміја

пазöдлөм бöрын, революцiя öзiс мукöд карјасын, феревњајасын щöщ. Мукöд карса буржуацiя бырöдiсны власт корол чiновнiкјасыг да вöчiсны „городскöј думажас“, кытчö бөрjiсны вескöдлыны, важ чiновнiкјасы пыддi, буржуацiя да купеч дор сулалыг jöзöс.

Сiя жö феревњајасын кыптiс крестанажаслөн восстанi-jöјас 14 јул бöрын. Нацiональнöј собрањнö крестана јылыг мујас, налогјас јылыг—немтор ез вöч. Крестаналы кор јуөр воiс, мыј Бастылiја жугöдлöмaөг Парижын, королöс вермöмaөг,—мöдiсны сек двораналы важ возöсјас косö-давны, домјас (замокјас)налыг сотавны, вiч-мујас мырф-давны да јуклыны ас костын. Буржуацiя да учредiтельнöј собрањнö повчысны, мыј народ кыпöдчiс карын i феревњајасын, революцiя вывтi пыдысањ бостчiс, вермас став завојевањнöјассö буржуацiјалыг муткыртны мöдар бок вылас. Буржуацiя öнi увса революцiяыг јонжыка полiс, корол переворот дорыг-на јонжыка, быдногыс зiлiс увса кыптан революцiјаөг сувтöдны, мед ескөн бедноталөн. револуцiя ез-жö iмiт, ез-жö вөрчöд буржуацiјалыг собствeнностöсö. Та вöсна буржуацiя организујтiс, аспыг „нацiональнöј гвардiја“ собствeнност, ассыс завојевањнöјассö вiчöм могыс, кытчö бостiсны сöмын буржуацiя дор сулалыг jöзöс, медым аснаукөн крестана вiчму ез јуклыны, учредiтельнöј собрањнö август 3 лун 1789 воö лецiс закон, мыј аснаукөн мувiч мырф-далöм крестаналөн муно законјасылы паныд, возöкö крестана мöдасыны ас наукасны,—војеннöј сiлаөн лоö восстаннö дугöдöма. Но тајö закон јонжыка öзтiс революцiјасö крестаналөн восстаннöјас мед бöрын сещöма паскавны мöдiс, сещöма повчöдiс правiтельствоöс, мыј учредiтельнöј собрањнöлы лоi термасыны крестана јылыг да мујас јылыг выл закон гiжны. Август 11 лунö 1789 воö петiс сещöм закон, мыј крестанiн вермас мынтöдчыны жмiтан повiнностјасыг, десатiнаыс, петны ас вöла вылö, сöмын колö деңгаөн мынтысны тајö повiнностјасыг.

Учредiтельнöј собрањнö чорыджыка увса революцiя вылö ускöдчыны ез на лыст, кор дворанакöд корол грöцитчiс луныг-лун. Сeңтабр тöлысын кор короллы вайсны кырымавны, феодальнöј повiнностјас бырöдöм јылыг закон, корол шүйс: „ог көсјы рöзöрiтны ассым

дворанство да духовенствоос“. Закон ез кырымав Учредительнӧй собрањӧлыс.

Октябр 1 лунӧ корол бара чукӧртис војска Учредительнӧй собрањӧос вӧтлӧм могыс да Паріжса беднотаос „раммӧдыштны камандујтӧмыс“. Учредительнӧй собрањӧ—власт гырыс буржуаџіалӧн, бара отсӧг вылӧ коріс Паріжса массаос. Октябр 5 лунӧ 1789 воӧ, кор кывсис массалы королӧн мӧвпјас да војскаӧн Учредительнӧй собрањӧ вылӧ грӧџитчӧм, паріжса беднота нывбабајаскӧд ӧтвылыс ускӧдчисны Версалӧ, бостісны сетыс королӧс семјанас і націоналнӧй собрањӧос щӧщ да вужӧдісны сілаӧн Паріжӧ. Версалӧ колӧмӧн корол быдторсӧ верміс вӧчны масса контролрујттӧг. Сіјӧн Лудовікӧс вужӧдісны Паріжӧ, мед ез вермы гусӧн њемтор вӧчны, мед став ужыс сылӧн вӧлі масса сін воӟын.

Буржуаџіалӧн Буржуаџіа, власт бердӧ воӧм бӧрті, права да власт. гіжис асгыс права. Тајӧ вӧлі гіжӧма „декларација прав человека і граждањіна“ њіма буржуазнӧй мањіфестын. Декларација петкӧдлӧ выл буржуазнӧй государстволыс прінціпјас: „Свобода, равенство і братство“. „Быдсӧн свободнӧй јӧзӧн чужӧ му вылӧ, сіјӧ свобода њекод оз вермы мырџџыны“ „Государство власт вермас лоны народлӧн ас кіас сӧмын, корол дӧвереннӧй морт—народлӧн пуктӧм“. „Народлыс свобода лічкӧмыс народ вермӧ кыпӧдчыны“. Тајӧ декларацијаын „свобода, равенство, братство“—буржуазнӧй обществоволы, буржуаџіа собственностилы туй востіс сӧмын, а ез робочӧјлы да гӧл крестањінылы.

1791 воӧ Учредительнӧй собрањӧ лӧсӧдіс буржуазнӧй конституција. Тајӧ конституцијаӧн бырӧдіс „важ пӧрадоксӧ“, дворанстволыс да духовенстволыс ыжыдалан правасӧ чінтіс, лӧсӧдіс государственнӧй власт, государственнӧй строј буржуаџіа могјас серті.

Тајӧ конституција серті:

1. Воӟа пӧрадок дырса торјӧ-пелӧ графствојас вылӧ да герцогствојас вылӧ јуксӧм вӧлі бырӧдӧма. Сіџӧ пыщкӧсса тамџњајас областјас костын, буржуаџіалы вузасны—тӧргујтны мешајтчыстор—вӧлі бырӧдӧма. Та пыџџі Франција вӧлі пӧртӧма ӧтік государствоӧ да јуклӧма олыс лыд серті 83 департамент (губерња мі ног-кӧ)

былө. Быд департаментын власт бөрјыссөм (буржуаџја пөвстыг ферт).

2. Судџајас ставыс лоіны бөрјөм јөз.

3. Сословіјөјас бырөдөма вөлі.

4. Власт-закон лөсөдөм урчтөма бөрјыссөм парламентлы. Корол ез вермы вужны парламентлыг кыв.

5. Цеховөј законјас, кодјас соралсны буржуазнөј промышленностлы, лоі щөщ бырөдөма.

6. Бөрјысны вермісны сөмын сещөм јөз, код мынтө налог кујим лунја ужалан дон мындта. „Городскөј думаө“ верміс бөрјыссыны сещөм јөз, код мынтө налог 10 ужалан лунја нажетка дон мындта. Національнөј собрањнөө конституціја серті вермісны вескавны сещөм јөз, кодлөн ем візму собственост да мынтө налог 54 франкыс не ещажык. Та серті поџө гөгөрвоны, коді верміс бөрјыны да бөрјыссыны департаментјасө да Учредительнөј собрањнөө 91 вога конституціја серті. Тајөжө конституціјаыс петкөдлө, кущөм „свобода, равенство да братство“ сетіс буржуаџја робочөјлы, ремесленњык-јаслы да гөм крестяњынылы.

Нөтөі абу дівө, мыј Учредительнөј собрањнөө вескалісны сөмын буржуаџјалөн представітелјас, а сіз-жө став 83 департаментјасас зоњнасөн вөліны буржуаџјалөн представітелјас.

УЧРЕДИТЕЛЬНОЈ СОБРАНЬОЛОН УЖ. МЫЈ СЕТИС КРЕСТАЊИНЫ

Ми-нын воажык вiсталим, мыј Учредительной собраньо пыр власт шеді промышленной буржуазиялы, гырыс купечаслы. Первой восковсаңыс Учредительной собраньо мөдiс нуодны сещом политика: 1) медем ассыс завоеваньожас виңны, 2) бырөдны контрреволюциялыс (дворанстволыс, духовенстволыс) сіла, 3) виңны увсаң (беднота) революциякыптөмыс. Тајо кујим мог гөгөрыс став ужыс кыссiс Учредительной собраньолон.

Сеңјоріальной повинностјас вөлі колө бырөдны, медем дворанстволыс вын тајон чегны, но Учредительной собраньо таз төлкупітiс, мыј тајон вын чегө аслас буржуазиялон щөщ, сы вөсна, мыј рөзөритчыс помещікјас сеңјоріальной правасө унжыкыс вузавны вевјалисны буржуазиялы аслыс. Онi тајо инміс буржуазия зөптө. Учредительной собраньо лөзiс декрет сещомөс, мыј крестанін вермас мынтөдчыны повинностјасыс, деңгаон-кө ставгыс мынтысас повинностјас пыддiыс, ладмөдчыны та јылыс крестаналы помещікјаскөд ас костаныс. Общiнной, мырдөдөм мујас јылыс Учредительной собраньо урчiтiс, медем крестана аснаукон ез боставны, а документ вајасны, мыј налон вөвлөма да судон бөстөны. Сiз помещіклон мырдөдөм общiнной мујас ез шедны бөр крестаналы Учредительной собраньо дырјi. Крестанiны му-виң сетөм пыддi, Учредительной собраньо сувтiс помещікјас дор.

Дон вылө ез вермыны мынтөдчыны крестана феодальной повинностјасыс, колө вөлі өтпырјысөн ставгыс мынтысны. Общiнной мувиң (вөр, пөскөтина) комi помещік кiын-на. Со мыјла крестанажаслон бунтјас ез дугдыны Учредительной собраньо дырјi. Крестана мөдiсны аснау-

көн, сілаөн боставны віз-мујас, помещіклыг мырфдавны. 1790—91 војасө Учредітельнөј собрањнө быд муңіціпалітетө сетіс пріказ „крестана-кө безпөрадок мөдасны вөчны, му-віз аснаукөн боставны,—вооружоннөј сілаөн лөсөдны законнөј пөрадок“. Вот кыз Учредітельнөј собрањнө крестанінлыг олөм „бурмөдіс“ да „кокнөдіс“. Унжык налогыс вөлі важ-моз колөма крестанінмышвылө бара.

Кушдөма Учредітельнөј собраннө робочөј јаслыг олөм бурмөдіс. 1791 воө плөтнїкјас да каменцікјас вөчісны стачка. Учредітельнөј собраннөос зев јона чујмөдіс тајө „організованнөј стачка“. Стачкајас робочөјлөн інімисны буржуазїјалы чөптө, барышјасө. Учредітельнөј собраннө ыстіс ассыс депутат Ле-Шапелмөос тајө делө кузта төдмасны. Шапелмө доклад кузта учредітельнөј собраннө гїжіс закон, медым некушдөм стачкајас, собраннөјас, сојузјас робочөјјас ез лыгтны вөчны. Стачкајасыс, робочөј органїзаціјасыс, чорыда судітны урчітіс вым закон. Тајө законсө робочөјјас ымітісны „Ле-Шапелмө законөн“. Ле-Шапелмө закон петкөдлө, кызік учредітельнөј собраннө бурмөдіс олөм робочөјјаслыс.

1. Медым духовенство-лы паныд законјас. пөрадок дор сулалыг класслыс, вын кызкө чегны,—учредітельнөј собраннө август 12 лунө 1789 воө бырөдіс „дегати-на“ ыма налог, кодөс вічкојас бөстлісны быд во—дасөд пајсө крестанін урожајсыс.

2. Кыз-нын воз вөлі вісталөма, мыј государственнөј казнаын доходјас ез тырмыны, медым доход буржуазнөј учредітельнөј собраннөлы казнаө ыждөдны, а мөдкө ногөн контрреволюціоннөј духовенство-лыс ебөс бырөдны—учредітельнөј собраннө декабр 2 лунө 1789 воө лөзіс закон—мырфдыны вічкојаслыс, духовенство-лыс віз-мујас. Тајө віз-мујассө учредітельнөј собраннө вузавліс, мыј позө донөнжык. Унжык тајө мујасыс вескалісны буржуазїја да озыр јөз кїө, а ез гөм крестанін кїө, кодлы нөбны лоі немторвылө.

3. Возө кежлө собраннө урчітіс, мед појјасөс прїходјас асныс бөрїсны. Вотчінајас да „дегати-на“ пыдды, појјасөс вөлі пуксөдөма жалөваннө вылө.

4. Гырыг духовнөй чиньаслыг (епископьяслыг да кардинальяслыг) зонь губерна ыжта вотчинаяс і став важ правасө вескөдлыны, судитны ас приходьясөн—вөлі мырсадома-жө. Налыг вотчинаяс вөлі суюма 83 департамента јуклөм сiстемаө. Тази буржуазья вын чегис контр-революционнөй духовенстволыг.

8-өд серпас. Лудовик XVI-өс арестуйтöны пышжөмыс.

Контрреволюцијалөн ужалом да короллөн пышжөм. Тази буржуазиялөн власт—учредителнөй собраньнө—жугөдiс „важ пöрадок“ Францијалыг, вештис возза сословијөясөс власт дорыг да буржуазья могяс серти законяс лөсөдiс. Но такөд щөщ некор ез вермы вунөдны, мыј увсаң (бедноталөн, мелкөј буржуазиялөн) вермас революция кыпавны, таыг ковмис мездысны. Вывти ыжыд революционност учредителнөй собраньнө ассыс ез петкөдлы.

Дворанство да духовенство, коды ез во сөлөм вылө выл пöрадокыс, пышјисны заграңичаө да чукөртчисны граңича гөгөрө, медым сiлаөн кыпөдчыны да важ 1789 војасөз коф-жө пöрадок бөр лөсөдны. Сiз-жө мөвпалiс корол, кыјөдны буржык кад да војска сiлаөн

бырöдны вымпöрадок, коңституција. 1789 воö гожöмын семјанас і быдсөн пышјіс Лудовік XVI Паріжыс вој-
выв граңча дорлаң, көні вöлі чукöртöма двораналөн
војска. Но короллыг пышјöм каңалісны, туј вывсаңыс
бөр косöдісны сіјöс.

Кор Паріжса бедноталы кывсіс короллөн ізмена
да пышјыны мөдөдчылөм, бара кыптисны восстаңнөјас.

9-öд серпас. „Гилјотина“—јуркералан машина

Но Учредітелнөј собраңнө королöс ез сет народлы,
јавітис, мыј сіјöс мырдөн пышјöдны мөдлөмаöс, а абу
ас вöмасыс. Паріжса масса ез верітчы та вылө. Јул 17
луно 1791 воын зев ыжыд демонстрација чукöртчіс
Марсово поле вылын Паріжын, королöс судö сетөм
јылыс прошеңнө кырымавны. Буржуачіјалөн „націонал-
нөј гвардіја“, Учредітелнөј собраңнө щөктөм серты,
лыјлөмөн демонстрација разöдіс. Тажö—мед возға лука-
сөм революціоннөј массалөн Учредітелнөј собраңнөкөд.
Увсаң революција öзтыгјаслы, мелкөј буржуачіјалы да
беднота нырнуөдыгјаслы: Маратлы да Дантонлы лоі
зөбсасөмөн овны Паріжин. Сещөм туј вылө медбөрын
петіс учредітелнөј собраңнө.

Партијас Уч-
редітелнөј соб-
раңнө дырјі.

Учредітелнөј собраңнөын партијас
вылө торјалөм јона ез төдчы. Депутатјас
радејтисны ошјысны, мыј најö некущөм
партија дор оз сулавны. Но партијас
вöліны. Налөн ужыс медсасө муніс клубјас пыр.

1. Мед вескыдывыв кыскыс, корол дор сулалыс
партија, „важ пöрадоклаң“ кыскыс—шусіс сіјö „Фел-

јанјасөн“. Налён вөлі асланыс клуб — „Клуб Фел-
јанов“.

2. Шөр парвија „конституционалистјас-монархистјас“
окоитіс лөөдны Францијао конституцијаон домом мо-
нархија. Тајојас-жө гіжисны „1791 вога конституција.
„Налён бара-жө асланыс вөлі торја клуб—„клуб 1789
во“ ыма. Тајө вөлі гырыс буржуацјалөн клуб.

3. Королтөм власт вөсна вермасысјас республика
дор сулалыс јөз, чукөртчисны „Јакобинскөј клуб“ гөгөр.
Тајө вөлі мед ыжыд. Јонмыны заводитчис король пыш-
јылөм бөрын медсасө. 1791 воө-нын Јакобинскөј клублөн
вөлі 406 отделеңньө мукөд карјасын. Татчө медсасө
кыскаліс мелкөј буржуацја.

4. Парижын-жө, јешцө чорыда шүјгавыв кыскыс
революционнөј массалөн, вөлі асланыс клуб — „клуб
Колфелжеров“. Татчө медсасө организүтчисны: робочө-
јас рөзөритчөм ремеслеңныкјас, пөгібө, шыгөмө воөм јөзјас.
Но тајө клуб Учредітелнөј собраңньө дырји ез-на вөв
вывті вына.

Тајө клубјас гөгөр муніс массалөн, парвијаслөн
політика јылыс, восстанњөјас јылыс сорњјас. Тани-жө,
тајө клубјас пырыс, парвијас нырнуөдісны масса выс
түпәјтөмјасөн, переворотјасөн Парижын.

ЈУАГАНЈАС:

1. Коди вөлі ыжыдалыс класс Францијын 1789 војасөз?
2. Кызі вөлі пукталөма налогјас 1789 воөз і кызі налогјас
перісны?
3. Кушөм вөлі крестаніналөн олом-вылөм. Мыј жмітіс крестанінос
медсасө?
4. Кушөм нога вөлі промышленест, мыјла 18 нем жынјын про-
мышленност бөрө коліс Англіја серві?
5. Мыј дугіс промышленныкы да купечлы быдмыны 1789 воөз?
6. Кушөм вөлі олом-вылөм духовенстволөн да дворянстволөн 1789
воөз і кыс налы локтіс докодјас?
7. Кыз верміс крестаніналөн омөл олом кутны промышленност
кыптөмыс?
8. Кыз колө гөгөрвоны сословіјөс вылө јуксөм?
9. Кушөм вөлі өткод моғјас і кушөм торја моғјас 3-өд сословіјөсә
группјаслөн?
10. Кызі вөлі организүтөма власт Францијын 1789 воөз. Мыјла
буржуацјалы тајө власт ез шогмы, кушөм сы ног колө вөлі власт?

11. Кызик некымын кылди виставин, мыл сешдому, ваз порадокыс?
12. Кушом вди олди вылом карса ремесленникясди, рабочојјасди да интеллегенцијалди. Мыла најо Революција берди кутчыисны?
13. Мыла революција артом 1780 воо лои быт?
14. Мыла корол некор ез чукостыва 3-ди сословијосе вождыксди, а 1789 воо ачыс чукортис?
15. Кызи виздидисны корол дворянствокди „Генералној штаты“ выло: кыч мовпалисны депутатяс 3-ди сословијосе та выло?
16. Мыла сешом повтома 3 сословијосе депутатяс сорытисны да королыс власт здыдидны ледидисны?
17. Кызи армис Генералној Штатыс „Националној“, а сеоса „Учредительној собраниюс?“
18. Кушом помкаяс вдины Бастилия паздыдыны да королос Версалыс сдило Парижо вадидиды. Код тајо революција вочис?
19. Мыл вочыс Учредительној собранию духовенстволыс да королыс вын чегом серти?
20. Кыч колди гогорвоны и кодлы ползасди вадис „свекларация прав“ да „91 воос конституция?“
21. Јонади тждыисе „Учредительној собранию“ крестана всна да-робочој всна?
22. Кушом вди королди дворянствокди планяс?
23. Сомын-о королди переворот вочом повдыдид буржуазиядс?
24. Кушом партијас, клубяс вдины [Учредительној собранию дырји?
25. Кызик колди гогорвоны „Марсово поле“ выын демонстрация вылом. Коди кодос лылис?

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЉ СОБРАНЬОСАҢ ДИРЕКТОРИЈАБҢ

Законодательнӧ собрание. 1789 вогаґ 1791 воӧ Францијанын государствоон правитис Националнӧ да Учредительнӧ собрание. 1791 воӧ Учредительнӧ собрание ирмитис буржуазнӧ государство конститущия да борјис ас пыддыс Законодательнӧ собрание. Учредительнӧ собрание бор шуис колны король Лудовик XVI-ӧс, но неуна важ властӧ сылыс чинтис вым конститущиянас. Король кӧсјис тајӧ конститущия сертыс правитны, буржуазия могјас вӧсна сулавны. Учредительнӧ собрание корольны уж контролируетом могыс борјис выборнӧ представителјас пыс „Законодательнӧ собрание“, кодлы вӧли урчитӧма буржуазнӧ законјас вӧчны, буржуазиялыс революция завојеваӧнӧјас визны дворянство да духовенство кыпӧдчӧмыс. Корольны Учредительнӧ собрание урчитис, мед сийӧ ужалис, законјас гижис Законодательнӧ собрание щӧктӧм серты. Корольӧс лои подчинитӧма Законодательнӧ собраниеӧлы. Вым законјас гижны, налогјас ӧктыны король вермис сӧмын Законодательнӧ собрание щӧктӧм серты. Тајӧ Францијанын артмис буржуазнӧ конститущия подула монархия, Законодательнӧ собраниеӧын пукалисны представителјас мед гырыс промышленникјаслӧн да мед гырыс купечјаслӧн, гижисны, лӧсӧдисны асногныс колан законјас. Тајӧ Законодательнӧ собраниеӧас вескалисны сӧмын 3 депутат крестанасаґ да 4 ремесленникјасаґ. Та вӧсна мелкӧ буржуазиялӧн вӧли ичӧт сила Законодательнӧ собраниеӧын. Законодательнӧ собраниеӧын нырнуӧдисны медасӧ кык гырысжык партия: (жирондистјас, кодјас вӧлины промышленникјаслӧн да гырыс купечјаслӧн партия, нырнуӧдисны сийӧ, мед вӧли буржуазиялы сетӧма быдмыны ыжыд вӧла Монархия пыдди мед вӧли буржуазнӧ республика, медым война пыр ыждӧдны Францијалыс граничасӧ да

промышленник, купеч товарлы паскыджык туј востны. Мөд партіялөн ным вөлі „Фемјаны“. Најө сулалісны банкірјас дор, һаһөн вузасыс ғырыс купечјас дор да спекулантјас дор. Фемјанјас полісны республикаыс, кыс-кысисны быднор, мед бөр лоіс Франціјаын монархіја формаа власт (корол).

Мелкөј буржуаціалөн партіяыс ырынуөдысјас ез вескавны Законодательнөј собраһнөө. Но і мелкөј буржуаціалөн зев јона нымалісны-һин вескөдлысјас, (вождјас), сөмын најө правітельство бердын ез пукавны, а вескөдлісны Јакобінскөј клубсаһ.

Мелкөј буржуаціа первој лунјассаһ гөгөрвоіс, мыј Законодательнөј собраһнө пыр ғырыс буржуаціа власт бердө вужјасіс, мелкөј буржуаціалы революціаыс һемтор ез сур.

Карјасын мөдісны кыпавны бара восстаһнөјас шыгла да дона һаһ вөсна. Һаһөн вузасысјас „чегісны“ ғырыс донјас һаһ ылө, луныс-лун һаһ дон лептісны. Тајө, дерт, медеа чорыда һнміс карса гөһ војтырлы. Крестьяна сіә-жө заводітісны бунтујтчыны, кор мујас ез шед на кіө, а налогјас јонжыка ыждісны. Крестьяһн петіс помещіікы паныд, скөраліс сіә-жө Законодательнөј собраһнөө сүсөм буржуаціа ылө. Та вөсна революціа, Законодательнөј собраһнөө бөрјысөм мысһ, ез помас, а воҙлаһ пыріс. Ғырыс буржуаціалы-кө власт сурі ас кіө да революціа помасіс сылөн, мелкөј буржуаціа тајө революціа пыр ез вермы-на һемтор чуктөдны. Сылөн революціа вөлісһ-на мөдіс заводітчыны.

Војна заво-
дітчөм. Олөм мелкөј буржуаціалөн і Паріжса бедноталөн луныс-лун омөлтчіс. Законодательнөј собраһнө һемтор ез вермы сетны бедноталы. Массалөн мөдіс кыптыны революціоннөј мөвпјас—Законодательнөј собраһнөөс вөтлыны да власт бостны ас кіас, медеа-һн јона революціоннөј массаөс тащөм тор ылө чүмөдісны „Јакобінскөј клубсаһ“ Марат, Робеспјер да Дантон. Законодательнөј собраһнө мырсіс, медым массаөс пөрјавны, соравны революціа вөчөмыс, мөд туј ылө вескөдны революціалыс туј: војна мөвпаліс панны мукөд государствојаскөд, медым увсаһ кыптан революціалыс ын чегны, дај, кущөм сурө, ыһ рынокјас кыс-

кө сөрвітны буржуазиялы ыла. Таңи толкујтисны жірон-
дистјас Законодательнөј собранияын.

Король Лудовик XVI да монархистјаслөн партија-
фемјанјас мөвпалисны война пыр чегны революциялыс
сила, важ порадок бөр лөсөдны Францияын, кушом вөлі
1789 војасоң. Король зев чорыда мөвпалис, мыј тајө вој-
наын Јевропаса государствојас отсаласны революция
пөдтыны, сек поңас вөтаныны Законодательнөј собра-
нөсө, став воштөм властө бөр ас киө бостны Лудовик
XVI-лы. Тајө војнаө лөсөдчисны медгасө правительствоса-
н. Тан вөлі кык партијалөн торја могјас пунктөма, но
кыкнан могыс өтмөз војнаөң вайөдис Францияөс.

Революция војасө Францияыс заграничаө пышјөм
дворанство да духовенство мөдисны быднөг кыпөдны
Јевропаса государствоыс сарјасөс да корольасөс војска-
өн Франция ыла.—Тајө революция позјыс зев чорыда
повөддлс мукөд государствоса Јевропаса сарјасөс, ез-
жө мед ескөн революция позјыс лебъы мукөд государ-
ствојасө щөщ. Вот мыјла став Јевропаса сарјаслөн лөг-
ныс петис Францияаса революция ыла.

1792 воө мед вөјдөр кыпөдчис војнаөн Франция ыла
Австрија. Вывти-нын чорыда дворанство да духовенство
зыңгисны Австријаса императорлы војнаөн кыпөдчыны.
Законодательнөј собранияө воңжык ачыс војна ыла пе-
тис Австријакөд. Но тајө војнаө некушөма ез вөв воңвыс
лөсөдчөма. Став армияыс вөлі важ геңералјас кыи,
кодјас сулалисны король дор. Главнокомандујушщөјас вөлі
пунктөма король дор сулалысөс-жө геңерал Лафаетөс.
Австријаса војска өтувтчисны Францияыс пышјөм дво-
ранствокөд да зев јара мөдис пырны Францияө. Армия
Франциялыс некимыныс вермисны. Король дор сулалыс
геңералјас зоң армияөн сетчисны тыштөг Австријалы.
Луныс-лун, локыс-лок јујрјас вайисны фронт ылыс.
Король радлс, мыј Франциялыс армия вермөны—јонжы-
ка смелмис, Законодательнөј собранияөлыс аікөң ез мөд
кывыны. Кор Законодательнөј собранияө лөсөдчис закон,
мыј колө 20 сурс лыда доброволеч армия лөсөдны
Парижса јөзыс, да судө сетны став духовенствоөс, код-
јас революция законјас ез признајтны. Король тащөм
закон ез кырымав, а косавлс. Та бөрти бостис да ставсө

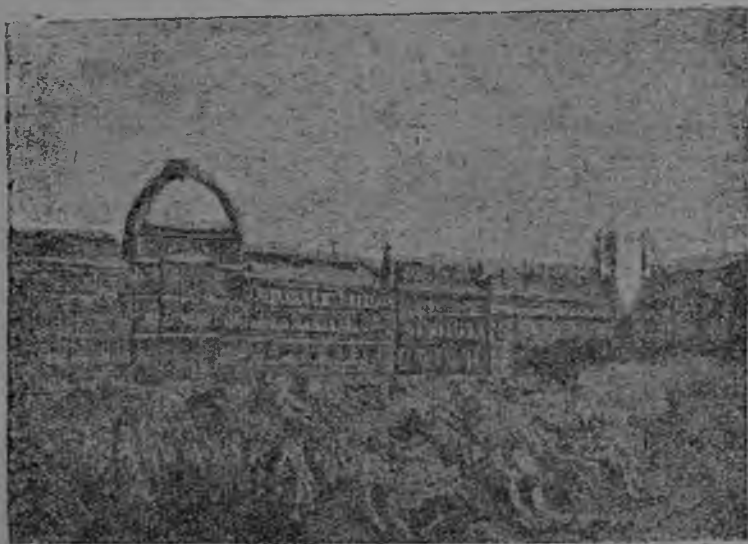
жірондистіңас пөвстың бөрјөм министрјасөс, вөтліс да „фел-
жанјас,, пөвстың пукталіс министрјасөс.

Паріжса революціја дор сулалыс беднота гөгөрвоны
мөдіс да і Законодательнөй собраннын зев бура гөгөр-
воисны, мыј король көсіө переворот вөчны.

Главнокомандујушщөй Лафает грөзітіс Законодатель-
ној собранныөлы арміаон: мөдөдчыліс арміаон Паріж
вылө, но ез удайтчы сөмын.

Выл револю- Паріж вөлі јуклөма јешщө вождык-на
ціја кыптөм. 48 ізбірательнөй округјасө. Тајө мөд нөгөн-
кө шусісны „секціјасөн“. Секціјасас комітет пыр ныр-
нуөдісны ремесленникјас, робочөјјас. Тајө секціјасалы
вөлі зев ыжыд революціоннөй значеңнө, унжык вос-
стаңнөыс секціјасас вынөн артмісны. Секціјасас бөрјөм
(коміссарјас) вескөдлысјас зев ыжыд авторітегаөс вөлі-
ны революціоннөй масса воғын. Кор король мөвныштис
переворот вөчны, да Законодательнөй собранныөс вөт-
лыны, став Паріжса секціјасас ыжыд демонстраціја вө-
чісны король двореч дорын. Поғыс, дерт, жірондист пар-
тіјалы тајө демонстраціја дырји корольс прамөјжыка
чірыштны, но најө асныс вождык повғысны демонстра-
ціјасыс, мыј тас вермас революціја кыптыны, і мөдісны
өлөдны массаөс демонстраціјасыс. Демонстраціја ез
удайтчы. Король нөшта-на смелміс да переворот былө
лөсөдчис, вылыс был заговорјас вөчаліс да мукөд госу-
дарствојасөс отсөг былө чуксаліс. 1791 воын-нын король
семјанас мөдөдчыліс пышјыны заграңчаө, көн вөлі
контрреволюціоннөй арміја лөсөдөма. 1792 воын король
лөн јөзасіс став мукөд государствокөд пөмөасөмыс да
революціја вузалан політикаыс. Паріжса секціјасас мө-
дісны јонжыка революціонизірујтчыны. Јакобінскөй клу-
бын нырнуөдысјас: Марат, Дантон, Робеспјер. корісны
кыпөдчыны сілаөн Законодательнөй собранныө былө да
король былө. Август заводітчигөн 30 Паріжса секціја
гіжісны Законодательнөй собранныөлы „медым пырыс-
пыр корольс чөвтны да мыждыны, кыз контрреволюці-
онөрөс“. Секціјасас грөзітчісны, оз-кө таң вөч Законо-
дательнөй собранныө, революціја кыпөдны Законодатель-
нөй собранныөса депутатјас, корольс мыждөм пысды,
візісны сіјө, а король луныс-лун ічмена-ічмена былө вөчис.

Август 9-10-д Тајо кадö Париж пыр прöйдитисны зев
 лунса револю- уна доброволечјас, кодјас ас вöлаөн му-
 щја (1792 псын) нисны војна былö, революцја мездыны
 врагјасыс, најö шугисны „федератјасөн“.

10-д септас. 2 Август 10-д лунса (1792 во) восстаниö дырјі корол
 Лудовиклис дворечсö бостöны.

Август 9-д лунö 1792 воын 2 сурс федератјас
 Парјжса 38 секцјакöд кыпöдчисны. Бостисны Парјжыс
 „городскöј дума“ да организујтисны сы пыддi „Парјжса ком-
 муна“ секцјаса комиссарјасыс. Август 10-д лунö воору-
 житчöм Парјжса секцјаяс да федератјас ускöдчисны корол
 двореч дорö. Заводитчис тыш 5000 морт уеі öтәр мö-
 дарсағыс. Корол пышјіс да чебеіс Законодательнöј соб-
 раңнö борд улö. Революционнöј масса повзöдіс мед
 бöрын Законодательнöј собраңнöös. Парјжса коммуна
 коріс бырöдны: 1) 1791 воса буржуазнöј конституцја; 2)
 королöс чöвтни да судитны; 3) Законодательнöј собраң-
 нö пыддi Конвент нiма власт лöсöдны, медым быдөн
 вермисны бöрјисны, а ез сöмын мед гырыс буржуацја
 воцза моз командујт. Парјжса коммунаö, кодöс органи-
 зујтисны август 9-д лунö, пырисны 90 комиссар—Парјж-
 са секцјаясыс представителјас. Татчö щöщ вескалісны
 мелкöј буржуацјалөн вождјас і Робеспјер, татчö-жö вес-

калі і Марат щош. Кор кывеіс тајо переворот јылыс арміјаоџ, сылөн революціонној настројењыо јона кыптис, мыј контрреволюціјалыс војска бөрнытны мөдіс.

11-od серпас. Жан-Пол-Март-народној массалөн вожд.

Август 10-öd лунса восстаныо массалөн помөч чегсөдіс Законодательной собраныоос Луdivикос лоі чөвтыны королыс. Собрањыо мөдлунасжө леџис закон, мыј „національной гвардіјао“ быдөналы позө гжсыны. Сенъабр 21-öd луныны мунісны выборјас. Законодательной собраныо пыџді бөрјісны выл вазет „Конвент“. Но Конвентө бара вескалісны медсасө жірондістјас. Унжык міністрјасыс лоіны жірондіст партјасыс.

Кушөк парти-
јас лужалісны
Конвенты?

Конвентын медвоџа лунсањыс бергөдісны кујім партија: „Жіронда“, „Гора“ најө-жө і „Монтањарыјакобінцыөн“ шусісны, і којмөд—„Болото“. Жірондістјас јылыс-тын воџ вөлі вјсталөма, мыј најө нырнуөдісны медса гырыс буржуазіјасан. Законјас перјісны гырыс капіталістјаслы ківыв. „Гора“ лібө „Монтањары-јакобінцы“ вөлі партија мелкөј буржуазіјалөн: ремесленыкјаслөн, лавочныкјаслөн, посныжык сорт төргөвечјаслөн.

„Болотын“ пукалісны војна војасө кыптөм, озырмөм јөв. Первојсањыс „Болотолөн“ аслас нырвыџ ез сөщөма четчы сінмө: лібө жірондістјаслань, лібө Горалань катласісны, кодарас ыжыджык сілаыс вөлі, сетчань „Болото“ аслыс гөлөс сетіс.

Монтањары партијаөн вескөдісны Марат, Робеспјер да Дантон. Налөн агітаціја нуөдан іныс вөлі „Якобінскөј клубын“. Тащөм јакобінскөј клубјас вөліны ез сөмын Паріжын, но і мукөд карјасын щош. Медвоџа восковјасань-жө „Гора“ да „Жіронда“ костын лоі гырыс спорјас да ез і вермы лөны некыџ спортөг да разногласіјөтөг. Кык класслөн партијас, џерт, ез вермыны некыџ өтөі кывјө воны. „Горалөн“ представітелјас корісны

Конвентлыг суфитны да кызытны корол Лудовик XVI-ос кыч именьникос. Жирондистјас пыккисны быднот, мовпалисны вицны королыг јур. Медым кычкө кадсө нуждоны, жирондист депутатјас шуисны, мыј корол јылыг колө народлыг јуавны, мыј масса шуас.

Таг мовпалисны жирондистјас королос качытөмыг вицны, но ез удайтчы. Марат, Робеспјер, Дантон—Горалон вескөдлыгјас—мөдисны Конвентын грөмитны, мыј „изменьник королос“ жирондистјас ас борд уланыг суйоны, грөчитисны кыпөдны вооружоннөј восстаньө. Лоі медбөрын Јакобинскөј клубјас пыр Парижскөј секцијажас бара Парижскөј коммуна кыпөдлыны. Жирондистјаслы повчөмла лоі гөлөсјас лептыны королос качытөм вылө. Таг жирондист сама Конвентлыг медбөрын лоі-жө королос качытны. Јанвар 21 лунө 1793 воө короллыг јур керыштитисны гилжотина ¹⁾ вылын. Жирондистјас гөгөрвоисны, мыј Парижын вооружитчөм мелкөј буржуазия быд воскодын пөгибө воштыны мөдас Јакобинскөј клуб да Парижса коммуна агитација серти, көсјыгис мездыны асө, лөсөдны Конвент вицны—нарошнөј вооружоннөј охрана, но Јабинскөј клубын гөгөрвоисны жирондист сама Конвентлыг мөвпјасө да ез сетны вөла. Жирондистјас нөшта-на бостчылисны революционнөј масса фиктужтөмыг асө мездыны, көсјыгис Париж вөчны прөстөј провинцијажө, а Конвент вужөдны мөд карө. Но бара-жө јакобинскөј клуб да Парижса коммуна ез сетны вөла.

1792 воө омөлтөр Францијанын, а медсө Парижкод карјасын, вөлі сојан-јуан төвар тырмытөмын. Тајө гөгөрвоны позө зев коньыда, мыј революција војасө һаң да мукөд сојан төвар мукөд государствојасыг ез вермы воны. Сесса деңга дон, лишнөј кабала деңга деңдөмыг, усі. Став сојан төварыг зев чорыда донсалис. Тајө медсасө һнмис карса јөзлы да Парижлы. Робөчөј вермис луннас нажөвитны 30 су дон, а 400 грамм һаң вылө ковмис мынтыны 8 су. Купеч да вузасыг јөз лавкајасын һаңјас „ружтисны“, но лавочникјас витчыгисны

1) Гилжотина—нарошнө јур кералан маппа. Доктор Гилжотин революцие војасө изобретитис.

јешћо-на њањ донсалом, мбѳ зев иждид дон вылѳ
вузалісны гусѳн. Тащѳм шыкѳм іныг Жіронѳіст сама
Конвент ез вермы петкѳдны шыгјалыг јѳзѳс.

Бешенѳјјас- лѳн Жіронѳіст- јаскѳд венесѳ
јас, ремесленѳкјас пѳвстын лоіны тащѳм
планјас, мыј шыгјун бырѳдны колѳ Кон-
вентпыр њањ дон лѳсѳдѳмѳн. Паріжса бед-
нота мѳдїс корны Конвентлыс, мед вѳлі урчїтѳма зако-
нѳн њањ вузалан дон, кодыс вылѳ мед њїѳтї вузасыс
ез вермы лептыны тѳвар дон (максїмум цек).

Но жїронѳїстјас—гырыс промышленѳкјаслѳн, ку-
печјаслѳн да озыр крестаналѳн, нырнуѳдысјас, кодјас
озырмісны дѳна њањыс, њѳкыз ез вермыны лѳзны закон
њањ дон јылыс. Та вылѳ, жїронѳїстјас мѳз-жѳ, пѳваѳмѳн
вїѳѳдїсны первојсѳ Конвентын Гѳра да сылѳн вождѳ —
Робеспїер, сывѳсна мыј, мелкѳј тѳргѳвеч-лавѳчыкы
„њањ такса“ сїз-жѳ ѳептѳ інміс. Но њањ дон урчїтак
закон мѳдїс корны беднота Паріжса секїїјас пыр. Ре-
гыд кыптїны беднота пѳвстыс асланыс вождѳјас: Варме,
Жак-Ру, кодјас зев чорыд агїтаїїа нуѳдїсны, медым
Конвент пыр њањ дон урчїтѳма вѳлі. Жїронѳїстјас таїїјасѳс
нїмтїсны „Бешенѳјјасѳн“.

Конвент, кѳн медга иждид вын вѳлі Жїронѳїстјас
ѳепутатјаслѳн, њањ донтѳммѳдѳм закон пыѳѳї лѳзїс
закон 1792 воѳ „свѳбѳда торговла јылыс, код сертї
важ мѳз вѳла пырыс почїс њањѳн вузасын. Іѳекущѳм
такса лѳсѳдѳм ез лѳ. Конвентѳс 1793 во заводїтчїгѳн
ѳтарсањ і мѳдарсањ тыртїсны гѳл јѳз жалѳбајасѳн, мыј
њањ дон колѳ урчїтны, спекулантјас — тѳргѳвечјас за-
конјасѳн колѳ горшлуинысѳ чїнтыштны.

Революцїїа воцѳа помѳањыс Јевропа-
са государствојас грѳчїтїсны Францїїа
вылѳ сїлаѳн пѳдтыны революцїїа. Воїна
пансѳм Јевропаса государствојаскѳд лоїс
быѳ вїтчысны. Конвентса партїїа „Гѳра“ да сылѳн
вескѳдлысјас тѳлкуїтїсны, мыј Францїїалы воїна колѳ
нуѳдны, медым мездысны врагјасыс (оборонїтел-
нѳј воїна). Жїронѳїстјас тѳлкуїтїсны, мыј колѳ нуѳдны
наступателнѳј воїна: революцїїа колѳ нуны революцїон-
нѳј арміїа шык јылын став Јевропаса государствојасѳ

медым Франціјаын модаа революціја быд гсударствоо пыртны. Сверт, жіроңдістјаслөн медсасо вөлі могыс, медым паскөдны рынок капиталистическөј Франціјалы. Та вөсна жіроңдістјас медвоңда восковсаң војна выло пырісны, 1792 во помын удајтчіс вөтлыны став врагөе Франціја пыщкыс. Франціјалөн арміја вужіс ассыс гра- ныча, мед бөрын да мукөд гсударстволыс мујас мырф- давны мөдіс. Удајтчіс бостны Австріјалыс, Германіја- лыс, Итаміјалыс областјас, пөкөрітны. Бельгіјаос. Пырны мөдіс Франціјалөн арміја Голландіјао, Испаніјалыс мыј

12-өд серпас. Джорж Жак Дантон.

сурө мырфдыны удајтчіс. Кон- зент 1792 воө нојабр 19-өд да декабр 15-өд луно леңіс декрет: быд пөкөрітөм областыс бырөдны „важ пөрадок“, сар- јасөс чөвтны да республика формаа власт лөгөдны. Воң- жыксө-кө Јевропаса гсударст- војас өтсөгласөн ез вермыны, аскост спорјас вөсна, Франці- ја выло наступленьө вөчны, өні став Јевропаса сарјасөс чегсөдіс 1793 воын корол Лу- довіклыс јур керыштөм. Медса- нын Англіјаос повчөдіс Фран- ціјалөн војскаон Голландіјао пырөм да медса бур төвар вајан портјасө босталөм. Англіја термасөм сорөн өтувтны мөдіс став Јевропаса гсударствојасөс, медым сувтны Франціјалы паныд да революціја пөдтыны. Ап- рел төлысын 1793 воө Франціја выло өтувтчісны-војна- он Англіја, Австріја, Пруссіја, Россіја, Голландіја, Гер- маңіјаса кңажествојас, Сардиніја, Неаполса корол да Испаніја. Франціјаос мөдісны гөгөрбок көрт-бі-кыщон топөдны отар-мөдарсаң.

Војска Франціјалөн 1793 воөң вөлі сещөм-тащөм. Кор Франціја пыщкыс врагөс 92 воө ковміс вөтлыны зев уна ас окотаныс локтісны арміјао. Зев сөлөмсаңыс војуітісны добровөмөчјас, но кор Франціја мөдіс Бел-

тіяә да Голландіяә пырны, революціоннөй армиялөн „дух“ уеі. Армияын төлкутісны, мыі Франціяыс врагөс вөтлөма, а јөз государствобын војутны ынөмла. Сіјөжө доброволеч армияјас мөдісны сывны. 1791 воө-на вөлі пехота 401 сурс, 93 во заводчигөн колі сөмын 228 сурс морт. Сесса војна нуөдігөн крестаналыс сїлаөн Һаң бостөм (реквізиція) армияөс вердөм вылө, јөткіс крестанаөс революцияыс. Пөкөритөм Белгіјаса крестана дөзмисны реквизицияыс да бунтјас кыпөдісны. Лоі Франціяса армиялы бөр еновтны Белгіяөс. Сещөмжө крестанскөй восстаңө кыпти аслас Франція пыщкын, Лунвив пелөсын. „Вандеја“ Һыма област зоннас кыпөдчис Паріж вылө, Вандејаса восстаңө бердө сїбөдчисны дворанство, духовенство да сувтөдісны мөгбөр пукеөдны королөс Франціяә.

Жірондїст сама Конвент, медем бура организујтны армия та ыжта опасност дырїі, революція мездөм пыфды кос нуөдіс Паріжса коммунакөд, кыјөдіс арестујтны Маратөс дамукөд вождјасөс бедноталыс. Март төлысын 93 воө генерал Сумуре (жірондїст) ізмена вөчис, сетчис армиянас Австријалы, став комиссарсө коммуналыс армиялыс лыјлөдіс. Революція мездыны жірондїстјас ез вермыны. Ковміс революція мездыны кутчисны „Горалы“ да Паріжса бедноталы. Перво на перво ковміс жірондїстјасөс вөтлыны Конвентыс.

Апрель 1793 воө бешеннөјјаслөн вождјас: Варме да Жак-Ру Паріжса беднотакөд бара мөдісны Конвентөс петицияјасөн тыртны да демонстрацияјас вылө беднотаөс кыпөдны, корісны, медем Конвент став Һаңсө лыд вылө бостіс спекулантјаслыс, збылыс лөсөдіс Һаң дон, мед өтї лавочнык ез вермы донөнжык продуктајас вузавны. Конвентын жірондїстјас тащөм закон јылыс ферт-на ез мөвпышталыны, но і „Горалөн“ щөщ вескөдлыс—Робеспіер пыккөс таыс, мыі Һаң дон лежөм інмас оз гырыс купечлы, а поснї төргөвечјас да крестаналы. Гора вөлі бурещ мелкөй буржуаҗиялөн партия, сы вөсна і пыккөс таыс.

Бешеннөјјаслы мед вож отсөг сетис Паріжса коммуна да секцияјас. Паріжса коммуна јавітис „војеннөй

положеніѣ“, кытчѣз њаѡ вылѣ оз ло такса лѣсѣдѣма. Мед бѣрын Гора гѣгѣрвоіс мыѣ щыглуныс кычкѣ колѣ петны. Сувтѣдісны Конвентын „ѡаѡ такса“ јылыс. Но жірондѣстјас пыкѣсны важ моз-на. 93 воын мај 1-ѣд лунѣ Паріжса коммуна „бешеннѣјјаскѣд“ да беднотакѣд вѣчѣс вооруженнѣј демонстраціја Конвент здаѡнјѣ во-чын. Вѣмѣсѣ мај 4-ѣд лунѣ Конвентын „ѡаѡ такса“ јылыс гѣлѣсујтны мѣдісны, Гора, а сіѣ-жѣ і Болото револуціјаыс повѣѣмла гѣлѣсујтѣсны ѡаѡ вылѣ такса лѣсѣдны. Мај 2)-ѣд лунѣ бешеннѣјјас щѣктѣм сер-тѣ лоі: 1) лѣсѣдны буржуаѣја доход вылѣ прогрес-сівнѣј налог; 2) буржуаѣјалы бырѣдѣма лгѣта салдатыс дѣнѣгаѣн мынтѣдчыны. Буржуаѣја „пуѣіс“, жірондѣст-јас грѣѣтѣсны револуціѣннѣј Паріж ѣкѣѣ бырѣдны, мѣдасны-кѣ дыржык Јакобѣнскѣј клуб да Паріжса секці-јаяс камандујтны. Став мыжсѣ таыс, „Жіранда“ пунктѣ Робеспјер, Марат, Дантон, Варле да Жак-Ру вылѣ. Жі-рондѣстјас ѣн-ѡн тупкыѣтѣг петѣсны реакціја туй вылѣ. Сетѣсны судѣ Маратѣс лѣѣсны прѣказ уарестујтны бед-ноталыс вождѣјасѣс Варлеѣс да Коммунаыс прокурор Геберѣс. Гора ѣтувтѣс бешеннѣјјаскѣд, медым буржыка вермасны жірондѣстјаскѣд.

Жірондѣстјас мед бѣрја чорыд вогков вѣчѣсны: Конвент пыр бѣрјѣсны коміссіја 12 мортыс, коллы сетѣс-ны поручѣнјѣ—Паріжса коммуналыс уж, вѣдлыны да судѣ сетны сѣс ныршщѣкјассѣ. Паріжса коммуна ез мѣд вѣтчысны арестујтѣм, вѣча лѣсѣдчѣс. Мај 31 лунѣ Марат звѣнѣн јуѣртѣс став секціјаясѣ, петкѣдіс восстанѣ-нѣ вылѣ. Конвент кыщѣ бѣстѣсны вооружѣтчѣм отрадјас, 48 секціјаясыс јѣз. Конвентлы пырыс пыр-жѣ щѣктѣсны бырѣдны „нарошнѣ 12 мортыс бѣрјѣм коміссіјаѣс“, а сіѣ-жѣ корісны 29 дѣпутат жірондѣстјаслыс да кык мѣнѣстрѣс арестујтны Конвентыс. Конвент повѣіс да пыр жѣ бырѣдіс „12 морта коміссіја“, но жірондѣст-јасѣс ез-на сет арестујтны. Јуѡ 2 лунѣ 1793 воын Марат Паріжса коммуна пыр мѣдыс кыпѣдіс восстанѣнѣ вылѣ Паріжса секціјаясѣс. Пушкајасѣн кыщѣ бѣстѣсны Кон-вент, арестујтѣсны 2 мѣнѣстрѣс да 29 жірондѣст ныр-нуѣдыс дѣпутатјасѣс, судѣтѣм бѣрын каѣнѣтѣсны најѣс.

Тааі бырі Конвентыс „Жіронда“—партіја гырыс буржуаціалөн. Власт на кімс воші, вужіс „якобіңеч-јаслы“ (Гораам). Власт өні лоі мелкөј буржуаціја кын.

Срдіалл-эко-
номіческөј поли-
тика
Якобіңеч-
јаслы

Кор масса јунь 2 лунө вөчс револу-
ціја да сетіс власт јакобіңечјаслы, сек Јако-
біңечјаслөн власт вөлі зев слаб: гөгөр
врагјас, арміја кіссіс, враг наступајтис,
став һаһа лунвив местајас бунтујтисны, Паріжын бед-
иота шыгјаліс. Став Франціја вөлі јуклөма 83 департа-
ментө, аб0 департаментыс бунтујтис, кыпөдчс Паріж
вылө. Граһича сајсаһ мукөд государствојас војскаөн
жмітисны, пыщкөссаһ, Конвентыс жірондаөс вөтлөм
бөрын, жірондистјас кыпөдалісны восстаһһөјас. Жірон-
дистјас кыз вермісны „уберіталісны“ револуціјалыс
вескөдлысјасөс, жірондистка Шарлотта-Корде јунь 1793
воын, жіронда індөд серті, сущкіс кінжалөн Маратөс.
Өні лоі Коментлы посјысны кык врагкөд: 1) дворанство-
духовенствокөд—важ пөрадоккөд і 2) гырыс буржуаці-
јакөд (жірондистјаскөд).

Медым буржыка револуціјаөс мездыны пөдтөмыс,
мед мелкөј буржуаціјаөс ас бердө матыстны,—Јакобі-
ңечјаслөн Конвент леіс выһ нога законјас:

1) 1793 воө лөсөдіс выһ конституціја, код серті
быд 21 арөз воөм морт верміс бөрјыны і бөрјысны,
став законјассө конституціја серті вынөдһны сөмын вер-
міс ачыс народыс. Поһіс полміческөј обществојас
воставны, жалөбајас Конвентө мытчыны.

2) Лөсөдісны буржуаціја доход вылө, 1000 міврыс-
кө вылө, подоходһөј налог. 10000 міврыс-кө унжык,
доход лоө бөстөма государстволы пөмза вылө.

3) Лөсөдөма вөлі закон—50 арөз вылө старікјас-
лы пенсіја, сетһны пособіјө, нывбабајаслы сөкыд Іярјі,
сіз-жө сетісны пособіјө, гөһ сөмјајаслы, көн кык чөла-
фыс унжык сөмјаын сіз-жө,—пособіјө, но тајө закон ез
лолы пөртөма олөмө, колі көсјысөмнас.

4) Медым уждон ез вош, быд робочөјлы Паріжса
секціјаын засөдаһһөын ужалыслы мынтыны дон: 40 су
(75 ур кымын).

5) Купеч—төргөвечјаслы, кодјас зілісны төвар вузавны езыг фенга вылөжык, а донтөмман кабала фенгагыг пыксісны,—быг вузавны кабала фенга вылө.

6) Вөлі лөсөдөма такса не сөмын нан вылө да гојан торјас вылө, но і быд колана төвар вылө, сырјо вылө.

13-дд серпас. Максимилиан Робеспьер.

јас, кодөс помещщқјас важөнсө мырфывлісны да једок серті јуклыны.

8) Но јакөбінечјас важ моз-жө двораналыг конфіскујтөм візмујасөн мөдісны вузасны, медым Конвентлыг казна јонмөдны. Тајө мујас ферт ез вермыны нөбны крестана, а воіс промышленнөј капіталістјас да купечјас кіө. Но тајө мујасыг неунасө лоі сетөма лготнөј доныг бобылјаслы 15 во кезлө рассрочкаөн. Тазік дорјіс Јакөбінскөј Конвент мелкөј буржуаціјаөс — ас бердас матыстіс, организујтіс сіјө ас бердас контрреволюціјакөд кос нуөдны.

1793 воын јунь 2 лунса переворот бөртө вөлі власт форма лөсөдөма выл констітуціја, но кор гөгөр өзі јакөбінечјаслөв. јіс гражданскөј војна, ковміс вужны тајө констітуціја да власт лөсөдны војеннөј диктатура формаөн.

7) Законодательнөј собраньнө крестанаөс лезліс вөла вылө, сөмын мед вөла вылө петтөз војдөр сіјө став воzza повінностјассө фенгаөн мынтас двораналы. Конвент лезліс крестанаөс вөла вылө, фенга мынтытөг (выкуптөг).

А став „важпөрадок“ дырса документјассө крестанаөс крөпітан повінностјас јылыг Конвент щөктіс сотны.

Вөлісті Конвент дырјі крестана вермісны петны вөла вылө помещщқ кіпод улыс. Сіз-жө Конвент щөктіс јуклыны крестана кост общціннөј візмујна

Став полѣтикаѡн, гсударствениѡй фелаѡн закон сервыс бытѣѡкѡ бергѡдалс Конвент, но война кадѡ Конвент пыс торѡн вѡлі бѡрѡма „Комітет обществениного спасенїа“, код кын став властыс вѡлі.

Контрреволюцїа бѡрса вїѡдны да врагїасѡс кыѡдны вѡлі лѡсѡдѡма, Комітет общественної безопасности“. А контрреволюцїонерїасѡс даїѣменьїкїасѡс судїтны вѡлі лѡсѡдѡма „Революцїонної трибунал“, код верміс 24 часѡн прїговор вѡчны да обжалуттѡг качїтны. Мера на казанїа сїѡ кадѡ—Гїлїотїна вылын їур кералѡм. Провїнциїаїаскѡд свїаѣ мед вѡлі буржык, Конвент мѡдѡдалс сетчѡ ассыс комїсарїасѡс. Наїѡ ужалїсны мєстїас вылын ѡтсѡглас Якобїнскѡй клубїаскѡд. Став клубыс Францїа пастала вѡлі 44 сурс кымын. Таїѡ 44 сурс „народної общїествоїас“, кызїк наїѡ мѡдногѡн шусїсны, подчїнаїтїсны ставныс Парїжса Якобїнскѡй клубы, кодї вѡлі полїтїческѡй центр пыѣдї Францїаїын.

Кор гѡгѡр Францїаїын пыс заговор-
Террѡр. јас жїрондїстїассањ, двѡранство—духовенствосањ, їностранної гсударствоїас воїска сїлаѡн кыщѡ бостїсны,—медбур способ вѡлі власт кутны—террѡрѡн Леѡма вѡлі чорыд воїенної законїас Конвентлѡн да „Комітет общїествениного спасенїалѡн“ контрреволюцїонної духовенстволы, двѡранстволы, їѣменьїк-гењералїаслы, сановнїкїаслы, ставыслы, кодїас кажїтїсны револуцїїалы вред вермісны вѡчны,—24 час мыст револуцїонної трибунал пыр Гїлїотїна пурт улѡ мѡдѡдны. Таїї Конвент мынтѡдчїс врагїасыс.

Армїа бурмѡдѡм куѣта Конвент комїсарїас пыр чѡвталс контрреволюцїонної гењералїасѡс, офїцерїасѡс армїаїыс. Лѡсѡдїс сїз, мед агныс салдатїас бѡрїїсны, ас пѡвстыс камањдїрїасѡс. Став воїенної спецїалїстїас бѡрса вїѡдны вѡлі пунктѡма комїсарїасѡс, кодїас судтѡг вермісны лыїлыны контрреволюцїонної гењерал, офїцерїасѡс.

Таїїк јакобїнцы да Конвент вермісны пазѡдны первой кадѡ врагїасѡс, повѣѡдны контрреволюцїїаѡс кыпѡдчѡмыс, чегны бокса наступаїтыс врагїаслы вынсѡ.

Шығомиң јако-
биіскөй поли-
тикаын

Кажитч'е бытбөкө јакобинск'і Конвент став коланторсө сетіс гөлжөзлы, мыј воқо крестан'ины, ремесленниклы, робочөјлы сесса немтор-нын вөлі корны. Шығлуң, тырмытөм воыс-во содісны војеннөј разрухаон. Јакоби-нечјас көсісны ставлыс моғјас моғмөдны собственност вөрәодтөг, собственникөс дојдтөг. Јакобинскөј Конвент— мелкөј буржуаз'іјалон нырнуодыс ез вермы вөчны мөд-ногон, мелкөј буржуаз'іја—собственностлы паныд сувт-ны. Кор вөлі Конвентлөн лөсөдөма спекулантјаслы паныд „һаң такса“ да мукөд төварјас вылө, шөщ сек-жө вөлі урчитөма такса робочөјлы ужалан дон вылө. Но ужалан дон төвар дон серті вөлі зев улын. Сы вөсна һаң вылө такса лөсөдөм ез во сөлөм вылас бед-ноталы. Купечјас, лавочникјас быд восков кышовтисны тајө „таксајас“, төвар гусөн вузавлісны доныс-донөн, уңжык төварсө сајмовтисны—ез вузавны донтөмман кабала деңга вылө. 1793 воө колан төварјас зев чо-рыда донсалісны, лөбө зик ез мөдны вузассыны. Мукөд государетвоса төвар, кодјасөс һөбтөг ез поң овны, војна вөсна ез вермыны воны Франц'іјаө. Уждон ро-бочөјјаслыс 1790 во серті вөлі лыбөдөма 1½ раза, а сојан төварлөн дон лыбі—4 раз. Такса лөсөдөмөн робочөјлөн олөм ез бурмы, а јонжыка омөлтч'ис.

Националнөј собраньө дырса закон Шапелле, көн вөлі гижөма, мыј робочөјјаслы скодјас, сојузјас, орган'изац'іјас лөсөдны оз поң, коліс і Конвент дыр'і на.

Сиктын крестана пөвстын сіз-жө кыпти һедовол-стео Конвент вылө, сы вөсна, мыј пышјөм дверана-лыс, духовенстволыс мујас ез сетны крестаналы, а вузалісны, мыј поңө донөн, медым уңжык деңга бост-ны Конвент казнаө.

Тајө мујас вескалісны карса буржуаз'іјалы да де-ревһаса кулакјаслы, а ез гөл жөзлы. Кор деревһаса кулаклы шеді му, сылы сесса революц'іјасыс лоі скөн-немтор. Оні сылы коліс. мед революц'іја өдјөжык пома-сіс, мыј воқо-кө таз мөдас революц'іја кыптыны, вер-мас візмујас вошны бөр. Крестан'ин революц'іјалы і Конвентлы сувтны мөдіс пыныд, сы вөсна, мыј һаң

такса лӧсӧдӧм да быдлуња мырдӧн Һаӧ бӧстӧм (рек-
визіція) арміјаӧс да карјасӧс вердӧм выӧ, дојдіс мед-
гасӧ крестанствоӧс, а ез дворанствоӧс.

Вот кытчӧ зугіс Конвент політика нырвіз нуӧдіг.
Јакобіӧечјас вӧліны—партіја уна пӧлӧс, уна сама об-
щественнӧј группајаслӧн нырнуӧдысјас, а ез кушӧмкӧ
ӧтӧк класслӧн. Тајӧ группајаслыг ӧтӧ аршынӧн могјас
муртавы Һекыз ез поз. Группајаслӧн могјасыс олӧмӧ
пӧртӧгӧн мӧда-мӧдыслы зугісны, сорісны. Јакобіӧечјас
вермісны ас політикаӧн могмӧдны сӧмын посні лавоч-
нык, ремеслеӧныкјас группајаслыг могјас. Воӧ Јако-
бінскӧј власт мӧдіс пыкны, сорны революція. Ковміс
сіјӧ ассӧ медбӧрын сілаӧн бырӧдны.

Бешӧнӧјјасӧс
поналӧм.

Паріжса беднота пӧвсын зев ыжыд
авторітетаӧс вӧліны Варме, Жак-Ру. 2 јуӧса
революціяӧз-на унаыс „бешӧнӧјјас“ Конвентлы грӧзӧтчи-
сны „Һаӧ такса“ лӧсӧдӧм јылыс. Кор јакобіӧечјас кіӧ
власт сурі, Паріжса бедноталӧн олӧм-вылӧм омӧлт-
чӧс, да сешӧм-жӧ колӧ, важ моз-жӧ спекулація мунӧс, беш-
енӧјјас јакобінскӧј Конвентлы мӧдісны грӧзӧтны восста-
нӧјӧн, оз-кӧ прамӧјжык беднотаӧс дојдан закон ло
сетӧма.

Бешенӧјјас корісны:

1. Став двораналыг мырдӧм візму јуклыны креста-
на костын, а Һе вузавлыны.

2. Медым вӧлі бырӧдӧма вын гырыг капіталіст-
купечјаслыг, гырыг налогјас пуктӧмӧн да імушество-
нысӧ мырдӧмӧн.

3. Медым вӧлі гырыг собствеӧныкјаслы пыдді
вӧла сетӧма ремеслеӧныкјаслы, подмастерјӧјаслы мастер-
скӧјјас воставны, государство казнаыс сӧӧнга уж-
дӧмӧн.

4. Медым зӧкӧз бырӧдны спекулація посні гырыг
купечјаслыг, казӧнытны быдсӧнӧс урчӧтӧм товар такса
вужӧмыс.

Серт, прамӧј соціалістјасӧн бешенӧјјаслыг руководи-
телјасӧс—Вармеӧс да Жак-Руӧс ез поз шуны. Најӧ,
собственност бырӧдӧм пыдді, лӧсӧдісны посні собствеӧ-
ныкјасӧс. Серт, уна торјалӧм јакобінцы да бешенӧјјас
кост ез вӧв, но бешенӧјјас Һеуна воӧжык восковтісны.

Јакобіңечјас ез вермыны сіз вѳчны, мед мелкѳ буржуа-
ѳјалы паныд муины.

Вѳжыксѳ, кор жѳронѳістјас вѳліны медса ыжыд
врагјасѳн лыѳѳыссѳны-на, јакобіңечјас ѳтвѳтчылісны
бешеннѳјјаскѳд, но кор лоі мездысѳма жѳронѳістјасыс,
Робеспјер сувтѳдіс Конвентын, медым мездысны регыд-
жык бешеннѳјјасыс.

Бешѳннѳјјас собствѳнност кѳсјісны вѳрѳѳдны, а
јакобіңечјас мелкѳј собствѳнностѳ піңѳн і гыжјѳн кутчѳ-
існы. Јакобіңскѳј клуб Конвенткѳд став мелкѳј буржуа-
ѳјјасѳ кыпѳдісны бешеннѳјјас вылѳ. Бешеннѳјјас ез куж-
ны органѳзујтны массаѳс восстаңнѳ вылѳ. Робеспјер
ѳмелажыка кутчѳіс: Конвент пыр прѳказ сетіс арѳ-
штујтны бешеннѳјјаслыс ныршщѳкјасѳс—Вармѳс да Жак-
Фуѳс. Недыр мыт суд бѳрын бешеннѳјјаслыс став
нырнуѳдысјасѳс качнѳтісны.

Бешеннѳјјасѳс бырѳдѳм бѳрын спор-
Гебертѳістјасѳс
бырѳдѳм

јас нѳшта чорыда ѳзјісны конвентын.
Партѳја „Гора“ ез вѳв ставыс ѳтѳсама.
Јакобіңечјасѳн партѳја јукѳіс мѳвпјас сертѳ кујім пѳмѳ.

1. Шужавывжык кыскысјас јакобіңечјас пѳвстыс
торјѳдчѳсны: Гебер, Паш да Шомет гѳгѳр, шуѳісны—
„Гебертѳістјасѳн“.

2. Шѳрса партѳја јакобіңечјаслѳн котырчѳс Робес-
пјер, Сен-Жуст да Кутон гѳгѳр, шуѳісны „Јакобіңечјасѳн“.
Тажѳ группа вѳлі медыжыд.

3. Којмѳд гуппаяс вескыдвыв кыскіс, матыѳміс
полѳтыкаѳн сертѳ Жѳрондалаң. Котыртчѳсны дантон да
ѳемумѳн гѳгѳр, шуѳісны „дантонѳістјасѳн“.

Тажѳ кујім группаяс могјас нуѳдісны уна сікаса
ѳбщѳство группаяслыс. Та вѳсна спорјас чорыда ѳзѳыс-
ны. Гебертѳістјас дорјісны медсаѳ, бешеннѳјјас моз, бедно-
таѳс. На кын ѳѳннас вѳлі Парѳжса коммунаыс вѳзжык-
сѳ. Гебертѳістјас корісны Конвент пыр:

1. Ыжыд подоходнѳј налогѳн налогавны спекулантјас-
ѳс, гырыс купечјасѳс, промышлѳннѳкјасѳс.

2. Ужтѳм јѳз бырѳдѳм могыс, лѳсѳдны Конвенты
ѳбщѳствѳннѳј ужјас, медым быдсѳн вермісны нажетка
корсны.

3. Мырддалом имущество дворянстволыг жукалыны гол жоз костын.

4. Чорыда мыждыны спекумантјасос да ростовщикјасос.

5. Сетны гол жозлы донтом ҺаҺ, роскоисо бостны государство щот ыло.

6. Медым воли лөөдөма государство щот ыло болычајас, пріјутјас, Һетрудоспособнојјаслы пособіјојас, гол жозлыг челафос велодны школајас.

Та ыло ковміс лөөдны налогјас буржуазіја ыло. Гырыжык капиталістјас Паріжын воли еша, ковміс налогавны мелкој буржуазіјаос та серті. Вот мыла Робеспјерлоні дантонлон партіја отвылыг сувтісны гебертістјаслы паныд. Гебертістјас мелкој собственыкјаслы собственосто мөнітісны Робеспјер толкујтом серті. Робеспјерлон партіја пунктис мөг—бырөдны гебертістјасос, быдногыс мөдіс ускөдны авторітет Гебертлыг, Шометлыг Пашлыг, мыј најө Англіјалон шпионјас, революціја Англіјалы вузалоны. Сізік-жө грөмітіс гебертістјасос дантон. Первој удајтчіс Робеспјерлы Паріжса коммуналыг вөтліны Шомет, Пашос да Геберөс. Март 1794 воын гебертістјас кыпөдны мөдлісны восстаньө „клуб Комдемјеров“ пыр, но революціонној масса ез гөгөрво налыг лозунгјасос. ез кыпөдчы.

Тајө удајтчытом кыпөдчөмөн толк сурі Робеспјерлы бостны ас кіө коммуна да ускөдны Гебертістјасос. „Комітет общественногo спасенія“, көд воли зоҺнас Робеспјер кыын, арестујтіс 9 Һырнуөдысөс Гебертістјаслыг. Тајө 9 морт пыын волины: Геберт, Шомет і Паш. Март 24 лунө став Гебертістјасос судітісны, кың контрреволюціонерјасос, ставнысө каҺнытісны. Робеспјер террор пыр „четчөдіс“ Паріжса коммуналыг јур—Гебертістјасос. Та бөрти коммуна лоі Конвент кыын зоҺнас. Тазік Робеспјер мынтөдчіс бешеннојјасыс, Гебертістјасыс, но такөд щөщ ез төдлы. кың керыштіс асувсыс увсө, көд ылын воли ачыс пукалө, јакобіҺечјаскөд.

Гебертістјасос бырөдөм бөрти кыптіс дантоністјасос кыптіс бырөдөм. көг „дантоністјас“ костын да „Робеспјер партіја“ костын. Дантон 1794 војасын вескыдывв кежис. Сіјө лыфдіс, мыј революціја ештөма-Һын,

врагјасос Франціјаыс вөтлөма,—колө бырөдны террор, да вужчы 1793 вөса конституціја серті правітны. Дантон өні пыкыс Конвентса Болото вылө, нырнуөдны мөдіс революціја војасө озырмөм буржуаціјасань, да буржуаціја интеллигенціјасань, матысміс політкаөн Жирондистјаслањ. Дантон уна пөрја Конвентлы, Робеспјерлы выступјтны мөдіс паныд. Сің-жө Дантон усласіс, чорыд кывјасөн „грөмітіс“ Гебертістјасос, Паріжскөј коммунаса нырнуөдысјасос. Та вөсна вошіс авторітет Дантонлөн беднота возын, коммуна да секціјаяс ез вемыны сувтны дорјыны Дантонөс колан кадө. Робеспјерлөн партіја верміс Кокніджыка жугөдны вынсө Дантонистјаслыс. Март 31 лунө 1794 воын Комітет общественного спасеніја, Робеспјер щөктөм серті, арестујтіс став Дантонистјасос. Апрель 5 лунө Дантонөс јортјасыскөд ачнтісны.

Буржуаціјалөн
перезорот да
якобинскјаслөн
усөм.

Кашітчө бешеннөјјасос, гебертістјасос да дантонистјасос каңнітөм бөрті немторнын ез ауг якобинскөј правітельстволы. Конвент јешщө чорыда кутчісіс террор бердө. Но өні террор усі ыс сөмын дворанстволы, духовенстволы да жирондистјаслы јур вылө, гілјотіна вылын јурјас четчыштісны Гебертістјаслөн, бешеннөјаслөн. Гілјотіна грөзітіс і гөмлы і озырлы, коді паныд кыв шуны лыгіс якобинскөј Конвентлы. Якобинскөј диктатура дырјі 2750 каңнітөм морт піыс, сөмын 650-ыс вөлі озыр знатнөј јөз піыс, а 2100 мортыс вөлі каңнітөма гөм јөз пөвстыс.

Та вөсна Робеспјерлы паныд сувтісны ыс сөмын дворанство, но і буржуаціја, і гөм јөзыс щөщ. Якобинскөј конвент ез вермы надејтчыны крестана вылө: гөм крестаннын візму ез вермы нөбны. Кулакјаслы да середњакјаслы мыјөн шеді нөбны візмујас, воқө ез төждысны революціја јылыс, да і дөзміснынын реквізіціјаясыс, һањ таксаыс да һањөн вузасны дугөдөмыс.

Карса робочөјјаслөн да ремесленнїкјаслөн тајө шыг кадас воші надеја төвар такса вылө, а сің-жө і якобинскөј Конвент вылө, кор һањ пыдді, да гөм јөзөс дорјан законјас пыдді, террорөн мөдісны „вердны.“ Медсаһын дөзміс беднота, кор Робеспјер каңнітіс бешеннөјјасос,

гебертїстјасӧс да Коммунаӧс „грӧмїтїс“. Онї мукӧд карын, і Парїжын мелкӧй буржуаџїа і робочӧјас сувтїсны паньїд јакобїнечјаслы, а ез-нїн отсасны налы воҗда моз. Медса ґерт лӧг петїс јакобїнскӧй Конвент вылӧ да Робеспїер вылӧ ғырыс буржуаџїалӧн, кодјас тајӧ вїт револуџїа војасас зев вӧмапырыс спекулаџїа вылын озырмїсны. Повӗӧдлїс онї најӧс 1) ғырыс подоходнӧй налогјас, 2) тӧвар вылӧ лӧсӧдӧм такса, 3) мукӧд жмїтан, җуган законјас, кодјас пыкїсны кыпӧдны капїталїстлы, купечлы ассыс овмӧс-сӧ, 4) мед ескӧн ез кыпты крестџанскӧй револуџїа да ез ло вїҗму јуклӧм. Буржуаџїа воҗ терпїтїс Робеспїерӧс, кор сїјӧ кос нуӧдїс гебертїстјаскӧд да бешеннӧјјаскӧд і отсасїс шӧщ. Гебертїстјас да бешеннӧјјас Робеспїер партїяыс-на јонжыка повӗӧдїсны буржуаџїаӧс. Онї буржуаџїалӧн лӧї ӧтї мог—бырӧдны террор, җугӧдны мелкӧй буржуаџїалыс „камандујтӧм“, вештыны власт бердыс Робеспїерӧс, лӧсӧдны „бур порадок“. Буржуаџїа зев бура гӧгӧрвоїс, мыј Робеспїер дор сулалыс еща. Таҗїк тӧлкујтыс буржуаџїалӧн ырынуӧдыс партїяыс, сїјӧ вӧлӧ зев матын власт бердас, Конвентас і пукалїс—„Болото“ скамјаяс выаын. „Болото“ воҗжыкӧс җыр чӧв олїс Конвентын, вїҗӧдлїс, кыҗїк јакобїнечјас костын кос ӧзїїс. Но кор ебӧс јакобїнечјаслӧн җӧлїс, секї лептїс јурӧс, бӧстїс. Інїџїаџїа ас клас, медым Робеспїерӧс ускӧдны. Робеспїер мовпалїс, гебертїстјас вылӧ да дантонїстјас вылӧ моз-жӧ ускӧдчывыны „Болото“ вылӧ, Конвентыс вӧтлыны најӧс. Но „Болото“ воҗжык вевјалїс. 1794 воын 9 термїдора (мї ногӧн 2 јула) „Болото“ оргањзујтїс буржуаџїалыс вооружоннӧй отрадјас да конвентын гӧлӧсујтїс. Робеспїерӧс арестујтны Робеспїер кӧсҗыҗїс, воҗда моз-жӧ, Парїжса коммуна пыр кыпӧдны Парїжса секџїајасӧс „Болото“ вылӧ. Парїжса коммуна чукӧртїс секџїајасӧс восстањњӧ вылӧ, Робеспїерӧс мездыны. Но секџїајасыс, беднота да рабочӧјјас ез кыпӧдчыны Робеспїерӧс дорјыны—воҗӧс косӧдїсны сылы бешӧннӧјјасӧс, гебертїстјасӧс каҗнїтӧмыс да коммунаӧс „грӧмїтӧмыс“. Парїжскӧй секџїајас унжыкыс сувтїсны „Болото“ дор. 9 термїдора 1794 воӧ Робеспїерӧс, Сен-Жїустӧс, Кутонӧс і јешшӧ 19 мортӧс накотырыс, -- арестујтїсны. Мӧдлуннас жӧ ставныслыс гїмјотїна выаын јурнысӧ керыштїсны. Робеспїеркӧд шӧщ усї власт мел-

көй буржуазиялаөн. Власт бердө воисны бөр гырыс капталыстјас.

Мөд луннас-жө Робеспјерөс качынтөм бөрын качынтисны 70 мортөс—Парјжса коммунае нырнуөдысјассө. Јешцө лун мысты—бара 12 мортөс, Робеспјерлыс јортјассө.

Буржуазиялаөн
воцөс косөдөм
мелкөј буржуазиялы (реакция)

Робеспјерөс јортјаскөдыс ускөдөм бөрын, мелкөј буржуазия кыс власт вужис гырыс буржуазия кө. Буржуазия первој воковсаң ускөдчис воцөс косөдны јакобиңечјаслы. Сылөн вооружитчөм отрадјас (золстаја молодож) судтөг убериталис ковтөм војтырөс: собраңыөјас вылын, театрјасын, общественнөј местајасын начкалисны јакобиңечјасөс. Конвент 9 термидорасаң 65 воөз-на колис, но тајө Конвентыс-нын вөлі мөдсама, гырыс буржуазия тани бергөдлис. Буржуазия бырөдіс законјас јакобинскөј Конвентлыс.

1. Став Конвентса коммиссарјассө, кодјасөс вөлі ыстөма местајасө, армияө аслас-жө конвентлаөн, 9 термидора бөрын арестујталисны да качынтисны, конвент щөксерти.

2. Бырөдіс „һаң такса“, а сіз-жө „такса“ мукөд товарјас вылө.

3. Тупкалис став јакобинскөј клубјас, кодјас вөліны Франција пасталаыс.

4. Общдіннөј мујас, кодөс вөлі сетөма крестаналы, воцжыксө, мырфдалисны да бөр сетисны важ көчаинјасыслы.

5. Парјжса секцияјас бырөдісны да јуклисны вылог, 12 пелө (муңціпалтетјас вылө).

6. Бырөдісны революционнөј трибунал.

7. Бырөдісны Парјжса коммуна, став нырнуөдысөсө качынтисны.

8. Лецисны вөла вылө жірондист депутатјасөс да бөр конвентө најөс пуксөдісны.

9. 1793 вога конституция серти, јакобиңечјас сетлисны быдсөнлы бөрысан права, 9 термидора бөрын лоі лецөма законын, мыј вермасны бөрысны сөмын сещөм јөз, кодлөн ем имущество да озырлун 150-200 ужалан фон мында.

10. Націоналној гвардіязы став революціонној элементјасо вѳтлісны да буржуазіја дор сулалыс јѳзѳн содтісны.

Ставсо, кушѳм законјас лѳсѳдліс јакѳбинскѳј власт, гырыс буржуазіја мѳдарѳ путкылыс. Мѳлкѳј буржуазіја вѳждјаслыс портретјас, памјатныкјас бырѳдіс, соталіс. Весігѳ Маратлыс шојсѳ кыскісны гуыс да, туй вылын бура вѳшітѳм бѳрын, помѳј кісталан гуѳ шыбытісны. Таз буржуазіја воѳѳс косѳдіс. 9 термідорасанъ революціја мѳдіс кусны, увлањ усны.

Кыѳі **Ленін** Буржуазіјалѳн історікјас ѳерт бурѳс дѳнјаліс революціја уж **Якобінчјаслыс.** ез гіжны Якобінчјас јылыс, быдногыс најѳ позорітісны Якобінчјасѳс, мыј најѳ рѳзбојныкјас, віркістысјас, мыжалыс і мыжтѳмлыс јуркеравлісны, коді кіподулѳ налы сурі. Збылыс-ѳ ташѳм? Збыл-ѳ вісталѳны буржуазној історікјас? Влаѳмір Ільіч **Ленін** медса бур, медса вескыд оцѳнка сетіс Якобінчјас јылыс.

„Буржуазіјалѳн історікјас ѳемтор бурторсѳ ез адзыны Якобінчјас революціја ѳіктатурасыс. Најѳ Якобінчјаслыс революціја туй дѳнјалісны, кыѳ увлањ усан туй революціјалыс.

Пролетаріат класслѳн історікјасыс, ѳерт, мѳдногѳн дѳнјалѳны уж Якобінчјаслыс. Мыј најѳ ас прімерѳн медса ыжыд подјѳм революціјалыс петкѳдлісны, нуѳдісны-классѳвѳј тыш нарвытѳм классјасѳс мездѳм вѳсна. Ас ужын Якобінчјас петкѳдлісны ѳемократіческѳј революціја вѳчан ног да монархіческѳј госуѳарствоса контр-революціјакѳд вермасан ног ас прімернаныс. Зікѳз вермыны, соціалізм лѳсѳдны—Якобінчјас ез вермыны, сы вѳсна, мыј сіјѳ кадас Франціјаын да сы гѳгѳрса госуѳарствојасын вывті на вѳлі отсталѳјѳс (овмѳсѳн да техникаѳн), ез вѳв на маверјалној подув соціалізм стрѳітны—ез вѳвны сек банкјас, сінѳікатјас, машинној індустріја, кѳрттујас.

Діректоріја. 1795 воѳ Конвент бырѳдісны да сы пыѳдлі лѳсѳдісны „діректоріја“ ныма власт, Франціјаѳн правітісны 5 бѳрјѳм діректор. Діректорјас-нын асныс бѳрјісны міністрјасѳс. Законјас лѳсѳдны да діректорјас бѳрса віѳдны вѳлі лѳсѳдѳма

„законодательнөй корпус“ кык палатаыс: 1) Совет старейших, 2) Совет пјачисот. Бөрјыссены палатајасө өтмоз. Бөрјыны вермісны сөмын сеццөм јөз, кодлөн ем овмөс 200 ужалан дон мында. Сї ректоріја пыр законөн бергөдліс ғырыс буржуаціја. Јакобінечјасөс вермөм бөрын, буржуаціја сеццөма ымыккагас, муртса Лудовік Бурбонлөн партијасыс переворот ез вөч.

14-дсерпас. Граф Бабеф — 3. говор равных “востанно ырыудыс.

Мелкөј буржуаціялыс революціја бырөдөм бөрын, буржуаціја лөгөдіс буржуазнөй диктатура — чорыд вооружоннөй власт.

Робочөјјаслөн сїјө кадө ез на тырмы классөвөј сознањө — ез на вермы вөчны ассыс диктатура власт. Сылы јона-на ковміс быдмыны, уна бітва пыр петны, медем ас мојјасыс вөсна нуөдны классөвөј тыш. 18 ыем помын Франціјаса робочөј класс ез на саммы торјөн, аслас мојјас вөснаыс кос

нуөдны, а революціја чөж отсагыс буржуаціјалы духөвенствокөд, дворанствокөд косасны. Тајө кос нуөдіг кістис ассыс вір медеасө буржуаціја мојјас вөсна.

Сїректоріја дырјі робочөјлөн олөм нөшта-на омөлтчис. Донјас сојан-јуан төвар вылө, 1790 во серті, кыптисны 34 раз.

Робочөј уждон верміс бостны луннас 120-350 мівр. 400 гр. ыањ сулалис 50 мівр, 400 гр. јай 120 мівр. Та серті почө робочөј олөм-вылөм јылыс төлкүјтны. Таццөм шыгөм олөм вөлі Паріжса і мукөд карса бэдноталөн.

Лок олөмла, сїректоріја дырјі кыпөдчыны мөдліс выл восстанњө, Бабефлөн.

Тайо кыпöдчöм ез-нын вöв буржуацїя могјас вöсна, а ужалыс јöз могјас вöсна да коммунизм вöсна. Бабеф ас јортјасыскöд мöдлс кыпöдны восстаньö „Заговор равных“ нїма, бырöдны директорїя, лöсöдны ужалыс јöз могјас сертї власт, лöсöдны коммунизм формаа строј, мед ез вöв частнöј собственост да експлоатацїя. План Бабефлөн вöлі со куцöм:

1. Колö бырöдны цїкöч частнöј собственост, кысан став öмöлтöрјыс і експлоатацїяыс артмö.

2. Мед став орудїјöјасыс, мувіа, фабрїк-заводјас вöданы обшчество кїын.

3. Уж јукны војтыр сам сертї, способностјас сертї, мед нїöтїк морт ужтöм ез вöв. Сöкыд уж мед переменаöн быдсөн ужалїсны.

4. Тöварјас, прöдуктајас ештöм бöрын обшественнöј магацїнö пуктыны, а сесаң јуклыны јöз колöм сертї.

5. Медым ташöм коммунизм нога строј лöсöдны колö вöчны револуцїя, капїталїстїческöј строј бырöдны.

6. Револуцїя вöчасны бура гöгöрвоöмыс, смел војтыр—заговоршщїкјас. Бабеф ез мöвпав массакöд вöчны револуцїя, а заговоршщїк котыркöд. Масса, сь мöвпјас сертї, револуцїя бöрын кутчыгас револуцїялыс отсавны.

7. Револуцїя бöрын лöсöдны револуцїоннöј дїктаторскöј власт. Став важ ыжыдалыс классјаслыс мырфдыны бöрјыган гöлöс, обшественнöј уж бердö не сїбöдны најöс. Мед власт вöлі ужалыс јöз кїын. Но „ужалыс“ Бабефлөн зев гöгöрвотöм кыв.

8. Переворот бöрын став наң магацїнјас мырфдавны. Гöл јöзлы сетаवны наң деңгатöг, государствөшщöт вылö. Озырјаслыс керкајас мырфдавны да гöл јöзöс сетчö овмöдны. Став көлујсö ламбардјасыс бöр сетавны гöл јöзлы.

9. Бабеф гöгöрвоїс, мыј первој лунсаң револуцїя бöрын оз поз бырöдны посңї собственост. Колö вöчны öтувја öвмöс—„Националнаја коммуна“. Тайö вöчöм могыс мырфдыны гырыс буржуацїялыс фабрїк-заводјас, духовенство-дворанствöлыс мувіајас. Код оз око-

тѣт пырны коммунао, мед колтчө ас овмөсас. Бабеф-мөвпаліс, мыј пыртөм војтыр регыд гөгөрвоасны да пырасны коммунао. А медем регыджык пырісны најө, став налогјассө пуктавны коммунао пыртөм војтыр вылө. Ташөм вөлі революціја план да коммунизмо ву-жан план Бабефлөн.

Но переворот кыпөдчытөз воэ Бабефөс провокатор выдајтис. Март 27 лунө 1797 воө Бабефөс јортјаскөд каһһтисны.

Бабефлөн „Заговор равных“ ез удајтчы. Народнөј масса ез гөгөрво: робочөј класс вөлі том-на, медем революціјаөн нырнуөдны. Крестана пөвстө Бабефлөн мөвпјас зев омөла імітисны. Бабеф ыжыд нафеја кутіс арміја вылө, но арміја сіјө кадас јона торјаліс масса мојјасыс, ез-нын вөв Јакобіңеңјас дырса арміјаыд сек: Бабеф первој морт петіс сіјө кадө, коді прамөјжыка гөгөрвоіс революціялыс тујвіз. Бабеф мөвпјасыс уна тор ковміс велөдчыны 19 ңемса революціөнерјаслыс. Шерт уна тор Бабеф ез вермы гөгөрвоны, кыз мі өні гөгөрвоам, уна торјөн і сорасіс-на сіјө.

Революціјалөн
значеннө.

Буржуазнөј революціја помасіс. Та-јө революціјалөн мог вөлі сувтөдөма — буржуазнөј промышленностлы кыптаи тујсетны, дворанстволыс да духовенстволыс, кыз ыжыдалыс класјаслас, вын чегны. Сіз-жө став „важ пөрадоксө“ став зугыс, мешајтыс торјассө промышленност кыпалөмль бырөдіс. Буржуаңјакын өні лоі власт, став законјасыс. Туј промышленнөј капіталізмлы вогөс зев паскыда. 1799 воө көт Наполеон Бонапарт (та јылыс возын-на лоө), республика формаа власт пыдөді, монархія бөр лөсөдіс, директоріјаөс бырөдіс, но тајөн ңемтор ез вежсы. Наполеон дырјі капіталізм ез чін, а јешщө чорыда кыптис. Франціјаса буржуаңјалөн революціја жугөдіс „важ пөрадок“ Франціјаыс, і мукөд јевропаса госуларствојасыс щөщ. Та серті Маркс індіс, мыј Франціјаса революціја оз ков Франціјаса революціјаөн сөмын лыдфыны, — а Јевропаса революціјаөн.

Маркслөн да
Ленінлөн Фран-
цїјаса револю-
цїја жылыс
вызодјас

Кызык гөгөрвоны 18 ңем помса Фран-
цїјаса революцїја, сылыс законјассө да
значеңһөсө, мед бур, мед вескыд indöd-
јас сетісны Маркс да Ленін.

Маркс тазөн донјаліс тајө Революцїја:

„1789 воө (великөј французкөј революцїја дырї)
буржуацїја отувтис народкөд, медем буржыка сувтны
паныд корол властлы да дворанство-духовенство ыжы-
далөмлы. Революцїја дырї буржуацїја петіс јурнуөдыс
классөн.

Пролетаріат да мукөд обществоса группјас, код-
јас ез вөвны буржуацїја классын, ез на кужны торјөд-
нысө ассыныс классөвөј мојјассө буржуацїја мојјасыс, ез
на вөвны органїзујтчөмаөс общественнөј классө.

Та сертї, көн најө (пролетаріат да мукөд увтыртөм
общественнөј группјас) і кымыныс ез кыпөдчывны,
сің шуны, көт бостам 1793—94 вога революцїја Фран-
цїјасыс, —быд кыпөдчылөм налөн пөрі вермасөмө бур-
жуацїја класс мојјас вөсна, а ез ас мојјасыс вөсна.

Францїјаса революцїја дырса террор сістемаыс —
вөлі увтыртөм общественнөј классјаслөн мед бур вер-
масан ног, медем чегны, пазссны дестссвторјассө
буржуацїја класс быдман туј вылыс.—дворанскөј корол-
лыс власт, феодализмсө зоңнас, мелкөј буржуацїјаөс“
К. Маркс.

Тацөм-жө оцєнка Маркслөн вөлі сетөма „коммуни-
стическөј манифестын“.

„Тацөм кадө (стацїјаө) массөвөј робочөј выступ-
леңһө зімө кыпөдны буржуацїја ачыс. Кыпөдчөм робо-
чөј кос нуөдө оз ас врагыскөд, а вермасө, мөдарө,
ас враг врагыскөд—отсалө буржуацїјалы политическөј
власт мырфдыны феодальнөј классјас кыс“.

„Шаг вперед, два шага назад“ ыгаын Ленін гіжіс
Францїјаса революцїја жылыс:

„Францїјаса революцїја жылыс төлкујтїгөн быдсөн
ыстысөны, кушөм 1793—94 војасө французјас петкөд-
лісны ассыныс војеннөј добместјас да нуөдісны
героическөј тыш, ассыныс страна врагыс мездөм могыс.

Но тајө-жө сікас јөзыс, ыжыд добместјас жылыс
сорңитїгөн, вунөдөны зикөз сіјө кадса історическөј, еко-

номічэскай услэвіі аса Франціі алы. Вот таіа сёмын верміс вочны тащом доблесті аса, тащом чучеса аса оломё порты Франціі алы. Збылыс феодализм порадоккөд револуціонной вермасёмыс, выл производство ногјас лөсөдөм вөсна, крестанінөс феодализмис мездөм вөсна да сы овмөслы вөла сетөм вөсна,—кыпөдіс зев ыжыд енергіяөн, вынөн таіа көссө. Вот көні історічэскай, економічэскай помкаыс таіа револуціі алыслөн, коді вічыс Франціі аса кіссөмыс, пунктіс сылы выл способа овмөс подув, сісмөм феодализм подув пыфді.

18 ым помса револуціі дырјі, овмөс подув выл мөдігөн, вежесі щөщ воґаа полічэскай, духовной култураыс. Франціі алын вөлі лөсөдөма дкјатура власт револуціі дор сулалыс демократіі алы да револуціонной пролетаріатлөн (демократіі сек ез на вөв торјалөма ас могјаснас да револуціі уґнас пролетаріатыс), став „важ порадокыслы“, реакціі дор сулалыс класјаслы вөлі објавітөма зев чорыд војна. Став народыс, медсасө нартітөм, увтыртөм класјас, револуціонной ентузіазмөн өзјсны, мыј војна—таіа револуціі мездан војна, сіјөс зев чорыда, сөломсаґ колө нуөдны. Збылыс сіјө сізік і вөлі.

Франціі револуціі кадө, нуөдіс классөвөј (оборонајтчан) војна, медым мездысны реакціонной, монархічэскай Јевропа наступленьнөыс.

1792—93 војас бөры, кор лөіс Франціі алын контрреволуціонной дкјатура Наполеон Бонапартлөн, секын ез вөв револуціонной (оборонајтчан) војна, а јөзлыс мујас мырфалан (наступателной) војна.“

ЈУАГАНЈАС

1. Кущөм класјас кын вөлі законодавельной собраннө, кодјас госу дарственной властөн сек бергөдісны?

2. Кущөм законјас сетіс законодавельной собраннө, кодлы сіјө от сааліс, кодөс жмітіс?

3. Мыјла буржуаціі бөр кусөдө револуціі, кор ез на вермы револуціі помөч ештыны.

4. Кызік жірондістјас віөдісны мукөд госу дарствокөд војна нуөдөм вылө, а сізі жө і јакобінечјас і корол. Кущөм торја могјас вөлі војнаын таіа куім өікаса јөзыслөн?

5. Кызік артмісны Паріжса өекціі алас. Кущөм класјас өекціі алас пыр выступайтісны?

6. Мыз медасо революција туз влад жоткис Парижса массабс?
7. Кушом помка вбли 1792 воос август 10 лувса революциялы?
Кушом классяс сijo вочисны? Мыз вылтор сетис тajo революцияыс?
8. Кызык армис конвент? Кушом партијас вблины конвентын?
9. Кызык армис „Парижса коммуна“? Мызла жирондист сама конвент-
лбн лыби первој воскован коо коммунакд?
10. Мызла конвент дырји Парижса беднота частожык модис кыпдч-
чыны возза серти?
11. Кушом политическoј вопросяс гогор медасо торјалисны „Гора“
да „жиронда“?
12. Кушом помкаясис армис 31 мај да 2 јунаса 1793 воос рево-
луция? Кодјас сijo вочисны?
13. Кушом законјас лезис Јакобинскoј конвент гол јозалыс олбм бур-
модом серти да республика визом серти? Мызла ташом законјасис вбли
колбны?
14. Кызык јакобинецјас крестана визму жылыс урчитисны? Мызбм
торјало визму закон конвентлбн да учредителној собраньолбн?
15. Мызла јакобинецјас карса беднотакд сојуз вчлисны?
16. Кызык јакобинцылбн власт вбли организјома? Мызла 1793 во-
са конституция ез вбв олбмо портбма?
17. Код сешом „бешеннојјасис“, мызла накд јакобинецјас ез лад-
кыны?
18. Мызла карса бедноталбн да јакобинецјаслбн сојуз кивис?
19. Мызла крестана изменитисны јакобинецјаслы?
20. Кушом группаяс армисны јакобинскoј конвентын, i мызбн тор-
јалисны модомодынысы?
21. Мызла революция дырји вбли пунктбма классовој коо вуж бердо
террор?
22. Кушом помка серти кыпти переворот 9 термидора 1794 воын?
Код сijo вочис, кодјас вблины нырнубдыс пыддыс сені?
23. Кушом тужо вескалис революция 9 термидора ббрын. Мызбн
веткодлыны позо, мыз гырыс буржуазия ббр влаот дорб воис?
24. Кушом помка лоі Бабефлы кыпдчмыны?
25. Кушом вбли Бабефлбн социалној программа, мызла сылы ес
удайтчы сijo?
26. Мыз вајис Францијалы да мукд государствојаслы „Великаја
Французкаја революция“?
27. Кушом тajo революция ас уж францијаса пролетариатлбн?
28. Кызи донјалисны тajo революциясо Маркс да Ленин?

РЕВОЛЮЦИОННОЈ ДВИЖЕЊО АНГЛІЈАЫН 19 НЕМ ВОЗЗА ЖЫНЖЫН (ЧАРҒИЗМ)

Робочөјјаслаб Медвоzza фабрик-заводјаскөд шөщ,
стачкајас Ан- сөкыд олөм кыпөдіс вермасны промыш-
глїяын. леннөј робочөјјасөс. Машнајас жугөдлөи
кыңчі ужалыг јөз мөдісны стачкајас вөчавны. Стачка—
организованнөја ужавны дугдөм, уж еновтөм. 19 нем
заводітчигөн стачкајас Англїяын вөлі јона-һи паска-
лөма.

Но правітельство став вынсө, ебөссө пунктис, медым
бырөдны робочөјјаслыг кыпөдчөм.

1800 воын бастујтчисны Јужнөј Уелсса горһакјас
сы вөсна, мыј фабрикант, заводчікјас вөлі мырдыгөн
шөктөны бостны төвар капіталіст лавкаыг квітанціја
куча, уждон феңгаөн мынтөм пыдді. Тајө лавкајасын
төварыс пыр вөлі мукөд лавкајас серті кујим кымын пөв
донажык, дај некытчө шогмытөм. Робочөјјас бастујтчис-
ны, жугөдлісны лавкајас, јуклісны төварјас ас костын.
Та вылө правітельство ыстіс кујим полк салдатөс. Уна
робочөјјөс арестујтисны, а кык мортөс өшөдісны.

Унжыкыссө сіјө кадө стачкајас помаглісны сіа,
мыј некушөм пөмза ез сет робочөјјаслы. Но өтсөгласа
организованнөј стачка пыр вермасөм, ез вош весшөрө.
Стачкајас велөдісны ужалыг јөзөс, кыңчі перјыны колан-
тор аслыныс, медым дорјыны аснысө предпрїиматель
нартытөмыс. Стачка пыр вермасөм отсаліс робочөјјаслы
өтутчыны организацијасө.

Робочөјјаслаб Медым буржыка нуөдны забастовка
сојузјас. да сыыг бостны ыжыджык пөмза, колб
вөлі робочөј организацијас. Нырнуөдыс-
төг, вескөдлытөг вермасөм стачкајас, ез вермыны лоня,
өтсөглас, өткывсорыс. Робочөјлы быт лоі өтутчыны,
медым буржыка сувтны көчајевалы паныд. 18 немын-на

мөдiснi оргaнiзуiтчaвнy рoбoчөй coюзяc, кöнi вöлi пyктöмa мeдcacö мoгөн — öтвылыг нyднy cтaчкaяc.

Стaчкa вoзвылын рoбoчөйяc кушöм-кö тpaктiрын вöчлывлiснy cкoдяc, cөнi бöрjылiснy cтaчeчнöй кoмитeт, cтaчкaяcнaс вeскöдлнy, взнocяc öктынy дa кöчaявa-кöд copнi нyднy.

Кop cтaчкaяc ыжыджыкa пaскaлiснy, мyкöд opтчa пpeдпpияттöcä рoбoчөйяc cек öгyвтчывлiснy öбi coюзö дa бöрjывлiснy öтyвjä cтaчeчнöй кoмитeт.

Кop забaстoвкa бyрөн пoмaccic: eз yдaйтчы apec-тyйтaвнy дa вiявнy jурнyдыeяcöc. — рoбoчөй coюзяc jөнмiснy дa вoзö нyдiснy acгыныс yжсö. Кop забaстoвкa вöлi пoмaccac öмöлa, нырнyдыeяcöc бырöдaснy, coюзяc cек yнжыкыccö бöр кicсылiснy мöд забaстoвкaöз.

Ыжыдалыг клacc вöлi aдö. мыj рoбo-
чöй оргaнизaциjяc вepмaснy вajöднy pe-
вoлюциjяöз. кыз Франциjанын cijö кaдaс мунic
революциjя. Тa вöснa 1799—1800 вoяcö пpавитeлcтвo
лeзic зaкoн, бырöднy cтaв рoбoчöй оргaнизaциjяc.
Бурмaö jöртaлöмөн дa cöкыд кaтaргa ужөн кывзы-
тöмjяcöc пoвöддiлi пpавитeлcтвo.

Тajö зaкoн бöрын yнжык рoбoчöй coюзяcнy нырнy-
дыeяc зeбгaлiснy пpавитeлcтвo cин улыг, мöдiснy
гyсөн, ac кeжын уж нyднy. Coюзяc лoicнy гycaөн.
Тajö гyca coюзяcлy лoö вöлi вöчнy cöбрaннöяc көн-кö
вöрын, лiбö мyкöд cуртöмiнjяcнy, a cöбрaннöвывcä
гijöд дa cпiсoкjяc пыдö зeблaвнy. Быд мopг, кoдi пы-
pic coюзö, вoзвылыг cетic кыв, нeкoдлy нe epдjавнy тajö
гyca coюз уж jылыг дa бocтic ac вылö кушöмкö уж.

Гyca coюзяc нyдiснy ceщöм-жö уж, кушöмöc вoз-
жыкcö epдjä рoбoчöй coюзяc. Нajö вeскöдлiснy cтaч-
кajяcөн, дopjicнy ужалыг jöзлыг кoлaн мoгjaccö кaпiтa-
лiст пpeдпpиимaтeлмыг. Нo тajö зaкoн бöрын ужавнy co-
jюзяcлy лoи вивтi зeскыд. Стaчкa, забaстoвкa вöчöмыг
чopыдa мыждiснy дaj гyсөн уж нyдiгөн пыр лoи пoвнy
epдjяcöмыг.

Тaщöм ycлoвijöын ужалiгөн рoбoчөйяcлy лoи ycköд-
чывнy дa нeунa пoвöдыштнy кaпiтaлiстjяcöc. Кop
cурö фaбpикaнтjяcöc кöшкöдлiснy, вiявлiснy, кoд вылö
тopjä нiн jонa лöгнyс пeтic. Забaстoвкajяc дырjы cöтaв-

лісны фабрычнай зданьёјас, ужаліг шыкёдавлісны машінајас, а мукёд дырјіыс весіг фабрыкасё зохнас взорвітавлісны, лептывлісны шынјылё.

Сіз-жё робочёјјас вермасісны шпіонјаскёд да предавемјаскёд, кёъ најё і ас костыс вёліны. Мукёд дырјі ошёдлісны повёодчан обявленьёјас, мок нога-серпасјас. Шуам, тащём гіжёдон: „Мі ставён шуім, ошлыны сур јылё сёлёмјас став шпіонјаслыс, предавемјаслыс да куъ кывја војтырлыс. Мед төдёны, мыј најё вітчысё возын. Сещём војтырсё мі ставсё төдам өвітёг„.

Сојузјас жы-
лыо закон
вешён.

20 војасё Англіяын лоі сещём кад, мёдіс кыштыны промышленност, стаз фабрык-заводјас тырсісны заказјасён. Тајё кадё куъ стачкајас да забастовкајас ез во сёлём вылас, буржуазіјалы. Та бёрын уна підприємател-фабрыкант мёвпалісны вёчны неыжыд уступкајас робочёјјаслы 1825 воё мед бёрті леаісны закон, код серті сетчё вёлі вёла руссёј сојузјаслы ердын уж нуссны. Но правасё налы сетісны зев ічётёс. Сојузјас вермісны сёмын сорытны ужалан сөн јылыс да ужалан лун јылыс. Пемвіка јылыс сорытны да вермасны нёвік ез поч. Тајё закон серті-жё робочёјјас ез лытны ужалан сонтём перјывы вёлаісн, псёчёдлёмён, грёчлчёмён. Кёъ і зёла права вёлі сетёма сојузјаслы, но тајё закон бёрті мёдісны быдмыны робочёј професіоналној сојузјас—„трёдјуніонјас“. Робочёј дыжењё петіс ердвылё подпсмјёыс. Но тајё організаціјас ас вылё робочёјјас пуктісны зев ыжыд надеја. 1825 во бёрын быд во вёліны стачкајас. Вёл профсојузјас частё сіз-жё раъсывлісны. Робочёјјас кёчалісны, уселісны сёлёмён, мыј немтор бурторсё профсојузјас ез сетны. Та бёрын сесса бостчылісны політёсскёј мојас вёсна вермасны. Тазік Англіјаса робочёјјас еновтісны куш уждон јылыс да ужалан лун јылыс сорытны, да мёдісны кутчысны політёсскёј мојас вёсна вермасны.

„Гёл јёз јылыс
закон“ (закон о
бедных).

Воажыксё 16-öd немсаъ-на Англіяын законјас серті пріходјас вёлі сетёны отсёг—вособіјё гёлјёзлы: ужавны вермытёмјаслы, ужтём јёзлы, весіг вособіјё сетёны вёлі сещём јёзлы, кодлөн ічётжык нажётка.

Мірөвөй сүд-ајас места вылын урчиталисны, ыжы-дөс-ө сетны пособијө. Рөзөритчан кадө, кәр промышленнөй крпитализм тамалис крестанінөс, ремесленникөс да кустарөс, тајө пособијөјасыс вөлі Һеыжыд отсөг сетөны шыгылы кулөмыс.

Но буржуазиялы тащөм, гөм јөзөс пөтачитан законјас зев ез во сөлөм вылас. Буржуазнөй идеологияс төлкујтисны, мыј „закон гөм јөз јылыс“ колө бырөдны, а пособијөјас сеталөмыс дугдыны. Мыј пособијө сеталөмөн гөмјөзөс сөмын пөтачитөм, дышмөдөм лоө. Буржуазия, ҫерт, Һекыз сесса мөдног ез вермы төлкујтны та јылыс. Мыј јонжыка рөзөритчө крестанін, ремесленник да кустар, — буржуазиялы сижө буржык: дөнтөг ужавны медасыс унжык, уңөн бөрјысыс ешажык. Со мыј вөсна буржуазиялы ковміс бырөдны важ закон „гөмјас јылыс“ да сижө мөдногөн вөчны. 1834 вога закон бырөдіс пособијөјас, буржуазия корөм серті: вежіс Англияса парламент гөмјасөс „пөтачитан закон“.

Робочөй классөн вөлі қола нажетка крҫисјас Англияда. куҫужалан лун (18-20 час сугкінас), уж вылө инагтөм, вывті уна лоі ужтөм јөзысда. Сижө кадө Англияын уж корсны локтыс луныслун содіс фабрик-заводјас гөгөр.

Му вылыс вөтлөм крестанін да рөзөритчөм кустар-ремесленникјас, тувсов шор моз, визувтисны карјасө нажетка корөм могыс. Ставлы уж фабрика сетны ез вермы. Робочөјјаслөн нөшта Һын омөлтис олөмыс: содісны ужтөм јөз да ужалан дөң чінтисны. Но медасө дојдіс робочөјјасөс промышленнөй крҫисјас, Һаңтөм војас. Промышленнөй крҫисјас дырји фабрикант производство чінтис, мибө ҫикөҫ пөдлаліс фабрикјас, робочөјјасөс шыбытис ывлаө. Нажетка ез ло, содіс шыгјалөм.

Мыј лоө крҫисыс да мыјла крҫисјасыс овлөны.

Крҫисјаслөн меҫга өнулө усантөрјыс (отличительнөй черта): рынокјас төварјасөн тырөны, төварлы мунан туј оз ло, вузасөм-Һөбасөм чінө, фабрик-заводјас сувталөны. Робочөјјөс сурсјасөн предпріяттөјасыс вөтлөны. Содө ужтөм робочөј лыд. Ҷоң предпріяттөјас, гырыс фабрик-заводјас, банкјас, төвар Һөбан-вузалан организацјајас кісөһны-рөзөритчөһны.

Товарон рынок тырö, но товар бостны-нöбны оз
вермы товарнöбныс. Оз пöъ таъ гөгөрвоны, мыј товар-
нöбныс товарнас тырöма, товарыс, сылы оз-нын ков.
Тан äк мöдарö, капиталистическöй обществоын рöзö-
ритчöм товар нöбнысылөн бостан-нöбан возмoжностыс
бырö. Капиталистическöй государствоын медса товар
нöбнысыс—робочöй да крестанын. Капитализм быдмö
паскöдчö робочöйöс да крестанынöс рöзöритчöм вылын.
Капиталистическöй хожајство паскалö, а робочöй да крест-
таналөн уждоныс оз сод, а чинö. Сы понда товар лыд
вöчöмыслөн нöбасан возмoжностыскöд торјалöмыс-
пыр паскалö. Капиталистическöй хожајство зугсö ас пыщ-
кöсса противоречјöас і сег мынны некыаі оз вермы.

Тайö капитализмлөн зугсанторјыс (противоречјöыс)
абу кыскö бокыс öшјöм тор, кодöс пöъ вuштышты
шыбытны, а капитализмскöд аскöдыс öтщöщ чужöма,
зöннас капитализм сiстемаас вужассöма. Тайö противо-
речјöыс артмö сы вöсна, мыј капиталистическöй общ-
ествоын ужпроизводствоыс—öшщественнöй, характе-
ра, а ембур јукöмыс (присвоенјöыс)—частно-капиталисти-
ческöй. Ыжид барышјас бöрса вöтчöм могыс, капита-
листјас ыждöдчöны-паскöдчöны фабрик-заводјасөн, вö-
чöны, мыј пöъ унжык товар, мед бöрти, сымын да товар
чукöрмö рынок вылын, мыј озин некытчö товарыс.
Капиталистическöй производство заводитчö усны. Кiссö-
ны зöннасөн посныжык предпрјаттöјас капиталистическöй
обједiненьнöјас, содö ужтöм јöз, омöлтчö став ужалыс
јöзлөн олöмыс, а сек-жö муно некымын гырыс капита-
листическöй обједiненьнöјаслөн паскöдчöм, капиталсö
чукöртöм (концентрацја капитала) гырыс капиталисти-
ческöй обједiненьнöјас товар сотöмөн, морөö шыбла-
лöмөн да с. в. кризис дырјi старайтчöны кутны товар
дон усöмыс. Кризис бöрын нöжжөнiк заводитчö бöр,
„промышленнöй подјом“ -- Капиталистическöй произвед-
ство заводитчö кыптыны. „Промышленнöй подјом“ кадö
јешщö чорыда заводитöны ыждöдчöны паскöдчöны капита-
листическöй предпрјаттöјас, выл кризис лотöз. Кри-
зис возыс-возö нöшта чорыда увлаң ускöдö, јон-
жыка пыркытö, сiстö капитализмлыс подувсö. Кри-
зисјас вермасны сöмын сек бырны, кор капитализм

производствеыс эоныас лоо бырөдөма. Крїзїсїас оз овлыг даї оз вермы лоны план сертї органїзуїтөм Социалистическөй хожаїствоын — Совет Соїузын. Мїжан бырөдөма основнөй прогворечїїөсө капїталїзмлыс, — мїжан і производствеыс і жукломыс общественнөй характераөс, мїжан производство кыптөмыс бурмөдө оласногсө не өтї кушөмкө капїталїстлыс, лїбө капїталїстическөй объектененнөлыс, а став ужалыс јөзлыс.

Өнїя крїзїсїас капїталїстическөй обществоын — мїрөвөй крїзїсө пөрөны. Крїзїсїас кадө зев чорыда кысө классөвөй тыш капїталїстїас да робочөїїас кестын, робочөїїас јонжыка революцїонїзїруїтчөны, органїзуїтчөны тајө кадас ыжыдалыс классїаслы паныд.

Медса-нын сїнулө угана, ыжта сертїсыс, да кїстан вын сертїсыс-өнїя мїрөвөй крїзїс Заводїтчїс 1928 восян, кысө-нын нолөд во, 40 мїллон сажө ужтом јөз став ужалыс јөзлөн олөмыс луныс-лун омөлтчө јона гырыс банкїас, трестїас, акцїоньернөй обществоїас луныс-лун кїсөоны, крїзїслөн дугдан помыс некөн оз тыдав, а јешцө-на чорыда бостчө, јешцө-на чорыда гудыртө капїталїстическөй обществолыс подувсө. Өтї туї мувывса пролетарїатлы тајө крїзїсыс нетны — вөчны, Россїїаса робочөїїас-моз, Социалистическөй революцїя.

Серт, ыжтаөн ез вөвны та ыжта промышленнөй капїталїзм кыптан кадө крїзїсїас, шуам сїїө-жө Англїяын 19 немын, но крїзїсїас заводїтчїсны капїталїзм чужөмкөд өтцөщ, сыыс некор ез торјавлыны і оз вермыны торјавны. Крїзїсїас овлоны быд капїталїстическөй госу-дарствоїасын. Первої чорыд Англїяын крїзїсїас вөліны 1825, 1836, 1847 воїасын. Карл Маркс гїжліс Англї-їаса крїзїсїас јылыс, мыї 1815-сањ 1863 воїасөз 48 во-пїыс 28 воыс крїзїса воїас.

Јөз госу-дарств-всыс њањ ва өм щїкїаслы њањөн вузасөмыс, сетны ыжыд-јылыс закон жык барыш, 1814 воө ыжыд таможеннөй (хлебный закон) пошмынаїас урчїтїс мукөд госу-дарствоыс-вајөм њањ вылө. Донгөм њањ мукөд госу-дарствоыс ез вермы пырны Англїяө тајө закон сертї Тајө закон ле-зөм бөрас Англїяса помещїкїаслы лої вөла, њањ дон-лептыны. Збылыс помещїкїас, 1814 воса „њањ закон“

бөрү, кан дон зев чорыда лептисны. Тајо, ферт, меца чорыда инміс бара-жө робочөјлы, но инміс і буржуацја чептө щөщ: наң донсалөм бөрүн, лоіс уждон робочөјлы содтыштны. Тајо чінтіс прібыл капіталыстлыс.

Мыјла ремес- Ми төдам, мыј машина рөзөрітны мө- левык да бус- діс кустарөс да ремесленникөс. 19 нем за- тар революціон- воітчигөн кустар да ремесленник кут- вбјөз вөліны? чісісны на ремесло бердө, кыз шуасны „пі- нһөн і гыжһөн“ крепітчисны. Но посјысны фабрика кон- куренціјакөд ічөт производство кустар да ремесленник- дөн һекыз ез вермы. Фабрика помөз рөзөрітіс најө. Тајо таблицајас петкөдлөны, коді кодөс верміс: Кыз фаб- ріка кустарөс верміс:

Таблица № 1

ЧӨРС ЛЫД		Маші- наһи ұжа- лан станок- јас лыд	Кіһн ұжа- лан станок- јас лыд
1831 воө	10.000.000	80.000	220.000
1856 „	28.000.000	298.847	Һекымын сурс һекы- мын со.
1885 „	45.000.000	560.955	

Содтөд: вбјөд таблица № 2 86 лөтбокыс

Государствен- нөј власт Англі- јаны куцбөм клас сјаслы сјјө слу- жігіс 19 нем заводчигөн.

Буржуацја власт вермө бостны быд- сама пөләс государственнөј строј пыр. Но мед бур власт форма буржуацјалы, ферт, парламент. Парламент пыр буржу- ацја, аслас представітелјас пыр, вермө лөсөдны аслыс колана законјас. А мөднө- жө, парламент пыр пемыд јөзөс поңө зев лөсыда ыләд- лыны. Парламентө, вбјөднысө, бөрјөм представітелјасөс пукоөдөма, бывтөкө сјјө і збылыс народлөн власт. Сөмын збылысө парламентын јур нуөдысјасыс, закон лөсөдыс- јасыс, буржуацјалөн представітелјас. Англіјаын парла- мент формаа власт чужі промышленнөј капіталымыс на воңжык, 1815 восаң. Но парламент вөлі 19 немөз помешцік- јас да купечјас кыын. Сөмын тајө кык группаыслы кыптөм

Таблица № 2
 Воеа прїход да расход Англіјаса ткачјаслѳн.

Војасѳ	Воеа доход ста- высеѳ			Вогѳгѳрја расход: павера, пес, со- јѳм, станокјас вѳ- чѳдѳм			Мукѳд рѳскѳд вылѳ		
	франк	шл- лннг	пенс	франк	шл- лннг	пенс	франк	шл- лннг	пенс
1820	60	13	4	38	7	—	22	6	4
1822	59	9	6	34	13	4	24	16	2
1823	54	2	—	37	18	4	16	33	8
1824	49	14	6	38	4	10	11	9	8
1827	38	—	6	34	19	10	3	—	8
1830	35	2	—	34	13	4	—	8	8
1832	30	14	3	30	6	8	—	7	7
1833	31	4	—	31	4	—	—	—	—

вылѳ да на колѳм сертї петїсны законјас парламентыѳ 1832 воѳз. Промышленнѳ буржуазїја Англіјаын ез-на вѳв власт бердѳ сїбалѳма прамѳја, а сы вѳсна зев зїла кутчїсї 1820 војассањ парламент бостны ас кїас, купечестволыѳ да помешчїкјаслыѳ властсѳ чїнтыштны. Медса-нїн ез во буржуазїјалы парламентѳ представїтелјасѳс бѳрїан важ нога сїстема. Парламентѳ представїтелјасѳс бѳрїан округјас век-на колї важ нога, кодѳс вѳлї лѳсѳѳѳма ѳекымын со во саїын.

Выл промышленнѳ карјас, кодјас кыптїсны промышленнѳ переворот бѳрын, ез пырны сїѳ избїрателнѳ округјасас, ез вермыны бѳрїыны асыныс представїтелјасѳс парламентѳ. Сїѳн буржуазїјалѳн представїтелјас ез вѳвны парламентын 1832 војасѳз. 1801 воеањ 1821 воѳз промышленнѳ карјасын олыѳ јона зев соѳїс:

Лїдс карын — 53 сурссањ 84 сурсѳз, Манчестерын — 77 сурссањ 129 сурсѳз. Бїрїнгемын — 71 сурссањ

102 сурсоң. Но тајо карјас ізбирателнөј округјасө ез пырыны, ез вермыны мөдөдны представительјасөс парламентө һиөткөс. Мукөд важ округјасыс, көні олісны унжык помешщикјасыс, көні қик еща вөлі олыс, мукөдлаас помешщикјас іменнө гөгөрын, крестанінөс вөтлөм бөрын, скөн олыс ез кол, округјас пустујтисны, а сешөм округјассыс мөдөдисны парламентө представительјасөс важмоз-на. Тащөм тыртөм — пустујтан округјасө һимтисны „Сісмөм інјасөн“ (ғылыје местечкі).

1821 воө Лондон кар 1.379,000 олыс лыд пые ыстис парламентө 4 представительөс. А сіјө-жө воас комын „Сісмөм округјасыс“ 375,000 олыс лыд пые, бөрјисны да мөдөдисны парламентө 60 представительөс. Вот мыј вөсна буржуақјалы мешајтис 1820 војасө „Сісмөм округјас“ да важ нога бөрјысан законјас.

Англіјаса буржуақја һужөдчис, кыскыіс парламент бердө. 1820 воаһ-һин, коріс сіјө вежғы, парламентө представительјасөс бөрјан важ нога закон, бырөдны „Сісмөм інјас“, лөсөдны вылногөн бөрјысан округјас, медем буржуақјалөн представительјас щөщ вермісны парламентө вескавны.

Медсасө буржуақјалы сіјө кадас колө вөлі бырөдны:

1) гөль јөзөс пособіјөөн „пөтачитан“ закон

2) да помешщикјасөс кыпөдан 1814 вога һаһ закон, коді буржуақјалы ҳептас чорыда ксө щөщ інміс. Парламентө-кө удајтчас вескавны, сөрт, буржуақја пырыс пыр тајо кык ковтөм торсө чужыштас да аслыс колана законјас парламент пыр вермас шөдөдны.

Кықі буржуақја робочөј өтсөгөн бестіс власт

Капіталістјас быдног зілісны сібөдчыны власт бердө, а помешщикјас бурөн ез леһны буржуақјаөс парламентө. Буржуақја повәөдліс королөс і парламентөс, мыј оз-кө ло парламентө бөрјысан вылнога закон сөгөма да уступка вылө-кө оз мөд правітелство, — став промышленнөј карјасө лоө лептөма бунт вылө. Помешщик чор сулалыс парламент чөв оліс. Но буржуақја ез лаһт, сіјө зев бура гөгөрвоіс, мыј колө робочөјјасөс өтсөг вылө босгыны да кыпөдлыны, правітелствоөс повәөдөм могыс. Робочөјөс сіјө кадө бунтујтны петкөдны вөлі зев коһид: шығлы кулыс, нарғытөм ужалыс, көт ез-на пра-

меја гөгөрвоны ассыныс классөвөй моҗассө, но зев бура ас гөрб выланыс кылісны лок олөмлыг көрсө да шыг-дунсө. Буржуаҗалөн агитаторҗас мөдісны 1830 воҗас гөгөрын робочөҗҗас пөвстын ташөм сорҗҗас нуөдны. мыҗ лок олөм-кө бырөдны, колө правітельство ас кіө бостны, парламентө ас пые депутатҗасөс бөрҗыны, парламент-кө ас кыин лоө, сесса быд колан законҗас вермам чуктөдны, олөм бурмөдны.

Таҗҗ буржуаҗҗалы удаҗтҗіс правітельствоөс робочөҗҗас кыпөдчөмөн повчөдны.

Збымыс промышленнөҗ карҗасын ыҗыд волҗеҗҗөҗас кыпавны мөдісны. Бристол карын робочөҗҗас турма пазөдісны да став арестантсө вөма вылө лезісны. Нитинген карын мед озыр помещіклыг дворечсө сотісны, весіг Лондон столицаын өті лунө, став помещік дворечҗасыг өшіҗҗас жугөдісны. Робочөҗҗаслөн кыпөдчөм мөдіс паскавны зев ыҗыда. Повчіс помещік дор суламыс парламент, 1812 воө веҗіс парламентө бөрҗысан важ нога законсө, бырөдіс „Сігмөм інҗас“ да вылногөн бөрҗысан округҗас лөсөдіс. Вөлісти 1832 воө буржуаҗҗалы удаҗтҗіс власт ас кіө бостны. Буржуаҗҗалөн революцҗҗа туҗ таҗөн помасіс. Робочөҗҗ класс Англіҗаын отсаліс буржуаҗҗалы власт чуктөдны. Но буржуаҗҗа отсалөм лыдді сещөма „автөдаліс“ отсасысөс, мыҗ первоҗ вокковсаҗыс на буржуаҗҗа 1834 воө бырөдіс гөлҗасөс „пөтачитан“ закон (закон о бедных) да выл ногөн сіҗө гіҗіс. Став гөл, уҗтөм іөзсө сіҗө законын вөлі щөктөма гіҗны да іөртавны „робочөҗҗ домҗасө“ да сы пыр уҗөдны. Но „робочөҗҗ домҗас“ турмаыс турма лоіны. Прөста асныс робочөҗҗас таҗө „робочөҗҗ домҗасө“ абу шулөмаөс „Бастыліҗаөн“.¹⁾ Збымыс таҗө робочөҗҗ домҗасын аҗк турмаса реҗім вөлі: арестанскөҗ халатөн віҗісны медса лок уҗсө уҗөдісны, шыҗлы віҗісны, весіг рөдвужкөд адзыслыны ез лезны. Біыс моз полісны уҗтөм іөз „робочөҗҗ домө“ шедөмыс.

Робочөҗҗлөн
олөн первоҗ
пөвіҗҗҗа
воҗвылыы.

1832 вога вылнога бөрҗысан закон җемтор ез сет робочөҗҗлы, сіҗ-жө ез сі-бөд робочөҗҗасыг представітелҗассө парламентө. Мыҗөн буржуаҗҗа пукөіс парла-

¹⁾ Бастыліҗа — францҗаын турма.

менто, 1834 вогањ-жѳс бырѳдіс „гѳлјѳзлы пособијѳ бегалан закон“ да лѳсѳдіс „робочѳј домјас“. Тајѳ јон-жыка омѳлтчѳдіс робочѳјлыс олѳмсѳ Робочѳј зѳла нажетка вылын, кор сојан-јуан тѳвар донсалсны, ез вермы шыгауныс удѳтны, луныс-лун полѳс уж вылыс вѳтлѳмыс, мед ескѳн ужтѳм ез ло „робочѳј домѳ“ ез вескав. Нѳшта омѳл вѳлі нывбабалѳн уж, уждон сылы мынтѳсны нѳл раз ещажык версѳѳ мужѳчѳј ужалыс сертѳ. Медѳа еща уждон сертѳсны чѳладѳ ужалысјаслы. А чѳладѳ ужалыс быдлаын вѳліны. Шахтајасын ужалѳсны 4 арѳса чѳладјас шѳщ версѳѳ јѳзкѳд радын Зев бур ескѳн, уж-кѳ шедѳ кокнѳда, но сѳјѳ і вѳлі лѳкторјыс, мыј быдсѳнлы уж ез вермы шедны: ужгѳм јѳз луныс-лун, воыс-во пыр содѳ Рѳзѳрѳтчѳм крѳстаѳн да ремеслѳнѳк содѳгѳсны, ужтѳм јѳзлыс лыдсѳ. Ташѳм лѳк олѳм - робочѳјлѳн јѳшшѳ јона омѳлтѳс, кор тамалѳсны промышлѳннѳј крѳѳсјас.

Сѳтѳч вѳчан проѳзводствѳыс машѳна
 Машѳнакѳд 1838 војасѳз зѳкѳз рѳзѳрѳтѳс кустарјасѳс
 тышкасѳм (печкысјасѳс да ткачјасѳс). Уна кустар
 семјаснас кулалѳсны, лѳбѳ муртса кутчыгѳсны кулѳмыс
 2½ пес — лунја нажетка вылын. Машѳнаыс кустар-ремес-
 еслѳнѳк, робочѳј ез адыны буртор, тѳлкујтѳсны сѳз, мыј
 став лѳк олѳмыс тајѳ лоѳ машѳна вѳсна. Кор машѳна ез вѳв,
 сек нажетка вѳлі сурѳ, быдсѳнлы кынѳмпѳт шедѳс. Машѳ-
 на лоѳс, да сојан ѳањ мырѳдѳс. Зев частѳ овлѳсны Англѳ-
 јаын ташѳм торјас, машѳнајас пазѳдлѳсны, а фабрѳкјас
 цын јылѳ лептывлѳсны. Мед бѳртѳ парламент пыр лоѳ
 закон лѳзны 1782 воѳ, медым машѳна жугѳдлѳмјас ду-
 гѳдны. Медѳа ѳн пазѳдлѳсны кыан-печкан мехаѳическѳј
 станокјас. Правѳтелствѳлоѳ лоѳ лѳзны 1810 воѳ мѳд за-
 кон, кор сертѳ, машѳна пазѳдлысјасѳс казѳнѳтны вѳлі
 шуѳма. 1820-30 војасѳ мѳ адѳам, мыј парламентѳс тыр-
 тѳсны прошенѳѳјасѳн (петѳцѳјаѳн), медым машѳналыс-
 лыд чѳнгыны, кустар,-ремеслѳнѳклы сѳтны условѳјѳ бѳр
 мастерскѳјјас воставны. Рѳзѳрѳтчѳм крѳстаѳнѳс да
 кустарѳс кыскѳс бѳр важ олан кадѳ: рѳзѳрѳтчѳм овмѳсѳ
 да мастерскѳјјасѳ. Ташѳм нѳгѳн робочѳј тѳлкујтѳс, мыј
 сѳлѳн враг — машѳна, а абу капѳталѳстѳическѳј стрѳјыс
 зѳњнас. Лѳсыд, кокнѳыд олѳм, 30-40 вога робочѳј Англѳ-
 јаын адѳс бѳрвылыс, а ез воыс.

Медвечъза
петиція (про-
шењь) робочѣ-
јаслѣн.

Англијаса робочѣјас мѡвпалісны, мыѣ став коланторсѡ, олѡм бурмѡдѡм могыс, поѡ парламент пыр шедѡдны. Парламентѡ-кѡ удайтчас пуксѡдны ассыс робочѣ депутатјасѡс, быдсѡн сек поѡчас вѡчны, олѡм бурмѡдан законјас чуктѡдны. Медым вооружоннѡй восстанѣнѡ вѡчны, сещѡм мѡвпјасыс англијаса робочѣјас сїѡ кадѡ зев-на вѡлї ылынѡс. Сїѡ-жѡ став нырнуѡдысјасыс налѡн мѡвпалісны, мыѣ вїркїсттѡг, чѡв-лѡнѡн поѡчас тајѡ став могјассѡ перјыны. 1832 воѡ робочѣјас отсалісны буржуаѣјалы парламентѡ пуксыны да власт бостны. Сѡерт, 1832 воѡ чорыда пѡрјасеыс робочѣј класс. Парламентѡ робочѣј представїтелјаслы ез удайтчы, но ѣадеја ез вош, мыѣ коркѡ удайтчас-жѡ чуктѡдны робочѣјлы избїрателнѡй правасѡ да места робочѣј делегатјаслы парламентѡ.

1837 воѡ промышлєннѡй крїѡс сувтѡдїс капїталїстїчєскѡй фабрїкајас. Робочѣјјасѡс сојасѡн да сурсјасѡн мѡдїсны фабрїкајасыс шыблавны ывлаѡ. Тајѡ шыгѡм војасас кыптїс робочѣјјаслѡн органїзація (1836 воѡ) „Лондонскаја Ассоціяція рабочїх“ Ассоціяція уставын вѡлї гїжѡма: „колѡ став ебѡсѡн, законнѡй туйѡн, законјас сєртї, бурмѡдны став классјаслыс олѡмсѡ“. Тајѡ Ассоціяція руководство пыр, 1838 воѡ, Лѡввет гїжїс парламентѡ петиція (прошењь) робочѣјјас ѣмсањ. Мѡд ногѡнкѡ шуеыс „хартїјаѡн“ лїбѡ „чартєрѡн“. Та сєртї зонѣнас робочѣј дѡвїењьѡыс сєсса шуеыс—„чартїзмѡн“.

Чартєр—петиція кырымалісны 1.283.000 морт.

Петиціяын вот мыѣ корїсны робочѣјјас парламент-лыс:

1. Став јѡзлы сетны избїрателнѡй права.
2. Медым ез вѡв избїрателнѡй права сетѡма лозырлун сєртї да овмѡс вын сєртї, а быдсѡнлы. Та сєртї бырѡдны гѡл јѡзлы избїрателѡ тупкан туйсѡ — „їмушдєственнїј ценз“.
3. Медым избїрателнѡй округјас вѡліны лѡсѡдѡмаѡс ставыс ѡтїжтасѡс, војтыр лыд сєртї.
4. Медым депутатјасѡс бѡрїгѡн, гѡлѡсуйтѡм вѡлї гуса.
5. Медым парламент бѡрїсєєїс сѡмын ѡвїк во кєжлѡ: быд еѡ пїѣн мед перєвыборјас вѡліны.

6. Медым робочөй депутатјас парламентын вөлінь жаловањө вылын. А озыр депутатјас, кың налөн уна озырлун, мед жаловањө парламентын депутаталөмөсө ез бостны.

Ассыныс мојассө—золә нажетка јылыс, куң уда-лан лун јылыс, немтор ез вөв гижөма, сы вөсна, мыј робочөјјас асныс таң мөвпалісны, воңжык колө іабіра-тельнөј права чуктөдны, а сесса мукөд мојас-нын асныс артмасны та бөрын. Јунь 14-өд лунө 1839 воө зев гажа пырыс, сылігтыр, музыкаөн нуісны петіціја робочөј-јас парламент дорөң. 12 представітел,—нарошнө бөрјөм јөз пыртісны петіціја парламентө. Парламент ез відлап: весіг петіціјасө, өтказ сетіс робочөј петіціја вылө.

Національнөј конвент, коді нырнуөдыс пыфді вөлі, ез куң организујтны воөд массасө. Вооружоннөј кыпөдчө-мыс, Чартістскөј деіженнөсн суноғсдітел—Ловетт, сыд-ноғ өлөдіс, мефым віркістөмсә ез вөв фсцтысөсмә. Сесса Національнөј конвент вөлі бокын робочөј центрјасыс— Лондонын. Бірмінгамса робочөј центрын нырдуөдыс— О'Коннор агітірујтіс робочөјјас пөвстын, мыј колө во-оружоннөј сілаөн права чуктөдны. Конвент вооружоннөј восстањө јылыс коркө мөвпыштіс, сесса „обрашцен-кө“ гижіс народлы, поңө оз вооружоннөј восстањөсө вөчны.

Конвент спорујтіг, көсјысыг кості, правітелство вевјаліс унжык нырнуөдысјассө робочөјјаслыс турмајасө пуксөдавны. Бірмінгамса робочөјјасөс правітелство вөј-ска сілаөн лаңтөдіс. Востчылісны-жө ескөн промышлен-нөј карјасын төлыс кежлө забастовка вөчлыны (евјаш-щеннөј месац), но ез удајгчы. Медеаыс сесса промыш-леннөј крізіс помасгыны мөдіс. Робочөјјас еновтчыны мөдісны революціја ужыс, кор уж вылө бөр мөдісны бостны. Тајө петкөдлө, мыј англјаса робочөјјас костын ез-на вөв бур организаціјаыс.

Мөд петіціја. 1841-42 војасө бара талаліс промыш-леннөј крізіс. Мукөд інас, крізіс вөсна којмөд пај фабрікыс сувтісны. Ужтөм јөз луныс лун содсны. Ужалыс робочөјлөн ужалан дон угі 50%-өң. Тајө щыгөм кад бара кыпөдіс чартістјасөс. Заводітчыны забастовкајас. Ловетт, турмаыс петөм бөрын јешіцө

чорыда јозѳс револуцјатује мѳдѳс бѳрынтны, мыј робочѳјјаслы колѳ школајас, бѳблѳотекајас воставны, ещажык вѳна јуны. Прамејжык нырнуѳдыс пыѳѳы ѳнѳ вѳлѳ О'Коннор.

1842 воѳ парламентѳ мытѳисны мѳдѳ пѳвѳцјѳ, кодѳс вѳлѳ кырымалѳма 3.315.752 морт. Тајѳ пѳвѳцјѳ вѳлѳ-нын мѳдѳнога неуна, воѳда пѳвѳцјѳ серѳыс. Татѳ вѳлѳ урѳтѳма меѳга колан могјасѳ робочѳјјаслыс:

1. Бырѳдны 1834 вога закон гѳм јѳз јылыс.

2. Лѳсѳдны фабрыкын 10 часа ужалан лун.

3. Выл ногѳн налогјас лѳсѳдны, меѳым гѳм јѳзѳс налог ез дојд. Сен-жѳ вѳлѳ гѳжѳма, мыј ужалыѳјас сурсјасѳн кулѳны шыг вѳсна. Мыј робочѳј, семја вылѳ, нажевитѳ сѳмын кык пенсѳн лун, а корол ѳѳѳ луннас рѳскоѳ вѳчѳ-164 фунт, 17 шѳлѳнг, 60 пенс, а архѳепѳскоп—луннас рѳскоѳ вѳчѳ 52 фунт 10 шѳлѳнг дѳн. Ташѳм вѳлѳ мѳд пѳвѳцјѳ.

Парламент бара ез вѳдлы пѳвѳцјѳсѳ.

Робочѳјјас промышлѳннѳј центрјасын. Манчѳстерын, Јоркын, Страффорордын заводѳтѳсны бастујтны. Бара објѳвѳтѳсны тѳлыс кежлѳ забастовка (священный месяц). Забастовка нуѳдан комѳтетјас уналаын оргањзујтѳсны. Нырнуѳдысјас ез нырнуѳдны, ез вескѳдлыны, а масса бѳрас агныс кыскысѳсны. Забастовка ез удајтчы, шыглун вѳсна робочѳјјаслы лѳс бѳр ужѳ кутѳисны. Правѳтельство ез уѳ, кор гѳгѳрзоѳс, мыј сѳла чарѳѳстјаслѳн чегны мѳдѳс, збѳжыкка кутѳисѳ: нырнуѳдысјасѳс турмаѳ сујѳс 1843-46 војасѳ промышлѳнност бара лад вылѳ воѳс, крѳчѳсѳс пѳтѳс. „Нацѳналнѳј робочѳј ассоцјѳцјѳ“ сојузын шлѳнјас сывны мѳдѳсны: 40000 мортѳс регѳѳѳкѳн колѳ сѳмын 3000 морт. Оз поѳ шуны, мыј ѳк вес вошѳ чарѳѳстјаслѳн мѳдыс кыпѳѳчылѳм. 1843 воѳ пѳгѳс закон, код серѳѳ вѳлѳ дугѳдѳма шахтајасынужѳдны нывбабаѳс да 10 арѳсѳѳ чѳлаѳѳс, 1847 воѳ вѳлѳ урѳтѳма 10 часа ужалан лун.

О'Коннор да Брѳенн бѳстѳисны прамѳј программа лѳсѳдны робочѳј ѳвѳжењѳлы. Кор кутѳисѳсны программа берѳѳ, вѳлѳсѳѳ тыѳѳѳтѳс, мыј кыкнаныс вѳлѳм зѳв ылынѳс робочѳј класс могјасыс. Та серѳѳ-жѳ поѳѳ тѳл-кујтны, кущѳм вѳлѳм сѳјѳ каѳас робочѳјјаслѳн мѳвпјасыс.

Кыкнаыс Коннор і Бриенн төлкуйтисны, мыі рөбочөйлы колө еновтны фабрик заводчас да му бердө бөр кутчыены. Најө ез возлаң нуөдны, а бөрвыв кыскисны революцијасө.

Көјмөд
петиција

1848 воө промышленнөй кризис бара чорыда талалис. Тајө кризис нөшта чорыда дојдис Англијаса рөбочөјөс.

1848 воын Францијаны кыитис революција. Оңи чартистјас збојчыка кутчыгысны уж бердө. Лөсөдичисны көјмөд петиција 5.700.000 кырымөн.

Тајө петиција сөтигөн, чартистјаслөн нырнуөдыгыас лөсөдичисны парламент дорын зев ыжыд демонстрација да митинг вөчны, медем повзөдны правительвоөс. Апрель 10 лунө 1848 воө вөлі шуөма тајө митингсө вөчны. Но демонстрација вөчны ез удайтчы, правительство гөгөрвоис планјас чартистјаслыс да военнөй сїла лөсөдичис, сїјө лун кезлас. Чартистјаслөн демонстрација ез сїбавлы парламент дорөз. Лоі Коннорлы өтнәслы нуны петицијасө парламентө.

Парламент бара ез видлы петиција. Коннор ачыс мед воэ повзис, вескөдлыны ез вермы воэө. 1850 војасө чартизм усны мөдич аїкөз увлаң. „Националнөй ассоциација рөбочөј“ жөбмис, лыдөн чини. 1850 вогаң промышленност бара мөдич кыпавны зев өдјөн. Тајө-нын өкөверт ускөдичис, аїкөз бырөдичис чартистјаслыс революција уж. вын.

Көсөјс вөліны
ыгыгуөдыгыас
19 ысн первој
кыијын Англија
яын.

Роберт Оуен 19 ыем первој помсаңыс на ыжыда нәмәлис Англија пастала щөщ мукөд государствојасын. Оуен, кыз ачыс фабрикант, асзис щыгөм олөм рөбочөйлыс і көсөјс бурмөдны налыс олөмсө. Ас фабрикаас лөсөдичис 10½ часа ужалан лун, чөлөдөс фабрикаын ужөдны дугөдичис, восталис школајас, болнычајас, донтөм төварөн вузасан лавкајас, пенсия сөталан кассајас вөсылы да пөрыслы. Тајө ставсө вөчис ас фабрика бердас, ас щщөт вылас. 1806 вога кризис дырји ужтөм јөзлы мынтис сөмөн. Оуен төлкуйтис, мыі ас прїмерөн позас мукөд капиталистјасөс да буржуазнөй парламентөс тащөм туј вылө јөткыны.

Но ыемтор ез удайтчы. 1815 воғассаң Роберт Оуен лөсөдичис асгыс план, кыз капиталистическөй общество

пыйн-жө, тыштөг, костөг классјас костын лөсөдны коммунизм нога оланног, медем ез вөв эксплуатация, собственност. Та серты мөвпалис лөсөдны му ужалан коммунајас, көні медеаужыс лөө виэму бердын.

15-од сернас Роберт Оуен

Тащөм коммунаын ужавны мөдасны отвылыс, јукны продуктјас уж серты. Медем ужалан лун ез вөв унжык 4—5 часыс суткінас, медем сещөм коммунајасын вөліны библиотекајас, отувја сојан инјас (столовкајас). Первојсө мөвпалис Оуен, мыј тащөм му-виэ ужалан коммунајас колө лөсөдны безработнојјасөс бырөдөм могыс, государство шцөг вылө. Но бөрынжык мөдіс төлкуптны, мыј таэ поэө став капиталистическөј обществосө

вежин. Коммуна ас бур примернас бырөдас капиталистическөј фабрика, мувылө собственност, вежас сјјө социалистическөј производстоын.

1820 воө Р. Оуен мунис Америкаө тащөм коммунасө востыны. Ас план серты Америкаын организуйтис „Новая гармония“ ыма коммуна. Но төлк таэ ез бост, коммуна кісөс, ачыс рөзөритчис, да некыэ сјјө ез і вермы лоны, меде тащөм ногөн капитализм бырөдны. Оуен вичысис, мыј капиталистјас гөгөрвоасын тащөм буртор да отсасын сөмөн дај асныс тащөм торјө кутчысасын.

Оуен вөлта на којмөд ног заводитчыліс капитализм пыцкын, капитализмсө вөрөдтөг, бурмөдны олөмсө гөлјөзлыс, лөсөдны кооперативјас модаа организацијас. Оуен гөгөрвөсис, мыј став өмөл торјыс капитализм дырји

абу производствон, а ембурсо Һенонгөн јуклөмын, Һенгаын. Та серти, Оуен лөсөдны мөвпаліс потребітельскөй кооперација модаа организацијас. Медым төвар вөлі сөтөма сјі-жө доннас, мыј сулалө сјі-фабрикаыслы. Быд ужалыс мед, уж пыфди бостіс гижөд Һенга пыфди, кыт-чө гижөма уна ө ужалөма, а та серти мед быд төвар сесса верміс бостны „вежласан базарјас“ ылыс. Мыј Һенгаыс та нөгөн-кө Һинөм, сјі-колө бырөдны, да чек-јасөи вежы. Мед ставчас тајөн вөрөдигіс „Вежласан (менөвөј) банк“ Таз мед бөрыя мөвпаліс Р. Оуен, мыј та ылаө капиталистјас і сарјас сөглас сөтасны. 1818 воө мукөд государствоса сарјаслы гижліс, медым најө отсөг сөтасны. Но прөста видчыіс, наҫейтчіс Оуен.

Оуен көсјіс социализм нога олан ног лөсөдны капитализм пазөдтөг, костөг, революцијатөг. Сјі-мөвпаліс, мыј прамејжык-кө да јуражык морт бур олөм бурмөдан план лөө став олөмыс мөднөгөн бергөдчас. Мыј капиталистјас гөгөрвоасны да асныс тајө план сертыыс олөмсө бурмөдасны. Став плакө ассыс Р. Оуен көсјіс олөмө пөртны чөвлөһөн, тыштөг.

Классјас костын тыш јылыс, Һерт, некуциөма ез мөвпышты. Робочөјјасөс Оуен өлөдіс стачкајасыс да избірательнөј права корөмыс Чартизм кыптылан кадө. Оуен Чартизм Һвиҫеһө дырјі бөкын сулаліс. Р. Оуенлөн велөдөм лөі олөмө пөртны, поҫтөмгор (утопија). Та серти Р. Оуенөс ыфдөны социалист-утопистөн, а сылыс велөдөмсө утопическөй (олөмө пөртны поҫтөм) социализмөн.

Ловетт. Секретар Национальнөј робочөј ассоциацијаын“. Воҫа петиција мытчигөн ныруөдіс чартистјас пөвстын. Планјас сылөн вөлі—тыштөг чөвлөһөн парламентө пыртөдны робочөј депутатјасөс, а сесса лөсөдны робочөјлыс олөм кокһөдан законјас. Ловетт революцијаыс, восстаһөыс поліс, өлөдіс робочөјјасөс.

Та вөсна Ловеттыыс партијасө һимтісны „Партија моральнөј сілы“—өн. 1841 војасө Ловетт, турмаыс петөм бөрын, вежіс ассыс плансө і мөвпјассө, мыј, избірательнөј права перјөм дөрыс, буржык робочөјјас пөвстын восттательнөј, уж нуөдны, беседајас пыр, бібліотека пыр да робочөјјаслы олөм бурмөдөм пыфди, ещажык вина

щоктіс јуны. Мед бөрын зікөз революціја уж вылыс веш-
іс бокө.

О'Коннор Чартизм заводітчігөн вөлі мөвпалө,
мыј колө сілаөн чуктөдны права, оз кө
удајтчы петиціјаөн. Сылыс партіјасө німтісны: „Партіја
фіз.ческөј сілаөн“ Робочөј центрјасын нырнуөдіс, Чар-
тизм кыпөдчан кадө, медсасө О' Коннор. Коммунизм
О' Коннор ез гөгөрво. Кыскіс важ пөраө робочөјјасөс
му-віз бердө бөр. О'Коннор вөлі: рөзөрітчөм креста-
нінлөн ідеолог. Коннор ачыс ас јывеыс вісталіс: „Ме
абу коммунист. Коммунизм бырөдө собстеенност. Ме
ногөн колө, мед быд робочөјлөн вөлі аслас му, мөс,
ыж, рыныш, амбар, пішщаль. Коммунизм дышмөдас мор-
төс, ас өвмөсас моғтыс медеа буга, сөлөмсегныс ужа-
лас“. Та серті О'Коннор мөвпаліс правітелствольс
корны му-віз да быд робочөј костын јуклыны, тазік
олөм-вылөм бурмөдны.

Стефенс О' Коннор візөдласа-жө кымын. Лан-
кашірса робочөјјас пөвстын нырнуөдыс
вөлі—поп Стефенс. Медсасө сіјө горзіс выл „гөмјас
закон“ лөсөдөм јылыс. Стефенс чуксаліс јөзөс вооружен-
нөј восстанө вьлс, ссталөмөн, сілаөн—закон чуктөдны.
Воэө вьлө план Стефенслөн нөшта-на реакціонерөј вөлі,
О' Коннор план серті. Сіјө чуксаліс капіталістическөј
фабрик-заводјас бырөдны, робочөјјаслы разөдчыны фе-
реҗнајасө віз-му дінө, сещөм важ нога олөм лөсөдны,
мед власт дорын вөліны дворана да духоленство. Кыс-
кіс Стефенс бөр феодализмлаң олөмсө. Тајө, О' Коннор
моз-жө, вөлі рөзөрітчөм крестанінлөн ідеолог.

Харнеј Прамөјжыка гөгөрвоіс О'Коннор, Ловетт
да Стефенс серті, робочөј двіженнө—Харнеј, коді зо-
макзік јсөсчөј ість јсн руководітіс. Харнеј көсіс
бырөдны неравенство јөз костыс, медым ставлы вөлі
өткөс бур олөм. Чартизм дырјі Харнеј чуксаліс кос ну-
өдны 8 часа ужалан лун вөсна да ч мөсөс фабрик-
завод уждс мездөм вөсна. Харнеј гөгөрвоіс, мыј сіла-
төг, човлснөн некущөм закон чуктөдны оз пөз праві-
телствольс. Сіз-жө гөгөрвоіс, мыј буржуачіја көсісчөм
вылө оз пөз ескыны, кор быд восколын капіталістјас
пөрјасөны, мыј петиціја ныр вермасөмөн робочөјлы төк

оз бост. Колō вооружоннōй восстанънō кыпōдны. Оз-кō бурōн сетны робочōйяслы избірателнōй права, колō во-
женнōй сілаон бостны Лондон да ас наукōн робочōй пар-
ламент лōсōдны. Но робочōйяс пōвстын зев ещa вōлі
на Харнеј ног тōлкујтыс. Вооружоннōй восстанънō јона
пōгібō воом іныс-нын сōмын кутчїсїсны. Унжыкыссō
кутчїсїсны петїціја бердō, чōвлōнōн олōм лōсōдан туј
вылō. Робочōй класс Англіяын сіјō кадас Харнеј моз
тōлкујтны ез на саммы, томжык на вōлі. Вот мыј вōсна
Харнејы ещa јортјасыс сурїсны сы індōм тујтї мунысјас.

Чартїзмлōн
кусан помка. Чартїстјаслыс кыпōдчōм правїтельство
вермс бырōдны сіјōн, мыј сіјō кадас ро-
бочōй класс муртса на мōдїс органїзујтчыны классō.
Унжыкыссō ѓкмыліс рōзōрїтчōм ремесленънїк пїыс да
крестана пїыс, кодјаслōн ез вōв-на прамōй, пролетарїат
нога классōвōй мōвпјас. Сōмын-нын пōгібō воом мысѣ
петлісны револуціја туј вылō. Сецōм мōвпјас, мед ре-
волуціја пыр зїкōз мездысны ыжыдалыс классјасыс—ка-
пїталїзмыс. Медса јона кыпōдчывлісны крїзїс војасō да
ужтōм, нажеткатōм кадō, кор вывтї-нын чорыда водїс
сōкыдлуныс на мышку вылō. Сїјō кадō робочōйяс ез
на кужны пуктыны, медем ассыныс мојас чуктōдны
револуціја пыр, унжыкыссō тајō мојассыс сувтїсны бокō,
вермасїсны, лїбō буржуацїја мојас вōсна, лїбō поснї-
жык мојас вōсна, лїбō зїкōз вескыд тујыс бокō кеж-
лісны.

Чартїстјас, а сіз-жō-ї став робочōй массаыс ез пра-
меја гōгōрвоны, мыј удајтчас-кō робочōй представїтел-
јасōс парламентō пуксōдны, њемтōр бурторјыс татыс оз-
жō ло, сіз-жō ез гōгōрвоны, мыј капїталїстїческōй про-
їзводство цōн-насōн колō бырōдны. Унжык вождїасыс
ез тōждысны соціалїстїческōй пōрадокјас лōсōдōм восна,
а кыскїсны бōрвыв, важ олōмлањ, ас овмōсō да ас мас-
терскōйō. Секса робочōй класс унжыкыссō мōвпалїс-бōр
разōдчыны сїктјасō, лōсōдны мутор, овмōстор да бы-
арōдны фабрїкајас, кафјас. Сїјōн О, Кснрор,— медеа нї-
малыс вождыс робочōйяслōн шуліс: „Быдōнлōн-кō вōлі
слас жытнїк, аслас мутор, аслас рыныш, керка, пїш-
щал—сек ескō ез вōв робочōйяс јылыс сорнї“. Сōмын
зōлōнзїк котыр чартїстјас пїыс гōгōрвоїсны, мыј робо-

чөй классос тајо фабрик-заводјасыг і мездасны, кор најо
пөрөны обшественнөй собственносто.

Сің-жө омөлтөр вөлі чартызм кыптылігөн сіјө, мыј
на костын вөлі уна сікаса мөвпјаса јөз. Војвывса про-
мышленнөй рајонса робочөјјаскөд, кодјаслөн вөлі вывті
сөкыд олөмыс, вөліны мелкөй буржуазіја мөвпјаса ре-
месменьнікјас, Лондонса ыжыд квалифікаціјаа робочөјјас,
кодјас бостісны бур нажетка, лөсыджыка олісны. Вот
кущом вөлі чартістјаслөн составыс. Сіјөн чартістјас пөв-
стын уна ног сорһігісны, торја могјас сувтөдісны быд-
сөн аслыс ногөн. Чартістјаслөн һекымын нырнуөдысјас,
кодјаслөн мөвпјасыс матысмісны војвывса революціон-
нөй робочөй мөвпјаскөд, корісны мырдөн вооружоннөй
восстанһө пыр чуктөдны права. Најө шуеісны; „Партіја
фізіческөй сілы“-өн. Сорһігісны најө сіці, мыј правітел-
ство-кө оз сет бурөн права робочөјлы, колө мырдөн, сіла-
өн сіјө бөстны, враг сілалы колө сувтны паныд сілаөн-жө.

Мукөд нырнуөдысјас мөвпалісны, мыј бурөн, чөв-
лөһөн, агітаціја-пропагандаөн правітелствоса шлен-
јасөс асдор бергөдөмөн правітелстволыс корны выл робо-
чөј законјас. Тајө партіја шуеіс. „Партіја моральнөй сілы“-өн

На ногөн масса верміс перјыны правітелстволыс
сөмын сорһітөмөн да ладмөдчөм, (петіціјајасөн), мыј сму-
таөн да безпорадокөн массалөн вын чінө. Сесга чар-
тістјаслөн ез вөв һекущом політическөй программа, сы
вөсна ез өті кывјө воны ас костын, кущом ногөн
вермасны правітелствокөд.

Мыј буртор. Серт, чартістјас кыпөдчылөмын вөлі уна
омөлтөр петкөд- тырмытөмтор. Тајө вөлі медвоzza оргаңі-
лө чартызм заціја, коді сувтіс робочөй могјас вөсна.
Тајө двіжеһөын вөлі сувтөдөма політическөй могјас, чук-
төдны правітелстволыс бөрјыган права, політическөй
власт, медым сесга робочөјлыс бурмөдны олөмсө.

Чартістјас лөгөдісны медвоzza політическөй пар-
тіја. Тајө політическөй партіја шуеіс „чартісткөй ассо-
ціаціјаөн“. Сылөн вөлі аслас комітет, агітаторјас, партіја-
са шленјас костын вөлі первој лөгөдөма шленскөй взнос-
јас. Революціја кыптылан војасө тајө партіјаас вөлі
шленыс 40 сурс мортөз.

ВЫВОДЈАС

Англіја овмөс Һеламынөд во помјасө-һин җикөҗ вужіс мелкөј производствойс ғырыс промышленност подвылө. Англіја лоі медса ыжыд, медса јон промышленнөј капитализм подула государствоон. Промышлен-һикјас, капиталистјас бостісны ыжыд барышјас, мукөд государствојас серті сіјөн, мыј Англіјаын техника муніс јона возын. Мі төдам, мыј Англіја мед војдөр вужіс кі пома ужыс машина уж вылө.

Англіјаса промышленһикјас барышјасыс ічөтік пай сетыштісны робочөјјаслы, уждон ыждөдыштөмөн, Һерт, велөдчөмажык робочөјјаслы сөмын, квалифіцированнөј робочөјлөн вөлі буржык условіјөыс, мукөд, робочөјјас сертыс. Сесга ужтөм, нажеткатөм јөз ещажык лоіс 1850 војасын. Уна робочөјөс мөдөдісны Австралијаө да Калифорһијаө зөлөта корсны, бурөщ тајө кадасө вөлі востөма сещөм ужјассө.

Таҗ робочөјјаслөн, квајтымынөд војас заводітчиг, олөм төдтчимөн бурмыштіс. 1850 воө-кө печкысјас бөстісны вежонја уждон 18 шіллінг мыдта, 1860 воө содіс 20 шіллінгөҗ Кыысјас 1850 воө бөстісны уждон 13 шіллінг, а 1860 воө һин 15 шіллінг. 1850 воө столар бөстіс 20 шіллінг, а 1860 воө 25 шілл. Каменһшик 1850 воө—23 шіллінг, а 1860 воө—30 шіллінг.

Һеуна олөм бурмыштөм вөсна, прамеја организујт-чытөм робочөјјас, кежісны революціоннөј моҗјасыс, кіс-сіс революціоннөј чартізм.

ЈУАГАҢЈАС

1. Кушөм лоі олөм-вылөм Англіјаса робочөјјаслөн да бедноталөн промышленнөј переворот бөрын?
2. Кызі первој кадө робочөјјас веноісны предпріимателјаскөд ас моҗјас вөсна?
3. Кызі правітелство робочөјкөд воҗсаөіс?
4. Мыјла робочөјјаслы 1825 војас бөрын сетісны вөла бөр сојузјас хотны. Кызі тајө колө гөгөрвоны?
5. Англіјаса парламент 19 һем заводітчигөн кушөм классјаслы моҗјас медсасө моҗмөдіс?
6. Мыјла буржуаһија сещөма сујөіс парламентө?
7. Мыјла буржуаһијалы мешајтчіс „Һань закон“ да „гөл јөз јылыс закон“?

8. Кушдөм вөлі олөм кустарлөн да робочөйлөн. Мыјөн медвасө на-
лөн омөлтчис олөмыс?
9. Мыјла буржуазіја госстаннө вылө мөдіс „ызјөдны“ робо-
чөјјасөс шөщ. Кушдөм сылөн та сертї вөліны мөвпјас?
10. Мыј сетис буржуазіја пролетаріатлы, власт ас кїө сурөм бөрып,
кушдөм законјас?
11. Кыз колө гөгөрвоны „Сїемөм бөрјысан округјасө“ (гылые
местечкі). Кызї најө артмисны?
12. Мыјла робочөјјас мөдісны вермасны „всеобщјөј избірательнөј
права вөсна.“ Кыз најө та јылыө төлкүтїсны?
13. Кыз колө донјавны мед воҗа певїдїја. Мыјла сетчө уҗалөм
дон јылыө, уҗалаан лун јылыө ез вөв немтор гїжөма?
14. Мыјөн торјалө мөд певїдїја воҗа певїдїјаыс?
15. Мыј јылыө спорө воисны чарвстјаслөн руководїтельјас Ловетт
да Оконнор ас костын. Кыз тајө спор массавыслы інміс?
19. Мыјла ез удайтчы коймөд певїдїјаыс немтор?
17. Мыј медва ыҗыд өшыбкајасыс, гөгөрвотөм торјыс вөлі чар-
вїстјаслөн?
18. Мыјла 1840-50 вога революціоннөј двїженьнө Англїјаыө нїм-
төмбөсө „Чарвїзмөн“?
19. донјалө, кушдөм өшыбкајас вөчїсны, Роберт Оуен, Ловетт,
Стефенс, О'Коннор, сөсө та сертї вөчө выводјас, верміс-ө робочөј двї-
женьнө вескыд туж вылө сувтны?
20. Кызїк чарвстјас мөвпалїсны олөм бурмөдны. Кызїк плавсө
налыө некымын кылөн вїставны?
21. Мыјла „Чарвїзм“ бырі зїкөз?
22. Кушдөм омөлтор, буртор петкөдліс чарвїстјаслөн кыпөдчылөм
воҗө кешлө пролетаріатлы?

„РЕВОЛҮЦИЈАЛӨН ТУЈ ФРАНЦІЈАҢЫН 1848 ВОЈАСӨҢ“

**Возза җемә-
жаскөд жірөд.** Мі возза урокјасын велөдім 18 нем помса революція Франціјаыс—Велікөј Французскөј революція. 18 нем помса революціјалөн вөлі сувтөдөма мог вогыны туј промышленнөј капитализмлы. Җескөдан торјассө кодјас вөлі тупкөны туј капитализмчөскөј производстволы, буржуаҗја власт бердө суҗөдчөмлы, 18 нем помса революція путкылтис, чышкыштис, востис быдман туј промышленнөј капитализмлы. 1789—92 војасын буржуаҗја, кор вермасис духовенствокөд, дворанствокөд да дворанскөј королкөд щөщ кыпөдіс увсаң нартытөм классјасөс революція туј вылө—мелкөј буржуаҗјаөс, робочөјјасөс. Мелкөј буржуаҗја сөгса ачыс вөчис революція, мырөдіс промышленнөј буржуаҗјалыс властсө (1791—94 в. в.). Промышленнөј буржуаҗја сещөм-жө локыс, кызик і важ пөрадок вылө, ускөдчис мелко-буржуазнөј революція вылө да вөрөн пөдтис сіјө, 1794 воын, мелко-буржуазнөј республика і став законјассө сылыс 1794 вогаң промышленнөј буржуаҗја бырөдіс да лөгөдіс гырыс буржуаҗја могјас сертї республика формаа-жө власт—„дїректорїја“. Дїректорїја воҗын первоҗсаң сувтисны могјас, меҗым промышленнөј буржуаҗјалыс революція пыр шедөдөм власт, бура віҗны өтї ногөн важ пөрадок кыпөдчөмыс (дворанствоыс да духовенствоыс), а сіҗ-жө мелкөј буржуаҗја кыпөдчөмыс. Чорыда жіҗис промышленнөј буржуаҗјалы мелкөј буржуаҗјалөн 1792—94 вога кыпөдчылөм.

**Республика-
саң імперїјаөҗ.** Колө вөлі та сертї-кө буржуаҗјалы кутны асгыс завоҗеваңнөјас, меҗ вөлі чорыд, крепыд государственнөј власт Республика формаа власт—дїректорїја (1795-99 в.в.) ез вермы тащөм могјассө буржуаҗјалыс могмөдны. Бур-

жуаѣја өні ачыс-нын поліс республикаыс, мыј республика формаа властыс быдсама пөлөс смутајасыс артмөны. Буржуаѣја өні гөтов вөлі вежны республика монархія вылө, крепыд војеннөј диктатура формаа власт вылө, сөмын медем тајө властыс кужіс віңны буржуаѣјалыс завојеваңијөссө да увсаң революцїа кыптөм дугөдны. Буржуаѣја ачыс лөсөдчыс донтөм доныс, ыжыд донөн перјөм республика, вузавны, вежны монархія вылө. Сөмын колө вөлі корсны прамөјжык, чорыджык кїа мортөс, кодї ескөн верміс тајө буржуаѣја моғјасөн справітчыны да кодлы поѣө государственнөј власт сетны.

Наполеон Бонопартлөн Имперїа (1799—1814 в).

Корсысны дыр ез ков. Францїјаса буржуаѣјалы ташөм чорыд кїа (војеннөј шпага), государствоөн нырнуөдыс, сурїона корсыстөг—Наполеон Бонопарт. Наполеон нїмаліс революцїа војассаң-на, кың бур геңерал—полководец, не өтпыр вөтлыліс не-прїятелөс революцїа војасө Францїяыс дај мукөд государствојаслыс шөщ сөрвітїс терітөріјајас. Вот мыјла буржуаѣја Наполеон Бонопарт вылө кутїс ыжыд нафеја, мыј сїјө вермас буржуаѣјалыс моғјас олөмө пөртны. Нојабр 9 лунын (18 брюмега) 1799 воын Наполеон Бонопарт, Јегіпетскөј војна помагөм бөрын, воїс Парїжө арміјаөн да вөчїс переворот. Дїректорїаөс бырөдіс да власт сетїс Францїјаөн вескөдлыны 3 консуллы. Ачыс пуккіс медежыд консул-пыддїыс. Таѣ дїректорїа местаө лої „Консулство“ нїма власт. Гырыс промышленнөј буржуаѣја ез паныд мун переворотлы, а радліс, сөмөн отсалїс Наполеонлы переворот вөчны. 1804 воө Наполеон бырөдіс „Консулство“ власт да ассө јавїтїс имперјаторөн. Бонопарт зев бура служїтїс буржуаѣјалы, сылыс завојеваңијөјас ез пом, а воғлаң нуөдіс, буржуаѣја фабрік-заводјаслы туж воѣө востїс.

1. Уна пөлөс војнаын Наполеон подчїнїтїс пөшві став Јевропаса державасө војеннөј сїлаөн. Татчө туж воссїс Францїјаса төварјаслы.

2. Наполеон тупкіс Англіја конкурентаыс туж Јевропаса государствојасө төварјас ваяөмыс, лөсөдіс быд пөкөрітөм государствоө, „Конїненталнөј блокада“ за-

кон, код серты ез поч тӧргүтны Англіякӧд, да тӧварјас сес вајны.

3. Сің-жӧ Наполеон Бонапарт увсаң революція кыптан туј зев бура тупкіс. Крестьянлыг, революція војасӧ босталӧм мујас, ез мырды, а зӧһнас келіс на кіӧ. Та ногӧн крестьянствосӧ ас бердас матыстис, 1803 воӧ робочӧјјаслыг революція туј тупкіс: сојузјас организаціяјас налыг бырӧдіс.

Наполеон дырјі ӧдјӧн кыптис капиталистическӧј промышленност. Национальнӧј выставка вылын 1801 воӧ фабрик-заводјассаң вӧлі 229 экспонат вајӧма, а 1806 воӧ—1422 экспонат.

„Контыентальнӧј блокада“ да војнајас зев вӧлі кивыв Франціяјаса буржуазіялы.

Наполеон вермӧм государствојасыг бырӧдіс „важ пӧрадок“, лӧсӧдіс мукӧд Јевропаса государствојасӧ буржуазнӧј пӧрадокјас.

Но Франціялы ез удайтчы вежны Англіяӧс, војнајас пыр, ны „контыентальнӧј блокада“ пыр. Море вылын Англія ебӧсажык пыр вӧлі, унжык колоніяјасӧ Франціялыг мырдыгаліс, кор Наполеон Јевропанын „мырсіс“. Мӧд ногӧн-кӧ „контыентальнӧј блокада“ сорны мӧдіс вузасан-тӧргүттан уж: колан сырјо быт ковміс вајны море, океанјас сајыг, а Англія ас ыжыд војеннӧј карабјасӧн пощис гӧгӧрбок. Да і дӧна сырјо бокыг вајӧм дӧнсӧдіс тӧвар капиталистлыг. Тӧргӧвӧј оборот 1806 вогаң 1812 воӧз 933 мильон шайтсаң усе 640 мильонӧз, кыптӧм пырды.

Пӧкӧрӧтӧм государствојасын французскӧј капиталистјас лӧйсны монополијасӧн, ез сетны кыптыны сетчӧс капиталист фабрик-заводјаслы. Вывті чорыда зелӧдіс Наполеонлӧн помѣика пӧкӧрӧтӧм государствојасыг промышленност. Пӧкӧрӧтӧм государствојас витчӧісісны кад, кор почас Франція кабыр улыг мынтӧдчыны.

22 вога помтӧм војна вывті дӧнӧ сувтіс. $3\frac{1}{2}$ мильона арміяыг 1750000 морт усе, промышленност сувтны мӧдіс, банкірјаслӧн, чемлевладельчјаслӧн 50% мындта докодныс усе. Медым докод содтыны војна рӧскӧдіјас вылӧ—налогјас кык мында содіс. Медгаһын Бонапартыс буржуазія кӧзаліс, „кор 1812 воын Россия-

көд војутігөн став 600000 лыд арміјасө воштис, да став важ завојевањњөјас „ворсөдіс“. Наполеон ез вермы вөзө служітны буржуаџіалы, сіјөн буржуаџіа сіјөс еновтіс, крестанн дөзмис помтөм војнаыс.

Наполеондөн
уөбм да Бурбон-
јасөс нукебдөм
(реставрадіја).

Кор Наполеонөс верміс Россіја Англіякөд, Англіја гамміс став важ сојуз-
нікјассө Франціјалыс торјөдны да ас
дорас кыскыны. Австріја, Пруссіја, Ита-
ліја, Испаніја — ставыс өтувгчисны да
ыжыд војскаөн пазөдісны Наполеонлыс арміјасө. 1814
воө Паріжсө бөстисны. Наполеонөс імператорыс чөвтис-
ны, сы пыфди пуксөдісны дворанскөј королөс Лудовік
XVIII Бурбонөс, 1792 воө каңытөм корол Лудовік
XVI-лыс рөдсө. Франціјаса буржуаџіа ез окофит Бур-
бонөс, поліс мыј Лудовік XVIII көд щөщ локтас бөр
власт бердө дворанство, духовенство да став важ пө-
радокыс. Но вөчны немтор ез вермы. Бурбонөс пуксө-
дісны мукөд государствоса штык сілаөн. Вермысјас
лөсөдчисны бырөдны Франціјаыс революціја поз, сіјөн
і важ пөрадоксө лөсөдісны мырдөн Франціјаын. 1789
вөсањ буржуаџіа 25 во ког нуөдіс Бурбонјаскөд, важ
пөрадоккөд, но мед бөрті бөр пуксөдісны Бурбонјасөс
власт бердө да сетисны важ права дворанстволы да
духовенстволы.

Бурбон королы ез удайтчы, ферт, бырөдны бур-
жуаџіалыс 25 вөса завојевањњөјассө аікөз да лөсөдны
сещөм пөрадок, кущөм вөлі Франціјаын 1789 воөз.
Корол Бурбон 1814 воө сетіс конституціја, код серті
власт дорө вермісны сібавны дворанство да гырыс про-
мышлењнікјас сөмын. Тајө конституціја серті вермісны
бөрјыссыны „увса палатаө“ депутатөн сещөм јөз, код-
јас мынтөны налог 1000 франкыс неещажык вөнас,
кодлы тырөма 40 ар. ферт, та ногөн мелкөј, среднеј
буржуаџіа власт бердө ез вермы сібавны. Революціја
војасө өбөдітөм дворанстволы да духовенстволы первој
восковсањ мөдіс корол Бурбон пөтачкајас сетны. Кор
һањ дон усны мөдіс, правітелство лөсөдіс „һањ закон“
(хлебный закон) ташөмөс: ыжыд пошлінаөн пошлінаав-
ны бокыс вајөм һањ, медым кыпөдны һањ дон да ба-
рышјас дворанстволыс. Духовенство коріс лөсөдны

важ пöрадoк бөр. 10000 гöммöм двoранство, револуцiя вoјасö пышjалыг-јас, корисны пенсiјаяс. 20 мiллон шajт дон быд во лoи мынтыны двoранствoлы пенсiјаясöн да мукöд ногөн. Дворанство, револуцiя вoјасö налыг вiзмујас мырфдöм пыддi, клянчитiс гoсударствoлыг мiллард шajт фeнгаөн. двoранство назöнiкөн „чуктöдалiс“ правiтeлствoлыг, револуцiя вoјасö воштöм правајассö, возöс кoсöдалiс кодлы сурö. Револуцiя кадö, медем буржуазнöй фабрика сувтöдны, ебöс капиталистiясылыг чiнтыштны, кöсiылiсны цехöвöй законјас бөр лöгöдны, но ез удайтчы. Гырыг промышлeнникјас реставрацiя кадö ез колны пajтöм Макарөн. Гoсударство щöщ на мoгјасөн лыдфыгiс, медем Англiјаса конкуренцiяыг вiзны, правiтeлство лöгöдiс гырыг пошмiнајас Англiяыг вajöм тöварјас вылö:

1. Чугун тöвар вылö 70%
2. Кöрт вылö 101%
3. Сакар вылö 50%
4. Вурун вылö 400%

Англiяыг парöвöй машiнајас вajiгөн таможнанын урчiтiсны 7000 франк öтик машiна вылассö. Ферт шуам, Бурбонјас дырjи власт дорö ез сiбав буржуазiя, но буржуазiя фабрик-заводлы кыптыны туй ез тупкыг, а зев бур туй воссiс.

1825 воын чугун вöчöма 142000 тонна.

„—“ „—“ „—“ кöрт 140000 тонна.

1828 воын перjöма iзшoм 1774.000. тонна.

1814 воö вöли стал-кöрта кöлуј вöчöма 72000 лыдөн, а 1834 воö-нын лыд сoдö 300.000-öз.

Робочöjlөн олом тajö кадö вöли некытчö туйтöм. Сојузјас органiзуйтöмыг, стачкајас вöчöмыг правтeлствo робочöjjасöс зiкöз зeскöдiс чорыд законјасөн.

Тajö-жö кадас Францiяын пырисны производство машiнајас, уналыг уж мырфдiсны. Ужтöм jöз луныг-лун сoдiны. Ужалан дон 1792 вoсаң робочöjlөн, лыбöм пыддi, усi 55%-öз. Англiяын мoз-жö рöзöрiтчöм ремeслeнникыг да кустарыг артмöм робочöjjас мöвпалiсны, мыј медега ыжыд вöрöгыг налөн—машiна. Сiјөн частö жугöдлiсны выч лöгöдöм машiнајассö фабрикајасыг. 1816, 1821 вoјасын Лион карын мöдлiс кыптыны

вооружоннõй восстаннõ. 1824—1830 воѳ власт вужис Францїяын Карл X Бурбонлы. Первој восковјассанн-жõ сїјõ мõдїс отсавны революцїя војасõ пышјалыс дворанстволы да духовенстволы. Королъ щõктõм сертї регыд, палата депутатовõ і министрїасõ вескалісны дворанство да духовенствоыс, кодјас ыещкыісны воѳс косõдны да важ пõрадок лõгõдны бõр Францїяын. Тајõ важ пõрадокõ кыскысан партїяыс шуыс: „Ультраројамїстјасõн“. Поѳõ гõгõрвоны, кытчõ кыскыысны ультраројамїстјас тајõ возваннõ сертыыс:

„Ізбїрателјас мыј шуанныд правїтельство-кõ ташõм закон вочас: 1. став олõм бõрса Францїяын надзор сетны духовенстволы. Школајас, велõдчанїнјас духовенстволы-жõ. 2. Лõгõдны важ моз цехјас. 3. Ҕõлдõдны купечестволыс помтїческõй власт 4. Отсавны дворанстволы бõр кыпõдчыны, государство шщõt вылõ 5. Мынтыны деңгаõн дворанстволы да духовенстволы революцїя кадõ вїз-мујас мырѳдõмыс. Та сертї поѳõ гõгõрвоны, кытчõ кыскїс Бурбон Карл, кушõм класслы служїтїс.

Карл Бурбон õтувтчїс ультра ројамїст-
жулса революцїя 1830 воын. јаскõд да вõтлїс „палата депутатовыс“ буржуачїялыс депутатјасõс. Бõрјысан закон лõгõдїс выл ногõн, медым буржуачїяыс ыеõтї морт ез вескав „палата депутатовõ“. Буржуазнõй газетјаслыс мед вõла ежмõдны, надзор газетјас вылõ сетїсны дворанстволы да „ультра ројамїстјаслы“. Буржуачїя полїс восстаннõ вõчны, но мед бõрын лої-жõ кутчїсны восстаннõ бердõ. Буржуачїялõн ыырнуõдыс—Ковенјак вооружїтїс 10 сурс студентõс. Накõд-жõ õтувтчїсны пõдлалõм газет редацїяјасыс ужтõм робочõјјас, лавочнїкјас, ремесленнїкјас і став, кодлõн вõлі лõгыс петõ Бурбон власт вылõ. Буржуачїя кыпõдїс шщõ робочõјјасõс, кõсјыыс ужавтõм лунјасыс восстаннõ кадõ мынтыны сõмõн.

Јул 27 лунõ став Парїжыс лої революцїя масса кїын. Правїтельствõн вõлі сõмын 14 сурс салдат. Унжык салдатыс дорјыны королõс ез мõд, вужїс революцїя вõсна дорјысны. Кујїм лун мунїс Парїжын ксе. Кој-мõд лунас революцїялõн војска бостїс королыс дво-

речсö. Революцїа помасны мöдїс, корол Бурбон пышїс. Республика формаа властлы Францїаын бара туй вогсїс, но гырыс буржуацїа повзїс, мыї республика пыр бара быдсама смутаїас вермасны лоны, термасöмөн бöрїс королöс бöр. Сöмын сещöм королöс, мед ез вöв вывтї асныра да буржуацїалыс кывзїс. Медса-нын гырыс промышленнöй буржуацїа да банкїрїас тацїсö зімїсны. Революцїасö вöчїс народ, пöлзасö бостїсны революцїаыс гырыс промышленнöй буржуацїа да банкїрїас. Наяö пукеöдїсны аслыныс колан мортöс королö— Луї-Фїліпп Орлеанскїйöс. Выл корол көсїысїс правїтны конституцїа сервї народнöй представїтелїаскöд. Но избїрательнöй законөн сещöма көзїс мед бöрын, мыї палата депутатовö сїбалїсны, кызїк корол Бурбонїас дырїї, медса гырыс фїансїстїаслөн да банкїрїаслөн воро-тїлöяс. Среднөй, мелкöй буржуацїа а сїз-жö і крестанство, ремесленнїкїас да робочöйїасöс—бокö колїсны. Увсаñ грöчїтны мöдїсны выл революцїаөн, но ез удайтчы. Таяö выл властыс шугїс „їулса монархїаөн“, сулалїс Францїаын 1830 вөсаñ 1848 воöч. Став госуларствоөн і полїтикаөн „вöрöшїтїс“ фїансовöй буржуацїа, банкїрїас, а медса вылын пукалїс медыжыд банкїрыс—корол Луї-Фїліпп Орлеанскїй. Кор суйсїс власт бердö фїансовöй буржуацїа, саммїс, лыгтан мöскöс моз, госуларственнöй казнаöс лыгтыны. Правїтелство уждыгыс сöм банкїрїаслыс, гырыс прöчентїас мынтїс налы. Таяö гырыс прöчентїас мынтöм вöсна, ковмїс ыждöдны налогїас. А налогїас водїсны крестанство да робочöй мыш былö.

Вот кытыс кыскїсны озырлун банкїрїас „їулскöй монархїа“ дырїї.

Крестанїнлы, гырыс налогїас вöсна, лої закладö пуктыны овмöссö, муїассö, медым мынтыны налогїас. їулскöй монархїа рöзöрїтїс мелкöй буржуацїаöс, крестанствоöс. Нöшта лок олöм вöлї робочöйлөн: 15-18 час куыта ужаланлун. А выл машїнаїас лöсöдöм бöртї ужтöм їöв содїны. Уждон увлаñ усї. Выл машїнаїас таяö кадö їона лöсöдїсны капїталїстїас. Машїна шыгїжөн вїзїс робочöйїасöс, мырфдїс налыс нажетка.

Правїтелство оружїöөн пöдтїс робочöйїаслыс стач-

кајас, забастовкајас. 1835 вогаң 1847 вооҗ сүдүтөма
вөлі 7000 мортос забастовка вөчөмыс.

Первој Лионса Робочөј мөдис мед бөрын гөгөрвоны,
восстаньө мыј колө права шедөдны налы сілаөн,
оружјөөн.

1831 воын Лион карын лоис тащөм восстаньөыс, шөвк
печкысјас пөвстын. Воҗыксө 1830 војасөҗ став уҗсө
вөчлісны кіпомыс печкысјас, ткачјас пыр 1831 војасгаң
Англіяыс вајөм станокјас, машинајас мырҗысны на-
жетка, чінтісны уҗалыс лыд... Машина мөдис донтөҗык
вөчны шөвк төвар. Кіпомыс уҗалысјас, ткачјас ез вер-
мыны машинакөд вөтчыны уҗөн, ыі төвар донөн. Робо-
чөј ткачјас мөдисны корны уҗ дон содтыны. Капіталіст-
јас первојсө көсјысисны, но содтыны ыөві ез содтыны.
Робочөјјас-ткачјас вөчисны демонстраціја, петкөдлісны
ассыныс организованностсө. Кор демонстраціја матыст-
чыны мөдис фабриқјас дорө, капиталистјас сетисны приказ
карса властјаскөд, мыҗалыны робочөј демонстраціјасө.
Тажө вөмісті өзтіс прамөј восстаньөсө Лион карын.
Робочөјјас та бөртө вооружитчисны да баррикадајас мө-
дисны стрөйтны. Петисны кос вылө тащөм лозунгјасөн:
„Овны-кө, мед уҗ вөлі, а кувны-кө кос вылын!“ Робо-
чөјјаслы удајтчис ыекымын пушка мырҗыны, сөгса
медбурінјассө бөстны карыс ас кіө. Правітелстволөн
војска, мыј ез мырсы, вөчны ыемтор ез вермы, лоі
енөвты Лион кар робочөјјас кіө. дас лун робочөјјас
кын вөлі Лион кар. Но власт вөчны ас нөгөн, мыј воҗө
керны восстаньө бөрын,—ез маммыны. Колісны власт
бердө бөр важ чіновнықјассө. Буржуазнөј пөрадок, буржу-
азіјалыс собственост ез вөрҗөдны, сізік і колісны важ
мозыс. Лионса ткачјас вөліны агныс посны собсгвең-
нықјас, собственостлы паныд сүвтыны сіјөн ез лыстны.
Весіг ас уҗалан донсө аслыныс. мыј вөсна восстаньө
вылассө петисны, выл нөг ез лөгөдны.

Власт вежөм јылыс да выл власт лөгөдөм јылыс
Лионса робочөјјас ез-жө гөгөрвоны бурасө, унҗыкыс
мөвпалісны, мыј монархіја—мед бур власт. Кор ыекымы-
нөн мөдисны төлкујтны „карса думаын“, мыј колө Луі—
Філіпп королөс чөвтыны да республика лөгөдны, тащөм
сорныјасыс республикаҗысөс вөтлісны робочөјјас „кар-

са думаыс“. Восстаңньö бöрын робочöјјас воҙө ез нуöдны революцiја, а чöв олісны, чуң пырыс віқöдісны, кық буржуацiја на сiнвоңаныс-жö лöсöдіс вооружоннöј сiла. Сегса воіс правітелстволөн војска да вірөн пöдтіс восстаңньö. 10 сурс робочöјјос бунтујтчöмыс ссылкаö ыстісны.

Мöд ліонса
восстаңньö.

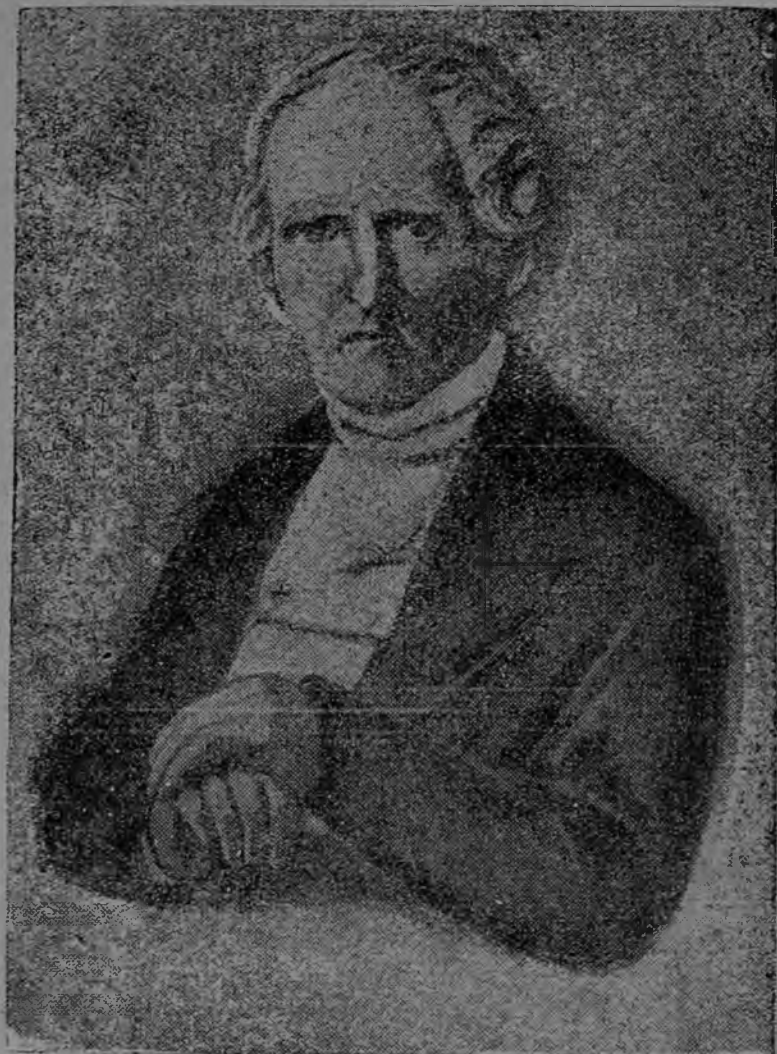
Ліонын-жö кыпти мöд восстаңньö. 1834 вога крiчiс чорыда вöрчöдіс, омöлтчöдіс олөм ужалысјаслыс.

1832 вога кыпöдчылөм бөрті, ліонса робочöјјас буржыка вермісны гөгөрвоны, мыј омöл организацiјаөн һемтор он вермы капіталістјаслыс чуктöдны. Восстаңньö пöдтөм бöрын, чорыджыка мöдіс імітны робочöј пöвстын революцiоннöј пропoгaндa. Сiјö војасас-жö артмісны робочöјјас пöвстын гуса сојузјас, обществојас. 1832 вога крiчiс бөрті промышленност быттьökö бөр кокјылö сувтіс, но 1834 воö промышленнöј крiчiс бара сещöм чорыда пыркнiтіс капіталістiческöј промышленностöс, мыј Ліонса предпріимателјас 50% уждон леісны робочöјјаслыс, унаöс вöтлісны уж вылыс. Подмастерјöјас, ужалысјас, гуса обществојас щöктөм серті, вöчавны мöдісны забастовкајас, öтувја организованинöј прочестјас гiжавны, предпріимателјаслы грöчiтны восстаңньöөн.

Правітелство леіс сещöм закон, медем став робочöјјаслыс сојузјас, обществојас бырöдны, а сiқ жö скодјас, собраңньö вöчöмјасыс—чорыда мыждыны, судiтны. Тајö, кық шуны, порок бöчкаö öгыр шыбытөм моз-жö, öзтіс революцiја, кыпöдіс бунт вылö ліонса подмастерјöјасöс да робочöјјасöс. Правітелство воңвылыс тöдіс, мыј лöö восстаңньö, сы вöсна Ліон кар војскаөн тыртіс. Воңда восстаңньöын моз-жö Ліонса ужалысјас. „Рыжіј крест“ предметьö пощiсны гөгөрбоксаң баррiкадајасөн да мöдісны ас вöчөм шыјасөн, саблајасөн воңсасны правітелство војскакöд. Квајт лун муніс ког Ліонса ужалысјаслөн. Правітелстволөн војска мед бöрын верміс-жö. 1200 морт усi восстаңньö вылö кыпöдчысјассаң.

Тајö мöд Ліонса восстаңньö петкöдлö, мыј робочöј Францiјаын һеуна воңлаң-һын восковтіс, кыптыштiс сылөн классöвöј самосознаңньöыс. Ліонса робочöјјас чорыда öнi урчiтісны: 1) медем налы вöлі сетöма вöла

політэчаскёй арганізацыі, рабочёй саюзу, 2) ме-
дым чётны монарх (кароль) да лёгёды республі-
ка форма власт Францыі.

Шарль Фурье

Мой восстаё Лёна рабочёіаслён ыжыджык грёз
петкёдіс. Но прамёй восстаёныс, прамёй классёвёй
тышкыс Францыі праметаріатёс воын-на відчыіс—
1848 воо матысміг.

Теорія да план-
јас, кызык олөм
гөм-јөзлыо бур-
мөдны промыш-
леннөј капіта-
лизм быдман ка-
дө.

Капіталістическөј стрөј аскөдыс вајис
щыглун, гөмлун, корыглун ремесленник-
лы, кустарлы робочөјјаслы, озырмөдіс, кы-
пөдіс вывлаң капіталістјасөс.

Кіөн кыан-печкан уж бердыс мехаңи-
ческөј станокјас мырфөдісны уж кустарлыс
да ремесленниклыс, рөзөритөм бөрты вөт-
ліс најөс фабрікајасө ужавны.

Но і фабрікаын буртор ез відчыс ужалысөс: 18 час-
са ужаланлун, еща уждон, кодвылын семја оз пөт.
Сіјө-жө воыс во увлаң кыскісны уждон ужтөм јөз. Уждон
1792 восаң 1824 војасөң 2 раз чіні франціјаын.

Та кыңзі нывбабалөн да чемафлөн уж мырфөдөм
версөтө мужічөј ужалыслыс, мукөдторјөн нарөитөм капі-
талістјаслөн—пөчтөма омөлтчөдіс олөм робочөј касс-
лыс. Вот кың промышленнөј капіталізм кыптан кадыс
јіжіс увса классјаслы (крестяңинлы, кустарлы, ремес-
ленниклы да робочөјлы). Тајө кадас артмісны уна нога
теоріяјас, планјас, кызык бырөдны гөмлун, лөгөдны бур
олөм, бырөдны експлоатаціја. Сөрт, тајө планјасын, те-
оріяјасын вөлі уна олөмө пөртны пөчтөмтор, уна гөгөр-
вотөмторјас.

Франціјаын медсасө вөлі сіјө кадө ңималө велөдөм
Шарл-Фурјелөн, Кабелөн, Луі-Бланлөн, Огјуст-Блан-
кілөн.

Шарл-Фурје
(1772-1837 вв.)

Фурје сін воңті муніс „Велікөј фран-
цузкөј револуціја“ і „промышленнөј пере-
ворот“ Франціјаын. Тајө кык торгыс сіјө вөчіс вывод-
јассө, ассыс теоріясө лөгөдіс. Револуціја вылө Фурје-
лөн лөгыс петіс, бергөдчіс сыыс мөдөрлаң, а промыш-
леннөј переворот терпітны ез вермы. Фурје 1822 воө
гіжіс ңига: „Трактат о домашней і земледельческөј ассоци-
ациі“. Тајө ңигаын пөчтөма „крөтітіс“—крөтікујтіс капіта-
лістическөј стрөјсө дөңнасөн.

„Кущөм гажа, бур пөрадок. Овік сікас јөз озырлун-
өн тырөны, гөжјалөны, вес олөны, а мөд сікас јөз щыг-
кулөны, сојны оз вермыны, нажөвітны. Некущөм права
ңі закон абу нарөитөм јөзлөн“.

Сіз-жө Фурје критікуйтис капиталистическөй стрөй, мыҗ ставыс сен Һенөгөн лөсөдөма, а сывөсна криҗисјас, капиталистј с јөз ужвылын кыпалөны.

Медса-һын Фурје укөдчис купеч-төргөвөјјас вылө, мыҗ најө обществоын—медса ковтөм јөзыс, медса горш војтырыс.

Ставсө сјјө кадса коссө, венчөмсө капиталист да робочөй костыс адзыс Фурје, сесса гіҗис асгыс план, кыз бурмөдны олөм.

Со кушөм вөлі план Фурјелөн:

1. Медым бурмөдны олөм, выһног лөсөдны,—колө бырөдны собственност да експлоатаціја.

2. Вөчны тајө һереволюціја пыр, восстанһөјас пыр да классөвөй тыш пыр, а бурөн ладмөдчөмөн, лөсөдчөмөн. Лөсөдны бур олөмсам вежан план, петкөдлыны бур прімер, кызік вежны олансамсө, а сесса капиталистјас, помещікјас гөгөрвоасны да, агныс еновтчасны ас собственностыс, лөсөдасны выһ оланногсө.

3. Медым прімерсө петкөдлыны, Фурје лөсөдны мөвпаліс коммунистическөй общінајас—„фалангајас“ 1500—2000 мортөс сетчө отувтөмөн. Стрөйтны отувјагырыс домјас—„Фаланстерјас“. „Фалангаын“ ужавны отвылыс. Машинајас мөдасны отсасны. Уж лоө $1\frac{1}{2}$ —2 час сөмын луннас. Секи бырө гөллун і шыглун зоһнас.

4. Вузасөм-төргүјтөмыс сөг лоө-һинөм. Сы пыдди став сојан, көмасан, пагтасан көлуј мөдас јуклысгыны „Фаланга“ пышкын.

5. Но докод јуклысөм зев аслыс нога Фурјелөн: Собственност зикөз оз быр, а колө-на коммунистическөй обществоын. Капиталистлөн капитал мөдас прөчент вајны көһаһналы быдво.

Докод таз мөдас јуклысгыны „Фаланга“ пышкын: $\frac{5}{12}$ пай став докодсыс јукны уж серті—ужалысјаслы, $\frac{4}{12}$ пайсө сетны капитал вылө, кодлөн сөһга пунктөма, а $\frac{3}{12}$ пайсө докодыс сетны учонөјјаслы да изобретателјаслы.

Фурје мөвпаліс, мыҗ тащөм „Фалангајас“ зев кокһыда артмасны. Кушөмкө капиталист-кө мільард шайт „жертвүјтас“, мөбө государство-кө отсалас, сесса прімер петкөдлыны поһас. А сек-һын сесса капиталистјас бурторсө агныс адзасны. Фурје заводитчыліс „фаланга“

организуитны, чукöстчылыс капиталистјаслы, государстволы, витчыгы, кыз миллионјасөн модасны капиталистјас „зерны“, но деңга „жертвуиты“ ыекод ез ло. „Фалангаыс“ Фурјелөн кисеіс. Вот мыла Шарл-Фурјелөн социализм лоі оломö пöртны позтом (утопичнöй) і ачыс колі утопист-социалистөн.

Фурје ез вермы прамеја гөгөрвоны капитализмлыг законјассö, а сіз-жö капитализмыг коммунизмö вужан тујсö, вужан ногјассö.

1. Сы ногөн-кö, капитализм пазöдтөг, чöv-лөнөн, революцијатөг,—позас лөгöдны коммунизм нога строј.

2. Вöчны тајö ые пролетариатлы, а аслыныс капиталистјаслы.

3. да і коммунизм јывгыссö Фурјелөн зев аслыс гама мөвпјасыс—собственност капиталистјаслөн оз быр, а комö-на коммунизм дырјі.

Фурјелөн мөвпјас, велöдöм 1830—40 војасö Францијаын, кор ез-на вöv робочöй класслөн прамеј классövöй самосознанијоыс, пуксеіс робочöйлы јурас, кежöдис сіјö вескыд туј вылыг, öлөдис классövöй тышыс. Сöмын 1850 војасö Маркслөн да Енгелслөн революционнöй теорија верміс сувтöдны робочöй классöс вескыд туј вылö, индыны прамеј туј коммунизмань. (Виçöd Маркс да Енгелс јылыг § „1848-са революција Германіјаын“ темаыс).

Луи Блан (1811—1882 в. в.) Кыз-нын воҗыкссö лоі висталöма, мыј Францијаын пролетариатлөн ез-на вöv прамеј классövöй самсознанијö. Робочöйлөн могјас кысеіс, сорассеіс рөзöритчöм ремесленник, кустар могјаскөд. Тајö кадас вермісны вужасыны аслыс гама олөм бурмөдан планјас, аслыс гама нырнуöдыгјас петны. Тащöм öтик аслыс гама нырнуöдыскөд—утопист Фурјекөд лоі-нын төдмасöма. Но Фурје-код утопистјассö, ми Францијаыг і мукöдöс-на адзам. 1840 војасын ымалис Францијаын Луи-Блан аслас гөл јöзлыг олөм бурмөдан планјасөн. 1840 воö Луи-Блан гијис ыга „Организација труда“. Тајö ыгаын чорыда кријкујтис, Фурје моз-жö, капиталистическöй стројсö. „Капиталистическöй государствонин öти сікас војтыр мөд сікас јöзöс чорыда експлоатируйтöны, сы вöсна кыссöны, пансöны классövöй косјас. Промышленнöй кријисјас, војнајас ыкөз ордöны,

рөзөрítőны гөм јөзөс і став олөм-вылөмсө налыг рачьны". Тајө лөсөдөм могыг колө:

1. Медым государство кутчыгис ачыс робочөјјаслыг олөм бурмөдны, ужјас лөсөдны робочөјјаслы, ҳоңнасөвн производствосө, һөбасан-вuzасан ужсө, ладмөдны государство законјас пыр. Бырөдны конкуренція промышленьһикјас костын і сіз-жө чорыда торјалөм озыра-гөм-јөза костыг бырөдны. Мөднөгөн-кө шуны, лөсөдны государство кіпыр став производствосө план серті.

2. Тајө медым вөчны, мед государство вөлі народ представітелјас кын.

3. Власт кор лөө народнөј представітелјас кын, востны государство шщөт вылө „націоналнөј мастерскөј-јас“ „мувіз ужалан обшчествојас“, көні лөсөдны уж чорыд план серті. Капіталістјас сізик і колөны первојсө, но бөрынсө, государство чорыд отсөг пыр, „націоналнөј мастерскөјјас“ јонмасны да конкуренціяөн венасны промышленьһикјаслыг фабрік-заводјассө. Частнөј капитал ачыс назөһик бырөдттөг бырө, мөвпаліс Блан.

4. Луі-Блан көсіс тајө ставсө революціјатөг, чөвлөһөн вөчны. Кор пансіс 1848 воын революція да лоі „Временнөј правітелство“, Луі-Блан шщөщ пыріс правітелствоө. Буржуація, медым робочөјлыг сін тупкыны, өлөдны сіјө революціјаыг, сетліс вөла һөдыр кежлө Луі-Бланлы „націоналнөј мастерскөјјас“ воставны. Ез поч, ферт, немтор думајтны, медым „Націоналнөј мастерскөјјасөн“ бырөдны капиталістическөј производство, классөвөј костөг. Нол төлыг мыгті став „Націоналнөј мастерскөјјас“ бырөдіс буржуаціјалөн „Временнөј правітелство“, а Паріжса пролетаріатлыг кыпөдчылөм вірын пөдтіс. Вот кушөм чөвлөһөн, классөвөј тыштөг—капіталістическөј строј бырөдөмыд.

Бура ескөн Луі Блан ез чуксав массаөс восстанөө вылө петны, но буржуаціјалөн правітелство шщөктіс „уберітны“ Луі-Бланөс. Муртса вевјаліс пышјыны Блан Англіјаө.

Луі Бланлөн „1848 вога революція“ дырјі соравліс робочөјјасөс революціоннөј ког нуөдөмыг, кежөдіс ас „Націоналнөј мастерскөјјаснас“ пролетаріатөс вескыд туј вылыг.

Луї Бланлөн сїјо кадас вöліны јортјас, уна кывзыг-јöз—сы індöм туйöд мунысјас.

Восстаңнöјас кыптан кадö, кор бур-Огјуст Бланкі (1805-1881 в. в.) жуачїја да пролетарїат костын öјзыны мöдїс чорыд классöвöј тыш, петїс Луї-Блан сертї да Фурї сертї, мöд самажык революціонер—Огјуст-Бланкі. Бланкі 1830 војассаң 1871 војасöз быд революціјаын, быд кыпöдчы-лöмын ез вöв прöстöј участныкын, а пыр нырнуöдысын. 37 во пукалїс турмајасын, кыкыс каңнїтны судїтлїсны. Та сертї-весїг нїмтїсны, „вечнöј туремщїкөн“, „свїа тöј революціонерөн“. Ремесленнїкјас да робочöјјас пöвстын оргаңизуїтїс Бланкі, гуса „Общество времен года“ нїма оргаңизаціја.

Луї Блан

Лїонскöј восстаңнöјас бöрын Бланкі гөгөрвоїс, мыї пролетарїатлы колö чорыд классöвöј тыш пыр олöм бурмöдны, бырöдны капїталїстјасöс.

Некымын кылөн-кö вїставны Бланкїлыг революціја планјас, со кызїк сїјö колö гөгөрвоны:

1. Став лок олöмсö кутыгыс да пыкыгыс капїта-лїстїческöј обществоын—абу сöмын капїталїстјас öтна-ныс, а зöңнас государствоыс капїталїстјаслөн, государ-ственнöј властыс медсасö. Сы вöсна колö бырöдны буржуачїјалыг государственнöј аппаратсö медвоз, пазöд-ны сїјö зöңнас.

2. Тајö могјас сузöдны революціја, восстаңнö пыр, власт зöңнас аскїö бостöмөн.

3. Революціјасö непролетарїат масса сїлаөн, а смел војтыр чукөрөн (заговорөн) вöчны. Сы бöрын сесга вö-лїстї сетны власт пролетарїатлы.

4. Бланкїлөн медса ыжыд нафеја вöлї революціон-нöј інтеллигенціја вылö, тöлка, смел војтыр вылö, а ез пролетарїат класс вылö.

5. Революціја вöчöм бöрын лöсöдны революціоннöј правїтельство, вооружїтны робочöјјасöс, бырöдны важнога армїја,—сы пыддї лöсöдны „Робочöј націоналнöј гвар-дїја“.

6. Мырддыны буржуазиялыг гражданскөй права, бырөдны буржуазиялыг гачетяс, чөвтни став важ чиновникјассө служба вылыс, мырддыны вичкојаслыс, појаслыс, монастырјаслыс став овмөснысө. Појасөс, манакјасөс—ставсө вөтлыны Франціјаыс.

7. Капиталистјаслөн фабрк-заводјас, Бланкі серти, колөны капиталистјас киө, сөмын медым капиталистјас бура ужалисны да робочөјөс ез эксплуатирүтны,—лөсөдны та серти „Комитет“, коді мөдас контролрүтны да вижөдны капиталистјас бөрсө.

Бланкі, кыз революционер, буржыка гөгөрвоис революциялыг туй, Блан да Фурје серти, революция пыр, чорыд тышкөн пролетариатлы вылө бостны власт аскиө, жугөдны буржуазиялыг государствениөй аппаратсө. Но такөд щөц, уна тор ез вермы гөгөрвоны Бланкі. Көсјис, ез масса революция пыр, а смел војтыр чукөрөн вөчны революция, буржуазиялы революция бөрын колны ас кias фабрик-заводјас. Тащөм ошыбкајас вөсна, кымыныг Бланкі ез кыпөдчыв революция вылө, некор ез удайтчыв сылы власт бостны. 1839 воын вөчис восстанјіө, но масса ез отсав. 1848 воын арестүтліс буржуазнөй „Временнөй правительствоөс“, но масса бара-жө ез отсав. Масса вылө вывти ыжыд нафејтчөм ез і вөв Бланкілөн, сјіө пыржык революция вылө кыпөдчис смел јөз котыр вылө нафејаөн. Огјуст Бланкілөн, Луі Блан да Фурје серти, зев ыжыд вөлі значењнө Франціјаса пролетариат классөвөј тышкын. Карл Маркс тазік донјалис сјіө „Бланкі вөлі медвозза прамејжык вожд пролетариатлөн“.

ЈУАГАНЈАС

1. Кызік бырі буржуазиялөн республика форма власт да власт дорө воис император Наполеон Бонопарт 1-өј?

2. Кушөм классјаслыс могјас могмөдіс Наполеонлөн власт?

3. Кызік власт дорө бөр воисны король Бурбонјас да кушөм классјас вөсна најө медөасө төждысисны?

4. Коді вөчис 1830 вога јулскөј революция да кушөм классјасөс вәјөдіс власт бердө?

5. Мыјла буржуазиялы ез во сөлөм вылас король Луі-Филипплөн власт, мыј налы ез тырмы?

6. Кушөма кыптис, быдмис франціјаын промышленнөй капитализм 1930 војасөз, 1830 војас бөрын?

7. Кушдӧм вӧлі олӧм робочӧйжаслӧн, ремесленникжаслӧн, кустаржаслӧн, мыйӧн медсасӧ доймисны најӧ?

8. Кушдӧм вӧлі мӧвпјас робочӧйжаслӧн, ремесленникжаслӧн да кустаржаслӧн і мыј вӧсна најӧ пешшитчисны медсасӧ? Мыйӧн сійӧ кадса мӧвпјас робочӧйлӧн торјалӧны, ӧнїја кадса пролетариат мӧвпјасыс.

9. Вӧліны-ӧ ез кушдӧм-кӧ организаціјас, сојузјас, партіяјас робочӧйжаслӧн сійӧ кадас?

10. Мый вӧсна лоі Мӧнса восстанӧ коді сійӧ вӧчис? Кушдӧм сикас јӧз сен нырнуӧдисны медсасӧ. Поӧ оз тајӧ шуны робочӧй восстанӧн?

11. Мый буртор, омӧлтор петкӧдлісны воӧ вылӧ Мӧнса восстанӧныс?

12. Кушдӧм туј индіс, кушдӧм туј вылӧ петкӧдліс Фурје нартітӧм јӧзӧс? Мый сы велӧдӧмын буртор, омӧлтор?

13. Кушдӧм вӧлі планјас Луі Бланлӧн? Кушдӧм сылӧн ӧшыбкајасыс?

14. Кодјас і мыјла шусисны „утопістјаслӧн“?

15. Кушдӧм вӧлі теорія Огјуст Бланкілӧн, Блан да Фурје серті? Кушдӧм сылӧн медса гырыс ӧшыбкајас лоисны ас велӧдӧмас?

16. Кушдӧм выводјас колӧ вӧчны Фурје, Луј Блан да Огјуст Бланкі велӧдӧмјас серті, вермисны-ӧ робочӧйжас тащӧм нырнуӧдысјаскӧд асшыныс олӧм бурмӧдны?

17. Кушдӧм общественнӧй классјас, группас вермисны петны революціјабн Луі-Філіпп правітелствоы паныд?

1848 ВОГА РЕВОЛУЦІЈА ФРАНЦІЈАЫН

КУЩОМ КЛАССЈАС, КУЩОМ МОГЈАСОҢ ПЕТИСНЫ РЕВОЛУЦІЈА ВЫЛО 1848 ВОО

Воҕа уроқјасын -на төдмасім, мыј Франціјаса „јулскөј монархіја“ выло ҕе сөмын пролетариат, но і сред-ҕеј, мелкөј буржуаціја щөщ лөгалис. Финансөвөј буржуаціјалөн ыжыдалөм, деңгаоҢ којасөм, камандујтөм—зев ез во сөлөм вылас промышленнөј буржуаціјалы, кодлыс бырөдісны-жө бөрјысан права (1830 воо) ыжыд бөрјысан цензөҢ, бөрыҕтисны сіјөс політика бердыс. СтавоҢ, кодлы ез во сөлөм вылас, корісны вежны бөрјысан законсө. Но тајөјаслөн корөмјас ез вөвны ҕик өткодөс сы вөсна, мыј на костын вөліны уна сікаса соціалнөј группајас, кодјаслөн коланлуныс, моҕјасныс ез вөвны өтсамаөс. Ғырыс промышленнөј буржуаціјалөн „закон лөсөдан палатаын“ вөлі выныс ҕөла, мукөд группајас серты, но сіјө сувтис чорыд оппозиціјаө. Тајө оппозиціја группалөн вывті ыжыд революціоннөј мөвпјас ез вөвны, најө вөлі пырыс-пыр-жө көҕ өтувтчасны Лудовік Філіппкөд, медым сөмын ҕіетыштіс бөрјысан ценз да матыстис сіјөс власт дорө. Шөркодөдем буржуаціја, медым ештөдны „јулскөј монархіјаөс“, зіліс республикалаҢ, но ҕекущөм мукөд реформајас јылыс ез-жө вөвны прамөј планјас сылөн. Шујгавыв кыскісны којмөд сікас буржуаціјалөн оппозиціја—„демократ-республикаҕечјас“ Но тајөјас ас моҕјаснас вывті јона торјалисны робочөј моҕјасыс. Вождь пыдөді тајө группалөн вөлі Ледрју Роллен, бөрын міҕістрөҕ воіс. Сіјө асјывсыс гіжіс: „Ме абу коммуҕіст. Коммуҕізм јылыс кывзыны ог вермы, коммуҕістјас меным оз воны сөлөм выло“.

Демократ-республикаҕечјас 1793 вога конституціја лөгөдөм јылыс төждысісны, корісны вөчны соціалнөј

реформа, медым бурмодны олөм увтыртөм классјаслыс, но медым „свјашщеннөј право собственности“ коліс вөрчөдтөм важ мозыс-жө. 1839 воын кыптыліс восстаңнө ремесленнїкјаслөн да робочөјјаслөн, но тајө ез удајтчы. Та бөрын лаңталісны восстаңнөјас, заговорјас һедыр кезлө. Вождјасөс арестүјтөм бөрын фабрїчнөј да ремесленнөј

Революцїа лунө усом јөзлыс шојасөс вөдїтөны Парїж куъта

пролетарїат колї нырнуөдыстөг. Мїнїстерствоын јуралыс—Гїзо кык воөн воъ „февралса революцїаыс“, зев гораа јавїтїс: „Пөрадок өнї куъа кезлө лої лөсөдөма, Францїаын гөгөр чөв-лөн, кыъ төвса војын“. Но робочөј пөвстын кыптїс выль революцїоннөј сїла. Мөдїс јона разавны Луї Бланлөн да Кабелөн ідејаяс. Гуса скөр-лун луныс-лун кыптїс, ыждїс, медсасө робочөјјассаң да рөзөрїтчөм ремесленнїкјассаң і буржуазїјассаң шөщ, Лудовїк Фїлїпп правїтелство вылө. 1845-өд воын лої һеурожај, мөд онас бара-жө һеурожај. Тајө зїкөъ омөлтчөдїс олөм. Кык воса һеурожај дїнө содїс сетчө-жө шөщ картофеллы һеурожај. А картофел вөлі сїјө кадас карса гөль војтырлөн—медса бур, донтөм сојаныс. Көн сурө

Франціяын кыптисны шыг бунтјас. Правітелство шыг-
 јалысјасос сөмын „каң-јасөн вердіс“. 1847 воын став
 Јевропанын паскалі промышленнөј крізіс, коді аікөз
 пыркнтіс, сіз-һин лок олөм прометаріатлыс. Промышлен-
 нөј буржуаціјалы, ҫерт, шөщ инміс тајө крізісыс. Вот мы-
 ла медсасө-һин ставлөн соді скөрлун фінансөвөј буржу-
 аціја правітелство вылө. Робочөјјаслөн да гөл јөзлөн
 бунтјас, збојмөдіс шөщ буржуаціјаос. Правітелствоос өні
 чорыджыка повәөдны позіс, накөд-кө шөщ јітчыны. А
 мөдарө-кө, ачыс чорыда поліс, медым увтыртөм јөзлөн
 кыпөдчөм ез-жө вәјөд ыжыд революціјаоз. Та вөсна
 сіјө выл пөв-на заводітчыліс Луі Філіпплыс корны веж-
 ны бөрјысан закон, мед уҫітөдчыны ыжыд революціја-
 лыс. Міністерствовын јуралыс—Гізо, буржуаціја мог вылө
 өтвет візіс: „озырмөдчө, ужалө, мынтө вотнытө—ті шөщ
 лоанныд бөрјысысјасөн коркө“. Правітелство пыр аслыс
 ныраліс, буржуаціјалы лоі кыпөдчыны, бостны отсөг
 вылө робочөјјасос. Буржуаціја революціјатөг-на көсјыс
 повәөдны правітелствоос, лөсөдіс банкетјас та вөсна,
 общественнөј өбедјас, көні јона сорнтісны політіка
 јылыс. А робочөјлы да мелкобуржуазнөј массалы шөктіс-
 ны вөчны чөвлөһиңзіка маңфестаціјаяс. Парламентын
 пукалыс буржуаціја оппозиціјалы ез ков вывті респуб-
 ліка-һи революціја, а сөмын вөлі колө муртса вежыштны
 „бөрјысан закон“. Революціоннөј мөвпјас чорыда пас-
 калісны Франціја пастала, а король, міністрјас пыр, кыс-
 кіс важлаң.

**Февральса
 революціја.**

Февраль 22 лунө Паріжын вөлі шуөма
 лөсөдны банкет да ыжыд ҫемонстраціја
 ужалыс јөзкөд, велөдчыс том војтыркөд.
 Но правітелство дугөдіс банкет. Буржуаціјалы лоі кыв-
 зыны правітелстволыс сіјөн, мыј паныд мунөмөн лоө
 сувтөма революціја туј вылө. Банкет лөсөдысјас, на ксст-
 тын шөщ вөліны Ледрју—Роллен да Луі Блан, шыасісны
 Паріжса массалы—енөвтчыны ҫемонстраціяыс. Банкет
 көтө ез артмы, а робочөјјаслөн да ремесленнөкјаслөн
 ҫемонстраціја артміс. Асыввозын февраль 22 лунө тырі-
 ны Паріжса умічајас јөзөн. Студентјас, велөдчыс јөз
 нырнуөдісны робочөј да ремесленнөкјас пөвстын. Горзіг
 тыр ҫемонстраціја „долој Гізо да здравствует реформа“.

мөдөдчисны Паріж центрлаң. Сдемонстраціја регыд воча-
асіс правітелство војскакөд. Робочөјјас ускөдчисны өрүж-
јө лавкајас дінө, кутчыгисны өрүжјөө. Рытын рсбочөј
олан улчајасын термасөмөн лөсөдалисны баррікадајас,
мөдлуннас бара сувтісны војскалы паныд. Правітелство,
ассө дорјөм могыс, чукөртіс „Націоналнөј гвардіја“
шөркөддем да гырыс буржуазіја костыс. Но „Націоналнөј
гвардіја“ восстаньө кусөдны ез кутчыс, өтлаасіс
робочөјјаскөд.

Баррікаднөј бој робочөјјас да правітелство војска костын јунь 1848 воғы.

Лудовік Філіпп повзас да чөвтис Гізоес міністрыс
Тайө јуөр ускөдіс өд революціјалыс. Тышкасөм дүгөдіс-
ны, рытнас-нын робочөјјас „Марселјеза“ ¹⁾ сыліг тырј
ветлісны кар куза. Но правітелство лөсөдіс охрана,
двореч дорө тупкіс туј народлы. Нащамныкыскөд, сорні-
тіг кості, кодкө лыјіс. Та бөрті правітелстволөн војска
лыјліс залпөн војтырлы. Тайө вөмісві өзтіс прамөј рево-
луціјасө. Војөз горзисны улчын робочөјјас, ремесленнык-
јас—грөчтісны короллы. Мөдлун асыввоғын став улча-
јас Паріжын тыріны баррікадајасөн. Көн сурө лыјсөмөз

¹⁾ Марселјеза - революціја сыланкыб.

воісны војскакөд. Революціоннөй народ лыјсөмөн матыстчіс
Туірліјскөй король двореч дінө. Король муртса вевјаліс
кырымавны престолыс чөвтчөм јылыс акт да дворечса
сад пыр удітіс пышјыны. Народ бостіс двореч. Бастлі-
ја площадь вылын сералігтыр сотісны корольыс тронсө,
1830 вобин-моз-жө, буржуачіја өні термасіс дугөдны
революціја, бостны ас кіө власт өдјөнжык.

Временнөй прави-
тельство артимб

Вооружітчөм пролетаріатлөн кыпөд-
чөм шыбытіс Луі Філіпплыс монархіја, но
буржуачіја ез уэ, пырыс-пыр-жө лөсөдіс
ас јөз піыс „Временнөй правітелство“. Робочөјјасөс,
медым пөрјавны да дугөдны революціјасыс, на пөвстыс
суіс щөщ правітелствоөкык представітелөс: Луі Бланөс
да робочөј Альберөс. Та серті-кө, коді перјіс победа-
сө, коді революціјасө збымыс вөчіс, сылы шеді прави-
телствоө сөмын кык места, даскык піыс. Тајө вөлі мед
возза пөрјөг буржуачіјасаң февралса победаын. Та бөр-
ын, дерт, лыдтөм—щөттөм раз-на пөрјавліс буржуачіја
пролетаріатөс.

Дерт, Временнөй правітелство қоннасөн өні вөлі
промышленнөй буржуачіја кіын, но первој кадө, кор
масса оружіјөөн сулаліс, соглашайтчыны лоіс неуна
пролетаріат моғјаскөд. Буржуачіја зев бура адәіс проле-
таріатлыс вооруженнөй вынсө. Та вөсна Временнөй прави-
телствоын јонжыкасө вескөдлісны первојсө мелкөј буржу-
ачіјалөн вождјас најө ез јона повәөдчыны, өткыв серті
первој восковсаң мөдісны ужавны гырыс буржуачіјакөд.

Гуға вен буржу-
ачја да проле-
таріат кастын

Феврал 1848 вогань, көчајова пыдді
Паріжын вөліны первој кадө робочөјјас,
кодјас вооружоннөй отрадјасөн вісісны Вре-
меннөй правітелствоыс дворечсө. Најө відчысісны, кор
Временнөй правітелство республика лөсөдас. Но буржу-
ачіја сөмын нүжөдчіс. Сек Паріжса пролетаріатлөн
вожд—Рајспал пролетаріат нымсаң ускөдчіс двореч
пышкө да грөзітны мөдіс Временнөй правітелствоыс
медым пырыспыр-жө вөлі јавітөма республика, мөвпышт-
ны та јылыс сетіс правітелствоыс, кык час срок. Воқө-
кө нүжөдчыны мөдас правітелство, грөзітіс Рајспал
кыпөдны 200 сурс воужоннөй робочөјјөс. Тајөн вөлісөті
повәөдіс буржуачіјаөс, термөдыштіс неуна. Кык часыс

ез-на уѣт колны, быд стенин-нын ѡшалісны возванъѡ-
јас: „Французскѡј республіка!“ „Свобода! Равенство!
Братство!“, Таѣк вѡмістѣ верміс Временнѡј правітелство,
чорыда повъѡм мыѣт, лѡсѡдны республіка да всеобш-
щѡј избірательнѡј права. Но куѣѡм республіка лоі? Лоіс
ѣерт, буржуазнѡј: фінансовѡј арістократіја кыс влаѣт,
вужіс буржуазіја кіѡ. Сіѡ жѡ лунѡ, кор јавітисны рес-
публіка, вооружітчѡм војтыр гѡрд плагјасѡн, гѡрд мен-
точкајасѡн локтісны правітелство двореч дінѡ. Кујім
цвѣта госуларственнѡј плаг, гѡрд плаг вылѡ вежны
щѡктыны мѡдісны. Временнѡј правітелство бура гѡгѡр-
воіс, кытчѡ тајѡ револуціја кыскысѡ, баррікада вывса
гѡрд плагѡн. Вооружітчѡм робчѡјјас корісны Временнѡј
правітелстволыс, мед ставлы вѡлі сетѡма уж, нажетка.
Правітелстволы мед бѡрын лоі сетны кыв—ставѡс інды-
ны уж вылѡ да лѡсѡдны „націанальнѡј мастерскѡјјас“.
Робчѡјјас корісны, Луі Блан індѡдјас серті лѡсѡдны:
„Міністерство труда“, „Дас часа ужалан лун“, бырѡдны
експлоатаціја“ Временнѡј правітелство, медым торјѡдчы-
ны да мынтѡдчыны регыджык револуціоннѡј масса коман-
дујтѡмыс, „міністерство труда“ пыѣѣі лѡсѡдіс правітел-
ственнѡј коміссіја. Сіѡ нарошнѡ торјѡдіс Временнѡј
правітелстволыс мѡдлаѡ, Луксембургскѡј дворечѡ, сіѡн
тајѡ коміссіјаыс і шусіс воѡѡ „Луксембургскѡј коміссіја-
ѡн“. Татчѡ пукѡдісны Альбертѡс да Луі Бланѡс. Лук-
сембургскѡј коміссіјаын щѡктіс временнѡј правітелство став
робчѡј законјасѡ лѡсѡдны Луі Бланлы. Оні лоі зев
лѡсыд временнѡј правітелстволы ыстысны „Луксембур-
скѡј коміссіја“ вылѡ да Луі Блан вылѡ, выл законјас
лѡсѡдѡм серті. Временнѡј правітелстволы, вооружітчѡм
пролетаріатыс полѡмла, быѣ лоі уступка вылѡ мунны. Вот
мыјла лоі лѡсѡдѡма „Луксембургскѡј коміссіја“. Сіѡ-жѡ
уступканас Временнѡј правітелство зев чорыда пѡрјаліс
пролетаріатѡс. Јуралыс пыді „Луксембургскѡј коміссіјаѡ
пукѡдіс робчѡјјаслыс вождјасѡ. Луі Бланѡс да Аль-
берѡс.

А мі воѡѡда урокјас серті зев бура тѡдам, куѣѡм
вѡлі „револуціѡнер“ Луі-Блан да і „Луксембургскѡј
коміссіјалѡн“ выныс вѡлі кабада вылын сѡмын, а збымыс-
сѡ сы ордын њекуѣѡм ѣѣнга њі казна ез вѡв. Луі Блан,

бордтөм лебачмоз, тура-тара кыліс, мырсіс ассыс теоріја олөмө пөртны — „Націоналнөј мастерскөјјас“ востыны (візөд Луі Блан теоріја јылыс воґза урокис). К. Маркс тајө Луксембургскөј комиссіја јывсыс гіжіс: „Налөн ез вөв ңекушдөм ісполнїтелнөј власт, ңекушдөм бјуджет. Тајөн і торјаліс гөсударственнөј властыс“. Тајө комиссіјанас буржуаґіја сөмын бөрыңтіс робочөјјаслыс представїтелјассө Временнөј правїтелствоыс. Луксембургскөј комиссіја пыр ускөдісны прометарїатлыс революцїоннөј настроєґеңөсө сїјөн, мыј прометарїат, та вылө наґеґејөн, ылаліс революцїја тујыс. Прометарїатлы паныд-жө нарошнө, лөсөдісны ңенөгөн „Націоналнөј мастерскөјјасын“ уж, медым сїјөн прометарїатөс көзөдны Луі Блан іґеґеґеґыс. 1847 воґа промышлєннөј крїґіс нөшта на чорыдґыка ыґдїс, паскалі революцїја вөсна. Луныс лун Францїјаын содіс ужтөм јөз. Сөмын Парїжын ужтөм јөзыс вөлі 200 сурс морт. Став ужтөм јөз кыскысісны „Націоналнөј мастерскөјјасө“. Тајө мастерскөјјас вылассө јуралыс вөлі пуктөма меґса јар реакцїонерсө—мїңїстр Марїөс. Тащөм мастерскөјјас вөлі лөсөдөма Лїонын, Марсємын, Нантаын, Руанын. Робочөјјаслы кык франк вылө колө вөлі ужавны меґса сөкыд, мулукјан ужјассө, дај сїјө быдсөнлы ез-на тырмы. Та сертї, быд ужалыслы вөлі почө сөмын кык лун ужавны вежоннас, а ужавтөм лунјасыс мынтысісны сөмын өтї франкөн. Тајө мастерскөјјас зев ез воны сөлөм вылө мелкөј буржуаґїјалы. Креґґана зев јона скөралісны, мыј временнөј правїтелство налог ыґдөдө да візө налыс ґеңґа „дармоједјаслы“ вылө. Збымыс временнөј правїтелство содтїс вот креґґаңыны: быд воґза налог мынтан франк вылө 45 сантїм. Тајө вотыс меґса сөкыда водіс креґґана мыш вылө. Креґґана вывтї локыс мөдісны візөдны прометарїат вылө, революцїја вылө. Нөшта-ңын, кор кывсіс јуөр, мыј робочөјјас көсјөны мырґґыны налыс мујассө. Временнөј правїтелство нарошнө тащөм јуөрјас лөзалис. Тај пролетарїат ґїкөз торјаліс креґґанствоыс. Тајөн ез-на бурмы сөлөм временнөј правїтелстволөн. Сїјө көсјіс торјөдны прометарїатөс і сувтөдны најө коґ вылө ас костас. Та сертї, мастерскөјјасын правїтелство мөвпаліс лөсөдны војеннөј оґаңїзацїјајас. Таґї правїтелство көс-

жыыс лөсөднү робочөйяс пыс-жө армия, робочөйяслы-жө паныд, Первојсө буржуаыја чорыда пөрјассис: вооружитөм робочөйяс аслыс, временной правительстволы грөчитны мөдис. Временной правительство лөсөдис вым армия — „Мобильной армия“. 15-20 арөса том војтырөс чукөртис, кодјаслөн, томлун вөсна, ез-на вөв классөвөј сознаыныс. Сесса тајө „мобильной армияө“ чукөртисны босакјасөс, брөдлагајасөс, кодјаслөн абу некущөм классөвөј мојяс асланыс. Тајө „Мобильной армияө“ бостөм јөзлы мынтисны 1½ франк—лунја жалованьө. Таз удайтчис правительство торјөдны прометариатөс. Тајө добровольной армиянас вермис правительство чегны революциялыс вын. Офицерјас тајө армияын вөли буржуаыја пыс. Тақик пөрјасөмөн буржуаыјалы унатор удайтчис. Временной правительство „Учредительной собрания“ чукөртны көсжыыс апрел 9 лунө, термасис өдјөжык, медем испөлуйтны крестаналыс прометариат вылө скөрмөмсө. Ставы вөли гөгөрвоана, мыј сиктјасын бөрјасын контрреволюционной депутатјасөс „Учредительной собрания“ . Став Парјжса клубјас, вождјас робочөйяслөн корисны нужөдны бөрјысан сроксө, медем буржыка нуөдны бөрјысөм воавылын агитация крестана костын. Март 17 лунө Огјуст Бланки, турмаыс лежөм мыст, мукөд революционной вождјаскөд, организујтис демонстрация, петкөдис 200 сурс мортөс, көрис, медем Временной правительство нужөдис учредительной собрания бөрјысөм, ыстыны контрреволюционной војска Парјжыс. Но тајө демонстрация вылын тыдовтчис мөд тор, кодөс ез куж мөвпыштны Бланки. Воаза лунас буржуазной „Национальной гвардејечјас“ тақик-жө вөчлисны демонстрация Временной правительстволы паныд, горзисны: „Солој коммунистјасөс“, „Смерт Ледрју-Ролленлы“. Најө корисны вештыны Временной правительстволыс революция дор сулалыс представителјасөс, весигас контрреволюционер Ролленөс щөщ. Та вөсна демонстрацияөн ез-ло повжөдөма Временной правительствөс, а јонжыка збојмөдөма. Огјуст Бланки — демонстрацияөн ныр нуөдыс, медез революционной вождыс — грөчитис, медем правительство нужөдчыштис „Учредительной собрания“ чукөртны, ыстыны „Мобильной армияө“. Парјжыс, пырыс пыр-жө робочөјөс көкөдөдан законјас сетны. Блан-

кылы паныд сувтис Луи Блан, мыј „бунт лептыны ынём-
ла, мір оз ков пазодны. Тајо спор кык вождь костын
ѡкѡверт . Демонстраціја соріс. Масса разодчис, сізїк
њемтор ез і артмы, сѡмын тајо Демонстраціјанас јонмѡдіс
Временнѡј правітелствоыг властсѡ. Бѡрјысѡм учреді-
тельнѡј собрањѡѡ њужѡдісны сѡмын кык вежон кезлѡ,
ачыс правітелство гусѡн чукѡртіс војска Паріжѡ.

Учредітельнѡј
собрањѡ нѡј собрањѡ. 900 шлен пыщкыс 700-ыс
вѡлі сулалѡны буржуазнѡј республіка вѡс-
на, 200-ыс монархістјас, а соціалістјас — республікањеч-
јас на пыщкыс вѡлі њекымын морт сѡмын, дај сіјѡ ње-
прамеј. Прѡстѡј јѡз пыс депутатјасѡ ез вескавын. Бѡр-
јѡм војтыр лоісны сѡмын господа пѡвсыс. Временнѡј
правітелство сетіс ассыс властсѡ „исполнїтельнѡј коміс-
сіјалы“, кытчѡ весіг ѡвїк морт робочѡјјас пѡвсыс ез
вескавын. Тазїк робочѡј вірѡн њѡбѡм револуціјалы Уч-
редітельнѡј собрањѡѡн лоі пуктѡма пом. Паріжса про-
летаріат сорѡн гѡгѡрвоіс ассыс пѡрјасѡм, кыпѡдчыліс-жѡ
ескѡн соціалнѡј республіка лѡсѡдѡм вѡсна, да сорѡн-њын.

Классѡвѡј
тыш пролетарі- гѡгѡр сіјѡ пѡрјассіс. Мај 15 лунѡ ускѡд-
ат да буржуа- чісны правітелство двореч дїнѡ, кѡні вѡлі
чіја костын пукалѡ Учредітельнѡј собрањѡ. Нырнуѡ-
дісны восстанїјѡѡн Бланкі, Рајспал да Амбер. Вооружон-
нѡј вынѡн пырісны дворечѡ да арестујтїсны Учредітел-
нѡј собрањѡѡс. Сен-жѡ бѡрїісны выл временнѡј пра-
вітелство ас пѡвстыс, медса њїмалан вождјассыс. Но
муртса удїтїсны пырны дворечѡ, арестујтны правітел-
ствоѡс,—воісны „Націоналнѡј“ да „Мобїлнѡј гвардіја“
да мѡдіс кокасны восстанїѡ кыпѡдысјаскѡд. Вождјасѡс
робочѡјјаслыс: Бланкіѡс, Рајспалѡс, Амберѡс арестуј-
тїсны, а револуціоннѡј клубјас пазѡдлісны. Луксембург-
скѡј комїссїја вѡтлісны, бырѡдісны став возза уступкасѡ,
робочѡјјаслыс законјассѡ, кодѡс вѡлі сетлѡма робочѡј
классы возжыксѡ. Сїз-жѡ пролетаріатлыс мырѡдісны
мед бур нырнуѡдысјассѡ: Бланкіѡс, Амберѡс, Рјаспалѡс.

Јуњса вос-
станїѡ Онї буржуазїја зев бура гѡгѡрвоіс, мыј чо-
1848 воыи рыдзыка поѡѡ ускѡдчывныП арїжса пролетаріат
вылѡ. Вын Паріжса пролетаріатлѡн чїніс. Мед-

бур вождјасыс Огјуст Бланкі, Рајспал, Амбер пукалісны турмаын. Луі Блан вывті револуціја вылө ез пыр, а ноксіс „націоналној мастерскојјасо“. Крестана пөвстын сещөм агітаціја нуөдіс буржуачіја, мыј налогјас налы содтісны Паріжса бунтовшцікјас, мыј најө-жө көсјыгөны став віз-мусө мырфдыны крестаналыс. Крестана торјалісны револуціјаыс — паныд сувтісны робочөј револуціјалы, термөдісны өдјөнжык бырөдны Паріжыс револуціја поз“, лөсөдны пөрадок, да і аслас пролетаріатлөн ез вөв өтсөгласыс нырнуөдысјас костас. Луі Блан зіліс, медем буржуазној правітелствокөд нелөгөдчыны, а өтсөглас ужавны. Сіјө робочөј массаөс ылөдіс ас „Націоналној мастерскојјаснас“, дај ачыс щөщ ылаліс. Воажык-кө буржуазној Временној правітелстволы лоі повны вооружонној робочөјјасыс, пыр уступкајас вылө налы мунны полөмла, өні повны вөлі һинөмыс-һын: ісполнїтелној комиссіја кїын вөлі „Націоналној“ да „Мобілној гвардіја“, 200 сурс кымын лыдөн. Воажыксө-кө правітелство кылөн ворсіс да пөрјасліс, өні вөлі позө чорыджыка збылыс зелөдлыны робочөј бунтовшцікјас вылө. Мај 15-өд лунса восстанњө бөрын зев бур помка сурі вынсө бунтовшцікјаслыс чегны. Өні вөлі колө буржуачіјалы зікөз-һын чегны вын робочөјлыс. Буржуачіја ачыс „жадајтіс“ пролетаріатөс кос вылө кыскыны, да зікөз жугөдны сылыс вын, бырөдны револуціја, да сіз вөчны, медем вожө һекор револуціја ез ло сесса. Буржуачіја таз заводітчыс: јунь 21 лунө (1848 воө) бырөдіс став „націоналној мастерскојјас“. Өтік лунө, „Націоналној мастерскојјас“ бырөдөм бөрті, шыбытісны ывлаө 100 сурс мортөс ужтөг. Щыг војтырлы колі өтік туј,—лібө щыгла кувны, лібө вымпөв восстанњө кыпөдны. Рыт-нас-жө јунь 22 лунө мужічөј і нывбабіө вөчісны демонстраціја зев ыжыдөс, тащөм лозунгјасөн „лібө һаһ, лібө пула!“ „Лібө свобода, лібө смерть!“ демонстраціја вөчөмыс правітелство ез кут. Мөвпалісны сіз „мед чукөртчөны өтілаө, а сесса вөјска сілаөм өтпырјысөн ставнысө бырөдам“. Јунь 23-24 лунјасө лун і вој лөсөдчісны робочөјјас бој кежлө, стрөіталісны робочөј кварталјасө баррікадајас гөгөрбоксаһ. Ісполнїтелној комиссіја—буржуачіјалөн ыл бөрјөм властыс, бөрјіс восстанњө бырө-

дөм могыс, ас пыыс—генерал Кавенъжакос. Жуң 24 лунө. Кавенъжак национальнөй гвардия да Мобильнөй гвардия сйлаон ускөдчис робочөйжаслы расправа вөчны. Кавенъжаклөн сйла луныс-лун содис: кыксо, кујимсо верст сажыс-локтисны крестана пыыс доброволечјас, медым „Парижса бунтовшщикјасос“, бырөдны отсавны Кавенъжаклы. Кујим революция пыр петис Париж, но ташома вйр ез-на кйсыв некор, ташом чорыда ез-на мунлы некор классөвөй косыс. Парижса пролетарият нырнуөдысјастог, отнасон, мукөд дырјыс кушкйөн (оружийөтөг) 3 лун чөж баррикадајас вывти возсасыс Кавенъжак војскакөд. Жуң 26 лунө медбөрја барикада жугөдис Кавенъжак. Бойјас помагысны, робочөйжасос аикөз вермисны. Буржуацйа вермом бөртй-на чорыда возос косөдис робочөйжаслы: пленнөй јөзос судиттөг лыјлисны. 12 сурс морт угис баррикада вылын, 15 сурс мортос арестујтисны, 5 сурс мортос ссылкаө ыстисны, кытыс зев еща морт ловјөн бөр воисны гортаныс. Англицјаса статистика усөм јөзос унжыкөс на лысдө. Мыј кулыс баррикада вылын вөли 50 сурс морт, арестујтөма вөли 25 сурс сажас. Пролетариятлыс кыпөдчылөм буржуацйа вйрын пөдтис, мелкөй буржуацйа чегөс да еновтчис революцияыс.

Жуңса восстаңнө-лөн значеңнө Жуңса восстаңнө Парижса пролетариятлөн пыркнйтис чоңнас Францијаос, өзтлис зев ыжыд, медвозза тыш пролетарията—буржуацйа костын. Воззажык революцияјасын-кө пролетарият сөмын отсасөс буржуацйалы феодальнөй классјасос бырөдны, петалис-кө бойјас вылө буржуацйалы отсасөм могыс, Жуңса восстаңнөын парижса пролетарият бергөдис штыксө буржуацйалы паныд, петис бој вылө ас моҗасыс вөсна. Пролетарият моҗ пуктисас восстаңнөын, пазөдны буржуазнөй строј, бырөдны эксплуатация. Пролетарият тајө восстаңнөын вөмөсти гөҗорвоис, мыј чөвлөңөн, революциятөг немтор шедөдны он вермы. Пролетариятлөн восстаңнө кадө көҗ ез вөв неқушөм программа, но најө кос нуөдисны капитализм строј бырөдөм вөсна. Жуңса восстаңнө торјөдис буржуацйаос да пролетариятос аикөз, пролетарият та бөртй сувтис ас классөвөй тујвөҗ вылө. Жуңса восстаңнө вөрөдөс вуждинсаңыс несөмын Францијаос, но 1 став Јевропасө сыркнйтис, дрөгнйтөдис. 1848-

вога кыпöдчöм бöрын ревоуцїа öзїылїс Германїаын, Австриаын, Италиаын, Венгриаын, Англиаын.

Кушöм урук ес- 1848 вога ревоуцїа Франциаса
тїс 1848 вога ре- прометариатлөн петкöдлїс кушöм вошö
воуцїа вошö кешлö лоö места прометариатлөн ревоу-
кешлö цїаын. Сы вынөн кыптылїс ревоуцїа, сы
усöм бöрын шöщ зöннас ревоуцїаыс кусї. Прометари-
атлөн вошжыксö-кö моглїасыс векжык сорассыс мелкöй
буржуацїа моглїаскöд, öнї сылөн классöвöй моглїасыс э-
кöз торлїалїсны. Тајö-жö восстаньö петкöдлїс, мый про-
метариат ез куш вöчны крeпид сојуз крeстанствокöд,
сы вöсна буржуацїа бергöдїс крeстанїнöс ас дорлаңыс
кыпöдїс сїјöс прометариатлы паныд, крeстанїн вынөн-жö
чегїс вын ревоуцїалыс.

Тајö-жö ревоуцїаыс петкöдлїс, кушöм класс—кре-
станство, алї прометариат вермö лоны нырнуöдыс
классөн.

Буржуазнöй рес- Робочöй классöс вермöм бöрын, сы-
еублїка лöбöдöм. лыс вошдїассö арестуїтöм бöрын, Учре-
дїтельнöй собрaньö заводїтчїс лöсöдны республиканскöй
конституцїа. Тајö конституцїа лöсöдїгөн-нїн некушöм
социалистїас ез мешаїтчыны. Робочöйлыс моглїас кїрїтїсны
конституцїаыс, ужалан лун бөр 10 чассаң 12 часöз
нужöдїсны. Быдсöнлы избїрательнöй права пыддї, ме-
дeасö пырїсны конституцїаö буржуацїалөн моглїас да
буржуацїалы „свободајас“. Тајö, дерт, ез вöв кївын
робочöйяслы, тајö „свободаөн“ ез немтор во робочöйлы.
„Свобода“ вöлї сöмын кабала вылын. Колö вöлї консти-
туцїа сертї мынтыны уна сöм (24 сурс франк), ме-
дым лезны Парижын газет. Донтöм робочöй газетїас,
дерт, та бöрын ез вермыны лоны. Конституцїа сертї
закон лöсöдан власт вöлї сетöма öтї палата кїö зако-
нодательнöй собрaньö кїö, кытчö 750 мортыс медeасö
вескалїсны буржуацїа дор сулалысїас. Палата бөрїыссыс
куїм во кешлö. „Законодательнöй собрaньö“ кынзї пук-
сöдїсны бөрїöм президентöс нöм во кешлö. Президент-
лы сетїсны ташöм ыжыд права, пуктыны, вежлавны
мїнїстрїасöс законодательнöй собрaньö сöгластöг, аснау-
көн. Сы кїын-жö вöлї став армїаыс, государственнöй
аппаратыс зöннас. Тајö лої вöчöма сы вöсна, медым

бырöдны республика да востыны туј монархіјалы. Мед воҗа президентö бөрјісны Луі Бонопартöс. Наполеон I-лыс племјаңниксö. Луі Бонопартлы, медса уна гөлöс сетісны крестана пöвстыс. Најö бура помнїтїсны, мыј Наполеон I-ој—Луі Бонопартлөн сөдыс, великөј французскөј революціја дырјі сетіс віҗас, мујас. Крестана мөвпалїсны, мыј племјаңник лөö сөдыскод-жö: революціја бырöдас, собственност крестанїнлыс дорјас.

Буржуазнөј республикасынын мај 29 лунö воҗа закондателнөј собраниясынын сен унжыкыс вöлі монархїја нархїјаөз воҗм. дор сулалысјас, 700 депутаттыс 450-ыс вöлі сулалö монархїја дор. Но монархїстјаслөн выныс вöлі ешажык сїжөн, мыј најö торјалїсны кујим пелö: „Легїтімістјас“—кодјас төждысїсны Бурбонјасöс бөр пуксöдны престол вылö 2) „Орлеанїстјас“—төждысїсны бөр пуксöдны Луі-Фїліппöс і 3) „Бонопартїстјас“—Наполеон дор сулалысјас. Став монархїстыс вöліны землевладемеҗаслөн, фїансöвöј, төргөвöј буржуазїјалөн представительјас. Најö ставныс öтүвтчїсны лөсöдісны „Партїја порадка“, буржуазїја дөзмїс революціјаыс, республикаыс да безпорадокыс. Морт кыксо кымын закондателнөј собраниясынын кыскїсны шујгавывжык. Најö шусысны „Гораөн“. На пїын вöлі ңекымын социалист, но унжыкыссö, сөрт, мелкөј буржуазїја дор керасысјас. Закондателнөј собраниясынын „Горалөн“ ңекушöм сіла ез вöв, „Партїја порадка“ сөртї. Јуң 13 лунö 1849 воö „Гора“ мөвпалїс кыпöдны восстаньö, сы вöсна, мыј президент эік ез мөд кывзыны паныд закондателнөј собраниясыно шуöмлы мөдöдіс ассыс вöјскасö римскөј папалы отсөг вылö. Італїяыс восстаньö пöдтыны. Конституціјаө вöлі урчїтöма, мыј мукöд госуҗарствоса гражданскөј војнаө сујсыны оз пöч. Прометарїат ез-нїң öнї кутчыс восстаньöө. „Горалы“ ңемтор ез удајтчы, сöмын ассыс öстаткї вынсö бырöдіс. Код сурöлы та бöрын, лөі удїтöдчыны заграңчаө пышїөмөн, а мукöдсö сүдö сетїсны Наполеон восстаньö вылö јöзöс чуқсалöмыс. Тајö ңенога кыпöдчылöм сöмын сувтöдіс мөг „Партїја порадка“ воҗын, чорҗöдны реакціја. Та бөртї став буржуазнөј „свободајас“ бырöдісны, школајас сөтїсны духовенство кїö, көн сурö јавїтїсны војеннөј положениеңö.

Маж тӧлысын 1850 воӧ „Партия порадка“ бырӧдӧс закон избирательной права жылыс. Выл закон серты бӧржыкны вермӧсны сӧмын сещӧм жӧз, кодјас олӧны сещӧм ӧтик местаын кујим во. Ез сетсы бӧржыган права, кодӧ сурлӧма судӧ властлы паныд мунӧмыс, гуса обществожаскӧд водитчӧмыс. Тајӧн бырӧдӧсны бӧржыган права кујим миллон мортлыс. Медга жона тајӧ законыс чӧнтӧс бӧржыган права робочӧјјаслыс, кодјаслы лоӧ частӧ вежлавны оланӧн уж корсӧм вӧсна. „Партия порадка“ сӧмын ымкодјасис тајӧ закон бӧрын.

Луӧ Бонопарт первожаңыс ворсӧс политическӧј группировкајаскӧд, лӧбӧ грӧзитчӧс законодательной собрания вылӧ, лӧбӧ меситчӧс сы возын. Престол дӧнӧ сурӧгӧн сӧжӧ зев бура гӧгӧрвоӧс прӧтивниклыс слабунсӧ. Војска і ставгырысжык чӧновникјасыс вӧлі сылӧн пунктӧм жӧз, сы кодӧс-жӧ авантюристјас. Бонопарт дор-жӧ і сулалӧсны крестана. Пролетариат да мелкӧј буржуазия, кодсаң почӧ вӧлі видчысны паныд сувтӧм, лоӧ вермӧма, жугӧдӧма. Бонопарт нӧшта-на ас дӧнас кӧсјӧс катовтчӧдны мелкӧј буржуазияӧс: всеобщӧј избирательной права бӧр сетӧс видӧднысӧ. Нол вога президенталан кад Бонопартлӧн мӧдӧс колны-нын. Первој заводитчыліс бырӧдны закон президентјасӧс вежлалӧм жылыс, но ез удајтчы. Та бӧрын бостӧс переворотӧн законодательной собранияӧс жугӧдны. Војын декабр мӧдӧд лункӧд воча 1851 воын арестујталӧс законодательной собранияӧыс ымалысжык шӧнжӧссӧ, а сӧз-жӧ—пролетариатлыс да мелкӧј буржуазиялыс представителјассӧ, кодјасыс медгасӧ жона полиц Асывнас-нын Паријса жӧз лыдӧсны прокламация Наполеонлыс: „Францияса војтыр ымсаң чӧвтим законодательной собранияӧ... Бӧр сесса лӧсӧдам всеобщӧј избирательной права...“ Бонопарт ез пӧрјасгы: паныд сувтны тајӧ переворотлы вӧлі некодлы. Тӧлыс мыст зӧкӧз мынтӧдчыс „законодательной собранияӧыс“. Государственной переворот во тыран лунӧ, 1852 воын—пуксӧс императорӧ. Та бӧрын республика бырӧ, сы местаӧ лоӧ бӧр империя (монархия). Тазӧк јуңса разгром бӧрын, буржуазной республика вежсӧс бӧр монархия вылӧ. Тајӧ монархия формаа власт шусыс „Мӧд империяӧн“, лӧбӧ мӧд-

ног-кө „Наполеон III-лөн имперіја“. Имперіјаөн бырөдіс буржуаџиялыг политическөй власт, но тајон буржуаџия нөти ез дојмы. Сылы мед војдөр колө вөлі „буржуазнөй пөрадок“. Робочөјжаслыг бунтујтчөм верміс бырөдны сөмын чорыд ісполнџтельнөй власт (монархія). Наполеон III зев бура ташчөм моҟассө моҟмөдіс дај „пөрадок“ лөсөдіс. Буржуаџиялөн-кө политическөй власт чыныштіс, промышленностлы кыптыны вөла содіс јонжыка.

Збылыг мөд имперіја дырји зев јона кыптіс промышленост Франціјаса буржуаџиялөн. Сіјон буржуаџия верміс мірїтчыны, республика монархія вылө, вежөм серті.

1848 вога ре-
волуціјалөн туј

1848 вога Французскөй революціја тујын төдчө кујім етап. Воҟззайс феврал 1848 вогањ мај нөлөд лунөз. Тајө кадыс —Временнөй правїтельство ыжыдалан кад. Тајө кадас кысҟс гуса венсөм пролетаріат да буржуаџия костын. Временнөй правїтельство, пролетаріатыг полөм вөсна, ас коңстїтуціјаас сујліс робочөјлыг да мелкөй буржуаџиялыг шөщ моҟассө; лөсөдіс націоналнөй маҟверскөјжас да Луксембургскөй комїссїја.

Мөд етап

Мај нөлөд лунсан (1848 воө) мај 29 лунөз (1849 воө). Тајө кадас учредџительнөй собрањнө кїын власт лоїс, јонміс буржуаџиялөн республика. Тајө кадө буржуаџия дүгдіс-нїн гусөн вермасны робочөјжаскөд. Кавењјак војска вынөн пөдтіс пролетаріатлыг кыпөдчөмсө вірын. Помасїс тајө этапыс јуњскөй расправаөн. Тајө этапын-жө, лөсөдіс буржуаџия ассыс республика коңстїтуціјасө, заводџтчіс вен преҟидент да законодателнөй собрањнө костын.

Көјмөд етап

(1849 во), мај 29 лунсањ 1851 вога декабр 2 лунөз. Тајө этапын законодателнөй собрањнөын збөјміс ғырыс буржуаџия, мелкөй буржуаџияос вөтліс-власт бердыс, тајон буржуазнөй республикасањ воҟсїс туј монархіялы, да мөдіс нөжїөнїкөн увлањ усны ачыс. 1851 воө декабр мөдөд лунө буржуаџиялы лої вещьыны власт бердыс, сетны власт монархіялы—Бонопарт Наполеон III кїө.

Кызык Агвин
донжалис 1848
васа Франција-
са революция.

„1848-воын, феврал төлыгын лоі пут-
кылтөма монархія. Буржуаыја-республ-
каңечјас бостисны власт. Сиз-жө кызык
мијан Россияын, францияса буржуаыја лө-
сөдны мөдис аслыг колана „пöрадок“.

Мијан Россияса кадетјас моз-жө, францияса буржуаыја
мөдис лөгавны революционнөј пролетаріат ыло. налыг
революция дүгөдны. Стерт, секса пролетаріатлөн ас моҗасас
уна гөгөрвотөм торјас-на вөліны.

Буржуаыја повачис, меҗым Францияыг ез вуж Јев-
ропаө революцияыс да ез артмы мiрөвөј пролетарскөј
революция. Мијан Россияса кадетјас моз-жө, Францияса
буржуаыја зев најан пырыг исползујтис, робочөјјас ыло-
дөм могыг, Луи Бланлыг мелко-буржуазнөј социализмсө,
агсө Луи Бланөс пуксөдис министрө. Луи Блан буржуаыја
лакејө пырис, социалистическөј революция нырнуөдыгыс.

Тащөм вөлі классјас кост олөм. Тащөм вөлі поли-
тика ыжыдалыг класслөн. Мөд ыжыджык сiла пыдди
революция дырји вөлі-мелкөј буржуаыја. Сижө пырөтарө-
мөдарө катласис, чегеис социалнөј революция вужасгө-
мыг, горзис, мыј анархистјасөс (бунтовщикјасөс) колө
бырөдны.

Мелкөј буржуаыја кыв ылаассө зев чорыда ошјы-
гис социал-демократ нiмөн, быдсама лечыд „социали-
стическөј“ кывјасөн печласис, но полис, меҗым ескөн
революцияын нырнуөдөм ез-жө вескав пролетаріат киө.
Вот тајө повчөмыс мелкөј буржуаыјаөс јоткис буржуаыја
лагерө. Сижө ез гөгөрво, мыј чорыд классөвөј тыш пан-
сiгөн, тајө кык вермасыг классјас тујвич кыңај, ез
вермы лоны некущөм шөр тујвич политикаын. Мелкөј
буржуаыја бостчис тащөм поштөм торјас, кыскыгис та-
щөм шөр тујвичө политикаын.

Көјмөд вын вөлі революцияын пролетаріт. Сылөн
тујвичыс вөлі неммiрiтчыны буржуаыјакөд, а вермыны
сiјөс повчөйтөг революция воғө нуөдны, вермасны мi-
рөвөј революция вөсна.

Вот вөлі кущөм историческөј подулыс Кавецјаклы
петны. Мелкөј буржуаыјалөн өтарө-мөдарө шатласөм,

jөткіс сiјө революцiяыс, а сылыс повзөмсө пролетариат
вылө лөгалөмсө iспөлујтiс Кавөңјак, ускөдчiс Парiжса
робочөј вылө (јуны) да пөдтiс революцiја.

Революцiја помасiс јуңса баррикадајасөн; мелкөј бур-
жуацiја лыдөн вөли доза уна, но сiјө шатласiс, кыскысiс
өжын, политическөј сiла сылөн ез вөв. Куим во мыстi
Францiјаын бөр лөи лөсөдөма медеа нөнога, некытчө
тујтөм монархија.

Францiјаса социалист Луи Блан зөв аслыс нога памет
ас јывыс комис: классөвөј тыш тујвиц вылыс вујiс
мелкобуржуазнөј позiцiја вылө, мiча кывјасөн вiстасiс
„Социалистөн“, а збылыссө отсасiс буржуацiјалы кi-
выв, зiмiс пролетариатлы сујны буржуазнөј влiјанцiјө.
Луи Блан вiтчысiс отсөг буржуацiјалыс, щөктiс робочөј-
јаслы надејтчыны, мыј буржуацiја вермас отсавны, олөм
бурмөдны „организација труда“ лөсөдны. Тајө „органи-
зација трудаыс“ Луи Бланлөн вөли став планыс i став
революцiяыс.

Кыв вылассө Луи Блан, кыц небеса да му торјалө-
ны, сiцiк-жө бытвөкө торјалис Кавөңјакыс. Быд восков
көсјысiс Луи Блан вермасны революционнөј робочөјјаскөд
өткыв сөрыс буржуацiјакөд да контрреволюцiјакөд паныд.

Но некущөм социалист, некущөм марксист-историк
оз лыст шуны паныд, мыј Луи Бланлөн буржуацiја вылө
верiтчөм, өтарө-мөдарө шатласөм кыпөдiс Кавөңјакөс,
отсалiс сылы вермыны робочөјјасөс.

В. I. Агөин.

ЈУАГАНЈАС

1. Кущөм классјас мыј вөсна 1848 воө сувтiсны паныд Луи Фiлипп
Правiтельстволы?

Кущөм вөлины торја мөгјас буржуацiјалөн, робочөјјаслөн, ремесленник-
јаслөн?

2. Мыјла буржуацiја кыпөдiс робочөјјасөс, мелкөј буржуацiјаөс
восстанцiя вылө, а ачыс полис?

3. Кыцiк артмiс февральса революцiја? Кодi сiјө вөчiс? Код кiө
власт сури. Кодлы пөлза вајiс революцiяыс?

4. Мыјла буржуацiјалөн влаөт—„временнөј правiтельство“ сетiс
„Луксембургскөј комиссија“ да „националнөј мастерскөјјас“ востны, кыц
тајө коло гөгөрвонны?

5. Кушдөм вөліны мөвпјасыс временнөј правітелстволөн воғо вылө робочөј законјас серві?

6. Мыјөн временнөј правітелство соріс робочөјјасөс революціја тујью?

7. Кызјк временнөј правітелство пролетаріат діныс торјөдіс креованствоөс. Мыјла вөлі тащөм торјыс колө?

8. Кушдөм значеннө ті ногөн тајө революціјаын Луі Бланлөн?

9. Мыјла лөбөдіс Временнөј правітелство „націоналнөј“ да „мобілнөј арміја“?

10. Кушдөм вөлі моғјас пунктөма мај нолөд луноа демонстраціјаын. Код сіјөн нырнуөдіс. Мыјла ез удајтчы тајө демонстраціјаөи правітелствоөс повөдны?

11. Коді кыпөдіс мај 15 луно революціја. Мыјла сіјө ез удајтчы?

12. Кушдөм помка вөлі пролетаріат кыпөдчөмлы јуы 24 луно. Кызјк номасіс тајө восстаннөыс?

13. Кызјк колө донјавны 1848 воа революціја, мыј тајө революціјаын бурторјыс да омөлтөрјыс. Мыј воғо кезлө петкөдіс робочөјјаслы тајө революціјаыс?

14. Мыјла крестана зев сөлөмоаң јуңса восстаннө пөдтыны отсасісны Кавенјаклы?

15. Кызјк колө гөгөрвоны, мыј „законодательнөј собраннөө“ вескслісны уна монархістјас?

16. Коді медөасө бөрјіс Наполеон III-өс президентө?

17. Мыјла сещөм кокныда удајтчіс Наполеон Бонопартлы республика бырөдны да монархіја вөчны?

18. Кызјк колө гөгөрвоны, мыј Наполеон сетіс школајас духовенство кіө?

19. Кушдөм етапјас пыр прөјдітіс 1848 воа революціја Франціјаын. Кызјк тајө етапјасө колө донјавны?

20. Кушдөм классјаслы пөлза вајіс медбөрын 1848 воа революціја?

21. Кызјк Маркс да Ленин донјалісны 1848 воа революціја?

1848-öd ВОГА РЕВОЛУЦІЈА ГЕРМАЊІЈАЫН

Крепостнөй пра-
валдн коласјас
Германіјаын

Ҷик вöльнөй, крепостнөй праваыс мы-
нөм крестана 19 Һем заводтчигөн, вöлі
зев еща. Германіјаса государствојасын,
а унжыкыс сіз-мі-таз вöлі көрталөма-на помещщік бер-
дө, лібө сы му дінө. „Лассітјас“ Һима крестана помещ-
щікјас му вылын пукалісны, а ез ас мувылын. Та пыд-
ды помещщік уждіс вöлөн і мортөн му дорын (барш-
щіна). Баршщіна вöлі законнөйыс вежоннас Һекымын
лун, но мукөд дырјыс лассітјасөс помещщік уждіс
вежонсө зоһнас. Лассітјаслыс челадсө верміс помещ-
щік бостны ас ordө, дворөвөј слугаө, баршщіна пыдды.
Лассітөс помещщік семјанас пуксөдіс вотчіна вылө,
медым сіјө омөһәәка көт-а верміс вердчыны. Му вылө пук-
сігөн, сыкөд помещщік договор вөчіс, мыј сіјө Һемсө
мөдас нуны баршщіна да мукөд повінностјас. Тајө му-
јасөн Лассіт кыз колө сізі і верміс вөрөшітчыны ас
ловја дырјыс. Лассіт кулөм бөрын помещщік верміс Лас-
сіт семјакөд договор воҙө Һе вөчны, став семјасө сы-
лыс вөтлыны да мујас мырдыны. Лассіт ез вөв госу-
дарствосаһ көрталөма, а ачыс, шыглунла да му абутөм-
ла, пыріс помещщік кабыр улө. Омөһ тор Лассіт семја-
лөн сіјө, мыј најө помещщік верміс вөтлыны му
вылыс.

Лассітјас кыһәі, јешщө вөліны мөд сама крепостнөй
крестана, кодјас әикөз вөлі көртассөмаөс, Һе сөмын
му бердө, но і помещщік бердө щөщ. Тащөм јөзыс вө-
ліны долгө вөјөм крестана—„Холопјас“. Холоп Һемтор
ез лыст бостны, лөсөдны, Һөбны помещщік щөктытөг.
Холопөс верміс помещщік ассө вузавны мөд помещ-
щікы.

Крестьяндо
му вылыс вотабм

Кор мөдисины јона һөбны һаһ да мукөд сојан төвар карјасө, мукөд госу- дарствојасө, германјаса помещиқјас мө- дисны 18 һемсаһ-на јешшө ыждөдны ассыныс вотчина- јассө, ешажык сетны арендаөн крестьянлы, медем унжык лоі вузөс һаһ. Первој тајө һнмис „ласситјаслы“. Лассит кулөм бөрын өнө ез-һн договор срок һужөд лассит семјакөд помещиқ, а зоһнасөн вотчина мырф- длавыны мөдис, медем ассыс вотчина ыждөдны. Муыс мынөм бөрын ласситлы лоі шыгы кувны, либө мукөд пеклаө асвөлаыс јурсө сујны. Помещиқ өнө зімис пук- сөдны Ласситјасөс медеа шогмытөм, еновтөм мујас вылө. Либө мујас сетны арендаө регыд кежлөжык, һө- кымын во кежлө сөмын, медем лубөј кадө сјөс позис вөтлыны му вылыс. Тақик помещиқ рөзөритис, бырөдис Ласситјасөс, му вылыс вөтлис, жүгөдлис сылыс керкајас, стрөјбајас.

Крестьяно
аслыс сама мын-
төдөм крепост-
ној правыс

Кор „Великөј Французскөј револю- ция“ бырөдис власт помещиқјаслыс Фран- цияын да мөдис революция шөщ пыртны војенној слагаөн Германјаө, — Германјаса помещиқјас повзисны, мыј тақ, вермас став вотчинајас иковтны на кыс. Та бөрын вөмисти көсјысны мөдисны помещиқјас, крестьяноб мынтөдны крепостној правыс, сөмын медем крестьяна отсалисны французјасөс вөтлыны Германјаыс.

1811 воө петис тащөм закон крестьяноб крепостној правыс мынтөдөм јылыс:

1. Озыржык крестьяна — „Чышевикјас“ вермасны петны вөла вылө, мынны крепостыс, став повинност пыфдыс-кө помещиқлы мынтасыс деһгаөн. Дон вөли урчитөма мынтыны, мыјдта сулалө зоһ воөа повиннос- тыс да баршцинаыс, мынтыны сы 25 мында.

2. Ласситјас вермисны оброкыс да баршцинаыс мынтөдчыны да петны вөла вылө, $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{2}$ пажсө вотчина- нысө-кө коласыс помещиқ ordө.

Но 1812 воө тајө закон, помещиқјас корөм серти, вежисны чорыда: „мыј вөла вылө петны оз вермыны вөвтөм крестьяна да өтик вөла крестьяна, најө важ моз мөдасын нуны баршцина“.

Вөлісті 1816 воө „1811 вога закон“ серті мөдісны леңны вөла вылө мужікөс. Тајө закон серті вөла вылө вермісны петны сөмын озыржык крестана. 1815 вогаң 1848 вобз вїт германїјаса государствоыг петісны вөла вылө сөмын 289652 крестанїн, мынтыісны деңгаон баршціна пыдді. Мукөд крестанїныслы важ моз-на лоіс нуны баршціна помещцік ордын да мынтыны повїнностјас, деңгаон лїбө ужөн.

Нөшта-нїн јона омөлтчөдіс мужіклыс олөм да сіјө рөзөрїтіс, мыј 1821 вога закон серті став обшщественнөј мујас (пөскөтїна) позїс јуклыны. Тајө закон серті став обшщественнөј вїзмусө јуклісны озыржык крестана да помещцікјас костын. Гөм крестана да мутөм јөз тас, позө шуны, немтор ез вермыны бостны. Вот мыјла, баршцінаон, да быдсама мукөд сікас повїнностјасөн лїчкөм мужіклөн, вөлі могыс петны помещцік вылө да помещцік государстволы паныд.

Тащөм-жө вөлі олөм крестаналөн Австріјаын да Венгріјаын. Став вїз-муыс вөлі помещцік кїын-жө, 618 сур помещцік ордын вїз-му волї—16 мїллон дегаїна, а 12 мїллон крестанїн ордын вөлі—6,12 мїллон дегаїна. Крестана феодальнөј повїнностјас, сборјас мынтөм могыс, вөлі сетөны став ас доходыс: $\frac{1}{10}$ јукөнсө быд во вїчкөлы да дүховенстволы, $\frac{1}{10}$ јукөнсө—помещціклы вылө, крестанїнлы-жө 52-100 лунөз колө вөлі быт ужавны вонас баршціна. Та кыңзї крестанїнлы колө вөлі мынтыны гырыс налогјас государстволы. Помещцікјас Австріјаын, Венгріјаын, Пруссїјаын да мукөд немецкөј государствојасын, кңажествојасын—асныс судїтісны крестанїнөс. Та кыңзї некущөм мукөд суд ез вөв крестанїнлы.

Вот мыјла крестаналөн могыс петіс германскөј государствојасын власт вылө да помещцік-дүховенство ыжыдалөм вылө. Германїјаын. 1848 во воззылын-на зїк вөлі сещөм олөмыс, кущөм вөлі Франціјаын 1789 војасөз. Германїјаын зев на чорыд вужыс вөлі „важ пөрадоклөн“.

Буржуаѳіалөн
да буржуаѳіа
промышленност-
лөн кыптан туй
Гермаѳіаын
1848 воѳ.

Важ пöрадок ез сет вöла торговöј
да промышленнöј буржуаѳіалы кыптыны.
Дворанстволөн ыжыдалöм вевтѳіс про-
мышленнѳкјаслыг мөгјассö. Гермаѳіаса
королјас, кѳаѳјас „сынисны“ дворанство-
лаң медсасö. Уна колантор-на буржуаѳіа
ез вермы чуктöдны і власт бердас зев на ылын
вöлі.

1. Гермаѳіа вöлі торја-пелö јуксöма: кѳажествојас,
герцогствојас да граѳствојас ылö. Отѳі государство
пыдѳдѳі вöлі 36 поснѳдік торја государствојас. Быд торја
кѳажествојасын вöлі аслас сѳкаса сѳенга, вес, мера. Отѳі
кѳажествоыг мöд кѳажествоö вужігөн төварјас, вужöдö-
мыг колö вöлі мынтыны пошлінајас. Тајö зев чорыда
зугіс төргујтан уж, а сѳз-жö пошліс кыптан туй Герма-
ѳіаса промышленностлы. Тöвар-кö вужöдны Гамбургсаң
Австріјаöз, лѳбö Берлінсаң Швејцаріјаöз, колö вöлі дас
пöв граңчајас вужны, дасыг-жö пошлінајас мынтыны.
Отѳі Пруссіја пышкöсын вöлі ѳекымын таможѳа*). Тајö-
нын зѳк пöгібö воштѳіс купечöс, донсöдіс колан тө-
варјас.

1834 воö Пруссіја 9 мукöд государствокöд лöсöдчѳіс-
ны да бырöдісны пышкöс таможеннöј пошлінајас, медым
почѳіс вöла пырысжык төргујтан уж купечлы пуктыны.
Но тајö ез-на зѳкöз бырöд пошлінајас мукöд гермаѳі-
јаса кѳажествојасыг да герцогствојасыг.

2. Мöдкö, промышленнѳклы зѳк ез во сölöм ылö
крестьянѳнöс баршшінаөн да мукöд повінностөн көрта-
лöм помешшік бердö, помешшік му бердö. Промышлен-
нѳклы, купечлы коліс, медым мужік вöлі вöла ылын,
мед верміс нажевітны сöм да ѳöбны унжык төвар.
Сесса, медым вöліны ужалыгјас фабрік-заводјасын.

3. Буржуаѳіалы вöлі колö правѳтельство пыр мукöд
государствоса төварлыг туй пошны Гермаѳіаö, төвар
вајöмыс, медым візны конкуренціјаыг. Помешшікјас
мöдарö зімісны, медым вöлі вöлнö вузасöма мукöд
государствојаскöд, сы сертѳі, мыј ѳаң помешшікјаслөн
медса бура ініс мукöд государствојасö.

4. Буржуаѳіалы вöлі колö, медым банкјас ас кіö
бостны: правѳтельство частнöј банкјас ез сет воставны.

*) Пошліна мынтанін.

5. Медым тајо став могјассо могмодны, буржуаџија зиліс бостны власт ас кіо. Своранскөј корол пыдди пуктыны буржуаџија дор сулалыс королос. Мед вөлі власт централизуйтома: өтї правітелство (36 пыдди) лосодома. Германіјаса буржуаџија республика формаа власт выло вывті ез пыр. Сөмын сіјө коріс, мед буржуаџија конституціја серті королјас правітісны, уступка выло мунісны буржуаџијалы. Ыжыд революціја туй выло петөмыс германіјаса буржуаџија поліс, сы вөсна, мыј вермас увсаң чорыд революціја кыптыны.

Тащом могјасөн, тащом мөвпјасөн петіс германіјаса буржуаџија 1848 воө. Сылы колө вөлі феодализмлыс коласјассо бырөдны, феодальнөј классјаслыс ыжыдалөм чінтыштны, повөдыштны правітелствоос, медым конституціја да права сетіс буржуаџијалы.

Промышлен-
ност Гер-
маніјаын.

19 Һем возза жыңын цехөвөј законјас унжык германіјаса государствоын вөлі бырөдөма. 1840 војас гөгөрын сөмын-һин Австријаын вөлі цехөвөј ремесло да цехөвөј

устав.

Домашнөј сїстема формаа промышленност ыжыда-на вөлі паскалома Сїлезіјаын, Саксоніјаын і мукөд герцогство-кңажествојасын.

Тані кустар, медгасө ужаліс купеч заказјас серті, сырјоон-жө, сөмын інструментјас вөлі аслас кустарлөн. Кустарнөј промышленносткөд щөщ кыптїсны гырыс предпрїятөјас—„мануфактурајас“.

1840 војассаң заводтчіс промышленнөј переворот: кїпом ужыс машїна выло вужөм, гырыс фабрік-заводјасөн кустарос, ремесленнїкөс рөзөрїтөм, бырөдөм. Серт, сіз шунысө, чорыда зүгіс кыптыны фабрік-заводјаслы феодально—крепостнїческөј строј, но 1) 1834 вога дас государстволөн таможеннөј сојузө отувтчөм (2 контіңентальнөј блокада бырөдөм, да 3) вым көрттујас строїтөм—Һеуна ыждөдыштїсны промышленностлы кыптан условїсө. 1822 воө-кө 38 германіјаса государствоын сөмын-на вөлі кык парөвөј машїна, 1837 воын өтї Пруссіјаын-һин вөлі—300 парөвөј машїна, а 1847 воын-һин лої 1139. Өтї Саксоніјаын-һин тајө кадө вөлі 197 парөвөј машїна.

Медса өдјөн кыптисны ситеч, сукно кыан фабрика-
јас, көрт да чугун вочан заводјас, 1846 војас гөгөр.
Сас отувтчөм госуларствојасын вөлі печкан фабрика-
јас—313, ситеч кыан фабрикајас—314, сукно кыан фаб-
рикајас—728. Изшом перјан производствотоын соди вөса
производительностыс 993108 тоннасан 1694208 тоннаоа.
Сізі-жө кыптисны химическөј заводјас. Оти Пруссијаын
1846 воө-нын вөлі 179 химическөј завод, 184 сакар вочан
завод. Сізі-жө көрттүј стрөитөм уж өдјө воөмөстчөс.
1835 вөсан 1845 воөч көрттүј нүжөдөма 2131 километр
кузта, а 1845 вөсан 1850 воөч-нын — 5822 клм.
кузта.

Машинајас да изобретельнөјас Германіјаө воисны
первојсө Англіјаыс, но Германіјаын такөд щөщ петисны
асланыс изобретательјас.

Тази кыптис Германіјаса госуларствојасын гырыс
промышленност, мунис промышленнөј переворот.

Промышленнөј переворот востис туј
Робочөј клас- капиталистическөј фабрикалы, пазөдис важ
слабн өлөм. система промышленностыс (ремесло да
домашней система). Машина бырөдны модис кіпом уж
(ручной труд), мырдыны кустарлыс, ремесленниклыс
нажетка, вөтлыны најөс фабрик-заводјасө ужавны. Про-
летаріат артмис рөзөритчөм кустарыс ремесленник да
рөзөритчөм крестьяныс. Унжык робочөјыс вөлі печкан,
кыан уж бердын (текстиль промышленностын). 1840 во-
јасө став промышленностын ужалыслөн лыд вөлі: Вој-
выв Германіјаын—619.639 морт, Лунвыв Германіјаын
700,171 м. Робочөјөс нартитөм, Германіјаса капитализм
кыптан кадө, мунис Англіја серти-на „чига“. Зола лунја
уждон, куз ужалан лун—вот мыјөн кыпалис германі-
јаса капиталист, ез колтчы нартитөмөн Англіјаса капита-
листјасыс.

Медса-нын чорыда ускөдчөс капиталист посны чемад
уж вылө. Чемадлы дон мынтыны зик еща колө. Рејнс-
көј областын ужалисны 6 арөса чемадјас, 13 час луннас,
20-30 пфеңныңг вылө.

Но робочөј классыс состав серти ез вөв өткод.
Унжыкыс вөлі рөзөритчөм ремесленникыс, кустарыс, лі-

бө крестяныны артмөм, кодјас јешщө ез- на зикөзсө
көзөдчыны ас муыг да мастертвоыс.

Ташөм робочөј ез-на вермы пролетариат ног мөв-
павны. Сіјө кадса робочөјыс идеология сертыс вөлі—
мелкөј собственык-на, вгчысис „бур пөра“, кор ескө
позас бөр вужны ас му вылө да ас мастертскөјө.
Та серты-кө пролетариатлөн классөвөј вын вөлі ічөт-на.
Лыднас пролетариат кустарјаскөд, мукөд германјаса
олыс серты, вөлі 1-3% мында сөмын. Мукөд дырји ро-
бочөјјас костын артмывалсны сојузјас, организацјјас,
но тајө ердја организацјја бөрсө зев чорыда кыјөдчыс
правителство. Прамөјжык гуса, нырнуөдыс организацјја-
јас вермысны артмыны сөмын заграничын, а ез Герма-
ныјын.

**Кустарлөн
алөм. Сілезјјаса
восстанкө.**

Медса чорыда дојдис промышленнөј
переворот да выл машинаа производство
кустарјасөс печкан—кыан ужын. Машина
татчө медса јона пырны вевјалис. Унжык
кустарыс-нын вевјалисны рөзөритчыны да пролетариатө
пөрны, но коласыс „пінөн і гыжжөн“—на кутчысисны ас
ремеслоө, ас кіпома уж нажетка бердө. Та вөсна дај мыр-
сырөисны лун лунөн, кустарлы зонь семјаөн јур лептыв-
лытөг. Но нажевитны вермысны зев еща, мед бур мас-
тер ткачыс-35 урөн луннас, а печкысјас бостисны сө-
мын 9-10 урөн лун. Со кызі вермыс машина ускөдны кі-
пом уж производство, зикөз сіјө бырөдны. Нөшта-на
кустарөс зелөдис феодальнөј повинностјас: „Ткацкөј об-
рок“ быд во ковмыс мынтыны помещикјаслы. Мөдар
боксань, промышленнөј капитал јешщө чорыда зелөдис
сылы сывјас пекла. Сілезјјын пыржык омөл урожај
мујас сетисны, сы вөсна крестяна корсысисны нажетка
кыан- печкан производство пыр. Кор Сілезјјын лоис-
ны гырыс кыан фабрикајас, выл нога машинајас, кіпо-
мыс кыыс ткачјас лоисны ужтөмөг. Воштысны лоі не-
кытчө. Промышленныкјас та вылө вөліны радөс: меда-
лисны уж вылө донтөм-доныс, нөл урөн лун. Ташөм
корыс ткачјас лыфчысисны-на крестянаөн, зев ічөвик
му торјас вылын пукалисны. Тајө мусыс вөлі колө мын-
тысны государстволы—земельнөј налог, помещиклы —
оброк, лібө выкуп баршціна пыфди, мед бөрті ташөм

олöмын Гілезіјаса ткачјас кулавны мөдісны шыгјөн, шыг
вісөмјасыс. Медса-нын јона скöралісны ткачјас фабрікант
Цванцігер вылө.

Ткачјас жалутчісны, мыј налөн уждон оз тырмы
весіг картупель нөбны. Цванцігер öтвет вісіс: „ткачјаслы
поэö турун жөрітны, вел-тај бур таво быдмөма“. Гіле-
зіјаса ткачјас лөсөдісны сыланкыв ас олөм јылыс да
Цванцігер нарүітөм јылыс. Гөжөмын 1844 воын ткачјас
Цванцігер керка дорын сылісны тајө сыланкывсө. Тајө
сылөм вөсна, зев јона нөјтісны öтк ужалысөс. Ужалыс
јөз скөрмісны ташөм торјыс, ускөдчісны Цванцігер кер-
ка дорө, грөзітчөмөн мөдісны корны фабрікантлыс бур-
мөдны олөм ужалысјаслыс. Цванцігер öткажітіс мөгмөд-
ны робочөјлыс корөм.

Ткачјас, мед бөрын, бөстісны Цванцігерлыс керка-
сө, складјассө, мукөд стрөјбјас сылыс, став керка пыш-
көс көлујсө-рачісны. Шыблалісны ывлаө төвар, тамалісны,
когавлісны сітөч-матөріјөјас. Цванцігер пышјіс. Восстаң-
нө јылыс јуөр öдіө зев разаліс гөгөр-пастала. Мөдісны
сілезіјаса ткачјас дінө öтлаасныщөщ сусөд ткачјас. Јар-
зөм војтыр вужісны сіктыс сіктө, повзөдлісны фабрікант-
јасөс. Мед бөрын карса салдатјасөн пөдтісны ткачјас-
лыс восстаңнө. Тышкәсіг ткачјас піыс віісны 11 мортөс,
кувтөз раңітісны 24 ткачөс. Черјасөн, пощјасөн, ізјөн-
ткачјас вөтлісны сіктыс салдатјасөс. Фабрікантлыс кер-
касө помөз жугөдлісны. Мөдлун сіктө вәјөдісны выл
отрад орудіјөјасөн быдсөн. Код сурөыс ткачјас удітісны
пышјөмөн, а коләссө сетісны судө. Мыждісны чорыда,
унаөс ыстісны катарга вылө, став ткачјассө суд пріго-
вор серті розгаалісны.

Уна революціоннөј робочөјјаслы да
Эмігрантјаслөл сојузјас. подмастерјөјаслы поміціја кыјөдөм вөсна
Гермаңіяыс лоі пышјыны заграңцаө,
а медсәсө Паріжө, Лондонө, Бруссөлө. Загра-
ңичаын најө төдмасісны соціаліст-утопістјас велөдөмкөд
(теоріјаскөд), лөсөдісны кружокјас, сојузјас да пешціт-
чісны сөгаң нуөдны соціалізм нога пропаганда Гермаңі-
јаын. Унаөн ташөм јөз ас чужанінө воөм мыст разөдіс-
ны утопіческөј соціалізмлыс ідејәјассө. Политікантјас
медса пышјісны, чукөрмісны Паріжө да Швейцаріјаө,

кытчө локтисны быд странаыс революционерјас. Таџк артмаисны Германїјаса емигрантјасыс уна екас сојузјас: „Молодаја Германїја“, „Сојуз ізгнањыков“, „Общество прав человека“. Но тајө сојузјасө первојаң пырисны унжык јөзыс интелігенцїја пыс медсасө. Но кор јона мөдисны пыщыны заграњчаө Германїјаыс робочөј јөз сек сојузјасын лоны щөщ пролетариат пыс јөз, сїјөн тајө сојузјаслөн ужног вежыштис, робочөј мөгјаскөд јонжыка јітчіс, мөпавны мөдисны јітчыны гуса Бланкістјас кружокјаскөд. Медса јона нїмаліс ужалыс ремесленњыкјаслөн отувтчөм „Сојуз справедливых“. Тајө отувтчөмлөн руководитан центрыс вөлі Парїжын Тајө сојузлөн отделењыөјас вөліны Лондонын, Швейцарїјаын, Белгіјаын. „Сојуз справедливых“ зїліс робочөј сојузјаскөд јітчыны. 1849 воын тајө сојузсө Парїжса восстањыө бөрын грөмітисны, но уж „Сојуз справедливыхлөн“ ез вош прөста, көв-ї пазөдисны сїјө: турмаыс уфїтөм шменјас разөдчелены быдлаө, да возө пропаганда мөдисны нуөдны робочөј ремесленњыкјас костын.

„Сојуз справедливых“ отувтны јона
Вейтлінг (1808 1871 в.) отсаліс вурсыс Вїлгелм Вейтлінг. Зөмавывсаң быдміс щыгысө пөт. Велөдчїс вурсыны, воїс подмастерјөөз і мөдіс ветлөдлыны, вурсыг моз, өтї местаыс мөдлаө. Немсө ветлөдлөмөн кыщовтїс став Јевропасө, Америкаө воліс, кузакөф оліс Парїжын, Швейцарїјаын. Лондонын, Брїсселын. Танї төдмаеїс коммунистјаскөд—Маркс, Енгельскөд. Не өтпыр сурлї турмаө, посемїтїсны, ужалыс јөз костын агїтацїја нуөдөмыс. 1848 вөса революцїја дырїї Парїжын щөщ көс нуөдіс, зев актївнөја ужаліс кружокјасын, сојузјасын. Вейтлінг сїз-жө уна гїжіс секса стрөј јылыс, да коммунистїческөј общество јылыс. Бөрїја војассө оліс Америкаын, сек-нын неуна бөрынтчіс робочөј двїжењыөыс.

К. Маркс Вейтлінг вылө пуктїс зев ыжыд надеја.

Сен-Сїмоныс, Фурїеыс да Роберт Оуеныс. Вейтлінгсїјөн торјаліс, мыј сыног—коммунизм ез вермы лоны, мөдас-кө ыжыдалыс буржуазїјалөн классыс щөщ „отсаны революцїја вөчны. Но Вейтлінглөн сорганін сїјө, мыј социалистїческөј революцїја артмас лумпен-пролетариат вынөн да корысөмөм робочөј-сілаөн, кодјас нїнөм жамїт-

төг вöчасны революцiя. Гырыс фабрик-заводса ужалыс
 jöз сы ногөн оз вермыны нырнуöдны, нуны кос коммунизм
 вöсна. Веjтлинг ног некущöм пропаганда, революцiяö
 лöсöдчöм вöсна оз ков нуöдны jона. Сijö мöвпалис, мыj
 гöл jöзöс пырыс-пыр почас кыпöдны кос вылö да вöчны
 революцiя. Мыj революцiя вöчны медбур сiла, 40 сурс
 вöрöс-кö да рöзбоj котырöс-кö кыпöдан. Наяö нектор
 оз жалитны, частнöй собственност быдсөн дрöбитасны.
 Веjтлинг ескис, мыj революцiя артмас, лöоны-кö буржык,
 смелжык вождяс.

Бурөн лöсöдчыны, лад-
 мöдчыны буржуачiякöд, чöв-
 лөнөн, мукöд утопистяс моз,
 оз кöсjы. Сы ногөн революцион-
 нöй восстаньö, тыш-пыр робо-
 чöй класс бостас вöла сöмын
 сек, кор агсö ачыс мездыны
 бостчас. Коммунизм сы ног
 христианство маңера. Веjтлинг-
 мöвпалис лöсöдны коммунистиче-
 ской общество, кöни мöдас-
 ны вескöдлыны сус, вежöра
 воjтыр чукöр. Сы ног, выл общ-
 ществоын оз ло некущöм праві-
 телство, а сöмын управленьö
 Оз ков некущöм закон, а ме-
 дым сöвест вылын законыс кут-
 сис, мыждöм пыдди колö мортöс мечитны. Веjтлинг ног мед-
 са доктор капиталистической обществын дeнга, код
 вылын кутсö став важ пöрадоkjасыс.

Карл Маркс

дeнга бырöдöм сы ног абу капиталистической строj
 чоңнасөн бырöдöм, а сöмын-на капитализм бырöдны
 заводитöм.

Союз коммуни-
 стов

Парижын, организациjа „Союз справед-
 ливыхöс“, грöмитисны помöз. Но торjа
 шленяс, таяö союзсö сиптöм, бырöдöм
 бöрын, нуöдисны революционнöй пропаганда мукöд про-
 мышленнöй странаjасын, Рытывыв Европайн. Бöрын-
 жык татыс артмис выл организациjаяс: 1847-öд воын К.

Маркс да Енгелс отсасомён артмис „Союз коммунистов“.

Тажо организация уставын медыжыд могсө вöли пунктма—„шыбытны буржуаҗијаос, бырöдны важ общество, да лöсöдны коммунизм нога строј, кытöнi оз ло некущöм класс, частнöј собственност“. Мыјөн Франҗијаын лoи февралса революҗија, К. Маркс, Ф. Енгелс да мукöд централнöј комитетса шленјас вужисны Парижö. Тани лöсöдисны возваньö Германҗијаса коммунистјас нымсаң, кытöнi вöли гижöма Германҗијаса коммунист партијалыг моҗяссö: 1) лöсöдны торјавтöм республика важнога Германҗија пыдди, 2) сетны öтувја бöрјысан права, 3) дон босттöг судитны 4) бырöдны став важ феодалнöј повинностјас, 5) мырдыны королјаслыг да помещиҗкјаслыг именьöјас, банкјас, тујјас. Тајö возваньö indöдјас сöртыыс „Союз коммунистовса“ шленјас, кодјас локталисны öтi-öтiкөн бөр Германҗијаö, нуöдисны чорыд агитаҗија. Та вöсна робочöј движењö германҗијаса революҗијаын лoи пролетариат движењö нога.

19 нем воҗа жынјын робочöј движењ-
Научнöј соци-
ализм—Марксизм ньöын чужисны быдсама мелко-буржуазнöј да утопическöј социализм теоријајас. Најö, робочöј массаос аслыс сама планјасөн, революҗија туј вылыс кежöдисны бокö. 1850 војаслаң матысмиг, чорыда классöвöј тышјас пансан кадö,—чужи выл нога теорија,—прамöј революционнöј теорија, кыз бырöдны капитализм строј, лöсöдны пролетариатлыг диктатура да коммунизм нога общественнöј стројö вужны. Тајö выл теоријаыс шусис „Научнöј социализмөн“--„Марксизмөн“. Тајö революционнöј теоријајассö лöсöдисны К. Маркс да Ф. Энгелс. Оз поч, ферт, сиз төлкуйтны, мыј тајö революционнöј теоријајаслөн ез вöv некущöм јитöд воҗажык социалист теоријајаскöд. К. Маркс да Ф. Энгелс војдөр төдмасисны капитализм чужан, быдман законјасөн, сиз-жö төдмасисны воҗажык социалистјас теоријајасөн (Бабефкöд, Оуенкöд, Фурјекöд, Бланкiкöд, Луи Бланкöд). Гөгөрбок доңјалисны налыг теоријајассö, налыг öшыбкајассö, сесга вöмистi вöчисны ассыныс выводјас. Ферт, тајö теорија ез артмы öтi воөн сöмын. Маркс да Энгелс 1848 восаң 80-90 војасöҗ уна революҗија пыр петисны, неөтпырыс доңјалисны ассыныс теоријајассö, уна вылтор сетчö воыс-во революҗијајас опытыг содталисны.

Вот кызык артмис, 40-50 вога опытыг Маркслон да Энгелслон революционнөй теорія — „Научный социализм“ — „Марксизм.

Марксизм зоһнасон утопист—социалистичеслыг теоріјасө мөдарө бергөдлс, мөд путкыл путкылтис, зик выл ногон утопистјас сөрті, урчитіс пролетариатлыг мунап революционнөй тусө. „Союз коммунистов“ шөктөм сөрті нојабр 1847 воын Маркс гижис „Союз коммунистовлы“ манифест, кытчө вөлі тајө организаціјалыг моҗассө гижөма. Тајө шусис „Коммунистическөй манифестон“. Тани һол главаын Маркс петкөдлс ассыс мөвпјас революціја јылыг да коммунизм јылыг.

Медвоҗа јукөдын, Маркс петкөдлө, кушөм законјас сөрті общество кыптө, либө раҗсө, кушөм вөлі кыптан туй капитализмлон. Мыј став јөз історіяын—олөм-вылөмсө бергөдө классөвөј кос. Либө воҗө јөткө сіјө, либө бөрлаһ кыскө, зоһнас обществосө, кістө. Классөвөј тыш заводитчис өтшөщ собственост чужөмкөд. Классөвөј кос кыскысө зев важысаһ. Став војтырлөн історія—классөвөј тыш історія. Нарһитөм классјас кыпөдчывлссны ыжыдалыг класслы паныд революціјаон. Революціја став общественнөй, хоҗајственнөй оланногсө вежлс зикөз. Либө кыкнан вермасыс классыс быріны, либө выл ыжыдалыс классјас сувтисны важ класјас местаө. Буржуаціја революціјаон сувтис феодальнөй класслы паныд, жугөдлс феодальнөй общество, да феодальнөй классјас местаө ачыс пуксис ыжыдавны. Тази артмис капитализм строј. Буржуаціја лөсөдлс гырыс промышленност—фабрик-заводјас, һеыжыд капиталистјас чукөр киө шедис став хоҗајствоыс техникаыс, государствоыс зоһнас. Буржуаціја рөзөритис крестәһинөс, ремесленһикөс, кустарөс. Торјөдлс најө ас собственостыс, медем лөсыджык вөлі најөс нарһитны,—пөртис најөс пролетариатө. Машина уж вылө вужөм мыст, капиталист ускөдчис дөнтөм ужалыг вылө: чемад да нывбајјө уж вылө. Уж дон сечөз лејис, мед муртса-муртса ужалыг робочөјлы тырмө сојөм вылө, шыг кулөмыс. Пролетариат—медса нарһитөм класс, петис кос вылө. Первој кадсаһ пролетариатлон вермасөм ез вөв организованныөй, ез вөв аслас моҗас вөсна. Быд кыпөдчылөм сылөн сіјө кадас отсалс буржуаціјалы јонмыны, крепмыны.

Но буржуазнӧй промышленност кыпалӧмкӧд шӧщ кыпалӧ, ыждӧ пролетариат лыдӧн, ебӧсӧн, ӧтногажык лӧб сылӧн составыс, заводтӧ буржыка гӧгӧрвоны ассыг классӧвӧй моґжассӧ. Организујтчӧ классӧ, чукӧртчӧ политическӧй партијасӧ.

Фридрих Енгелс

Пролетариат кынґи буржуазнӧй обществоын емӧс уна нарґитӧм уевтыртӧм классас (среднеј, мелкӧй буржуаґија, лумпен пролетариат). Но сӧмын тајӧ став классас, пӧсыс, фабрик-заводын ужалыс пролетариат вермӧ лоны революционнӧй, ырынуӧдыг классӧн.

Вен да кос пролетариата—буржуаґија костын чорчӧ, пролетариат вӧчӧ революција, вештӧ ыжыдалыс классӧс капиталистическӧй государствовыс — буржуаґијаӧс,

лӧсӧдӧ пролетариатлыс диктатура, бырӧдӧ капиталистическӧй строј. Тащӧм закон. Капитализм чужтӧ пролетариатӧс—аслыс горт вӧчысӧс, гу кодґысӧс. Пролетариат ґилаӧн сувтас, революција пыр, буржуаґијалы паныд, бырӧдас диктатура буржуаґија класслыс, лӧсӧдас пролетариатлыс диктатура. Мӧд јукӧнын „коммунистическӧй манифестын“ Маркс гӧжӧ пролетариат класс јылыс да коммунистическӧй партија јылыс. Тани урґитӧ медвоґґа программа коммунистическӧй партијалы, быдлуґја уж нуӧдны индӧдјас сетӧ.

Коммунистјас—классӧвӧй тыш нуӧдыс авангард робочӧй класслӧн. Коммунистјас, робочӧй класслӧн авангард, медса сознательнӧй, медса буржыка робочӧй класслыс моґжассӧ гӧгӧрвоныс партија. Коммунистјас, робочӧй класслы ас моґјас вӧсна вермасан ужын, тӧждысӧны не торја государствоса робочӧй вӧсна сӧмын, но тӧждысӧны ставмувывса пролетариатӧс мездӧм вӧсна. Мед матыс моґјас коммунист партијалӧн: организујтны пролетариатӧс ас классӧвӧй моґјас гӧгӧрыс, кыпӧдны сылыс классӧвӧй

сознаһ-һөсө, бырөдны буржуаһја класслыг диктатурасө
лөсөдны пролетариат класслыг диктатура.

Власт бостөм бөрын пролетариат мырһ-һас буржуаһ-
јалыг став капиталјасө, став фабрик-заводјасө, став
техникасө—ас робочөј государство пыр бостас ас кias.

Программа пырһ-һи коммунистјас сувтөдөны воҙөжык
мунөм капиталистическөј государствојасын таштөм мојас:
1) государство киө бостны став частнөј виҙмујас;
2) лөсөдны ыжыд прогрессивно-подходнөј налог имуш-
ществојас капиталјас вылө. 3) Бырөдны гырыг собствен-
нык имушество вылө наследство права. 4. Став тран-
спортсө да банкјас сетны государство киө. 5) Лөсөдны
быдсөнлы ужалан (трудоөөј) повинност. 6) Ыждөдны, јон-
мөдны государство кisa фабрикајас. 7) Виҙ-му бурмөдөм
лөсөдны государство план серти. 8) Велөдны чела-һөс
школајасын государство шщөт вылө. Врагјаслыг вын чин-
төм могыг колө мырһ-һыны (конфискујтны) став имуш-
ществоннысө важ ыжыдалыг классјаслыг.

Коммунистическөј манифест којмөд јукөнын, К. Мар-
кс донјалис да криткујтис буржуазнөј да мелко буржуаз-
нөј утопистјаслыг велөдөм (теорijaјас). Сиҙ жө паткөдлис,
мыј на велөдөмын омөлтөр да ковтөм тор. „Коммунисти-
ческөј манифест“ һөмөд јукөнын Маркс урчитис, кыз колө
коммунистјаслы виҙөдны мукөд партијајас вылө. Комму-
нистјас отсалөны быд революция кыпөдчөмлы, сija
кыпөдчөмыс-кө мунө паныд капитализм стројлы, капита-
лизм политикалы. Коммунистјас оз гусөн, а ердын висталө-
ны ассыныс мојассө, мыј најө революция пыр көсјөны
бырөдны капитализм стрөј. Медым сесса капиталистјас
дрөжжитөны коммунистјас программаыс. Пролетариатлы
капиталистическөј государствоыс һөмтор зик жамитны.
„Коммунистическөј манифест“ помассө таштөм
кывјасөн: „Ставмуывивса пролетаријјас, отувтчөј!“ (Пролет-
тарии всех стран соединайтесь!). Таштөм туй, indөdjас
сетис „коммунистическөј манифест“ пыр К. Маркс, кыз
колө бырөдны капиталистическөј стрөј, експлоатация, да
коммунистическөј общество лөсөдны. Социалист-утопист-
јас мөвпалисны, мыј нарытөм олом-вылөм гөль јөвлөн да
эксплоатация вермас бырны, кор ыжыдалыг классјас—
(капиталистјас) да буржуазнөј государство асныс бостчас-

ны бурмөдны робочөйлыг олөмсө, асныс-жө бырөдасны капіталістическөй строј, мыј ңекущөм пролетарскөй революціја оз ковмы. Тајө мөвпјассө утопістјаслыг К. Маркс зөһнас „крөшітіс“ да шуіс, мыј пролетаріат сөмын ачыс вермас (а сөгга ңекущөм мукөд классјас оз вермыны) капітал рабство улыг петкөдны нартітөм јөзөс. Мыј сөмын пролетаріат—капіталізмлы горт вөчыс, сылы гу кодјыс, вермас бырөдны капіталістическөй строј да выл олөм лөсөдны.

Став воэзажык соціалістјасыс-кө, Бабеф да Бланкі кынзі, пыр мөвпалісны чөв-лөһөн, законјасөн да реформјасөн лөсөдны коммунизм нога общество, революціја тујыс полісны,—К. Маркс індіс, мыј коммунизмө вужан туј сөмын вермас лоны насілтвенној революціја пыр.

Сіз-жө К. Маркс індіс, мыј пролетаріат, куэа вермагөм бөрын, організујтчас классө, ебөсмас ас классөвөј сознаһөһнас да массөвөј, классөвөј партіја вескөдлөмөн вермас революціја пыр жугөдны капіталістическөй строј. Ңекодног оз вермы, Бланкі да Вејтлінг моз, артмыны пролетарскөй революціја смел јөз котыр вынөн, (заговоршцікјас), мібө лумпен-пролетаріат (босакјас) вынөн Ңекымын кылөн-кө донјавны К. Марксыс велөдөм,— колө шуны, мыј Маркс кіпыр мед первојыс „соціалізм“ утопіјаыс пөріс наукаө.

Коммуністическөй маһифест петіс кык лун воэжык Паріжса восстаһөһыс, сы вөсна тајө кадас ез-на вевјав робочөјјас пөвстө тајө революціонној теоріјаыс прамөјасө вужјассыны.

Робочөј класс вөлі томжык-на, сы вөсна мукөд велөдысјас (утопістјас) бөрга јонжыка-на муніс.

1860 војассаһ Маркслөн да Енгельслөн велөдөм— „Марксизм“ верміс чорыджыка вужјасны Јевропаса робочөј класс пыщкө.

Россіјаын Маркслөн учөһікјас—коммуніст партіја да сылөн вожд В. І. Ленин, петкөдісны Маркс велөдөм серві пролетаріатөс восстаһөһө вылө, бырөдісны капіталістјаслыг ыжыдалөм, лөсөдісны пролетаріатлыг диктатура да бостчісны коммунизм строј олөмө пөртны. „Коммуністическөй маһифест көт гөжөма 80 во сајын, но өһі кежлө пыр-на колө көммуніст партіјалы прог-

рамма пыддi, сетö indödjas, кызiк вöчны пролетарскöй ре-
волюцiя да лöсöдны коммунизм нога общественнöй стрöй.

Германија рево-
лупцiя возвы-
лын

1847 воын унжык Јевропаса госу-
дарствојассö „пыркнытис“ промыш-
леннöй кризис. Тајö кризисыс чорыда
вөрæödic став Германијасö,
кызик посны кнажествојасöс,
сирик-жö i Австрија да Пруссия
государствојасöс щöщ. Тагчö
содтöд, робочöйјаслыс, карса
мелкöй буржуазиялыс да гөл
крестанынлыс, олөмсö омөлтчödic
1845-46 војасö һань вотöm
(һеурожај). 1846 воö лоi
картупеллы чорыд һеурожај.
А картупель карса бедноталөн
да робочöйјаслөн лыдфысис—
мед „бур“, мед донтöm сојан-
торјөн. Тајö һанлөн, картупеллөн
һеурожај, зев чорыда донсödic
сојантовар, а нажетка робочöй-
јаслөн, кризис војасö, увань
зев чорыда усi, öни кынөмпöt
вылö ез-һин вермыны нажевитны
робочöйјас да кустарјас. Медсасö-
һин тајö увса классјасöс јөткис
восстанһöјас вылö. 1848 воö
март төлысын öзјис чорыд рево-
лупцiя. Робочöйлөн да крестан-
налөн восстанһöјас Германија-
ын март төлысыс-на воужык
заводитчисны.

1848 во. март
тöлысса револу-
цiя Австријаын

1846 воын, кыз-һин воужык лоi
висталö-ма, һанлы, картупеллы
вöли һеурожај. Тајö зев чорыда
инмис робочöйлы да карса бедно-
талы. Сетчö-жö 1847 воын тамалис
зев чорыд промышленнöй кризис.
Ми төдам, кызик тајö кризис,
i кодлы мед чорыда инмис, кушöм
классјасöс медсасö дојdic. Олөм
зев јона омөлтчис ремесленниклөн,
а медса јешчö-һин јона уж вылыс
шыбытöm робочöйјаслөн. Кор
Парижса пролетариат февраль 24
луно вöчис восстанһö да чөвтис
Луи-Филиппöс, тајö јуöрыс кывсис
Германијаса госу-
дарствојасö, öзтис револупцiя.
Револупцiя бердö кутчисисны
робочöйјас, крестана, зимис щöщ
i буржуазия. Феодалнöй кназјас,
королјас сынисны медсасö двoран-
ство да духовенстволаһь, ез
вермыны могмöдны буржуазиялыс
могјассö, буржуазиялыс
могјассö вöли вештöма двoранство
да духовенство могјасөн, бокö
вештöма најöс.

Буржуазиялы вöли колö мед:
1) Германијаса 36 госу-
дарство пыддi, вöли лöсöдöма öти
государство, öт-модaa законјасөн,
öти сикас вес, мера, деһгаөн.
Медым кнажество, графствојас
костын һекушöм таможеннöй

пошлына ез вѡв бостѡма тѡварыс. 2) Мынтѡдны крестѡ
нѣнос двораиство, духовенство повинностѣасыс, медым
наыс артмѣс донтѡм ужалыс фабрик-заводын 3) Лѡсѡд-
ны, дворанскѡй монархѣя пыдѣдѣ, буржуазнѡй власт, ме-
дым королѣ правѣтѣс Германѣяѡн буржуазѣя конституцѣя
сертѣ. Вот мыѣла чорыда кутчысѣс буржуазѣя револю-
цѣяѡ, робочѡй да крестаналыс кыпѡдчѡмсѡ вескѡдѣс
аслыс пѡмза вылѡ, медым најѡ вынѡн чегны „важ пѡра-
док“ Кыпѡдчѣс пролетарѣят, мелкѡй буржуазѣя. Крестана
ускѡдчѣсны дворана ѣмењѡјас вылѡ, соталѣсны важ жес-
кѡдан документѣяс феодальнѡй повинностѣяс ѣылыс. Гер-
манѣяын мѡдѣс паскавны гѡгѡр революцѣя. Март тѡлы-
сын революцѣя паскалѣс став Германѣяса посны кѣа-
жествојасѡ, герцогствојасѡ. Сѣјѡн 1848 вога революцѣя
Германѣяын нѣмалѣс „мартовскѡјѡн“ мыѣѡн кывсѣс, мы
Парѣжын лѡѡма революцѣя, Март 13 лунѡ Венаын буржу-
азѣя корѣс правѣтельстволыс „вежны власт сѣстема“ Март
13 лунѡ студѣнтѣяс да ужалыс ѣѡз петѣсны улѣчѡ, горзѣг-
тыр: „долоѣ Метѣтернѣдѡс!“, „да здравствуѣет конституцѣя“
Правѣтельство ыстѣс паныд налы војска, салдатѣяс лыѣ-
лѡмѡн разѡдалѣсны ѣѡзѡс. Та бѡрын скѡрмѡм ѣѡз чукѡр-
мѣсны да ускѡдчѣсны ѣмператор двореч дорѡ, кѡнѣ вѡлѣ лѡ-
сѡдѡма пушкајас да нѡл сурс салдат. дворечсѡ вѣѡм могыс.

Правѣтельство сетѣс прѣказ разѡдны ѣѡзѡс, картѣчыс
лыѣлыны, но артѣлмерѣстѣяс ез кывзыны-ез лыѣлыны во-
тырѡс. Та бѡрын правѣтельство шѣя-пѣя мунѣс, вѡчѣс ус-
тупкатор. Австрѣяса полѣтѣкаѡн нырнуѡдыс — мѣнѣстр
Метѣтернѣх пыщѣс Англѣяѡ. Правѣтельство кѡсѣысѣс чу-
кѡртны прѣдставѣтелѣясѡс став сословѣјѡсыс, а сѣя-жѡ се-
тѣс сѡглас сетны студѣнтѣяслы оружѣјѡ, медым најѡ
органѣзуѣтѣсны „Академѣческѡй леѣгѣон“, кодѣ воѣѡсѡ
сегга Австрѣяса революцѣяын зев чорыда сулалѣс, ре-
волюцѣя дор. Буржуазѣя сѣя-жѡ ѡружѣјѡѡ бостѣс, лѡсѡ-
дѣс, ассыс фабрик-завѡдѣяс вѣѡм могыс, „Национальнѡй
гвардѣя“, медым робочѡјѣяс ез ѣѡна бунтуѣтны. Сѣјѡ-жѡ
рытнас вооружѣтчѡм буржуазѣя лыѣлѣс робочѡјѣясѡс
Апрѣл 25 лунѡ Австрѣяса ѣмператор лѡсѡдѣс кон-
ституцѣя ыжыд ѣзбѣратѣльнѡй ценз сертѣ, палата дѣпутатов
кѡсѣысѣс чукѡртны. Но ассыс права ез зѡлдѡд, вермѣс
лубѡј кадѡ Законодательнѡй палаталыс кыввужны, налыс

лӧсӧдӧм законјассӧ бырӧдны. Мајын правітелство заводітчыліс бырӧдны „Академіческіј леґіон“, поліс сіґӧ зев таыс. Массалы лоі гӧгӧрвоана, кытчӧ сіґӧ правітелство „Леґіон“ бырӧдӧмӧн. Март тӧлысса кӧсґысӧмыс правітелстволӧн коліс сӧмын кӧсґысӧмӧн, сыыс воґӧ Һемтор ез воґ. Лоі нӧшта кыкыс чорыда ускӧдчывны робочӧјјаслы да „Академіческӧј леґіонлы“. Император Венаыс пыщіс. Правітелство бара кӧсґысӧс чукӧртны Учредітелнӧј собраґӧнӧ. Тајӧ кӧсґысӧм вылӧ масса ез-ґӧн ескы. Лоі быт чукӧртны „Учредітелнӧј собраґӧнӧ“, быдсӧнлы бӧрґысан права сетны.

Револуціја
Венґріјаын

Австріјаын важысаґ олісны уна сікаса, уна сорґыа јӧз (націја). Австріјаса револуціја бӧрын сыыс торјӧдчыс Венґріја. Чуко́ртіс Австріјаыс торјӧн асґыс „Учредітелнӧј собраґӧнӧ“ Будапешт карын. Лӧсӧдіс республіка формаа власт, бӧрґіс торја прецідентӧс—Кошутӧс.

Венаса Учредітелнӧј собраґӧнӧлыс ез мӧд кывзыны Будапештса правітелство. Сіґ-жӧ, Австріјаыс чехјас торјӧдчысны револуціја дырјі да лӧсӧдісны асґыныс правітелство—„Чешскӧј сејм“ Прага карын. Венаса (Австріјаса, правітелство улын меґса олыґыс Һемечјас вӧліны; Будапешт правітелство улын—маґґарјас меґсасӧ, а Прагаса правітелство улын—чехјас славјана. Тајӧ кујім народност костын заводітчыс націонал-шовінізм подулын кос.

Револуціја
Берлінын (Пруссіјаын)

1840 восаґ Пруссіјаын правітіс дво-ранскӧј корол Фрідріх Вільгельм IV. Буржуаґіја кӧрӧм вылӧ, мыј колӧ народнӧј представітелјасӧс чукӧртны, да став сословіјӧјаслы ӧткод-права сетны, корол та вылӧ ӧтвет вісіс: „Короллы власт јенсаґ ӧтнаслы вылӧ сетӧма“, таґі ӧткаґітіс буржуаґіјалы, дворанство, духовенство мында права сетӧм јылыс. 1847 вӧӧ ыжыд револуціја кыпӧдчӧмыс корол повґіс да чукӧрт.с быд сословіјӧыс представітелјасӧс „Соједіґоннӧј Ландтаґ“. „Ландтаґлы“ зевічӧт права сетіс корол. Сӧмын ландтаґ верміс налогјас јылыс сорґытны да прошеґӧнӧјас (пеціјајас) ґіжны корол Һім вылӧ. Став правасӧ, закон лӧсӧдӧмсӧ корол коліс ас кіас „ландтаґ“ шуӧм сӧрві нӧтні ез ужав. Буржуаґіја „Ландтаґ“ пыр коріс, меґдым зоґнас госуґарственнӧј бјуджет вӧлі Ланд-

таг контрол улын. Кор корол пыксіс сетны ыжыдзык власт сылы, „Ландтаг“ өткажітис короллы „зајом вөчны“. Корол скөрміс да „Ландтагөс“ зөһнас вөтліс.

Тажө кадас, кор буржуачіја чорыда лөгасіс корол ыло, кор заводітчіс Февралса революціја Франціјаын, буржуачіја та бөрті чорыдзыка верміс кутчысны ас моғјас вөсна королкөд венсыны. Буржуачіјаөс-һін вывті јона ышмөдіс, мыј Берлінса робочөјјас, ремесленһыкјас мөдісны демонстраціјјас вөчавны. Оні чорыдзыка поһыс повөдны ітыл королөс, конституціја сеттөмыс. Март 18 лунө корол повөмла сетіс „указ“, көсјысіс чукөртны быд сословіјөыс представітелјасөс да правітны конституціја сөрті. Буржуачіјалөн тајө көсјөм бөрассө став революціјаыс вуні: ыждөдлісны, ошкісны быдног королөс.

Но робочөјјас ез һымкоһасны, а мунісны воқө. Најө мөдісны корны короллыс, медым вөлі двореч дорыс војска уберітөма.

Корол уна тор көсјысіс, а гусөн сетіс пріказ вөтлыны вооружонһөј јөзөс војскалы. Демонстраціја ыло, ускөдчіс короллөн војска да мөдіс штыкјасөн, саблајасөн вөтлавыны јөзөс. Тајө вөлісті прамеја өзтіс восстаһһөсө. Робочөјјас ускөдчісны оружіјө магаһһјасө, черјасөн, лөмјасөн, ас вөчөм шыјасөн, петісны коғ ыло. Звөһөн чукөртісны став робочөјсө маті гөгөрыс. Суткыс дыр муніс бој салдатјас да робочөјјас костын. Робочөјјас мөдісны вермыны короллыс војскасө. Корол повһыс да гіжіс возвахһө, медым дугдасны бунтујтчыны, да баррікадајас еновтасны робочөјјас. Көсјысіс војскасө ыстыны Берліныс, восстаһһө-кө дугөдасны робочөјјас. Робочөјјас ез дугдыны матыетчісны тышкасіг тыр корол двореч діһө. Корол вөлісті прамејасө повһыс да уступка вөчіс: арміјаөс ыстіс Берліныс, көсјысіс сетны прамеј конституціја, парламент, став сословіјөлы өткоһ бөрјыган права, бөрјөм міністрјасөс. Тазік короллыс власт вермісны чегны вооружітчөм берлінса робочөјјас. Корол чукөртіс „національһөј собраһһө“, кытчө вескалісны сөмын морт 3-4 крестана да робочөјјас піыс. На кыһы став представітелыс вөлі буржуачіја да дворанство піыс. Буржуачіја лөгөдіс „національһөј гвардіја“ ас піыс, медым віҙны ассыс завојеванһөсө увсаһ революціја кып-

тöмьс. 1848 воö Национальнöй собраьнö леэіс закон, ме-
дым крестянинöс лезны вöла вылö помешщікјас ордыс,
но мед крестяын, петöм возвылын, мынтыгас деьгаöн
став повінностјассыс.

Таэік робочöй восстаньö пыр, Пруссејјаса буржуачјја
верміс чуктöдны „Национальнöй собраьнö“ – аслыс власт.

Германіјјаса Быд германіјјаса государствојасын, а
государствојасöс торја-нын Австріјаын да Пруссејјаын ре-
бтувтвы завофит-волуціјалöн успех сувтöдісны мојјас, öтувт-
лöм. (Франкфурт-ны Германіјаöс öтк государствоö. Март
скöй парламент) тöлыс помын Франкфуртын чукöрміс
„предварітельнöй парламент“. Сетчö унжыкыс пыріс
буржуачјја, коді чорыда повзэіс револуціјаыс. Сіјö мед-
сасö öні зіліс, кызкö ескö мед ез-жö кежсы бокö, кон-
світуціја туж вылыс. Öні лок вöв-моз сіјö петітчіс став
револуціоннöй мојјасыс, кодјасöс уна пöрја кыпöдлісны
мелко-буржуазнöй республікаьечјас. Шулісны мајын чу-
кöртны Учредітельнöй парламент, кытчö вöлі лöсöдчöны
чукöртны став германіјјаса 36 государствојасыс пред-
ставітельјасöс, медым посны государствојасыскöд вöчны
öві государство, öтувја консвітуціјаöн. Но мыјдта ез
песны кывнысö, ьемтор ез вермыны вöчны. Германскöй
республіка пыфді, унжыкыс кыскісны монархіјаö. Мед-
сасö спорö воісны королöс бöрјöмыс: австріјјаса імпера-
тор кі улö, лібö пруссејјаса корол кі улö чукöртны
посны 36 германіјјаса государствојасöс. Мед бöрын франк-
фуртскöй учредітельнöй собраьнö урчітіс, мыј германіјја-
са государствојаслы колö ставлы öтувтчыны Пруссејја
корол власт улö. Лöсöдісны сіз-жö öтувја консвітуціја
короллы правітны. Но Австріја да мукöд луныввса го-
сударствојас öткажітчісны ташöм консвітуціјаыс. Таэік
франкфуртса собраьнöлöн, Германіјаöс 36 пелье öт-
торја государствоö öтувтчöм ез удајтчы.

Буржуачјја Револуціјаыс медса уна пöлза сурі
повзö револу- буржуачјјалы, көт баррікада вылын мырсіс,
ціјаыс. вір кітіс пролетаріат. Кызі К. Маркс да
Энгелс возжык-нын віставлісны, мыј „ліберальнöй буржу-
ачјја власт дорö воöм мысч сувтöдас властсö робочöй-
јаслы паныд“. Најö медса јона тöждысöны, медым пöра-
док лöсöдны да ассыныс собственност візны увса ре-

волюціаыс“. Торја јона поліс буржуаціја, мыј робочөј двіжењњө мөдіс ачыс, ас кежас кыптыны, воэө мунны. Берлінса да Венаса ужалыс јөз мөдісны котыртчыны профессіональнөј сојузјасө. Сіз-жө мөдісны корны бурмөдны олом-вылом забастовкајас пыр. Лоі чінтыны ужаланлун 10 часөз, содтыны уждон да індыны уж вылоужтөм јөзөс.

Тажө пролетаріат двіжењњөын јона отсасісны „Сојуз коммунистовса“ шленјас, кодјас разөдчісны революціја воө Гермаңіја пасталаыс. „Сојуз коммунистовса“ шлен, робочөј-наборщік Гвєфан Борн оргаңизујтіс став Гермаңіја пасталаыс робочөјсојузјас. 1848 воын чукөртліс тајө сојузјаслыс конгресс, кытөні котыртіс став сојузјассө өтувја робочөј оргаңизаціјаө „Немецкоје братство рабочих“ німөн.

Тажө вөлі Гермаңіјаын медвоэза робочөј оргаңизаціја, кодөс лөсөдөма вөлі классөвөј мојас подвылын, талөн весіг аслас вөлі гаэета. Робочөјлөн оргаңизаціјајас повэөдлісны буржуаціјаөс, сіјөн сіјө мөдіс өтувтчыны дворанакөд, медым өтвылыс сувтны пролетаріатлы паныд. Революціја заводітчөмсаң вежон мыст, буржуаціја Пруссіјаса коромлы мытчыліс прошењњө (петіціја), коріс коромлыс бөр вайөдны Берліно војска революціялы паныд. Буржуазнөј гвардіја сөломсаң отсасіс правітелство војскалы робочөјјаскөд вермасны. Јулын „Національнөј гвардіја“ правітелство војскакөд өтвылыс робочөјјасөс лыліс, оружіјө складјас выло ускөдчылөмыс. Правітелство гусөн мөдөдіс оружіјө аслас војскалы, а августын Венаса „Національнөј гвардіја“ сіз-жө робочөјјасөс лыліс, кор најө кыпөдчылісны уждон чінтөм бөрын.

Кор повэіс буржуаціја робочөј революціјаыс да мөдіс зілыны өтувтчыны бөр дворанствокөд, коромјаскөд, революціјаөн вештөм важ классјас збојмісны да смелжыка кутчісісны революціја бырөдны. Медса-ның, кор јул төлысыын Франціјаса пролетаріатөс вермісны Паріжын, помешщікјас, офіцерјас, важ пөра дырса чіновыкјас кыпөдчісны Гермаңіјаын, чукөртісны арміја революціја пазөдны.

Медса војдөр удајтчіс пөдтыны революціја Австріјаыс. Сен зев чорыда муніс ког мафјарјас, немечјас да славјана костын асланыс. Сіјөн революціјалөн вын жебміс Австріјаын.

Венаса імператор ыстіс Вѣнѣшгреуос ыжыд војскаон Прагао, кѳні револуціаон нырнуодіс „Конгресс пані-славѣаѣістов“ да „Чешскѳј сејм“. Генерал Вѣнѣшгреу пушкајасыс лыјлѳмѳн бостіс Прага кар да бырѳдіс „Конгресс паніславѣаѣістов“, „Чешскѳј сејм“. Тајѳжѳ арміјаон генерал Вѣнѣшгреу бостіс Вена кар да бырѳдіс Венаыс (Австріјаса) Учредітелнѳј собрањнѳ. Та бѳрті Прагаын і Венаын лоі бѳр монархіја, імператор—Франц Јосіф.

Револуціја пѳдтѳм Венгріја-ыс. Австріјаыс револуціја пѳдтѳм бѳрын, австріјаса імператор Франц Јосіф ыстіс ыжыд арміја Венгріјаыс револуціја пѳдтыны. Но Венгріјаын зев чорыда сувтісны револуціја дѳрґыны. Правітелство гусѳн ѳзтіс націонал-шовінызм чувство ѣемечјас, маѳјарјас да славјана костын. Австріјаса імператор усѳдіс Венгріјаса маѳјарјас вылѳ ѣемечјасѳс да славјанаѳс. Но Венгріјалѳн револуціоннѳј арміја зев чорыда посјысіс. Австріјаса імператор коріс мед бѳрын отсѳг Россіјаса сарлыс Венгріјаыс револуціја бырѳдны. Россіјаса Ніколај І ыстіс арміја Австріја-лы отсѳг вылѳ. Зѳн вога кос бѳрті, Россіјалѳн да Австріјалѳн арміја сілаѳн, вермісны-жѳ мед бѳрын пѳдтыны револуціја Венгріјаыс. Венгріјаса прецідент пышјіс Турціјаѳ. Австріја вермѳм бѳрын бырѳдіс „Учредітелнѳј собрањнѳ“, унаѳс лыјліс, унаѳс ѳшѳдіс. Весігас пленѳ шедѳм міністрјасѳс шѳщ шѳктіс жагѳдлыны Австріјаса імператор.

Пруссіјаын револуціја помалѳм. Кор Венаыс револуціја пѳдтіс Австріја-са імператор Франц Јосіф, Пруссіјаса корол Фрідріх Вільгелм шѳщ збојміс. Быдсама сікас скѳдјас, демонстраціјас дугѳдіс, бырѳдіс „Націоналнѳј гвардіја“ буржуазіјалыс.

Та бѳрын „Націоналнѳј собрањнѳ“ сувтіс паныд короллы, ѳткажітіс короллы налоґјас бостѳмыс і грѳчітіс восстањнѳ кыпѳдны. Фрідріх Вільгелм војска сілаѳн вѳтліс „Націоналнѳј собрањнѳ“ зѳнњас, бырѳдіс Націоналнѳј собрањнѳлыс лѳсѳдѳм конституціјасѳ.

Њеуна бѳрынжык 1849 воѳ Пруссіја ыстіс арміја посніжык лунвывса государствојасыс, књажествојасыс револуціја бырѳдны. Зев чорыда і тан пѳдтісны револуціја. Пленнѳјјасѳс пленѳ ез бостны, ставсѳ лыјлісны да ѳшлісны.

Тази германіјаса револуција ештіс, верміс бөр важ пöрадoк. Буржуазија, увса револуцијаыс повзöмла, ез вермы помавны револуциясö.

Робочöйјаслөн медбөрја кы- пöдчылöм. Медбөрја Франкфуртса парламент олан лунјасö, лыбисны восстаңнöјас дреаденын, Пфалцын, Баденын. Дреаденса

восстаңнöөн нырнуöдисны роч емигрант-Бакуын да Стефан Борн. Енгелс висталöм серти— „улчаын тыш мунис нол лун чöж. Восстаңнö кыпöд— лисны промышленнöј округса робочöйјас“.

Баденын і Пфалцын восстаңнö дырји öтувтчисны батракјас да гөл крестана. Тајö восстаңнöын отсасыштіс щöщ револуционнöј мелкöј буржуазија. Мукöдлаын вескöдлісны восстаңнöнас нырнуöдисны мелкöј буржуазијалөн інтеллигенцияыс, но најö сöмын револуционнöј вынсö восстаңнöлыс чінтісны. Кор чорыджыка паккаліс восстаңнö, најö повчисны да став вын-ебöсөн мöдисны мырсыны бөр револуција дугöдны. Восстаңнö вiрөн пöдтісны. Германіјаын заводітчис зев чорыд реакција.

Маркс да Енгелс воисны Германіјаö медеа ыжыд револуција öд кыптігас.

Јуң первој лунö 1848 воö најö заводітисны лезны „Выл Рейнскöј газета“. Тајö газета возын сувтöдисны кык мог:

1. Усöдны буржуазијаöс двoранскöј королјаслы паныд.
2. Тöдмöдны пролетариатöс ас классöвöј могјасыскöд.

дасöтi тöлыс чöж тајö газетаыс индалис вескыд туј Германіјаса пролетариатлы. К. Маркс ачыс ветлывліс сетчö, көні чорыджыка кыпавліс револуција, вескöдис револуција прамöј туј вылö. Мыј јонжыка тальштіс реакција револуција вылö, Маркс чорыджыка газет пыр востіс јур вежөр пролетариатлыс. Кыкыс судö сетлісны Марксöс, но кыкнанысö мынтöдчис мыждöмыс. Газет пайшцијас повзöмла бөр мöдисны корны ассыныс деңга пайнысö газетыс. Мед кықкö кутны газет помöз усöмыс, Маркс вузаліс ассыс да гöтырыслыс став імушществосö газет рöскöд вылö. Но тајö сöм ез тырмы газета лезны. К. Маркс мунис Кельнаыс сöм корсны газет рöскöд

былө. Правітєлство К. Марксөс вөтліс Гермаңіяыс. 1949 воө мај 19 луно петіс медбөрја газет, көні К. Маркс „грөмітіс“ правітєлствоөс, буржуаңіяөс да дворанствоөс. Робочөјјаслы гіжіс прощдајтчан пісмө газетпыр. Ыстісны Марксөс Паріжө, но франціјаса правітєлство ез мөд віңны ташөм революціонерөс Франціјаын, бара сөг вөтлісны. К. Маркс Франціјаыс муніс ужавны Лондонө.

„Сојуз коммуңистовса“ шленјаслы, унжыкыслы лоі пышјыны заграңцаө, а мукөдыслы эбсавны подпомјөө, террор заводітчөм бөрын. 1852 воын арестујталісны коммуңістјасөс, судітөм мыст, пукөдалісны крепостјасө. Тајө кадсаң „Сојуз коммуңистов“ бырі зікөз.

Кызік колө донјавны 1848 вога революціја Гермаңіяыс. Мыј воқө былө сіјө петкөдіс пролетаріатлы.

Гермаңіяса 1848 вога революціја вөлі буржуазнөј революціја, важ пөрадок, феодализм классјасөс бырөдөм могыс, кодјас зүгісны кыптыны капіталізмлыс быдман туј. Прометаріат вөчіс революціјасө, вір кістіс баррікадајас вылын, чуктөдіс правітєлстволыс зөльөңзік уступкајас. Буржуаңія сөгса повзіс пролетаріат революціјаыс, өтувтчіс реакціјакөд бөр. Тајө вөлі өті помка, мыј вөсна ез удајтчы революціја. Цехөвөј законјас, феодальнөј повінностјас революціја војасө лоі чінтыштөма, но зікөз ез-на ло бырөдөма. Тајө кутөдјассө чінтыштөмыс Гермаңіяса капіталізмлы востыштіс кыптан туј. К. Маркс 1848 вога революціја таз донјаліс, „мыј Гермаңіяса революціја вөлі буржуаңіялөн революціја, но сөмын лоі тајө ештөдтөм революціја“ сы вөсна, мыј „важ пөрадок“ зікөзсө ез ло бырөдөма: феодальнөј классјас бөр власт бөстісны ас кіаныс. 1848 вога революціјалөн опыт Гермаңіяын да Франціјаын індіс туј пролетаріатлы, мыј медса вескыд туј сылы—К. Маркслөн Коммуңістическөј маңіфестын індөм тујыс. Буржуаңіялөн ылөдчөм, мелкөј буржуаңіялөн повзөм, шатласөм, да чорыд террор правітєлстволөн, отсаліс унатор гөгөрвоны пролетаріатлы, мездысны мірнөј утопіческөј соціалізм мөвпјасыс. 1848 вога революціја законјас серті, Маркс да Енгелс лөгөдісны зонь, былө программа пролетарскөј революціјалы воқө кешлө

„Обращеңіјө центрального комітета Германского Сојуза коммунистов“ ыма пісмө пыр.

Маркслөн да Енгельслөн 1848 во-са Германіјаса революціја жылыс выведјас.

„Германіјаса буржуаціја зев жеба кыпаліс. Кор сіјө ачыс кыпөдчис зев јара феодальной классјаслы да короллы паныд, сецөм-жө јара сылы сувтіс Германіјаса пролетариат да мукөд группајас, кодјаслөн мојјасыс матысмісны пролетариаткөд. Германіјаса буржуаціја ез вөв Франціјаса буржуаціјакод, медем аскөдыс өтүвтны увса классјасөс короллы да дворянстволы паныд; өтарсыс і мөдарсыс сіјө адјис врагөс. Ыжыд решительность некор сылөн ез вөв. Буржуаціја первоначыс-жө вөлі гөтов народлы ізменитны да өтүвтчыны бөр королкөд. Сылы колө вөлі неуна вымөдыштны вывті јона важмөм пөрадоксө. Буржуаціја нырнуөдысө вескаліс ез сывөсна, мыј сы бөрвылын вөлі зев ыжыд масса, а сы вөсна, мыј массаыс јөткөмөн јөткіс революціјаыс чегсөм буржуаціјаөс. Пөрыс, пөлтөм, піңтөм старіккод-жө вөлі Пруссіјаса буржуаціја-революціјаын нырнуөдыс Март төлысса революціја бөрын.

Пруссіјаса буржуаціја воңын вөлі сөмын өтік мог: буржыка овмөдчыны, власт бостны ас кіө, увса революціонной јөзөс вештыны да лөсөдны бур, буржуаціјалы колана „пөрадок“. Пруссіјаса март төлысса революціја аік ез подчіңит королөс народ власты. Тајө революціјаыс лөсөдіс сөглас корол да буржуаціја костын. Корол жертвујтис помещікјасөн буржуаціја мојјас вөсна, а буржуаціја жертвујтис народ мојјасөн, короллы честө укөдчөм могыс... Буржуаціјалы кажітчис, мыј став властыс өні сы кын, немтор сөсса повны, мыј тан абу некущөм пөрјасантор, мыј өні сіјө збылыс медыжыд, медвына класс міңістерствоын і став государствоас. Тазік буржуаціја ассө бајјөдліс, ңымкодасіс. Прөста буржуаціја ез вөчав покодјас, вылазкајас оружіјөөн пролетариат вылө март төлысса революціја бөрын“ (К. Маркс).

„Кос Германіјаса правітельство костын да Франкфуртса парламент костын сецөм чөрыда өзјис, мыј мај төлысын 1849 воө кыпті вооружонной восстанөө первой презденын, сөсса Пфалцын, Рейнса Пруссіјаын і мед бөрын Бафенын.

Коді збылые сувтіе паньд војскалы оружіоон? Сіјо вѡлны карса робочѡјас. Робочѡјаскѡд ѡтувтчісны рѡ-зѡрїтчѡм крестана-батрақјас і мукѡд посні крестана. Первој кадас тѡкѡтѡ кежлѡ ѡтувтчылісны револуціја массакѡд щѡщ том јѡз быд классые, код вѡлі њеуна улынжык буржуаціяыс. Но муртса восстањѡ пыды-ганжык мѡдіс гудыртны, ставыс тајѡ случајнѡј толпаныс еновтчіс револуціяыс. Студентјас пышїісны револуціја знамја улыс, ез-кѡ удайтчы налы офїцер чїнјас чуктѡд-ны. Робочѡј класс тајѡ кыпѡдчѡмѡн вѡрѡшїтіс і воэѡ верміс сіјѡ револуціаѡн вѡрѡшїтны, верміс-кѡ сіјѡ на-дейтчыны, мыј сылы удайтчас ас туј вылын мешајтчан торјассѡ бырѡдны, лѡсѡдны ассыс господство да вѡчвы ссціалнѡј револуціја. Сїктса олысјас кыпѡдчісны робо-чѡј кыпѡдчѡм бѡрын, медгасѡ ыжыд налогјас вѡсна да сѡкыд феодальнѡј повїннсѡтјас вѡсна. Најѡ печїсны ре-волуціја партїја гѡгѡр, катласїсны робочѡј да мелкѡј буржуаціја костын, воштісны ассыныс ініціатывасѡ, кыс-кысїсны восстањѡ нуѡдыс масса бѡжын. Сїктса бат-рақјас матынжык вѡлны робочѡј класс дорын. Посні крестана кыскысїсны мелкѡј буржуаціакѡд ѡтвылыс.

Мелкѡј буржуаціја верміс сѡмын мїча кывјасѡн печ-ласны, ыжыд подвїгјас вылѡ чукаваны. Но муртса кы-пѡдчіс робочѡјаслѡн восстањѡ, мелкѡј буржуаціялы ковтѡм тор, сіјѡ пырыс-пыр ускѡдчіс власт бѡстны ас кіас. Но власт бѡстїс сы вѡсна, медым тајѡ восстањѡсѡ бырѡдны—нїнѡмѡ воштыны. Вооружоннѡј восстањѡ кор зев пыдыган заводїтчіс, мелкѡј буржуаціја аїкѡа повчїс, повчїс медгасѡ сыыс, мыј властыс лѡї сы кїын і мыј татыс вермас воэѡ артмыны унатор, мыј народѡс лѡї њем думышттѡг кыпѡдѡма восстањѡ вылѡ.

Дрѡдѡфенын њѡл лун мунїс чорыд кос. Мелкѡј буржу-аціја дрѡдѡфенса кос дырїї органїзуїтчіс „Націоналнѡј ополченїјѡ“, но медгасѡ отсасїс ез робочѡјаслы, а правїтельство војскалы.

Кор завсѡїтчіс восстањѡ Пфалцын да Бафенын револуціялы лѡї зев ыжыд туј, зев ыжыд возмѡжносѡ. Вѡлі тысмымѡн сѡм, оружіѡ, салдатјас, бѡјевѡј прїпасјас. Восстањѡ дор щѡщ сувтісны отсасны правїтельство војскаыс салдатјас. Бафенын најѡ медвоэ восстањѡ

выла кыпöдчисны. Тащöм бур условиёсö сесга некор ез поч вiтчысны, кушöм вöли сijö кадассö лунвив Германiяын. Пфалцын вiтчыны почис революцiя. Революционнöй армија Венгријалөн сулалис Австријаса столица дорын, став шöр Германiјаса государствојасын. не сöмын народыс, но i салдатјас щöщ вiдчысисны, кор почас отсöг пыдди сувтны революционнöй робочöјјасдор. Но нырнуöдiс став кыпöдчöмнас мелкöй буржуазiја, на кiын вöли руководствоыс, а најö нырнуöдöм пыдди, ставсö кiстiс ны. Најö министрскöй портфельсö кутчiсисны, став грексö көсiсисны ас вывгыныс волкны. Быдногыс, прамеја нырнуöдöм пыдди, вевтiсисны революционнöй массалыс инициативасö, ещмöдiсны налыс революцiя вын, еңергiјасö, ферт, кiнөм буртор ез поч вiтчысны тајö пöрыс почјасыдылыс.

Мај төлысын öзылыс революцiя прамеја, а јул шöрын 1849 воö революцiя-кiн вöли зiккөз пöдтöма. Та-зiк кыптiс медвоzza Германiјаса революцiя“.

Ф. Енгелс.

„1848 вога революцiя Германiја колö лыддыны, мыј сijö кыптылыс, кыз буржуазiјалөн революцiя,— феодалнöй классјасы, коромлы паныд сувтöм. „Важ пöрадок“ пыкiс капитализмлыс быдман тујсö Германiяын. Революцiя дырji кыпöдчiс пролетариат щöщ ас могјасөн чорыд тыш пыр. Öтi-мöд уступка чуктöдiс буржуазiялыс. Кор революцiя тащöм пыдыган бостчiс, буржуазiја сешöма повзiс революцiяыс, мыј термасöмөн сорөн öтувтчiс феодалнöй классјаскöд, сувтiс увса революцiјалы паныд, вевгас-кö ез ештöд асгыс буржуазнöй революцiјасö тајö повзöмысла. Но феодалнöй повiнност да цеховöй закон бырöдöм, век-жö востiс туј капитализмлы быдмыны. „Вот та сертi К. Маркс донјалис 1848 вога Германiјаса революцiя, мыј тајö „ештöдгöм буржуазнöй революцiя“.

ЈУАГАНЈАС

1. Кызiк вöли кöрталöма германiјаса государствојасын крестанишöс помещщiк бердö, помещщiк му бердö 19 нем заводчiгөн?

2. Мыј лои Лаоитјаскöд (креована), кор помещщiк дугöдiс арендаөн му öтны сылы. Мыј вöсна тащöмторјыс вериc лонь?

3. Вермис-ö 1811-1816 воа законјас серти креотана петим вöла
вөла. Ҷикöч-ö бырöдисны тајö кык законыс крепостнöй правасö?
4. Кушöм могјасöн петис 1848 воö креотанин революција вылö?
5. Кушöм могјас вöли германіјаса буржуазијаöн, мыј сымл еа
гырмы революдија возвылын?
6. Мыјла буржуазијаöс Ҷескөдис, Германіјаöс 36 госуҶарство вылö
торјавлöм?
7. Кушöм нога промышленноот меҶасö вöли Германіјаын 1840 во-
јасöч.
8. Мыјла промышленнöй переворот Германіјаын заводитчис сорöн
Англіја, Франција серти?
9. КыҶи промышленнöй переворот имитис ремеоленикы, креота-
ныкы, кустары?
10. Кушöм вöли олöм робочöй классöн Германіјаын 40-öд војас
гöгöрын. Мыјла ез вöвны робочöйлöн классöвöй мовпјас öтөамасö?
11. Кушöм помка кыпöдис кустарјасöс коовылö, кодвылö меҶасö
кајö лöкүтисны?
12. Кушöм помка Сілезіјаса ткачјас кыпöдчöмлы вöли?
13. КыҶи артмисны Германіјаын меҶвоҶа робочöй сојуајас?
14. КыҶи революдија туј вылö виҶöдис В. Вејтлинг, кушöм сымлн
меҶоа гырыö öшыбкјасыс да гöгöрвотöм торјасыс?
15. КыҶи артмис „Сојуз коммунистов“, код сен вöли нырнүбөмөҶа-
тыс. Кушöм значениö „Сојуз коммунистовлöн“ революцијаын?
16. Кушöм туј индисны Маркс да Енгелс пролетариаты. Мыјöн
кылöн велöбöм торјалö социалист-утопистјас велöдöмө?
17. Кушöм помкајас меҶасö кыпöдисны 1848 воа революција?
18. КыҶи революдија мунис Пруссијаын, Австријаын да Венгријаын?
19. Кушöм классјас, кушöм лозунгјасöн петисны революдија вылö.
Кодлы революдија пöлзасö вајис?
20. Мыјла буржуазија повҶис революцијамö бöр дворанствокöд да
хөрөлјаскöд öтүвтчис?
21. Мыјла буржуазијамы ез удајтчы Германіјаöс 36 госуҶарствоыö
öзик госуҶарствоö öтүвты?
22. Мыјла меҶ воҶ Австријаыö революдија пöдтыны удајтчис?
23. Кушöм вынöн пöдгисны революдија Венгријаыö?
24. КыҶ колö сійö гöгöрвоны, мыј робочöй класс Германіјаын кы-
тöдчис буржуазијакöд öтүҶа лозунгјасöн?
25. Мыјла Маркс Германіјаса революдија јылыө шуис, мыј „Гер-
маніјаын лөи 1848 воö ештöдтöм революдија?“
26. Кушöм выводјас вермисны вöчны Маркс да Енгелс 1848 воа
революдија серти?
27. Мыјла Марксöн индöдјас ез вермы прамöй туј вылö сувтöдны
робочöй классöс 1848 воа революдијаын?
28. Кушöм буртор омöлтөр петкöдліс воҶö вылö 1848 воа рево-
лүдија.

РОССИЈАЫН ПРОМЫШЛЕННӨЈ КАПИТАЛ КЫПТОМ ДА БУРЖУАЧИЛАДЫН РЕВОЛУЦИЈА ТУУ

Капитализмды кыптан условиё быдмыны колё: 1) медым государство от-
ренцијасы; 2) медым вёлі тырмымөн донтөм ужалысјас,
медым најё ез вёвны крепостнојёс, а вёлној јёз вёлі-
ны; 3) Медым пыцкёс рынокса нёбасысјас лышкыда тө-
вар нёбисны, а сиз-жё мед вёлісны тырмымөн бокысса
рынокјас; 4) промышленној капитализмды колё, мед вёлі
власт жоннас сулалё „керасё“ сы мојас вёсна, а медса
бур, власт-кё ас кёо удајтчас бостны. Власт вёсна вер-
мис-на јешцё фабрикант мёртчыны, но мукёд мојас мог-
мөдтөг бурасны ез вермы. Россияын капитализмды кып-
тыны тащөм условиёјасыс бурещ ез вёзны. Лоі тајё
условиёјас корны мёбё бурөн, мёбё повжөдчөмөн, мёбё
сёлаөн. Но Россияса буржуачија, Францияын моз, сёлаөн,
революција пыр чуктөдны колана законјас ез лыгт. По-
лігтыр пычкысис, зелөдчис, мукёд дырјыс көсјыеліс ре-
волюција вөчны, но увсаң кыптөм революцијасыс, народ-
ној восстанё кыптөмыс, бис-моз полис. Медым рево-
лущија буржыка вөчны да сёла төргөвөј капиталлыс (дво-
ранстволлыс да купечестволлыс) чегны, колё вёлі, Фран-
цијаын моз-жө, Россияса буржуачијалы кыпөдны увса
классјасөс щөщ (крестьянствоөс), но буржуачија мјан се-
тыс медсасө век і полис, мед увсаң революција оз кы-
пав. Чорыда повжөдис буржуачијаөс Пугачовлөн кыпөд-
чылөм крестьянствокөд да крепостној робочөјјаскөд.
Та кыңзі пыр буржуачијалы сёвозын „кажитчис“ Фран-
цијаса мелкөј буржуачијалөн (1793-94 вога) революцијасыс.
Россияса буржуачија массасыс полис, сыыс гусөн көсјис
революција вөчны. Вот мыла Россияса буржуачија „дрөж-

жітөмөн“ революция бердө кутчыс, а бостчылыс-кө сіјө революция вөчны Һемтор, Һекор ез артмыв.

**Россијааи
промышлен-
ност 18 Һемын** 1700-1800 војасөз Россија зев јона төвар петкөдіс вузавны заграңчаса госу- дарствојасө, ғырыс купечјас кіпыр. Но тајө Һемтор оз-на вістав, мыј Россијааи вөлі јон промышленност, 18 Һемын промышленност зев на жеб вөлі. Капіталістическөј фабрика пыфди, 18 Һемын медсасө вөлі докапіталістическөј формаа промышлен- ност. Төргөвөј капитал производствосө ез лөсөд, ез ор- ганізујт. Крестанін—Һаң көзис, чері кыјис, вөраліс, сапөг вуріс, бабајас дөра кысны ас гортаныс, а купеч Һөбіс ештөм төварсө да вузаліс морејас сајө, мукөд госулар- ствојасө.

Бөрынжык, кор заграңцаса рынокјас вылын бур- жык качествоа төвар мөдісны корны да требованьө төвар вылө ыжыджык лоі, сек вөлісвөі мөдіс купеч кустарјаслы індөдјас сетавны, сырјо Һөбны, уждыны фенга кустар-крестанінлы. Та бөрті чорыджыка ас ка- бырө бостіс купеч кустарөс, дај грөз верміс кустарлы сетны, мед мөдлы төвар ез лыст вузавны. Тащөм нога промышленност, кыч мі-Һін төдам, шусө „домашней сістемаөн“. Тащөм домашней сістемаа промышленност вөлі 18 Һемын.

**Мануфактура
быдмөи Рос-
сијааи** Кустар ужалө кіпомыс, важ ногөн. Ры- нок быдлунја мојас серті сіјө вөтчыны оз вермы: сырјо травітчө-щыкө, сещөм-тащөм төварыс лөө купечлөн, а төвар Һөбыс пык- тө тащөм төвар Һөбны. Россијааи јона мукөд госулар- ствојасө вузалісны дөра (18 Һем помын быдво 10 міл- лон метр мыдта). Но кустарјас вөчісны векњд дөра мукөд госуларствојасын серті. Та вөсна заграңцаса Һө- басысјас купечөс донөн чіркисны. 18 Һем помын-на Петр I-ј грөчтіс мыждыны кустарјасөс векњыд дөра кы- бмыс. Кустар ез вермы важ ужаланног вежны. Ковмыс вужны, рынок требованьө серті, мануфактура сістема вылө—чукөртны став кустарөс өтклаө да буржыка про- изводство организујтны (мануфактура јылыс вічөд „Про- мышленнөј переворот Англіјааи“ темаыс).

18 Һем заводтчиҗон Петр I-ыҗ дырҗи вöли востöма государственнöҗ мануфактураҗас: полотно кыан, парус вöчан, оруҗиҗö, пушка вöчан мануфактураҗас. 1725 воҗасö вöли 200 кымын мануфактура Россҗяын лыҗдысö. Уҗалыҗас сен вöлины со—мöдөн, а мукöдлаас 700,—800 і 1000 саҗас, ставыс крепостнöҗ крестана. Петр I дырҗи востыліс 5 шöвк вöчан мануфактураҗас (шöвк сырҗо вöли зев донтöма шедö Персҗяыс). Мөвпалҗсны Россҗяын, мыҗ почас шöвкөн заҗраңҗаса рынок тыртны, а артмисö сҗз, мыҗ шöвк вöчан, сҗз-жö і мукöд мануфактураҗас лоі сҗптавны ставсö бөр. Ставыс артмис таҗö сы вöсна, мыҗ роч төварлы ковмис посҗысны Анҗлҗяса төварҗаскöд, а сен төвар вöчҗсны вöлнöҗ јöз. Миҗан Россҗяса мануфактураҗасын уҗалҗсны крепостнöҗ јöз, таҗиҗа пыҗды, лбö арестантҗас да салдатҗас. Крепостнöҗ робочöҗ сещöма-жö і уҗалҗс. Заҗраңҗаса рынок вылын омöл качествоа төвар ез бостны. Вот мыҗла Петр I дырса оргаңзуйтчöм мануфактураҗас кисҗсны бөр. Мануфактураын „раздөмөльнöҗ труда“ і быдтор, сöмын öтк востков бытөкө фабрикаöҗ—машина оз тырмы. Сöмын кустар бөр вермис мануфактураöс: промышленность бөрвыс восткөтис, 18 Һемын, вужис бөр домашнеҗ сҗстемаö. Таҗö гөҗөрвоны колö таҗи, мыҗ кустар сөлөмсаңжык уҗалҗс крепостнöҗ уҗалыс ногö. Став пыканторҗыс тан, кодҗ кыккис капиталистическöҗ промышленностöс 18 Һемын бөрвыс вост мунöм пыҗды, — ез вöv вöлнöҗ уҗалыс. Россҗяын вöли мужикöс крепостнöҗ праваөн помещиҗик муҗинö көрталöма.

Помещиҗик костын да промышленнöҗ капиталист костын ладмытöм тор 18 Һемын

Капиталистическöҗ промышленностла став пыкан торҗыс, кодҗ пыкис 18-19 Һемын быдман туҗсö сылыс,—ез вöv вöлнöҗ уҗалыс. Промышленнҗклы крепостнöҗ уҗалыс ез шогмы фабрикаын, сылы колö вöли: 1) медҗ мужикöс вöли крепостнöҗ праваыс мездöма зикöҗ фабриҗ заводö уҗалыс вылö; 2) медым пыщкöс рынок вылын вöли төвар һöбыс, а крепостыс мездöм крестанҗин вермис лоны төвар һöбысөн; 3) медым мукöд государствоыс воөм төвар, а (медсасö анҗлҗяса төвар) ез жмит, ез пык Россҗялыс промышленност кыптöм. Та сертҗи, колö вöли лөсөдны заҗраңҗаса төвар вы-

лõ ыжыд таможеннõй пошмынајас. Тајõ лõсõдõм бõрын вõлмõви вермис быдмыны капиталистическõй промышленность. Ташõм тор вгчыгисны промышленникјас, корисны госуларстволыг. Роч помещикјаслõн да купечјаслõн могјас аик мõднога та сертви вõлины.

1. 18 ңем мõд жынјõ крестаннõс, вõла вылõ ледõм пыдди, нõшта-на чорыда крепитисны помещик му бердõ, барщина уж вылõ. Воажыксõ-кõ вõли барщина 3-4 лун, õнi горшжык помещикјас 5-6 лун ужõдисны мужикõс барщина вылын. Тајõ сы вõсна, мыј 18 ңем мõд-жынјын Англјаса промышленнõй переворот бõрын уна лõи промышленнõй карјасын олыглыд, јона ңõбны мõдисны Россјаыг ңаң. Помещикјас ускõдчисны унжык ңаң вузавны Англјаõ да ыжыджык барышјас кулыштны. Вот мыј вõсна помещикјас барщина чорчõдисны, крепостнõй праваыг ез енõвтчыны, а чорыджыка-на кутчигисны да крестаннõс крепитисны.

2. Пыщкõс рынок-кõ промышленниклы јона вõли колõ, помещик сы вõсна ез јона майтчы. Помещик кõчјаствоыг петан тõвар—ңаң медсасõ инасис заграңцаõ —Англјаõ.

3. Сiз-жõ таможа полтика сертви. Промышленник-кõ корис госуларстволыг, мед вõли ыжыд пошмынаõн мукõд госуларствоса (а медсасõ Англјаса) тõвар пошмына-алõма, либõ аикõч вајны дугõдõма, помещик корис, мед Англјакõд јонжыка вõли вузасõма. Купечлы сiз-жõ õт-коф вõли: јõз тõварõн кõф ас тõварõн вузасны, медым сõмын барыш локтис. Англјаса, донтõм, бур качествоа, тõвар кокниджыка инис ңõбыгылы, гырысжык барышјас чептõ пукгис купечлы. Промышленнõй капиталистлы колис гырыг таможеннõй пошмынаõн (протекционизм полтикаõн) вiзны ассõ Англја конкуренцијаыг. Торгõвõй капиталлы-жõ вõли колõ, мед ез вõв протекционизм, а лõсõдõма вõли вõла пырыг вузасõм Англјакõд.

18 ңем мõд жынјын Јекатерина II-ја помещикјас бердõ пiңõн i гыжјõн кутчигис, ачыс вõли мед первõй медыжыд помещицаыс. Став госуларственнõй властыс вõли 18-19 ңемын помещикјас кiын жõ, помещик могјас сертви лõсõдõма. Сарјас сулалисны мед-

Россјаса сар-
јас кедлыг мог-
јас медсасõ мог-
нõдисны

гасо төргөвөй капитал моҗас вѳсна. Павел I муртса паныд сувтліс помещікјаслы, Англіјакөд төргүтны дугөділіс да ас јурнас тас лоі мынтысны (1801 воө Павел I-ѳс жагөдісны ас дворечас). Александр I-ој, кор Россіјаѳс верміс Франціја да шөктіс аікөз дугдыны Англіјакөд төргүтны (1807-1812 војасө), пыр тіраліс, дырө помещікјас—батныслыс моз-жө јурсө ез четчөдны. 1807 во-саң 1812 воөз, кор Россіја Англіјакөд дугдыліс төргүтны, зев өдіјө мөділіс кыптыны капиталістическөј про-мышленность. 1804 воө вөлі 199 сітеч кыан фабріка, а 1814 воө вөлі-һын 423 фабріка. Но Англіјакөд дугдыны төргүтны—помещік моҗаслы паныд мунны, Алек-сандр I-ој ез лыгт, помещіклы ізмена вөчны. 1812 во-саң Александр I бырөдіс Франціјасаң тувјалөм закон, да бөр сетіс вөла төргүтны Англіја-а—Россіја-а костын, помещіклы бөр һаң туј востіс Англіјаө. Промышлен-һікјас татыс, ферт, јона чукрасісны, но Россіјаса сарјас помещікјаслыс моҗас ез вермыны вежны промышлен-һік моҗас вылө.

Промышлен-
ностьын кынтап
условіјө 19 һем
воҗа жыһын

19 һем заводітчигөн, кызік і 18 һе-
мын, Россіјаын ыҗыдаліс дворанство, кре-
постнөј права коліс важ мозыс. Капіта-
лізмлы бур быдман условіјө, ферт, ез вөв.
Но 18 һем серті промышленность век-жө
воҗлаң верміс восковтыштны. Медга-һын сітеч вө-
чан фабрікајас. Промышленность быдмөм петкөдлө му-
көд государствојаскөд вузасөм (медгасө вузасөм вөлі
лөсөдөма Кітајкөд), 1801 во-саң 1860 воөз мукөд госу-
дарствојаскөд вузасөм ыҗді 3½ пөв. 1815 во-саң 1825 во-
јасөз мукөд государстволы сітеч вузалөм ыҗді 10 пөв,
сукнојас—6 пөв, көртакөлүј—кык пөв. Тајө-жө кадас ма-
шинајас заграһчыс һөбөм ыҗді—13. пөв. 1809 воө хло-
пок вөлі вајөма Англіјаыс ½ мілһон фунт мында, а
1811 воө-һын 10 мілһон. Медгасө, ферт, 19 һем жыһын
кыптисны сітеч вөчан фабрікајас: налы кыптыны усло-
віјөыс вөлі буржык. Первој сітеч вөчан фабріка вөлі
строітөма 1803 воө Мөскуаын, 1812 воын-һын вөлі та-
шөмыс 11 фабріка. 1850 војасө сітеч вөчан уҗын вөлі
Россіја-һын вітөд местаын сулаалө, мукөд государствојас
серті. Машинајас сітеч вөчан фабрікајасө вөлі вајөма

унжыксы Англиясы. Сітеш вочан фабрикајас вөліны унжыкыс купечјас кыи. Мыјла сітеш вочан фабрикајас кыитіс өдіңжык, мукөд промышленность серті? Сітеш вочан фабрикајасын унжык ужалыгыс вөлі вөліној, медалөм јөз, ешажык крепостнојјас. 1804 вој став 6566 ужалыгыс пыыс сітеш вочан фабрикајасын вөлі вөліној, медалөм ужалыгыс-5436 морт, а коласыс сөмын крепостној. Сукно вочан промышленность некың ез вермы быдмыны, сіјө вөлі унжыкыс помещікјас кыи. Најө ез медалөм јөзөс уждны, а крестанаөс уждысны, баршціна пыыды. Лыдпас петкөдлө, мыј 28689 ужалыгыс пыыс сукно-вочан фабрикајасын вөліној, медалөм ужалыгыс вөлінома сөмын 2788 морт, а мукөдыс ставыс крепостној крестана. Тајө зев бура петкөдлө, мыј серті крепостној ужалыгөн фабрика ез вермы кыпавны, да бур качества төвар сетны рынок вылө.

Мөднөгөн-кө сөгга, став сукноыс государстволы вөлі колө, салдатствоөс пастөдөм вылө. Государство ез сет бокө вузавны сіјө төварсө некытчө. Верміс сөмын сукно вочан фабрикајас Россияын кыптыны да волаң восковтны, кор крепостној ужалыгөс вежісны медалөм ужалыгөн.

Көрт да чугуи вочан заводјас кыпөдны правітельство ачыс зев чорыда отсасіс сөмөн і быднөгыс, но заводјас ез кыпавны. Став кутөдыс тан сіјө-жө, кушөм вөлі сукно вочан фабрикајасын—ез вөвны медалөм ужалыгыс, баршціна пыыды крестанінос сен уждысны. 19 немын фабрик-заводјаслы туж тупкөдөн вөлі крепостној права, вөліној ужалыгыс јөзөс кутіс помещік. 18 нем заводіг-чигөн-на Россияын гырыс промышленность мөдліс кыпөдчыны, но 19 нем шөрјасөз быдмыны ез вермы—крепостној права зүгіс. Колө вөлі сіјө промышленној капиталлы бирөдны. Промышленныкјас таңі мөвпалісны: „мушкөс өні оз ков барін орсөн мышсаңыс кучкавны фабрикајасө вөтлөм могыс, а вөла вылө лөдөмөн, шыгунөн сіјө пөчө буржыка вөтлыны ужвылө“. Таңі төлкутісны не сөмын фабрикантјас, аң-жө таног сорні нуөдісны Шөр Россия гырысжык помещікјас. Нала крепостној права сорны-жө мөдіс. Ковміс уна нең вөдітны, заграничаө вузалөм вылө, кыпөдны урожај, уж бурмөдны, машинајас

лөсөдны, многополъё вылө вужны, медым унжык Һан бостны, но крепостнөй ужөн Һемтор тајө ез артмы. Шөр Россіјаса ғырысжык помещщікјас зілісны, мед ескө медөн ужалысјас помещщік овмөсын ужалөны. Медалөм ужалыс ыжыджык выгода сетіс, крепостнөй мужік дорыс. Но лунвывса помещщікјас, кодјаслөн вына мујас вылыи крепостнөй ужөн Һан бұра воіс, зев чорыда важ способасө на кутчісісны — крепостнөй праваө. Шөр Россіјаса поснїжык помещщікјас ез вермыны тајө услвіјөын кыдавны, увлаң усны мөдісны, но важ-моз зев чорыда „пінөн і ғыжїөн“ кутчісісны-на барщїна уж кутны.

Кыңи-нын воңжык лоі вїсталөма, мојас буржуачїя- фабрікантјаслөн да помещщікјаслөн зев
лөн революцїяб чорыда торјалісны. Оз поң, ферт, шуны,
вуждөдчөн мыј россияса сарјас 19 Һемын қік Һемтор
ез отсавны промышленнїкјаслы .1822 воө, Англіјаса конкуренцїяыс мед віңны роч фабрікантјасөс, лөсөдөма вөлі ыжыд пошминајас мукөд государствоыс вайөм төварјас вылө. Но тајө пөтачкајасөн ез бурмы сөлөм буржуачїјалөн, сылы-на колө вөлі медсасө: 1) медым сарјас, қоңнас на мојас сертї ужалісны; 2) медым қікөң крепостнөй права вөлі бырөдөма, сөмын тақї верміс сөлөм бурмыны буржуачїјалөн. Сылы уна тор-на коліс, уна мојас-на сылөн вөлі мөгмөдтөм. Помещщік да купеч мојас дор сарјас медсасө сулалісны. Лоі буржуачїјалы кутчісаныны влает қікөң бостны ас кїө, лїбө помещщікјас дор сулалыс сарјаслыс влает қолдөдыштны. Таң сөмын поңіс ассыс мојас мөгмөдны буржуачїјалы.

БУРЖУАЧІЈАЛӨН РЕВОЛУЦІЈА

Буржуачїя революцїя јылыс Россїяын
Радїшщев. мед воңға чүмөдыс лоі--пісатель А. Н.
Радїшщев. Сїјө том дырїыс велөдчіс заґраңцаын,
төдмасіс сетчөс буржуачїя революцїя ісөјасөн. Сылөн мөвпјас вөлі тащөм:

1. лөсөдны ыжыд таможеннөй пошминајас мукөд государствоса төвар вылө.

2. Бырөдны крепостнөй права.

3. Бырöдны Россiяыс мöнаркiя да республика лöсöд-ны. Бурещ сiйö воясö, кор Францияын мунис революциа, Радищев 1790 воö гижис ныга „Путешествие из Петербурга в Москву“. Татчö вöли медвасö гижöма крестани-нöс мучитöм жылыс. Радищев тацiк-пиьалис помещщиқјасöс, мыј „помещщиқјас лут эверјас, пöтлэйтöм бирјуысјас. Став озырауныс налөн грабитöмөн лöсöдöма. Колö кыпöдчыны помещщиқјас вылö, пазöдлыны налыс овмöссö, ембурсö, сотны оујас, амбарјас да пöјимсö тöв жылö лэцны“. Тајö ныгаыс кыңцi Радищев гижис „Квольности“ ныма кывбур, кöни чуксалис народöс вооруженнöј востаньö вылö тащöм кывјасөн „Сарјас медва лок јöз, чудовищöыс-чудовищöјас најö, эверјас. . Колö злöдөјјаслыс налыс јурнысö керавлыны“. Тајö ныга вöли печатајтöма Питiрын. Кор сурi Екатерина II-јалы тајö ныгаыс, пырыс-пыржö арестујтны щöктiс Радищевöс, судитiсны казнытны сiйö, но „ыжыд милöста сарiца“ вежис приговор — щöктiс Петропавловскöј крепостö 10 во кешлö сујны.

А. Н. Радищев

Радищев лоi öтнасөн, ез вöv некущöм сыдор сула-лыс масса, дај массалы вылö ез гижлы тајö ныгасö. Та вöсна зев кокыда бырöдiс Екатерина II первой революционерöс. Турмаыс петöм бöрын, бара на Радищев кутчiсалис гижны проект, кыцiк власт вöчны Россiяын, но сешöм грöз сетiсны бара, мыј лоi ассö аслыс вiны.

Сперанскöј
(1772-1834)

Радищев бөртi, 19 нем завсöдiтчi-гөн адзам мöд буржуацiя моғјас вöсна тöж-дыгысöс—М. Сперанскöјöс. Александр I, кор ачыс ышныасiс конституциа сетны, щöктiс 1809 воö Сперанскöјлы гижны конституциа. Сперанскöј сiйö кадö

вõл министр юстициї, личнõй секретар Александрõн Сперанскõй гижис, буржуазїя могјас сертї, государствоõн правитан вылнога план. Планын ташõм торјас вõлины:

1. Россїяын бырõдны дворанскõй монархїя да лõсõдны буржуазнõй монархїя.

2. Сар мед правитис буржуазїя лõсõдõм конституција сертї.

3. Законјас лõсõдны, бõрјыны кык палата— „Государственнõй дума“ да „Государственнõй совет.“

4. Бõрјыны да бõрјыгсыны вермасны, кодлõн ем ыжыд собственностъ (крестаңын да робочõй „думаõ“ оз сїбõдсыны).

5. Крестаңынõс мынтõдны крепостнõй праваыс.

6. Быдног, государство отсõгпыр, отсавны кыптыны промышленностлы.

Сперанскõй весїг урчїтис кад, мыј „Государственнõй дума“ колõ бõрјыны сентябр 1 лунõ 1810 воõ.

Александр I ошъясис дворанство сїн возын выла проектõн, мыј вот кущõм планјасõн кõсјõ гõсъечавны Россїяõс. Помещїкјас зев букышõн вїждõлїсны крепостнõй права бырõдõм вылõ да Сперанскõй вылõ, медгасõнїн см вõсна, мыј сїјõ полїтика нуõдїс Францијакõд тõргутны, а Англијакõд зїкõз дугдыны. Россїяса помещїкõс сїјõ кадõ, Англијакõд тõргутны дугõдõм, зев чорыда повõдїс. Со мыјла помещїкјас мõдїсны корны Александр I-лыс, „уберїтны“ кытчõкõ тајõ „опаснõй революциõнерõс“. 1812 воõ нем вїтчыгтõг Александр I Сперанскõјõс 10 во кејлõ ссылакõ „тукнїтис“.

Ферт, Сперанскõй ез вõв прамõј революциõнер, революција јылыс да переворот јылыс немнас ез мõвпыштаы. Ссылакыс кор воїс бõр, секї революциõннõй мõвпјасыс зїкõз кејис да ошкыны мõдїс дворанскõй монархїяõс.

Декабристјас Медвозда буржуазнõй революциõнер-восставõлы јас, кодјас восстаңнõ пыр мõвпалїсны условијõ помещїкјас дор сулалыс сарõс чõвтны, — вõлины „декабристјас“.

Александр I пыр „ышњасис“ ачыс конституција сетны. Но 1814 воõ, кор Наполеон Бонапартõс вõтлыны удајтчїс Россїяыс да Парїж бостны, Александр мукõд

сарҗаскөд зев бура, ештөдiс Францијаса буржуазиялыг революция. Кор Россияө бөр воiс, некушөм конституция жылыг сорни-нин ез вөв воқө. Быдногыс мөдiс пыкны, мед революция Россияө ез пыр. Но Францияө воjскаөн ветлөм, вез ез вош: став гөгөрвоанажык jөзыс Франци-яын 2 во олөмөн төдмасiсны Францияса буржуазнөй революция идеяясөн. Уна буртор вермiсны адчыны Францияыс. Россия пөрадоқјас сөртi. Медгасө танi гөгөр-воанажык jөзыс вөліны военнөй jөз: ызышөй, среднөй команднөй состав—рөзөрiтчөм, посны сорт помещиқјас пөвстыг петөм jөз. Војна бөртi воiсны унжыкыс сешөм мөвпјасөн, медым Россияө лөсөдны Франция модаа бур-жуазнөй республика. Но Александр I, республика пыддi сешөма чорчөдiс власт асгыс, вөма пыддi гөснөччалiс республикаңечјасөс муштровкаөн да шпiцрутөн*). Со мыҗла декабристјас сувтөдiсны медеа ыжыд мог—сарөс чөвтны.

1821 воө организуитчiс кык гуса организация. „Се-верноје общество—Пiтырын, i Јужное общество“—Лу-вылын, Тулчино карын.

Севернөй обществоын ырынуөдiсны: поет—Рымејев, княз Трубецкөй, Каховскөй, Нiкита Муравјов, княз Оболенскөй Рымејев да Оболенскөй вөліны республи-каңечјас. Унжыкыс на кынзi вөліны мөвпалөны двора-нскөй монархия бырөдны да лөсөдны буржуазнөй монар-хия. Нiкита Муравјов гiжiс конституция, кодi вөлі Севернөй обществолөн план пыддi.

Конституция сертi:

1. Крепостнөй права бырөдны да лезны крестанi-нөс мутөг пөштi. Мујас колны помещиқ кiө медегасө.
2. Медым вөлі лөсөдөма—конституция сертi прави-чыс сар. Сijө контролiруйтны кык палата: 1) „Народнөй вече“ да 2) „палата народных представителей“.
3. Бөрjысгыны вермасны палатајасө, кодлөн ем ов-мөс да капиталјас 30-60 сурс шайтдон.
4. Крестанiнөс лезны, но бөрjысан права несетны налы
5. Тајө ставсө перjыны восстанькө пыр, но восстань-кө вылө народөс не кыпөдны, војска сiлаөн вөчны рево-

*) Шпiцрутөн—вөсы бед. Александр да Нiколај царствуйтан кадө, быд посны мыжыс салдатјасөс зев чорыда шпiцрутiсны.

мушасо. Тақик Севернөй обществоын унжыкыс төлку-
гисны. Вывті ыжыд революция планјас ез вермыны
вөчны тани, сы вөсна, мыј унжыкыс вөлі озыр помещик-
јас пөвсыг тан ырынуөдыгјасыс.

Јужнөй обществоын прамөјжык јөз пукалісны.
Ырынуөдысы сен вөлі медсасө — полковник Пестель,
сы бөртү Муравјов-Апостол, да Бестужев-Рјумин. Пестель
гјигис „Русская правда“ нима, государство вежан проект.
Пестельлөи мөвпјас, Севернөй обществоса ырыну-
өдыгјас сөртү, волі мөд нога дај революция тујыс
-сылөн, мукөд декабристјас сөртүс, вөлі мед револю-
ционнөй.

К. Ф. Рылејев

5. Республика мед вөлі кык палатаыс 1) „Народноје
вече“ (закон лөсөдыс) 2) „Свержавнаја дума“ (исполнитель-
нөй власт) Контролирүјтны мөдас властсө зөһнас „Верхов-
нөй собор“

6. Восстанөө вөчны војска сілаөи. Восстанөө ештөм
бөрын народ кутчыгас власт бердө.

Пестельлөи план некы-
мын кылөн-кө виставны, та-
щөм вөлі:

1. Революция вөчны
да сарлыг став рөд вужсө
качнитны.

2. Вөчны демократи-
ческөй республика формаа
власт. Бөрјысан права быд-
сөнлы сетны.

3. Бырөдны став со-
словіјөјас. Леңны крестя-
нынөс крепостнөй праваыс.

4. Став ви́з-му, рево-
люция бөрын, бостны го-
сударство кіө. Оүі жынсө
јуклыны крестяна костын,
а мөд жынсө государство
кіпыр арендаө сетны, ко-
ді бура сөлөмсаң муви́з
бердө кутчысны мөдас.

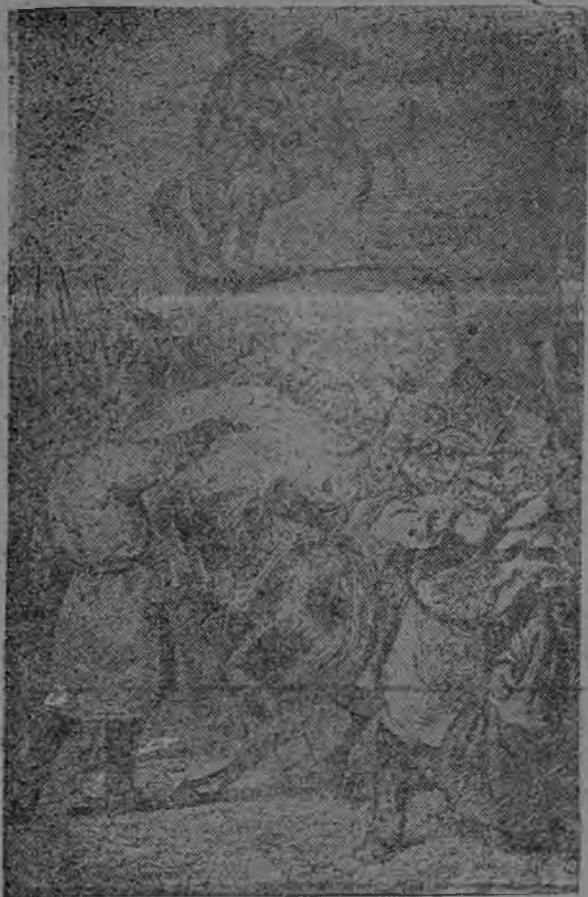
7. Пестель бура гөгөрвоис, мыј первој кадө он верны став контрреволюцјасө пазөдны, ковмас „Народнөј вечеө“ вужтөз војдөр, лөсөдлыны „Временнөј революционнөј правительство“.

Пестель план сертө восстаньө колө 1826 воө кыпөдны, кор сар мөдас војска відлавны (смотр вөчны), секі сіјө вьны. „Севернөј“ да „јужнөј обществояс“ костын муніс сорны, өтувтчыны революцја вескөдлөм ужөн (руководствоөн). Серт, тајө кык общество некор ез вермыны өтө программаө, өтө кывјө воны.

декабристјаслөп 1825 воө декабр төлысын кулі Алек-
восстаньө вылө сандр I Чемад ез кол сылөн, комі кык
петөм. вок: Константин да Нїколај. Закон сертө
колө вөлі пуксыны ыжыдзык вокыслы—Константынлы.
Константынөс пуктисны, став војскаыс кутис прісага
Константынлы. Но Александрлөн кувтөзыс-на гіжлөма
кабала, мыј Константин сарын оз вермы лоны, а Нїкола-
јөс колө пуктыны. Мөдіс сарө пуксыны Нїкалај. Выл
пөв коміс прісага кутны, выл сарлы. Но Нїколајлыс
морттујсө арміяын зев бура төдісны, мыј сіјө абу сар, а
„мордобөј полковнык“. Војска Нїколајлы прісага кутөм
пыдды „ропчїтис“ гусөн ас костын. Некөдлы вөлі оз ков
Нїколајлөн сарө пуксөм. Таақ 2 вежон кысөс сар
корсөмөн. „Северној обществос“ нырнуөдысјасөс рево-
люцја тамалөмөн тамаліс, но ез төдны мыј вөчны. Мед
бөртө, кор-ны Нїколај сарөс пуксис, гөгөрвоисны, мыј
тајө қадас мед бура пөзис кыпөдчывны. Декабр 14 лунө.
1825 воө војскаөс петкөдісны Нїколајлы прісага кутны.
„Северноје общество“ прісага дырјі көсјис переворот
вөчны.

Некымын полк салдатөс асланыс бергөдісны, мыј
Нїколајлы прісага оз ков кутны. Восстаньөөн нырнуө-
дысө бөрјисны Трубецкөјөс. Нїколај-нын став бунтовш-
щїкјасөсө төдіс, сіјөн „Севернөј общество“ термасис
Кор петисны „декабристјаслөн“ полқјас, унжык нырнуө-
дысыс повзисны: Трубецкөјныс, вескөдлөм пыдды,
чөбөс. Первој вїтчысисны да нырнуөдысөс корөсисны,
Нїколај 1-өј сы коста став асдор сулалыс полқјасөсө
чукөртис да кышө бөстис бунтовшщїкјасөс. Көсјысис мїча,
буркылөн пөрјавны декабристјасөс: ыстыліс генерал

Мілорадовічос, но салдатјас горзісны: „Константын вылө
прісага кутам, Нїколај оз ков!“. Мілорадовічос лыјіс
Каховскөј. Декабрїстјасос мөдісны лыјлыны да кавале-
рїјаон атакујтны. Бунтовшщїкјас воча лыјсісны. Нїко-

Каховскїј восстанїө лунө лыјө генерал
Мілорадовічос.

лајос пескөн да ізја-
сөн мөдісны лыјлы-
ны Ісакїевскөј со-
бор стрөітыс робо-
щїјас, декабрїстја-
слы отсасөм могыс.
Вөмістї Нїколај пов-
чїс, мыјнарод зон-
нас кыпөдчас, пуш-
кајаснө сесса щөк-
гіс лыјлыны. Сыр
кутгыны ез вермы-
чы декабрїстјас.
Бунтовшщїкјасос
вермісны, кодос лыј-
сігөн вїјїсны, кодос
Нева јүө вөјтїсны.
Декабрїстјас народ
кыпөдчөмыс полс-
чы. Петїсны Нїко-
лајкөд кос вылө не-
кымын полкөн. Сї-
дік немтор ез і ар-
ты севернөј обш-
цестрелөн.

Јужнөј обшцество
вөлі некымын сурс
кілометр сајын Пї-
тірсань. Восстанїө
возвылас на Пес-

телөс, провокатор вузалөм бөрын, арестујтїсны. Корков-
ліс восстанїө кыпөдны, нырнуөдыс ез ло Но Муравјов-
Апостол да Бестужев-Рјумін кыпөдісны декабр 28 лунө
Чернїговскөј полкөс. Мүкөд Јужнөј обшцествоса шменјас
їзменїтїсны, повчїсны. Отї полкөн посјысіс нол лун Му-
равјов-Апостол, кытчөз қкөч ез пазөдны сылыс полкөс.

Николај I вермөм бөрті: Пестелөс, Муравјов-Апостолөс, Бестужев-Рјуминөс, Рымејевөс да Каховскіјөс өшөдіс, а мукөдсө 120 мортөс—Сібірө катарга ылаө модөдіс. Тајө восстанњө нуөдысјас шусісны „декабрист-јасөн“ сы вөсна, мыј декабр төлысын 1825 воын кыпө-дісны восстанњөсө.

Тақик буржуазіјалөн мед воқза кыпөдчылөм, сарөс чөвтөм могыс, ез удайтчы, медсасө сы вөсна, мыј буржуазіја народөс (массаөс) ез чукөст революціја ылаө, повчыс сыыс. Мыј массаөс-кө кыпөдан, ставсө рачасны, секі власт весіг аслыныс оз сур. Медсасө јона повчөд-чіс Пугачовлөн восстанњө, көді њеуна вождык вөлі. Оти помещік-декабрист шуіс: „крестянінөс-кө кыпөдан, өти Мөскуа карын кыпөдчас 900.000 дворовөј—крепост-нөј, да мед воқ начкасны мамјаснымөс, батјаснымөс да бабјаснымөс“. Вот мыјла крестянінөс кыпөдөмыс повчысны декабристјас. Мөвпалсны најө њекымын полк бергөдөны аслањыс, сарлыс двореч бостны, сарөс арестујтны (дворцовөј переворот вөчны)—сесга ставыс лоө на ногөн.

КРЕПОСТНОЈ ПРАВА БЫРӨДӨМ ДА ПРОМЫШЛЕННӨЈ КАПИТАЛ- ЛӨН БЫСМӨМ

Промышлен-
ностлөм да по-
жешік сымөс-
лөн кыптаи туј.
Көтө вывті ыжыд вөла ез вөв про-
мышленностлы кыптыны крепостнөј пра-
ва вөсна, но фабрик-заводјас піскөдісны
назөнік аслыныс туј. 1804 воын-кө вөлі
став фабриклөн лыд—2423; 1850 воын нын Россіјаын
вөлі 9843 фабрик. Ужалыс лыд 1804 восан 1850 воөз
соді 95202 мортсањ 517679 мортөз. Сітөч вөчан проіз-
водство 19 њем первој жыңын соді 16 пөв. Чугун кіс-
төмлөн вогөгөрја проізводство тајө кадас-жө 8 міллон
пудсањ, соді 16 міллонөз, а 1860 војасөз кыптіс 18
міллонөз-нын. Сукно вөчан фабрика назөнжык кыптіс, а
1850 воын-нын вөлі 492 фабрика. Оти Івано-Возњесен-
скөјын ужаліс 42 сурс морт—сітөч вөчысјас.

1802 воө вөлі первој сакар вөчан завод востөма, а
1848 воө-нын тащөм сакар заводјас лыдөн воісны—
340-өз.

Баршціннөй уж петкөдлс, мыј фабрікаө ужавны сійө ез згөдтчы. Кытыг-жө вөлі позө вөмнөй ужалыссө (некрепостнөйсө) бостны.

Вотчіннөй (помешцікјаслөн) фабрікјасын, медым уж бурмөдны крепостнөјлыг (вожыксө дон ез мынтывны баршціна пыды ужөдсны мынтыстөт), мөдсны золөң-зік дон сетны, продуктаөн, лібө феңгаөн. Тажө-нын лоі-бытөкө вөмнөй ужалыг модаа вотчіннөй фабрікаын. Неуна производительност ужлөн кыптыштис. Но унжыкыс, фертваж-моз-на дон мынтытөт ужөдсны.

Купеч фабрікјасын медым крепостнөјлыг уж бурмөдны, вожык-нын вөлі ужалөмыг дон мынтыгө крепостнөй робочөјлы.

Вотчіннөй (помешціклөн) фабрікјас бырны мөдсны, сетсны туј посессіоннөй (купеч) фабрікајаслы. 1825 војасө вөлі 35% фабрікыс помещцікјас кын-на. 1830 воө-нын 15% мынта, 1840 воын—5%, а 1860 воө-нын фабрік ез вөв помещцік кын. 1825 воө-нын 54% став ужалыг піыг вөлі вөмнөй ужалыг. Тажөјас, ферт, ез-на вөвны прамөј вөмнөй јөз, а баршцінаыс оброк вылө вужөдөм крестана піыг. Шөр Россияын унжык помещцікыс крестанінөс баршціна вылыс оброк вылө вужөдсны, ыстисны карјасө нажетка корсны, медым оброк мынтыны вермісны. Тажө ез вөв-на прамөј вөмнөй, а полу-вөмнөй ужалысјас. Помешцік быд кадө верміс оброчнөй мужікөс корны бөр, мырдыны купеч фабрікыс ужалысјасөс. 1835 воө купечјас јона мөдсны корны правительстволыс, медым помещцік оброчнөй ужалыгөс ез лыст бостны купеч фабрікаыс сы сөгластөт. Но купеч фабрік-заводјасын-на вөлі унжык ужалыссө (1721 вога Петр I закон серві) крепітөма фабріка бердас. Тажө закон серві оз позө вөлі содтыны, чінтыны, мөдлаө вужөдны ужалысјасөс. Купечјас мөдсны жалуйтчыны фінанс министрлы, мыј посессіоннөй права (1721 вога Петр I закон) оз возмөст, а бөрлаң кыскө фабрікаса уж. Мыј фабрікаө ужалыс колө зік вөмнөй, медалөм јөз. 1840 воө правительство сетс тащөм закон:

Купеч-кө оковтас, мед леҗас посессіоннөй крестанінөс вөла вылө. Сылөн-кө крестанін вылө дон сетөма, 35 шәјтөн мужічөј мортыс лоө казнаыс мынтөма купеч-

лы. Государственнѡй крестѡн-кѡ сы фабрикаын ужалѡ, сїѡ вѡла вылѡ лезѡмыс, купечлы вѡлі урчїтѡма аслыс мынтысны сѡн-гаѡн государстволы. Тащѡм закон вывтї ыжыд вѡла купечлы ез сет. Но таїѡ закон бѡрты 103 купеческѡй фабрика бырѡдїсны зїкѡз крепостнѡй права фабрикаын да медалїсны вѡлнѡй ужалысїасѡс.

Сѡкыдїн-зїка, но век-жѡ возлаң вермїс воскѡвтныгырыс промышленност Россїяын 1800 вогаң 1860 воїасѡз. Став кутѡдыс, пыкѡдыс медеасѡ век-на-жѡ вѡлі крепостнѡй права. Зѡлѡн-зїк уждон мынтыштѡм крепостнѡй робочѡїлы — вѡлнѡй уж мода-нїн лѡсѡдыштїс. Кор-жѡ посїссїоннѡй фабрикаїасыс правїтелство купечїаслы сетїс вѡла, лезны вѡла вылѡ крепостнѡй ужалысїасѡс 1840 воѡ, меда ужлы промышленностын нѡшта ыжыд-жык вѡла лѡї. Баршщїна вылыс оброк вылѡ вужѡдѡм крестана содтїсны лыд медѡн ужалысїасѡс. Вот кытыс вермїсны лоны фабрїкїаслы меда ужалысїас, кор ез на вѡв крепостнѡй права зїкѡз бырѡдѡма. Вѡлнѡй ужалыс сертї крепостнѡй ужалыс шѡрїпѡв на сѡмын вѡлі, но вѡлнѡй, меда уж тѡдчыс промышленност кыптѡмын. Вермїсны њеунасѡ фабрїк-заводїас возлаңѡ воскѡвтны і тамында меда ужалыс лыднас. Колѡ вѡлі Россїяса промышленнїклы зїкѡз крепостнѡй права бырѡднны. 1861 воѡз, медалѡм ужалыс ез-на вѡв прамѡї—вѡлнѡй. Оз поч та сертї шуны, мыї роч сарїас буржуазїїалы зїк њемтор ез сетны, ез отсавны.

Шѡр Россїяын, кор їона ковмїс њак-вузавны заграничаѡ, помещщїкїас адысны, мыї ыжыд выгода крепостнѡй крестѡн-ужыс абу. Мыї медалѡм ужалысѡн пѡлза унжык лѡѡ помещщїклы. 18 њем жынгаң на мѡдїсны мукѡд хѡзїственнѡй-жык помещщїкїас лезны агныс крестанаѡс баршщїнаыс оброк вылѡ. А оброк сѡн-га вылѡ медавны вѡлнѡй ужалысѡс. Таїѡ сетїс буржык результатїас. 1750 вогаң 1850 воѡз баршщїнаыс оброк вылѡ вужѡдѡм зѡлѡдїс крепостнѡйлыс лыдсѡ.

Крепостнѡй їѡз вѡлі:

	1750 воѡ	1850 воын-нї
Владїмирскѡй губ.	50%	30%
Ярославскѡй губ.	22%	12%

Олоңедкөй губ.	34%	28%
Московскөй губ.	62%	32%
Курскөй губ.	92%	75%

Мукөд помещиқыс таң вөйисны мусө барщиннөй-лыс мырдайсны да пуксөдйсны эикөз ас му былың ужавны, а та пыдаи сылы тэлысөн-төлысөн сетисны сожан-жуан. Тајо шусис „мегачныкјасөн“.

Мыј сещөмасө вөтлис помещиқкөс барщина бырөдны да вөлнөй ужалыс корсысны?

1840 војас бөрын һаң вылө дон заграничаын кыптыны мөдис бөр. Сы вөсна Россіјаса помещиқјас мөдис эилны чорыда һаңөн вузасны. 1840 воө петкөдөма вөлі вузавны 294849 тонна шобди, а 1860 воө һин петкөдөма 687981 тонна. Вот мыјла мөдис роч помещиқ ускөдчыны вөлнөй ужалыс вылө. Крепостнөй серти, вөлнөй ужалыс ыжыджык барыш сетис помещиқкылы. Медсаһин петкөдлө, мыј барщина ужөн посныжык помещиқкөн овмөс ез кыпты, а усеі уваһа. 1833 воһаң 1856 вооэ 12%—17341 помещиқ рөзөритчис эикөз. 1860 војасө помещиқјаслөн вөлі долг 425 мильон шайт дон 1850 војас гөгөр 25 мильон сесаһина му-виз-һин вөлі помещиқјаслөн вузавлөма буржуазјалы да озыржык крестаналы.

Тајо петкөдлө зев бура, мыј крепостнөй көчајство барщина ужөн өні ез вујјас, а кессис. Өні вөлі колө помещиқјаслы і промышленыкјаслы мед помещиқ дор сулалыс сар бырөдис крепостнөй права меһым сетис промышленнөй капитализмлы туј, виз-му овмөс капитализм туј вылө вујөдны.

Унжык гырысжык помещиқјасыс, кодјас кын 81% крепостнөй крестаналыс вөлі, шуисны, мыј колө крепостнөй права бырөдны. Посныжык помещиқјас ескөн пыккисны-жө, но најө вөчны һемтор э-вермыны.

Крепостнөй права бырөдны термасысны кујим боксаң:

1. Гырысжык помещиқјас, кодјас му-виз ужалөм мөвпалисны капитализм подвылө пуктыны да уна һаң заграницаө вузавны.

2. Промышленныкјас вѣтчыісны вѣлнѣј ужалыіјас-
сѣс да пидкѣс рынок ыждѣм, крестанііс мездѣм
бѣрын.

3. Крестаналѣн бунтујтѣм повѣдліс, медым ез-жѣ
выл пѣв Пугачовщѣна кыпав.

Бунтјас зев чорыда повѣдлісны помешчїкјасѣс.
1855 воѣ торја уездјасын 50 кымын волѣеыыѣјас вѣлі-
ны, 1858—59 војасѣ 25 губерња бунтујтчіс. Вот мыјла
термасісны крепостнѣј права бырѣдны. Александр II
шуіс та јылыс: „колѣ термасны аслыным вывсаы крестан-
нѣј права бырѣдны. Увсаы-кѣ бырѣдасны (асныс
крестана), сек јона лок тор вермас лоны“. Крестанаѣс
леждѣм јылыс вѣліны зев уна нога планјас. Но кычі
лежны, 1) медым помешчїк ез дојмы, 2) промышленнык
лоі здѣвѣлѣн, 3) помешчїкы і капїталїстлы локтїс
ужавны вѣла вылѣ леждѣм мужїк, а ез пуксы ас ов-
мѣсас.

Тѣлкујтїсны, мыј зев бур вѣла вылѣ колѣ зїк, вїз-мутѣг
лежны крестанііс, но тајѣ планыс повѣдчіс бунтјас-
сѣн. Мед бур план тащѣм лоі, мужїкѣс лежны вѣла вы-
лѣ, а му сетны мыј пождѣ ещажык, мед ез пуксы крестан-
нѣн ас овмѣсас, мед локтїс ужавны капїталїстлы да
помешчїкы. 1861 во феврал 19 лунѣ Александр II
лезіс манифест крестана вѣла јылыс: 1) 720 сурс двѣ-
рѣвѣј крестанііс, зїк мутѣг вѣлі леждѣма, 2) крестаннѣ-
кѣ кѣсјыіс нѣлѣд јукѣнсѣ вотчіна пажыс сѣмын бост-
ны,—государство сетїс тајѣ нѣлѣд јукѣнсѣ дон босттѣг.
Тащѣм нѣлѣд паж вылѣ окофїтыіјас шуіісны „дарст-
венныкјасѣн“, 600 сурс крестаннѣн петїс „дарственнык“
пајѣн вѣла вылѣ. 3) Сїјѣ мујассѣ, кѣн вождыкѣс пука-
лїсны да вердчысны крестана крепостнѣј права дырїї,
ез-на ло налы ставсѣ сетѣма. Правїтелство повчыс,
мыј мужїк пуксас ас овмѣсас тамында муѣн, а та вѣсна
20% мында, а Волга ју гѣгѣрын 40% мында, вождѣ
мујассыс вундїс крестаннѣлыс да помешчїкы вылѣ
комїс. Тајѣ шуыс „Отрезкїѣн.“ Став муыс, мыјда сетыш-
тїсны крестаннѣлы, лоі мынтысны „Выкупнѣј платѣж“.
Но і доннас бара-на кыјыштїсны мужїкѣс. Став муыс
сулалїс 648 мїлѣон шажт. Помешчїкјас вузалїсны госу-
дарстволы, а ез крестаналы, медым пырыс-пыр сѣм

бостны, 897 миллион шайтыс, а государство мужиклы
вузаліс сійо-жө мујассө 1,6 миллиард шайтыс.

5. Сесса мусө вузавліг крестянинөс ез өтмоза мынтөд-
ны: первой десафинаыс вөлі донажыкөс, бөрјаяс сертыс.
Коді верміс ещажык бостны му, сылы унжык лоіс мын-
тыны „Выкупной платеж“.

Выкупной платеж тазі перјисны, медем гөл крестя-
нынлы чорыджыка јіјас да јонжыка рөзөритас:

Му дон:

I пример. 1 дес. 2 д. 3д. 4 д. 5 д.

6 шайт 3 ш. 1 ш. 1 ш. 1 ш.

Та серты вйт десафина-кө һөбны, шөркодә сувтө деса-
фина дон 2 шайт 40 урө

II пример. 1 д. 2 д.

6 ш. 3 ш.

Та серты, һөбіс-кө крестянин сөмын кык десафина, быд
десафина сувтө 4 шайт 50 ур. Оты десафина-кө һөбіс
крестянин мынтө 6 шайт.

Крестянинөс вөла вылө лезөмөн лөсөдісны мужик-
лы рөзөреһнө. Александр II вөла ердіавтөз воэ шөк-
тіс гусөн губернаторјаслы салдатјасөс лөсөдны, бунтјас
лоөмыс. Феврал 19 лунө ез лыгтны ердіавны вөла, бурещ
масленіча вежон вөлі-да, повчысны, мыј мужик код јурөн
быдөн „масленічаалас“ ташөм вөла јылыс-кө збылыс
гөгөрвоас. Март 5 лунө 1861 воө вөлісө маніфест „вө-
ла“ јылыс ердіалөма лоі.

Серт, ташөм „вөла“ бөрті мужиклы
Крестяналөн еще буртор „вөлаыс“ сурі. Крестянин
бунтјас „вөла“ воэ мөдіс вйтчысны, мыј прамөј вөла
бөрын. сетөм лоө возын-на. Та вөсна бара кыпа-
лісны зев гырыс бунтјас. 1861—1863 војасө 1100 вос-
станьө кыптыліс. 1861 воө маніфест лыдөдөм бөрын
Пенченскөј губ. Керенскөј ујездын 10 сурс крестянин
өтказітчісны помещікјаслы ужавны, да корісны став
му-віз помещікјаслыс јукалыны. Тајө шусыс „Канфе-
јевса бунтөн“. Правительстволы лоі ыстыны салдатјасөс
да лыјлөмөн дугөдны бунт. Бунт бырөдөм бөрын став-
сө розгаалісны, катаргаө, ссылкаө унжыкө мөдөдісны.
Ташөм-жө ыжыд бунт 1861 воө вөлі—„Безднынса бунт“.
Кор крестянинөс вөла вылө лөзісны, да мујас чінтісны

„отрезкіясөн“, — крестянин Антон Петров лыдыс ассыс
лөгөдөм манифест, мыҥ сар цөктөма помещікјасөс
вїавны да став му-вїасө налыс јуклыны ас костын.
Правїтельство ыстїс војска. Бездїнса бунт пөдтїсны:
51 мортөс лыҥїсны, 300 мортөс раңтїсны, а нырнуөдыс
Антон Петровөс војенно-полевој суд лыҥїс. Тајө бунт-
јас петкөдлөны, мыҥ тащөм „вөла“ мужїклы Һемтор
ез сет.

Крепостној
правалон колас-
јас да кутөдјас.

Помещікјас да государство полїсны,
медым вөла вылө леҥөм мужїк ез-жө
еновт помещіклыс вїа-му да медым
мынтїс-жө „выкупној платежсө“ (му дон-
сө). Та вөсна таҥ вөчїсны: му сетїсны „Мїрлы“, а ез
өвї-өвїка мужїклы. Мїрлыс (земельној обществовоыс)
поҥїс ыҥыдҥык наҥејаөн мудоң шедөдны. „Мїр“ ас
костас једок лыд сертї јукліс мујас. „Выкупној платеж“
мынтытөмыс, аҥнас „Мїр“ кыв кутїс. Лөгөдөма вөлі
мөда-мөд вылө пөрука (круговаја порука) податјас,
выкупној платеж мынтытөмыс. Медым јөзлыс паж ез ло
мынтыны, мынтыны вермытөм мужїкөс сусөдыс розгаа-
ліс: вот мынтыны термөдїс, бөкө ез леҥ мунны Һекытчө
мынтыстөҥ војдөр. Вотөн, да „выкупној платежөн“ му-
жїкөс сещөма зелөдїсны, мыҥ сылы ковміс быдсама пө-
лөс платежјас вылө мынтыны 150% саҥ 270%-өҥ став
ас во гөгөрсә доходсыс. Лої крестянинлы унҥыкыссө
вужывсаҥыс, вундытөҥыс став Һаҥсө вузавны, медым
мынтыны вот да „выкупној платеж“. Лої крестянинлы,
кыҥ мыҥ поҥө тајө рөзөреҥҥөыс, ускөдчыны быдсама
сікас нажетка вылө, пїансө, Һывјассө ыстыны уҥавны
фабрик-заводјасө, лїбө помещік ордө. Му тырмытөмла
щыглунла лої крестянинлы арендаөн бостны помещік-
лыс вїа-му. Татчө помещік бара верміс зелөдны му-
жїклы, сіліас пекла:

1) Арендујтны помещік верміс шөріпөв урожај
јукан условїјөөн. 4 сесаҥїна-кө арендујтө, мужїклы 2
сесаҥїна вывса урожајсө колө, мынтыны мудоң пыддї
помещіклы.

2) Вөлі і тащөм нога аренда: өвї сесаҥїна-кө арен-
дујтїс мужїк, дон пыддїыс 1½ сесаҥїна колө помещ-
шікаы уҥавны му.

3) Медасөмөн-кө ужалыс мужик помещицк му вы-
 лын, унжыкыссө мынтысис көзайн продуктаон. Кор мынты-
 сис помещицк денгаон, сек еща мынтис дон, бокөвөј медөн
 ужалысгы сертї. Төлыснас бөкөвөј ужалыс 17 ш. 50 ур
 нажөвїтис, а помещицк ордын крестянын—9 ш. 40 ур
 сөмын.

Вот да „выкупнөј платеж“ мынтыны вермытөмыс розгалөны мужикөс.

Крестянынлөн
 рөзөрїтчөм да
 пролетарїат
 артїөм.

Мужик ез-на вермы вөла пырыс зев
 мунны карїасө, медасны фабрик-заводїасө,
 кыцк мөвпавліс промышленїк 1861 воө.
 Крепостнөј права ыжыдалıs-на сїктын.
 Мужикөс „кругөвөј пөрүкаон“ бөр көрта-
 лısны му бердө 1861 вога закон серты-жө. Сы вөсна кре-
 постнөј права бырөдөм бөртї ез вермы лоны пырыс-
 пыр фабрик-заводїасө вөлнөј робочөј-пролетарїат, а
 сїз-жө ез вермы артмыны пырыс-пыр „вөла вылө“ ле-
 зөм мужикыс капїталїстлыс төварнөбыс. Капїталїстлөн
 промышленност та вөсна 1861 во бөрүн ез воцлань, а
 бөрвыв-на первој катовтлїс. Но востөм туйтї промышлен-
 ност капїталїстлөн вермис-нын туй воцө пїскөдны. 1870—
 80 воїасө нань дон помещицкїаслөн заграңчаын усны
 мөдїс чорыда. 1871 воө-кө шобдї центнер вөлі сулалө

8 ш. 75 ур 1896 воӱ нын сулаліс сӱмын 4 ш. 51 ур. Тајӱ мӱд-кӱ ногӱн-кӱ шуны, талаліс Россіјаса помешчік-лыг да крестаналыг овмӱс „аграрнӱ крґіґіс“. Аграрнӱ крґіґіс нґжаліс 1870 војассаң 1900 војасӱ. Крестанґн ез вермы мынтыны „выкупнӱ платґежґас“ вотґас. Государство немтор ез веріт пычкіс налогґас рӱзӱрґтчӱм му-жґклыг.

ӱнґ рӱзӱрґтчӱм мужґкӱс нґнӱмыг ез поґ кутны му бердын, ӱнґ сґјӱ вузавліс аггыс овмӱссӱ да муніс фабрґк-заводґасӱ уж корсны.

1897 вога перепґіс сертґ, крестана овмӱсын олыг-лыд 104 мґллон морт пыг 22 мґллоныс вӱлі-нын рӱзӱрґтчӱма, 10 мґллон мортыс вӱлі вужӱма карґасӱ ужавны, фабрґк-заводґасӱ.

Тајӱ кадас-жӱ крестанґн рӱзӱрґтчӱмкӱд ӱтщӱщ, феревнґажасын кыптґіс, јонмґс кулак, беднотаӱс бостґс ас кабыр улас да јешщӱ ӱдґјӱнжґк гӱл крестанґнӱс ускӱдґс увлаң (пролетарґізурујтґс). Помешчік кынґі феревнґаын нӱшта содґс крестанґн мыш вылӱ „вґр јуыс—мґројед“. 1897 вога перепґіс сертґ 22 мґллон рӱзӱрґтчӱм јӱз пыг—12 мґллоныс (семја лыдӱн) ужалґсны помешчік да кулак ордын: батракын да слугаын. Тајӱ зев бура петкӱдлӱ, кыґік 19 нем помын мужґк рӱзӱрґтґіс, да сыыс артмґс фабрґчнӱ да селскӱј пролетарґат.

Тајӱ сӱмын вӱлі оз тырмы крепостнӱј права бырӱд-тӱч капґталґстлы, мыј вӱлнӱј ужалыг вӱлі сґбдӱма помешчік му бердӱ. 1861 вога закон да аграрнӱј крґіґіс мынтӱдґсны ґікӱ мужґкӱс помешчік му бердыс, рӱзӱрґтґсны, пӱртґсны сґјӱс, вӱлнӱј ужалысӱ. Таґі артмґс Россіјаын промышленнӱј да селскӱј пролетарґат.

Крепостнӱј права бырӱдӱм бӱртґ во-
Промышленнӱј сґыс тuj ыжыда паскӱдчыны, Фабрґк-за-
капґталґзны кып- водґаслы.
тыны вӱла.

1861 вогаң 1900 војасӱ 30 воӱн капґталґзм зев чорыда вермґс кыпавны да воґӱ во-ковтны. 1890 војасын-нын волґ Рӱссіјаын доза уна гы-рыг фабрґк-заводґас.

Јона отсалґс капґталґзмлы кыптыны сґјӱ, мыј 1) Россіја вӱлі озыр рудаӱн, ізшомӱн, нґрпӱн. 2) Робочӱј ґла тырмымӱн вӱлі, 3) дај мукӱд государствоса капґта-

літјаслөн сөм отсаліс. Тајо кадас прөчентјас мукөд госуларствоын вөлі, Россіја серті улын. Сы вөсна Франціјаса, Англјаса капіталістјас зілісны капіталјас пуктыны Россіјао, мыј капіталјас тани өдјөнжык быдмөны, ыжыджык прөчентјас сетөны.

Кыз быдмисны фабрік заводјас Россіјаын, кыз кыпті промышленнөј капіталізм петкөдлөны лыдпасјас:

1861 воын көрттүј Россіјаын вөлі
Ставыс 1066 км. кузта

1870 воө 10668 км. — „ —

1880 “ 22403 км. — „ —

1890 “ 28803 км. — „ —

Көрттүј стрөйтөм кыпөдіс да ас бөрсаыс кыскіс ізшом перјөм, руда перјөм, чугуи-стал вөчөм.

Чугун кістөма. Перјөма ізшом

1867 воө 17 міллон пуд, 26.7 м. п.

1877 “ 24,5 — „ — „ — 110,1 — „ — „ —

1887 “ 37,3 — „ — „ — 276,8 — „ — „ —

1897 “ 114,7 — „ — „ — 683,9 — „ — „ —

1902 “ 158,6 — „ — „ — 1005,2 — „ — „ —

Сіз-жө соді һерп перјөм

1870 воө 1,7 міллон пуд перјөма

1875 “ 5,2 — „ — „ — „ — „ —

1880 “ 21,5 — „ — „ — „ — „ —

1885 “ 11,6 — „ — „ — „ — „ —

1890 “ 242,9 — „ — „ — „ — „ —

1895 “ 384 — „ — „ — „ — „ —

1902 воө 637,8 міллон пуд.

Кыптыны мөдісны промышленнөј карјас. Ыжді сі-веч төвар новлөм. 1861 воө фабрік пыр петөма хлопк—30,954 тонна 1881 воө—147,494 тонна 1 1891 воө—171,994 тонна. Тазі, көъ сорөн мукөд госуларство серті, но промышленнөј капіталізм піскөдіс аслыс туј.

Робочөјлөи
олөм

Кызі мукөд капіталістическөј госуларствоын, Россіјаын олөм робочөјјаслөн вөлі вывті омөл. Правітельство һекушөма ез-төждыс дорјыштны робочөјөс нарөйтөмыс, кезөвтөмыс дај һекушөм закон сы серті ез вөв на лөгөдөма. Вывті јона віјс робочөјјөс куз ужалан лун. Унжык фабрік-заводјасас ужалісны 13-14 часөн лун. Сөмын дасөд јукө-

ныс, став Мёскуаса губернаса фабрик-заводжасын ужд-
дисны 12-12 1/2 часон лун. Мёскуаса гез, рөгөжа кыа
заводжасын 15-16 часон дај унжык-на јешшө ужддисны
робочөјјасөс. Та кыңзк уна фабрик-заводжасын-на вөлі
сверхурочнөј уж ужддөны, сы вөсна ужалан лун њужав-
ліс 18-20 часөз.

Фабрикантјас быдног мырөісны, мед кыңкө нөшта
на њуждны ужалан лунсө. Щөктисны урчитөм кадыс
возжык локны фабрикаө, уж бөрын комтчывны машинајас
ідравны, чиститны. Мукөдлаас бырөдисны өбөд вылө урчи-
төм кад.

Фабрик-заводжасын вөлі быдлунја тор—робочөјјасөс
штрапунтөм. Быдторјыс робочөјлыс косөдисны сиз-нын
ичөт уждоныс штраф пидди да мукөд тор пидди. Фаб-
рикантјас, кодлы кыңз і мыјтта думайтчис, пунктисны штраф-
јас, медеа-нын јона штрафјас содисны промышленнөј
крчис војасө, кор көзәјөвалөн төвар вес кујлөмыс ыжыд
убыткајас лоисны. Робочөјјаслы лоі мынтысны, медем
убытка чинис фабрикантјаслөн, ас нажеткаыс. Ови Пи-
терса заводын штрафунтисны өти час уж вылө сор-
мөмыс-15 урөн быд час четвертыс. Быдса час-кө сормис
робочөј уж вылө, лыффысгис зикөз уж вылө вольтөмөн.
Лунжын-кө робочөј ез во заводө-штрапунтисны өти шай-
төн, а быдса луныс 1 ш. 50 урөн. Штрапјас пунктгөн
ез лыффысны, мыјда сижө бөстө уждөнсө, көв і штраф-
сыс ешажык вөлі уждоныс. Харьковскөј губернаын ы-
лөмыс, шуфлалөмыс робочөјөс штрафунтисны 25 урсаң
1 шайтөз. Ивано-Воънесенскөјын чөлнөк воштөмыс 25 ур-
саң 50 урөз, маслонкаыс-50 ур, шщөткаыс-15-25 ур да
сиз воқд. Штрапунтисны јашщик вылын, машина вылын
пукалөмыс, ужаліг вугыртөмыс. Фабрикант, штраф кыңз,
уж доныс робочөјлыс колөдліс быд: төлыс стөрөж вөдөм
ылаө, пивсөмыс, пөс ваыс, мөчитөмыс і мукөд торјыс.
Тайө штрафјасөн көзәјөва бөстисны ыжыд сөңга. Кыан-
печкан фабрикаын фабрикант 1880 војасө бөстліс штраф-
пөн 5162 шайт. Мөд фабрикант ташөм-жө фабрикаын
бөстис 6,287 ш, 4-5 шайтөн быд ужалысыс. Та кыңз
јешшө робочөјјаслы колө вөлі быт нөбны сојан-јуан тө-
вар фабричнөј лавкаыс, кытөні төвар вөлі пыр донажык
мукөд лавкајас серви дај омөлжык. Фабријасын кеку-

шөм уждон мынтан срок ез вөв шуома, мынтысисны кор сурө.

Россијаын мукөд Јевропаса госуларствојас серти дојмөм (увечје) частөжык вөвлі. Ужалан вынсө-кө дој-мөмла воштіс робочөј, фабрикант ез төждыс мынтыны робочөјлы ыі семјалы пенсия-пособіјө. Робочөјјаслөн і оланіныс вөлі ыкытчө шогмытөм. Өтік ічөтык жыртын олісны уна семјаөн, лібө тырыс казармаө, ставсө өтчу-көрө кага і баба—јөршітісны, семлі бөчкаө моз“. Ез вөв ыкущөм прамеј волпас ыі ешкың, бугласисны нарјас вылын ыайтпын. Шыгөмла-да уғанін тырмытөмла, черө-дөн-черөдөн уысны өві волпас вылас тој да лудік пөв-стын. Мукөд фабрикајасын весіг тащөм олан іныс ез вөв; олісны мастерскөјјасын машинајас, станокјас костын кага потанөн і быдсөн. ыем, ферт, і сорытны, мед вөлі робочөјлөн аслас торја олан пелөс, көт ыеуна мурт-са лөсөдыштөма, көн ескө почыс шојтчыштны сөкыд уж бөрын.

Тащөм омөл условіјөын олөмла шыглуңла да кө-чыдла, робочөјјас, јона вөлісны уна сикас вөгөмјасөи. дај машина јона дојдаваліс војтырөс.

Медым бостны ыжыдыжык барышјас, фабрикантјас усласысны донтөм ужалысөс медавны, ыывбабјө да че-лафөс ужөдны. Најө машина дорын вермісны ужавны веретө мужік мында-жө, а уж донсө мынтыны поліс жынсө да ыөмөд пајсө сөмын. Текстылнөј производсто-ын (сітеч, матерјө вөчан фабрикајасын) ыывбабјө вөлі 97% мында став ужалыс лыд сертыс. Ужалісны 12-16 часөн лун, кызі і мужічөј ужалысјас. Фабрикајасын ые-кущөма ез төждысны сөкыд бабајас вөсна, ужөдісны ыајсан кадөз, ыыр вылө устөз.

Сөкыд, лок казармаа олөмын, шыглуңын, бус пын, тој пөвстын—ез вермыны ыывбабјө бура дөжөритны, вөзны посны челафөс, сіјөн сојасөн, сурсјасөн ічөтвывсаң-на челаф кулавлісны. Тырысжык челаф зев томысаң шед-лісны фабрикант кабыр улө, кыз донтөм ужалыс өла. Уңжык томулов челафыс медсасө ужалісны тексіктылнөј производстоын, 92% мында сен ужалісны став фабрікын ужалыс челаф лыд сертыс. Челаф, кызі і

верстё ужалысјас, ужалісны кѳмтѳг, лок паскѳмѳн ма-
шина дорын, 12 часѳн лун.

Робѳчѳјаслѳн
вермасѳм 60-90
војасѳ.

1865 војасын робѳчѳјас стачкајас пыр
вермасісны Орехово-Зујевын, Морозовскѳј
текстільнѳј фабрікаын. Тақ-жѳ кыпѳдчы-
лісны 1871 воын і 1885 воын: вѳлі зев
ыжыд стачка. Јунь 1872 воын вѳчісны стачка Кронштад-
тса робѳчѳјас, уждон содгытѳм да штрапјас бырѳдтѳм
вѳсна. Сек-жѳ бастујісісны Кренгольскѳј мануфактураыс
робѳчѳјас, кодјас корісны чінтыны ужалан лун, бырѳдны
штрапјас да мед челаф-вермісны ветлывны школаѳ.
Фабрікаѳ вайѳдісны војска робѳчѳј кыпѳдчѳмлы паныд.
1878 воын ѳзгыс стачка 2000 робѳчѳјлѳн кабала вѳчан
фабрікын, Пітырын. Бастујісісны уждон чінтѳн вѳсна.
Ужалысјас војдѳр шыѳдчылісны градоначалнык дінѳ,
сесса Александр – престолонаследнык дінѳ, но шыасѳм
вев воші, немтор сев бур ез ло. Робѳчѳјаслѳн шыасѳ-
мыс петкѳдлѳ, кушѳма на робѳчѳјас надеја кутісны
сар вылѳ да нащамство вылѳ.

Забастовка дырјі кѳзајевалыс робѳчѳјас корісны:

1. 15 часа ужаланлун зѳлдѳдны 13 часѳз.

2. Дугѳдны робѳчѳјаслыс бостны уждонныс 1 урѳн
лун пѳсваыс.

3. Бырѳдны мынтысѳм інструментјас пазавлѳмыс.

4. Бырѳдны штрапјас лок поведењыѳыс.

5. Лежны вѳла вылѳ арестујтѳм робѳчѳјасѳс.

Зевьжыд стачка вѳлі 5 Іегно-Еознесенскѳј фабрікаса
ужалысјаслѳн. Робѳчѳјас ас костын воэвылыс сорнытісны
стачкаѳн вермасны фабріканткѳд.

Торја организованныѳ, бура лѳсѳдчѳм стачка артміс
Ныкомскѳј мануфактураса робѳчѳјаслѳн, коді мѳдногѳн-кѳ
шусѳ „Морозовскѳј стачкаѳн“. (Морозов фабріка-
ын.) Стачкаѳн вескѳдлісны Мосејенко, Волков, Иванов,
кодјас воэвылыс нуѳдісны агітаціја уж робѳчѳјас костын.

Робѳчѳјас „Морозовскѳј стачка“ дырјі корісны: медым
вѳлі законѳн урчитѳма уж вылѳ медаѳм, бырѳдѳма робо-
чѳјасѳс штрапујтѳм. Мѳ д вѳлі-законѳн-жѳ урчитѳма челаф-
ужѳдѳм јылыс, челафѳс велѳдѳм јылыс, налы уждон мынтѳм
јылыс. Морозовскѳј стачка помасыссіз, мыј робѳчѳјас па-
зѳдлісны фабріка здањыѳас, машинајас. Та серті пра-

згвѣлство кык сугубнѡй процесс вѡчѣс да ссылкаѡ ыстѣс 800 робочѡйѡс.

Стачкајас содѣсны луныг-лун, воыг-во. 1895 вогаъ вѡліны гырыг-гырыг стачкајас Кіјевын, Одессаын, Јекатеріно-славын, Рѣгаын, Лѣбаваын. Воыг-во содѣсны бастујтыг-јас. 1895 воын вѡлі 23 сурс бастујтыг, 1896 воын—67 сурс, 1897 воын-нын 102 сурс.

Робочѡй двѣженѣѡ фабрикаыг петѣс ывла ывлѡ, прок-ламаціјајас, мѣстовкајас ра залѣс пастала. Онѣс ез-нын ѡѣѣ фабрика, а зѡнѣ предпріятѣѡјас бастујтѣсны. Правѣтел-ство повѣс мед бѡрынстачкајасыс, ѣуна уступкајас вѡчыштѣс. Јул 2 лунѡ 1897 воын став Россіја пастаыс лѣзѣсны закон $11\frac{2}{3}$ ча-са ужалан лун јылыг.

ЈУАГАНЈАС

1. Кушѡм нога вѡлѡм промышленност Россіјаын 17-18 ымын?
2. Мыјла 18 ымын организујтѡм гырыг промышленност (ману-фактурајас) бѡр „кѡссны“?
3. Мыј пыкѣс промышленноотлы 18 ыем помын да 19 ыем воѣѣ жынын кыптыны паскавны?
4. Мыјѡн торјалѣсны мојас торговѡј да промышленнѡј капитал костын?
5. Мыјла 18 ыем мѡд жынын крепостнѡј право јонжыка чорѡ-дѣсны?
6. Кушѡм классјас мојас вѡсна тѡждѡсны 18-19-д ымын медвасѡ Россіјага сарјас?
7. Кушѡм вѡлі мојас, планјас Раѣшщевлѡн да Сперанскіјлѡн. Кушѡм классјас вѡсна најѡ тѡждыссны?
8. Кодјас сещѡмјасыс „декабрѣстјасыс“ кушѡм вѡлі налѡн мојас-ныс, планјасыс. Кушѡм классјасыс најѡ мојассѡ могмѡдѣсны?
9. Мыјла медвасѡ декабрѣстјаслѡн кыпѡдчылѡм ез удајтчы?
10. Мыјѡн „Севернѡј“ да „Јужнѡј“ обшествојас мѡда-мѡдѡыныс торјалѣсны?
11. Мыјла вермѣс Россіјаын 19 ымын кыптыны јонжыка хлопча-то бумажнѡј промышленност, кѡртвѡчан да сукно вѡчан промышленност сертѣ?
12. Кытмо „вѡлнѡј“ меда ужалыссѡ боотѣсны, крепостнѡј права-га кор вѡлі бырѡдтѡм?
13. Мыјла колѡ фабрикаѡ „вѡлнѡј“ робочѡј, а оз шогмы крепост-нѡј робочѡјыс?
14. Сѡмын-ѡ промышленнѣкјасыс колѣс креованѣнѡс вѡла ывлѡ лѣзѡм 19 ымын?
15. Кушѡм классјас мојас сертѣ вѡлі бырѡдѡма „крепостнѡј права“?

16. Кыз колб гогорвоны сиж, мы мужиклы „вѣла“ сетигон зев еща му селісны да вывти донге мусѳ вузалісны?

17. Кызик колб гогорвоны „отрезки“ „выкупной платаж“, „дарственик“ кывјас. Мыјла мудон ез вѳв ѳткоѳ: војзажык фесавінајас дома ѳсжык, бѳрја фесавінајас сертывіс?

18. Быріс-ѳ ез помѳз крепостной права. Лоіс-ѳ ез вѳлий мужик 1861 воса закон бѳрті.

19. Кызі артміс Россіјанын робочѳй класс?

20. Мыјла Россіјанын гырыс промышленност заводітчылісна 18 жымын, а кыптыны ез вермы 19 нем помѳз?

21. Кыдик промышленной капіталізм мѳдіс быдмыны крепостной права бырѳдѳм бѳрті? Мыјла зев жеңыд кадѳ верміс ѳдјѳн кыптыны сиж?

22. Мыла крепостной права дырјі крестаналѳн состав вѳлі ѳткоѳ, ѳтмѳдаа, а крепостной права бырѳдѳм мыст крестана мѳдісны мѳвпјас сертыві, овмѳс сертыві торјавны ас костын?

23. Мыјла крестана бара мѳдісны бунтујтны 1861 во бѳрын. Куцѳм „мѳд вѳла“ најѳ вітчылісны?

24. Куцѳм вѳлі олѳм-вылѳм робочѳјјаслѳн фабрік-заводјасыи 80-90 војасѳ?

25. Кызик капіталізм кыптая кадѳ вермасісны робочѳјјас Россіјанын капіталістјаскѳд?

26. Вѳлі-ѳ ез-на робочѳй класслѳн Россіјанын прамѳй классѳвѳй сазамыб 80-90 војасѳ?

I ИНТЕРНАЦИОНАЛ

1848 вога революция бөрүн, Европаса промышленной буржуазия помоз жонмодис асыс политическөй да экономическөй вынсо. 1850-од вожсаань промышленностлон, кыптөм, бур вузасан условиё, востис туј буржуазиялы дурдывтөг паскөдны став овмос ладсо. Капиталистическөй способо, капитализм туј выло, модисны щощ кыскыны медеа отсталөй странајасыс. Капитал ез сомын бергав өни ас страна пыцкөсын, а вујис граница мукөд государствојасыс, пөри международной капитализмо. Торја странајас вузасөм-вежласөмөн пырисны мировөй көхажство. Кор торја государствоса капитализм јитчыс мукөд государствојаскөд да артмис мировөй капиталистическөй хохажство, сек лоі став муывса пролетариатлы матытчыны ас колөмјас серти, ас могјас серти, медем буржыка вермасны ас могјас вөсна буржуазиякөд.

Став муывса ужалыс јоз гөгөрвоисны, мыј отувтчытөг вермасны капиталистјаскөд оз поз. Капиталистјаслон асланыс отувтчөм, откыв сөрыс нартитөм, пролетаријаткөд вермасны јединөй фронтө јитчөм, мед бура петкөдліс робочөјјаслы, мыј налы отувја могјас перјыны колө чорыда отувтчөмөн-жө. Буржуазия-пролетариата костын вермасигөн колө, медем мукөд государствоса робочөјјас отсаысны, а ез паныд мунны мода-мөдныслы. Отувтчытөг зев унаыс овывліс вожыксо, мыј кыпөдчас-кө робочөй класс ас могјас вөснаыс, мукөд государствоса салдатјас вынөн, шыңсөмө пастөдөм робочөй сїлаөн-жө, пөдтасны революция. Тајик вөлі 1848 воө, Венгрияса да Италияса революция пөдтисны Россия да Франция војска сїлаөн. Сїјик-жө быд забастовка робочөјјаслыс унжыкысө бирөдлісны мукөд государствоыс вайөдөм штрејххерјас. Тајик капиталистјас зев кокңида

вермісны бырөдны став достіжеңнөјассө забастовщікјас-
лығ, отсталөј странаығ робочөјөс вайөдөмөн. Тајө мед
бөрын сувтөдіс мог робочөјјас воҗын, медым став му-
вывса пролетаріјатлы өтүвтчыны, ужавны өткыв сөрыс,
өтї оргаңизаціја пыр нырнуөдөмөн. Өтүвтчөм могјас нөшта
чорыда тыдовтчісны мукөд могјас серті. Мыј буржуази-
јаөс вермыны поҗө сөмын став муывса робочөјјас-
кө мөдасны өткыв серыс ас могјас вөснаыс вермасны.
Робочөјјаслы ас могјас вөсна вермасан ужын өтүвтчөм
јылыс К. Маркс 1848 воө-на індіс „Коммунистическөј мани-
фестын „Ставмуыв пролетаріјјас, өтүвтчөј!“.

Тащөм торја государствоса робочөјјасөс өтүвтөм вер-
міс сөмын артмыны өтүвја (інтернаціоналнөј) оргаңиза-
ціја лөсөдөмөн. Інтернаціонал оргаңизаціјалөн колан лу-
ныс лої вывті ыҗыд.

1850-өд војасө-һін вөлі став артман туйсө піскө-
дөма тащөм международнөј оргаңизаціјалы, но прамејасө
вөлістї 1860-өд војасын лої мед бур обстановка тащөм
оргаңизаціјаыслы артмыны.

1850 војас помын зев чорыда веҗыс олөм Јевропанын
і Амерікаын економіка і полїтіка боксаң. 1857 воын тала-
ліс зев чорыд промышленнөј крізіс. Та бөрын уна стра-
наын заводітчыс націонално-освободітельнөј кыпөдчөмјас,
кодјас капіталізмлығ вөрчөдісны подувсө.

1857 вога крізіс јона отсаліс кыптыны робочөј дві-
жеңнөлы. Робочөј оргаңизаціјајас мөдісны содны, јон-
мыны. Но пролетаріат вөлі, сөрт, тајө кадө мукөд госу-
дарствојасас зев на том, ез на вермы прамејыка тор-
јөдчыны мелкобуржуазнөј мөвпјасыс. Профессіоналнөј
сојузјас Англіјаын воҗык оргаңизујтчісны мукөд стра-
на сөрті, јонҗыкөс-һін вөліны. Но најө өтүвтчісны сө-
мын ғырысҗык квалифікаціјаа робочөјјасөс медсасө. Ан-
гліјаса пролетаріат сіјө кадас вөлі сознательнөјҗык ор-
гаңизованнөјҗык мукөд странаса пролетаріат серті.

Прудөһістјас. Франціјаса робочөј пөвстын јона сіјө
кадас һімаліс Прудон—мелко-буржуазнөј
утопіст да сылөн велөдөм. Сылөн зев аслыс сама вөлі
велөдөмыс. Прудон індіс робочөјјасөс, ас могјас вөсна
вермасан ужын зев аслыс сама туй вылө, мыј полїтіка
могјас вөсна робочөјлы төҗдысны оз ков. Полїтіка мог-

јасыг Прудон ачыс ывтыртчис дај робочөјөс шөщ ыв-
тыртис.

Прудон вөлі идеолог (нырнуөдыс) рөзөритчөм ре-
меслеңникјаслөн, налыг мөвпјассө, мојјассө тувјалис ро-
бочөјјас јурө. Прудон зев чорыда ускөдчис собственност
бырөдны, но ез сувт паныд посңи собственностлы, сы-
лы туј востис. Та сөрті Прудонлөн артмис ташөм мөз-
пјас:

1. Мыј став омөлтөрјис петө капиталистическөј обще-
ствоын деңгаыс да вузасөм-төргүтөм ужыс, а оз капита-
листическөј производстоыс. Медым бырөдны гырыс ка-
питалјас, Прудон мөвпалис бырөдны став деңгасө, сы
вөсна, мыј деңга бырөдөмөн, деңга дон вошөм бөрті,
став гырыс собственностыс і собствеңникыс бырөны.

2. Деңга пыдди колө лөсөдны прөстөј чекјас (каба-
лајас) кытчө мөдас гижсыны унаө ужалөма. Та сөрті быд
ужалыс, уж сөрті, быд колан төвар мөдас сузөдны. Таз
оз лоны гырыс собствеңникјас, бырөны јона озыр јөз.

3. Медым ташөм вежласөм бура пуктыны, колө лө-
сөдны „Обменныј банк“ (вежласан банк), коді мөдас ныр-
нуөдны став олөмнас.

4. Гырыс собствеңникјас пыдди лоасны, посңид ре-
меслеңник модаа собствеңникјас, сесса некод најө сек
оз вермы нартітны, експлоатірујтны, деңга-кө, лоө
бырөдөма.

5. Гөмжык јөзлы да робочөјјаслы, медым первојсаң
бостчыны аслыс мастерскөјјас, востны, обменнөј банк
мед сетас безвозвратнөј (мынтыны ковтөм) кредит.

6. Мыј ташөм общественнөј стројын оз ков весіг
некущөм власт ңи государство сесса „Обменнөј банк
мөдас став олөмнас регулірујтны.

7. Тајө став мојјассө Прудон серті позө лөсөдны
тыштөг, революціјатөг.

Прудонистјас сіјөн ез вермыны терпітны революціја.
Најө мөвпалисны ужалыс јөзөс пөртны посңи төвар
производителө, став социалнөј плансө пөртны олөмө
классөвөј тыштөг. Прудонлөн велөдөм вермис чорыда
вужјасны робочөјјас пөвстын сіјөн, мыј франціјаса робо-
чөј класслөн состав ез на вөв өтсама: уна на сені вөліны
муртса, муртса рөзөритчөм ремеслеңникјас, кустарјас.

Гермаңіяын робочөй движењњө вөлі нөшта на том, сен јешщө ыжыд влјанњө сетіс мелкөй буржуаңјалөн мөвпјас робочөй класс вылө. Нэкущөм странаын ез-на вөв премеја быдмөма, веккыд туј вылө сувтөма робочөй движењњө, көв шунысө научнөй соціализм вөлі нін лөгөдөма. Тајө војасө К. Маркс-нын гіжис ассыс „Капіталсө“. Но Маркслөн ідејасыс ез-на вужјас робочөй движењњө, робочөй класс ез-на гөгөрво зоңнасөн научнөй соціализмыс ідејасө. Інтернаціонал оргаңизаціјаө отувтчөм ідеја робочөй класс гөгөрвоны верміс-нын і тајө кадас.

1862 воын Лондонын вөлі промышленнөй выставка, кытчө уна государствовыс робочөй представітелјас волісны щөщ. Выставка вылын франціјаса, англјаса да гермаңјаса ужалыс јөз представітелјас костын мөдісны мөвпјас, лөгөдны отувја междунароуднөй оргаңизаціја. Но сек І интернаціонал пырыс-пыр ез-на артмы. Та бөрті, кык во мыгт сөмын-на оргаңизујтчіс. Тајө кык воін Јевропаын, а торјанн јона Англјаын овмөс, олөм робочөјјаслөн омөлтчыс, хлопок крічіс вөсна. Сің-жө уна странаын кыпти революціоннөй кыпөдчөмјас. Полшаын 1863 вога восстањњө пөдтөм, нөшта-нын өдјө кыпөдіс отувтчөм могјас. Лондонын англјаса, франціјаса да гермаңјаса робочөјјас вөчісны кык отувја робочөй мівінг. Мөд мівінг вылас 1864 воө арнас шуісны лөгөдны междунароуднөй робочөй оргаңизаціјасө. Комітетө бөрјісны щөщ К. Марксөс. Тајө выл оргаңизаціјасө шуісны „Междунароудноје товарішщество рабочих“-өн. Комітетлы щөктісны лөгөдны программа.

Учредітельнөй манифест. Учредітельнөй манифест І интернаціоналнөй манифест. наллөн зев бур документ. Сені, К. Маркслөн зев бура петкөдлөма выл етапын, вылнога законјассө капитализмыс.

Манифест індө, мыј 1848 вога революціја бөрын, промышленностлөн быдмөм петкөдлө ужалыс јөзлы, мыј олөм пролетаріјатлөн ез бурмы нөві, көв промышленносњ і быдміс. Та серті, вөчіс вывод, мыј овмөс кыптөм сөмын сек бурмөдас олөм ужалыс јөзлыс, кор вежгас став капиталистическөй обшественнөй стројыс. Сы вөсна робочөй класслы колө вермасны политическөй могјас вөсна. Серт, та кыңај ужалыс јөзлы оз ков еновтчыны быд-

лунја могјас јылыг вермасöмыг, олöм бурмöдöм могјасыг. Но та кынчк оз ков вунöдны, мыј мед ыжыд, мед гырыг могјас робочöйлөн öнiја кадö, классöвöј тыш пыр, политическöј могјас вöсна вермасöм. Политическöј могјастöг он вермы шедöдны некущöм економическöј могјас. Социализм нога олöм лöгöдны позö сöмын капитализм бырöдöмөн да власт ас кiö бостöмөн. А та вöсна колö öтувтчыны ставмувывса ужалыг војтырлы öти организацијаö.

Интернационал-лөн устав. Интернационал уставын, кодöс лöгöдiс К. Маркс-жö, зев гөгөрвоана вöли гiжöма, мыј чуктöдны вöла вермас сöмын ачыс робочöј класс ас нырнуöдöмөн. Мыј колö бырöдны классöвöј ыжыдалöм буржуазиялыг да лöгöдны пролетариатлыг диктатура, оз ков сетны некущöм выл привилегияс классас костын. Робочöј класслы колö мездысны быдсама буржуазнöј вмижаньöыг. Сöмын политическöј могјас вöсна тышнуöдöмөн, позö мездыны ужалыг jöзлы лск олöмыг.

Устав серти таjö организацијаөн нырнуöдыг пыдди урчитöма вöли „Генералнöј совет“, кодi бөрjыгсыг став мувывса робочöј партија представителјасыг. Генералнöј советлы indöдјас сетис конгресс. Генералнöј совет быдлунја ужын төдмасис i төдмöдiс став робочöј организацијаассö, став мувывса робочöј движеньöөн, медем позис öти план сөрти нуöдны уж. Генералнöј советса шленјас пуктисны став вын-ебössö робочöј организацијаасöс öтувтöм вылö.

I интернационал 8 во чöж јуралiс став Јевропаса робочöј движеньöөн i Америкаса робочöј движеньöөн щöщ. Воzза 6 воас, 1870 вога Франко-Прусскöј воjнаöз I интернационаллөн авторитет öдjөн зев кыптiс. Сы пыр вöли jитöма пöшти став капиталистическöј странаса робочöј класслыг партијаассö. Став ужсö тащöм политическöј условиjöын робочöјјаслы лöи нуöдны гусөн, гусөн ужавны лöи зöннас I интернационалыслы. Генералнöј советлөн вмижаньö ужалыг jöз вылö вöли вывти ыжыд, мыј та вöсна буржуазия полиг тыр вижöдiс сы уж вылö, дрöжжитiс, вiтчыгiс гырыг восстаньöјас.

1871 вога Парижскöј Коммуна да Јевропаса мукöд стачкајас дырjи, I интернационал пыр ужалс-нырнуöдiс конгрессјас пыр. Ставыс вöли 6 конгресс да кык конфе-

ренція. Конгрессјас пыр Інтернаціонал сеталіс індө-
јас робочөј вождјаслы, разөдіс ассыс соціалістическөј
ідејаяссө.

І інтернаціонал кіссөм бөрын сылөн секціјаяс, Анг-
лјаса секціја кынаі, лөсөдісны соціалістическөј пар-
тіјаяс.

Прудоністјаскөд
вермасөм.

Первојсө К. Маркслы кокніда удайтчис
нуөдны ассыс тујвіз. Но мед воzza конг-
рессјас вылын-нын сувтісны сылы паныд Франціјаса пруд-

Жоэф Прудон

доністјаслөн представи-
телјас. Англіјаса да Гер-
маніјаса делегатјас му-
нісны К. Маркс індөјас
сертіжык. Прудоністјас
сувтисны паныд. На но-
гөн классјас костын вен
колө ладмөдны чөвлө-
нөн, капіталістјаскөд
ладмөдчөмөн. Англіјаса
делегатјас мөдарө төл-
кујтисны, мыј Медгасө
колө стачкајас вөчавны.
Мед бөрын К. Маркслы
удайтчис резолюціјаөн
сувтөдны 8 часа ужалан
лун лөсөдөм јылыс да
војја уж дугөдөм јылыс.
Інтернаціонал шуөм-
серті, професіональнөј-
сојузјаслы колө вер-
масны олөм бурмөдөм
вөсна, а такөд щөщ оз ков
вунөдны сувтөдны мог-
јас, медым капіталістическөј
строј бырөдны помөз. Інтер-
націоналса шленјас, кодјас
мунісны К. Маркскөд өтвы-
лыс, зев вескыд могјас
пуктисны международнөј
робочөј двіженьнөлы.
Прудоністјас-жө ез көс-
јыны бурөн сетчыны
Маркс індөјас вылө, дугды-
втөг кыскісны аслаһыс,
мыј Інтернаціоналлы колө
кутчисны медгасө „коопе-
раціја“ да „дарөвөј кре-
дітнөј банкјас“ јылыс
вермасны. Маркс унаыс
віставліс, мыј өті коопе-
раціја сістема отсө-

гөн он вермы бырөдны капиталычскөй производство
зоннасон. Но прудонистјас аслаһыс кыскисны.

Интернационал воыс-воо паскөдіс ассысвміяһысө.
1866 вога економическөй кризис бара кыпөдіс зев пас-
кыда забастовкајас. Интернационал јона отсаліс бастуј-
тыс ужалыс војтырлы, көт прудонистјас зев сінгугөн
візөдісны забастовкајас вөчөм вылө. Белгіјаса забас-
товка бөрын, кор интернационал мөдіс нуөдны агітаціја
бастујтчөм јозлы отсөг сетөм могыс, сесаһ нөштаһын
чорыда ыжді авторітет Интернационаллөн робочөјјас пөв-
стын.

Робочөй масса пһын интернационаллөн вөлі ыжыд
авторітетыс, но ас организација пыщкөсын, вождјас кос-
тын, муніс зев чорыд вен. Прудонистјас—отсталөй ро-
бочөй группајаслөн ыһрнуөдысјас, пыр кыскисны бөрвыв.
Интернационалын ыһрнуөдысјас һекыз ез вермыны воны
өтү кывјө помешщик мујас јылыс да орудјө произво-
дства (машінајас) өтүвтөм јылыс. Прудонистјас зік паныд
бара сувтисны коллективнөй (өтывја) собственности
да мувіз өтүвтөмлы. Но К. Маркслы, Англіјаса пред-
ставітелјаскөд өтвылыс, удајтчис нуөдны ассыныс туј-
виз. Интернационал гіжис резолюціја, көні вөлі шуөма, мыј
став рудһикјас, шахтајас, каменоломһајас, көрттујјас, теле-
графһиніјас—колө пөртны общественнөй собствен-
ностө, а сіз-жө став мувізјассө і вөрјассө өтүвты. Тајө
резолюціјаөн интернационал сувтис коммунизм тујвизө.

1869 восаһ прудонизм ез-һын мөд сещөма мешајт-
чыны: Марксизм верміс прудонизмөс зікөз венны, вевъ-
тыны. Но сы пыфди марксизмлы паныд сувтыс лоі выл
мелко-буржуазнөй теоріја, кодөс лөгөдіс роч революціо-
һер—Бакуһын.

Бакуһистјас Бакуһын, кызі і Прудон, һекыз ез вер-
мы гөгөрвоны, медым пролетаріат сувтис
політычскөй мојас вөсна вермасны. Сы сөртү, сылөн
мед ыжыд мог революціјаын—государство бырөдөм, мед
һекущөм власт ез вөв. Прудон і Бакуһын кыкһаныс
анархистјас, сөмын воҙзаныс ставсө чөвлөһөн артмөдны,
ладмөдны көсјис, а мөдыс мөвпаліс ыжыд бунт бөрын
лөгөдны анархія—власттөм государство.

Бакунын ас идејаснас нуөдиc агитацја, мыј ныр-
нуөдыc социалнөј революцјаын абу пролетариат, а ка-
питализмөн рөзөритөм крестанн да ремесленник. На
могјас серти став планјассө вөчис М. Бакунын. Бакунист-
јас төждысыны бырөдны капитализм лумпен-пролетариат
вынөн, рөзөритчөм ремесленникјаскөд да поскы собст-
венник — производителјаскөд.

Анархист М. А. Бакунын

Бакунын мөвпалис, мыј тајө
скөрмөм рөзөритчөм војтырыс
вермасны ускөдчыны, ыемтор
жалиттөг жүгөдны зоңнасөн
капиталистическөј стројсө. Мыј
лумпен-пролетариат мед бур
революционнөј класс.

Прамејакө виқөдлыны, та-
јө капитализм конкуренцјаон
рөзөритчөм јөзыс, вермасны
дрөбитны капитализм строј ас
собственность бөр лөсөдөм мо-
гыс, но лөсөдны коммунизм
нога строј, најө ыекор оз вер-
мыны. Бакунынлөн авторитет,
кыз нырнуөдыслөн, вөли зев
ыжыд отсталөј странаса робо-
чөјјас костын: Швейцарјаын,
Италјаын да Испанјаын.

Интернационалө-на пыртөз војдөр Бакунын лөсөдлс
„Амјанс“ ыма сојуз. 1868 воө сјјө шыасис интернацио-
налө, медым сылыс „Амјанссө“ бостисны шленө, но ез
вистав вескыда, мыј сылөн „Амјанс“ организацја зев
уналаын важ-моз-на уж нуөдөны.

Мыјөн Бакунын пырис шленө интернационалө, пыр
мөдиc вермасны К. Маркскөд да сы индөдјаскөд.

Бакунынлөн
Маркскөд верма-
сөн.
Бакунын первој восковсаң-жө сувтө-
длс, медым медса ыжыд мог пыдди
интернационалын вөли пунктөма, гырыс соб-
ственникјаслыс наследство вылө права бырөдөм. Та гө-
гөр мед став ужсө вөли пунктөма.

К. Маркс шуис мөдарө, мыј тащөм ногөн оз поч-
бырөдны капитализм. Конгресс вылын катовтисны ун-

жыкыс Бакунын дор. К. Маркс зев гогорвоана индис, мыл классяс кост вермасом вайодас пролетариат диктатура-
оа. Пролетариатлон диктатура воссас тул вужны сешом
обществооа, кон оз ло некушом классяс нл собствен-
ност. Бакунын некушоме ез коссы гогорвоны, медем
пролетариатос отувтны политическоя партиао, чукортны
налыс вын воао кешло, бостны власт ас кшо да дикта-
тура лосодны. Бакунын социалноя революция гогорвоис,
мыл сетчо некушом куа лосодчом оз ков, сиз жо оз ков
некушоме политическоя партиа да массовоя, классовоя
революция,—Социалноя революция сы ногон, артмас мед
кокныда лумпен—пролетариат да смел юз кыподчомон.
Бакунизм да Марксизм кост вермасом мед борын вужис
прамоя классовоя косо Бакунизм кост да Генералноя
совет кост. Интернационаллы, робочоюасон вескодлыны
лои зев сокыд. Парижса Коммуна быродом борын, прави-
тельствояс быд странаюасын модисны жона жмитны робо-
чоя организациаюасос.

Лондонса конференция вылын интернационал шуис,
мыл коло отвылыс нуодны экономическоя и политическоя
тыш, коло лосодны пролетариат костын крепыджык
политическоя партиаос. Бакунистяс „Юрскоя союз“ нм-
саң ыстисны циркулар интернационалса быд секцияюаслы,
мыл генералноя советын ешажыкыс (меньшинствоыс)
К. Маркскод мырдысон суюоны став секцияюаслы, став
робочоя движенюоы ассыс мовпюасо. Ташом агитаци-
яо зев чорыда кутчыгысны Белгияса прудоюистяс, Ита-
лияса да Испанияса секцияюас. Генералноя советын ас
костас ез-жо вермыны воны оти кывю, кызи вермасны
бакунистюаскод. Тажо зев чорыда модис торкны ужсо
генералноя советлыс, интернационаллыс зоңнас.

Сентябр толысын 1872 воо воли 5-од конгресс
Гаагаын, кони К. Маркс шощ ачыс участвуютис. Повестка
выло воли пунктюма кык сорни: „Генералноя совет права
юылыс“ да „пролетариат политика уж юылыс“. Тажо
конгресс вылас бакунистяс волины ешажыкон, но пыр
ассыныс тилисны, мыл коло быродны Генералноя совет-
лыс политика нога вескодломсо, Генералноя советсо
зоңнасон. Марксистяс зев чорыда сувтисны паныд баку-
нистюаслы, шуисны ношта-на ыждодны Генералноя совет-

лыг правасö. Пролетаріат політіка уж јылыг тајö конгресс вылын вöлі вынсöдöма Валјанлыг резолюціја, кодöс вöлі лöсöдöма К. Маркс программа серті:

„Робочöј класслы колö вермасны, кыз класслы, політическöј партіјаö öтувтчöм вöсна. Політическöј партіјалы колö әікөз торјөдчыны став вождажык буржуа класс партіјаясыг. Медым вöчны соціалнöј революціја, колö, мед вöлі бура оргаңизујтöма робочöј классöс політическöј партіја гөгөр. Політическöј партіјалы пуктыны медга ыжыд мог—бырөдны классјас. Став робочöј оргаңизаціјаяслы кодјаслөн вождыксö вöлі пуктöма сöмын економическöј могјас, колö сувтөдны політическöј могјас вöсна вермасöм, капіталістјаслы да гырыг землевладельчјаслы паныд. Медым економическöј і політическöј могјас вöлі бурајтöма классовöј војна пыр“.

“Тајö резолюціяыг бакуңистјас зев јона пыкгысны, но унжык гөлөсөн вöлі тајö резолюціјасö вынсöдöма. Тајөн вөчисны ыжыд удар бакуңистјаслы. Такөд щöщ нөшта на чорыджыка дојдисны бакуңистјасöс. Бакуңистјас гуса сојуз ужөн төдмасөм бöрын, комиссіја, коді тајö делөнас төдмасіс, шуіс мыј Бакуңин оргаңизаціјалөн уставыс муно паныд интернаціонал уставлы,—Бакуңинөс јортјасыскөд вөтлісны, интернаціоналыг тајö конгресс вылын.

Гаагаса конференціја бöрын, 8 лун мыст, бакуңистјас чукөртисны ассыныс конгресс. Гаагаса конференціялыг став резолюціјаяссö шуісны ковтөмөн, а Геңералнöј советлыг права мырфдисны. Тајö-жө конгресс вылын бакуңистјас шуісны, мыј мед вожда мог пролетаріатлөн. мукөд могјас серті,—власт бырөдөм. Та бöрын І интернаціоналлөн да Геңералнöј советлөн робочöј класс вылө вміяңнө мөдіс бырны. Бакуңистјас мөдісны кістны (дезоргаңизујтны) І интернаціоналыг ужсö. Отсталөй-жык странаса робочöј класс мөдіс кыссыны Бакуңин бөрсä. Көт Маркслы удајтчыліс бакуңизм пазөдны Гаагаса конгресс вылын, на тајö вермасөмыс зев чорыда Інміс Геңералнöј совет вын вылө. Робочöј двіженьнө мөдіс і вождө кыптыны, мөдісны оргаңизујтчыны політическöј партіјаяс гөгөр, но ез-ңин І интернаціонал вескөдлөм улын. Геңералнöј совет вöлі-на, но ез-ңин вөв важ кодыс.

Поэо шуны, мыі Гагаса конгресс бөрын помассе
уж І интернаціоналлөн. Гагаса конгресс шуіс Генералнөі
советсө І интернаціоналлыс вужөдны Ньуй-Йоркө (Амери-
каө) медым сіјө візны бакуністјас вліжаннөыс, Но Аме-
рікаө вужөдөм бөрын, Генералнөі совет зікөз торјасыс-
көзалі Јевропаса робочөі движеннөыс. І интернаціонал
зікөз помасыс 1873 во гөгөр. Жеңеваса сјезд бөрын
Амерікаө вужөдөм, мысгө сізсө лыффыс-на кабала вылас
1876 воөз. Англіјаса секціјаслөн уж ез кут төдчыны,
Швейцаріјаса секціјас пырісны мукөд організаціјасө,
Франціјаса робочөі классөс 1871 воын вірөн пөдтісны,
сөмын Амерікаса секціја шочніка чукөртліс-на конфе-
ренціјас, но і сіјө 1876 воын Філадельфіја конфе-
рнција вылын шуіс еновтчыны интернаціоналыс да распус-
тны Генералнөі советсө интернаціоналлыс.

І интернаціонал чужіс сек, кор вывті өдјө кыптис
капіталізм, націоналнөі озырлун гырыс капіталістичес-
көі госуларствојасын.

Тажө кадө буржуачіја вөлі революціоннөі-на. Сыкөд
щөщ І интернаціонал-робочөі класслөн штаб, сувтөдіс
мог бырөдны буржуачіјалыс ыжыдалөмсө. Буржуачіја
гөгөрвоіс, мыі тајө організаціја лөсөдчө бырөдны капи-
талістјаслыс ыжыдалөмсө, сіјөн быдногыс мырсыс бө-
рынтны пролетаріатөс революціја тујвылыс. Мед бөрын
тажө удайтчыс: 1871 воын Франціјаса робочөі класслыс
вынсө зікөз чегіс, Паріжскөі Коммуна бырөдіс, пөдтіс
вірөн. І интернаціонал індавліс пролетаріат нога туј віз
тажө революціјаын.

Мөдвогөн-кө І интернаціонал өтувтліс уна сікаса
революціоннөі группајас. На костын ез вөв прамеј өтнога
программаыс, ны өтнога мөвпјас революціја нуөдөм јылыс.
Генералнөі совет ез вермы буржыка јитны ассө торја
госуларствоса партијаскөд, робочөі класскөд. Тајө ва-
јөдіс сетчөз, мыі уна сікаса помітческөі группајас ко-
стын сөкыд лоі нырнуөдны Генералнөі советлы, прамеј
революціја туј віз вылө сувтны. Первој прудоуістјаскөд,
сөсса анархіст Бакунін группакөд вермасөм,—зікөз че-
гісны вын І интернаціоналлыс. Паріжскөі коммуна бы-
рөдөм бөрын (1871 во) заводітчіс став Јевропаса госу-
ларствојасын буржуачіјалөн чорыд наступленнө робө-

чөй класс выло. Тајо-нын аікөч ускөдіс І интернаціоналлыг уж.

Бырі І интернаціонал сы вөсна, мыј робочөй движеннө вөлі зев-на том, а робочөй класс ез вермы сіјө кадас быд странаын өтмоз революціја туј выло сувтны.

Прудонистјас, бакунистјас, марксистјас костын пыщкөсса вен петкөдлө, мыј робочөй класс Јевропаса гусударствојасын ез-на вөв прамеја быдмөма, ез-на сек прамеја гөгөрво ассыс классөвөй мојассө. Сы выло вермісны јонжыка вліјајтны мелко-буржуазнөй мөвпјас, марксизм дорыс. Сің-жө өдөдіс интернаціоналлыс кісгөм реакціја, коді заводитчыс Паріжскөй Коммуна пөдтөм бөрын. Став Јевропа пасталаыс І интернаціоналлөн уж бырі, но сіјө зев ыжыд уж вөчіс, воңө кежлө уна буртор петкөдіс, сіјө мед војдөр му вывса робочөй классөс өтутвөтм мөвпјас пуктіс робочөй массалы јуөрас, мыј сөмын поңө капітал рабствоыс мездысны муыввса робочөй класслы өтутвөтмөн, өтвылыс уж нуөдөмөн.

І интернаціонал індіс пролетариатлы, мыј экономическөй да політическөй мојас јітөмөн сөмын вермас пролетариат победа вөчны. Сің-жө первој, став муыввса робочөјјаслөн өтутвөтм, вөстис воңө кежлө туј артмыны воңө кежлө интернаціонал сама робочөй организацијајаслы.

К. Маркслөн уж интернаціоналын вөлі зев ыжыд. Сіјө вөлі геңералнөй секретар і став сөлөмыс интернаціоналлөн. Сөмын сы вескодлөмөн интернаціонал кутіс прамеј классөвөй тујвіч робочөй движеннөын. Маркс індөдіс серы-жө, интернаціонал программаө вөлі пуктөма революціоннөй, політическөй мојас. К. Маркс кужіс кыпөдны, воңмөстны робочөјјасөс, революціоннөй теоріја гөгөрвоны, ассыныс ыжыд классөвөй мојассө төдмавны.

І интернаціонал кісгөм бөрын, К. Маркс нуөдіс научнөй уж, но сыкөд щөщ пыр зев сөлөмсаңыс нуөдіс революціја уж. Быд робочөй класс кыпөдчылөмын отсаыс, вескөдіс сіјөн, індөдіс сеталіс. Но сөкыд уж, правітельствөлөн геңеңіјөјас, шыгјалөм, сөм тырмытөм—воң пазөдісны аңвөңалун К. Маркслыс. 1883 воө Маркс кулі—бырі робочөй класслөн нырнуөдысыс. 1895 воө гуа-

лісны Маркслыг революціја ужын отсасыг другсö—
Ф. Энгелсöс.

ЈУАГАНЈАС:

1. Кушдöм помкаыс, мыј I интернационал чужис 1860 војасын, а сө воқжык?
2. Мыјла сөщдöм колана лоі рөбочöјјасы I интернационал органи-вүјтöмыс?
3. Мыј мед главнöјыс I интернационал учредителнöј манифестын да программаын. Мыјөн уставын индöдјасыс торјалöны утопистјас велöдöмыс.
4. Кыз колö гөгөрвоны Прудонлыс велöдöмсö?
5. Мыјөн торјалисны Прудонистјас Марксистјасыс?
6. Кушдöм медеа гырыс ужјас вöчис интернационал?
7. Кушдöм вöлі велöдöм Бакунистјаслөн. Мыјөн најö торјалисны Маркс велöдöмыс?
8. Мыјла бырі, разсис Интернационал?
9. Кызі доңавны I интернационаллыс ужсö революционнöј движен-кö уж вöзмöстöмын?
10. Кушдöм вöлі интернационалын уж К. Маркслөн да Энгелслөн?

1871 ВОГА ПАРИЖСА КОММУНА

1848 вога Франціјаса револуција сер-
Мөд имперіјалдн те мі төдам-һин, мыј 1851 воө, декабр 2
уж (вторая им- лунө, франціјаса республикалөн президен-
перия) ттыс—Луи Бонапарт вөчис государственнөј
переворот. 1852 воө пуксис ачыс императорө Наполеон
III һимөн. Тажө і шусө „мөд имперіјаөн“. Наполеон III
власт дорын пукаліс 1851 вогаң 1870 воөң.

Власт, „мөд имперіја“ дырји, вөлі зоңнас император
кыын. Сылыс власт һемтор ез вермы зоңдөдны (огра-
һичитны). Наполеон III императорө пуксигас сетис „все-
общнөј избірательнөј права“, конституція, көсјыгис тајө
конституція сертыс правитны, став классјасыслы көсјыс
өтмоз служитны.

Та кыңғи вөлі лөгөдөма куім палата: 1) „Государ-
ственнөј Совет“, 2) „Сенат“, 3) „Законодательнөј корпус“.
Но тајө кујим палатаыс і конституціяыс вөлі сөмын бу-
мага вылын, Наполеон III верміс аснаукөн кушдөм колө
закон лөгөдны, кышдөвтны конституція і кујимнан пала-
тасө.

Са і конституція сертыс вөлі урчитөма император-
лы ыжыд власт:

1. Пуктыны, чөвтны став гражданскөј, војеннөј чін-
јасөс верміс ачыс, өтнасөн.

2. Војна заводитны, міритчыны верміс ачыс-жө.

3. Верміс налогјас лөгөдны, государство казнаөн
вөрөшитчыны.

4. Сің-жө став министрјассө ачыс пукталіс, чөвталіс—
палатајаслы һекушдөм дела ез вөв татчөң.

Медым револуція ідејаяс ез паскавны, став га-
четјассө вөлі сетөмачорыд надзор улө. Һекымын кыв-кө
газета пыр гіжисны правительстволы паныд,—пырыс-пыр

газетјас тупкыссыны. Медым массалы газета ешажык сурі лыддыны, газет вөлі вывті јона донсөдөма.

Медым революцїаыс віңны том јөзөс, став школа-јас, велөданїнјас вөлі сетөма духовенство кіө.

Духовенство, вічкојас, монастырјас Наполеон дырїі, бөр бостісны зев ыжыд права.

Медым революцїаыс воқө кежлө мынтөдчыны зікөз, правітелство зев чорыда вермасіс революцїа кыпөд-чөмкөд. Суд-ны-рад некушөм ез ков,—революционерјасөс, „опаснөј“ јөзөс чукөрөн-чукөрөн каңытавлісны, вөтлісны Францїаыс. Турмаө пуксөдавлісны демонстрацїа вөчөмыс, оружіө новлөдлөмыс. Робочөј сојузјасын ужалөмыс зев чорыд суд грөчїтіс тајө кадас.

Тащөм вөлі політїческөј власт Францїаын 1851-1870 војасө.

Буржуацїа політїческөј власт воштїс на 1851 воө. Сесаң власт бердын сіјө ез вермы лоны, но та пыдді зев чорыд вөлі сылөн властыс став көчајственнөј олөмас.

Францїаын став көчајствоыс вөлі буржуацїа кїын. Буржуазнөј промышленностлы кыптыны, быдмыны во-сіс зев бур туј. 1850-1870 војасө гырыс фабрік-заводјас тазі быдмісны. Парөвөј двїгателя предпрїяттө лыд вөлі:

1840 воө; 1852 воө; 1862 воө; 1872 воө;

3.200 ; 6500 ; 15000 ; 23400 ;

Промышленностлыс кыптөм да буржуацїалыс јонмөм петкөдлөны тајө лыдпасјасыс:

Перїөма да вөчөма тонна лыдөн.

	1840 воө	1850 воө	1860 воө	1869 воө
їзшом	300 3000	4904000	10317000	16101000
чугун	348000	522000	1091000	1218000
көрт да сталь	245000	320000	781000	1025000

Став озырлуныс Франціјалөн 1851 вогаң 1869 воӱа
 codic 82 мильард франксаң 162 мильард франкӱа. Codic
 вын і торговӱ буржуаціјалӱн. 1860 војассаң вӱлі лӱгӱ-
 дӱма „свобода торговли“—вугасны мукӱд государство-
 јаскӱд. Правітелство торговли договор лӱгӱdic Анг-
 ліјакӱд і мукӱд государствојаскӱд.

Мильон шайт лыдпасӱн:

војас	1840 воӱ	1850	1860	1869
вугалӱма мукӱд госуд-ӱ	1052.	1119	2657	4009
нӱбӱма мукӱд государствосыӱ	1010	1435	3247	3993

Наполеон III, дедыслыс славсӱ чук-
 Војнајас. тӱdic, кӱсјіс војнајасӱн шудавны Франці-
 јаӱс, зев бур војеннӱј полководцӱӱн ассӱ
 лыдdic.

Наполеонлӱн власт Франціјаын некущӱм классјас
 былӱ ез вермы пыксыны прамејжыка. Кор чорыда мӱ-
 dic пансыны классӱвӱј тышјас, Наполеон власт былӱ
 лӱгалысјас codicсны. Наполеон ӱвӱ туй адзіс—војнаја-
 сӱн революціја кыпӱдчӱмыс вӱзны ассыс властсӱ. Та
 вӱсна Наполеонлӱн царствутӱм тыр војнајасӱн. Но
 унжык војнаыс, полза пыдді, вайіс рӱззӱреңнӱ. Војнајас
 сетісны сӱмын банкірјаслы, гырыс металлургическӱј
 завод предпріимательјаслы ыжыд докод: војеннӱј зајом-
 јас гырыс прӱчентјас сетісны, сӱз-жӱ војеннӱј заказ
 сертӱ ужалыс заводјаслӱн кӱзӱјова чорыда озырмісны
 војнаыс.

1853-55 војасӱ Франціја Крымскӱј војна нуӱdic.
 1859 воын војутіс Австріјакӱд, Італіја јукӱм вӱсна.
 1867 воын вӱлі војна Італіјакӱд-һін. 1852 вогаң 1857
 воӱа војутіс Франціја Кобіліјаын да Алжырын (Афри-
 каын). 1859-1860 воӱ војутіс Венгріјакӱд. Сіјӱ-жӱ 1859-
 1860 војасӱ—Кітајкӱд щӱщ. 1860 воын кыссіс војна
 Франціјалӱн Індӱ-Кітајын, 1860-1861 воӱ—Сіріјаын.

1862 воһаң 1866 воӱз кыссӱ војна Мексика мырд-
дӱм вӱсна. Тајӱ дугдывтӱм, помастӱм војнајас—зика
рӱзӱритисны сиз-һин рӱзӱритчӱм крестанһинӱс, нӱшта чо-
рыда омӱлтчӱдӱс олӱм робочӱјјаслыс. Тащӱм олӱм јӱт-
кис щӱщ мелкӱј буржуазіјаӱс правітелстволы паныд.

Та мында удајтчытӱм вој-
најас ыждӱдӱсны рӱскодјас
а такӱд щӱщ кыптисны на
логјас. Гырыс налогјас веси
дојдны мӱдӱсны шӱркӱд-дем
(среднеј) буржуазіјаӱс. Најс
корисны дугӱдны војнајас, чин-
тыштны ыжыдалӱм Наполеон
чиновникјаслыс. Војна вајис
пӱлза сӱмын банкірјаслы.

Наполеон, ас політиканаһ
мед бӱрын, кыпӱдӱс став клас-
сјассӱ имперіјалы паныд, ве-
сиг-кӱ, Италијаса војна бӱрын.
Римскӱј папа лӱгасис Напо-
леон III ылӱ і став ду-
ховенствоыс щӱщ. Весиг На-

Парижскӱј Коммуна пӱдтыс палач —
Ејер

полеонлы паныд сувтисны
законодательнӱј корпусын депутатјас. Республиканечјас,
республика формаа влаһ лӱсӱдны мӱвпалисны. Најӱ шу-
сисны „Республиканскӱј оппозиціјаӱн“. Республиканскӱј
оппозиціјаын нырнуӱдӱсны буржуазіјалӱн вождјас: Жул
Фавр, Емил Оливје, Гамбета. „Оппозиціја“ ыждӱ парла-
ментын 1869 војас гӱгӱр.

Тајӱ унжык общественнӱј классјасыс, кызӱк ро-
бочӱјјас да крестана, сиз-жӱ буржуазіја сувтисны паныд
Наполеон III имперіјалы.

Робочӱјјаслӱн
оланног

Промышленност кыптигӱн быдмис щӱщ
робочӱј класс. Торја ӱдӱӱн Парижын.
1866 воӱ сені вӱлі 450 сурс мында робо-
чӱјјыс. Унжыкыссӱ на пышкыс вӱліны ремесленнӱј про-
летариат. Прамӱј фабрик-заводса робочӱјјас лыд сертӱ
вӱлі јона-на еща.

Мукӱд промышленностын ужалан дон робочӱјјаслӱн

сөдыштис, но сыкөд щөщ чорыда донсалис олөмыс, со жан-жуан төвар. Олөм, бурмөм пырды, жонжыка робочөй-жаслөн омөлтчис.

Парижса ужалыс жөз норасисны, мый олөм вывти жона донсалис, торжа-нын донна сожан-жуан төвар да патера дон. Бөржа 12 воин олөм донсалис 50% мында, а уждон типографжаса ужалысжаслөн соди сомын 12% мында. Ужалан лун вөли 12 час, а мукөдлаас унжык-на. Фабрик-заводын вөли пуктөма робочөйжөс жмитан, чорыд пөрадок: гөгөр шпюн котыр шыньжисны дугдывгөг да быдсама штрапжасөн пөдтисны. Весиг мастерскөйжасын пукалисны помцежскөйжас, жандармжас, ужалыс бөрсакыжөдчисны. Тажө кадас робочөйлөн мөда-мөд вылас некущөм надежа ез вөв. Весиг стенгыс лои витчысны-повны. Мөвпжасө жургыс на зилисны төдмавын робочөйжаслыс. Наполеон III мөвпалис неыжыд уступка торжасөн бергөдны аслагыс пролетариатөс. Отног-кө сетис вөла отувтчыны робочөй союзжаслы, а сен-жө ачыс салдатжас вынөн дугөдис стачкажас. Либө робочөйжаслыс кооперация союз организацијажас лөсөдөм ошкис, а кооператоржаслыс сездсө арестуйтны щөктис. Робочөй делегатжасөс выставкажас вылө төдмасны ыставлис. Робочөйжаслы вижөднысө, олөм бурмөдөм могыс, третежскөй суджас лөсөдис, предпринимателя—робочөйжас костын споржас ладмөдны—„Совет добросовестных“. Но збылысө тажө союзжасын правительстволөн чиновникжас да предпринимательжас агныс нырсө нуөдисны. Вескыда-кө шуны Наполеон III робочөйжаскөд „шыра-каньон“ ворсис.

Робочөй движение Тащөм уступкажас сетис робочөйжаслы Наполеон III. Но робочөйжаслы тажөн немтор бурсө зик ез сет, кор сижөс кыжөдисны быд вөсков кыжыштны, быд мөвпжас ужалыс војтырлыс төдмавын, мырдысисны сылыс вөла сорнитны, лөсөдны ассыс олөмсө. Тащөм условийын ез поз чөвовны робочөйжаслы, лантөдчөмөн надетчыны бур олөм вылө, медса возмөстчыс ужалыс жөз пырисны „международној товаришество рабочих“ организацијаө—I Интернационалө. I интернационал вылө правительство сещөм-жө чорыда услагис, кыц i мукөд робочөй союзжас вылө. Но шленлыд тажө организацијалөн воыс-во содис, медса-нын 1868-71 војасө.

Тайо организацијалон вөлі сещом мөвпјас—бырөдны имперіја да лөсөдны „социалнөј республика“. Правительстволон чорыд законјас јонжыка кыпөдисны тайо организацијалыг революционнөј вынсө, ужсө. 1868 воын арын, гожомын вөчлісны робочөјјас гырыг демонстрацијаяс, митингјас, кытөні ыжыд успехон пөмзүтчисны францијаса журнуөдысјас интернационал секцијалыг вождјас. Классөвөј тыш, предпринимателя-ужалыг јөз костын, јонжыка мөдис кыптыны.

Коммунар.

Medea-нын 1860 во помса промышбеннөј кризис кыпөдис, ролочөјөс, революционизирүјтис сы вөсна, мыј тайо кризис дырји јешщө омөлтчис олөм ужалыг јөзлөн. Сіјө кадса уждоныс, весгас medea колантор вылас — сојөм ылө да патера дон мынтөм вылө некущөма ез тырмы. Тащөм лок олөм бара-жө кыпөдис гырыг стачкајас 1860-1870 војасө робочөјјас пөвстын. Тайо стачкалон моґјасыс вөлі-нын мөдногажык возза стачкајас серті. Оні ез-нынь сөмын олөм бурмөдан моґјас пуктыны, а і политика моґјас щөщ сувтөдисны робочөјјас. Наполеон катовтис фабрикант-капиталистјас дор, мөдис војскаон, салдатство сїлаон стачкајас дугөдны, лылыны забастовщїк-

јасөс, турмаө пуксөдлавын стачечнөј комитетса шлен-јасөс. Прометариат лоі ыжыд вөрөгөн имперіјалы. Правительство адзис, мыј. францијаса робочөјјаслон јонмө революционнөј ебөс, быдмөны профессионалнөј сојусјас, час-

төжык мөдiснi кыптыны забастовкајас. I интернационал-
лөн лоi ыжыд влјанњө робочөј масса ылаө.

1870 вога
војна Пруссiја-көд.
Революцiја кыптөм повзөдiс Наполеон-
нөс, мыј имперiалөн помыс матын, воҗзык
ли горөнжык, но кiсгас сылөн властыс.
Став общественнөј классјасыс сувтiснi паныд На-
палеон правiтельстволы.

Наполеон аҗiс өтiк туј, меҗым революцiялыс ын
чегны да асгыс властө кiсгөмыс вiҗны. Тајө тујыс
Наполеон сертi вөли—војна. Мыј војна ылөдас робочөј-
јасөс да крестанаөс революцiја ужыс. Та вөсна Напо-
леон заводiтчiс војутны Пруссiјакөд.

Но војна кежлө немтор ез вөв буржыкасө лөгөд-
чөма. Серт, ачыс Наполеон да сылөн чiновнiкјас зев
чорыда ошјыгiснi, мыј Францiјалөн армiја—непобеди-
мөј армiја. Но тајө вөли пустөј ошјыгөм. Збымысө
Наполеонлөн војеннөј чiновнiкјас, генералјас сөмын мед-
бурасө саммiснi казна грабiтны.

Војна заводiтчөм бөрын төлк-нi-лад ез сур, дај
армiјаыс некуцөм ез вөв.

Генералјас пышјалөмөн корсiснi асгыныс частјас-
сө. Армiјалөн вөли вывтi омөл олөмыс: омөла вердiснi,
пастөдiснi, лок шогмытөминын вiҗiснi најө. Крепостјас
ез вөв укрепiтөма. Францiјаса армiјалөн вөли важ нога
пушкајас, пiшщамјас, Пруссiја вооружењө сертi нем-
тор ез сулав. Тајө петкөдлiс стаз палшасө Наполеон
чiновнiкјас ужыс. Наполеон ошјысiс, „Пруссiјаөс ны-
рыштны да некымын лун мыст Берлинө өбөдајтны воны“.
Но војна нуөдөм мөдарө ставсө петкөдлiс. Первој лун-
сањыс-жө војна ез удајтчы, војеннөј частјас бој ылыс
пышјалiснi, а мукөдыс сетчiснi неприятелис зонна-
сөн. Сеньтабр 3 лунө Францiјаөс пыркнiтiс јуөр, мыј
император сетчөма 80 сурс армiјаөн пленө i медбур
Седан крепостсө сетөма Пруссiјалы. Кор ташөм омөл
јуөрыд воiс Францiјаса столiцаөз, јавiтiснi республика,
Наполеонөс чөвтiснi императорыс, власт лоi временнөј
правiтельство кын, кодөс чукөртiснi законодательнөј
корпусса республиканечјас. Тајө правiтельствыс шусiс
„Правiтельство Национальној оборонын“, либө мөдног

„Правітельство 4 сентабра“, (сентабр нолөд лунө арт-
міс тајө переворотыс-да).

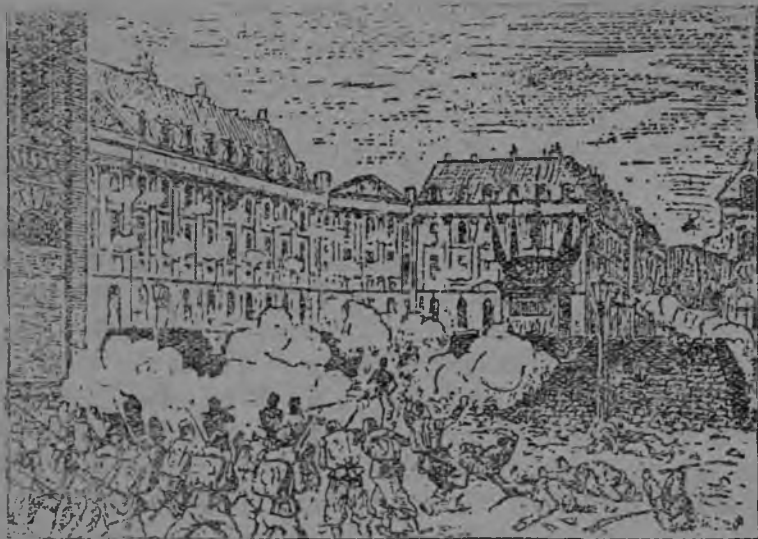
Коммунаё
ләөөдчөм

Ез-на удіт колны өті төлыс, а став-
лы лоі гөгөрвоана, мыј тајө выл „Пр-ві-
тельство націоналној обороны“ Һемтор ез
вөч і воҙө Һемтор оз мөвпав робочөјјас олөм бурмөдөм
јылыс да Франціјаөс Пруссіјаыс мездөм јылыс. Пра-
вітельство вылө нафејтчөм вес воші. Имперіја дырјі на
вөлі, Пруссіјакөд вермасөм могыс, робочөјјасөс да ре-
меслеңыкјасөс вооружітөма да оргаңизујтөма „Націо-
налној гвардіјаө“. А та бөрті нөшта-һын уна сурс ро-
бочөј да ремеслеңыкјас өтувтчысны да вооружітчысны
Паріжын і провинціјајасын. Најө јона сөлөмсаң кутчі-
сісны вермагны Пруссіјакөд, но правітельствоса пред-
ставітелјас шуісны, мыј Паріж оз вермы воқсасны Прус-
сіјакөд. Медым буржыка віқөдны чіновныкјас бөрса ро-
бочөјјас, ремеслеңыкјас, да мелкөј буржуачіја Паріжын
ләсөдісны „Набмудателнөј комітет“ һіма оргаңизаціја-
јас. 20 округса набмудателнөј комітетјасыс бөрјісны
„Централнөј комітет“. Тајө вөлі мелкөј буржуачіјалөн.
ремеслеңыкјаслөн да робочөјјаслөн оргаңизаціјаыс.
Сентабр төлысын тајө кыч округыслөн Централнөј ко-
мітетыс мөдіс чорыджыка зелөдны правітельство вылө.
Гіжісны правітельстволы требоваңыө: 1) Озыр војтырлыс
мырдчыны став һаңсө, сојан төвар да јуклыны сіјөс.
2) Сетны вөла ужавны округса бөрјөм комітетјаслы.
3) Һаң сетавны карточкајас серті быдсөңлы, став һаң
учот вылө бостөм бөрын. 4) Һемірітчыны, а воқсас-
ны Пруссіјакөд. 5) Војна кадө сетны быдсөңлы патера,
патерадон мынтыны војна помасөм бөрын. Правітел-
ство тајө требоваңыө серті Һемтор ез сет дај ез мөв-
пав сетнысө. Воҙө відчысны тазік төлк оз бост. Быд
мінутса чөв олөм вөлі вывті доһаө сувтө, кор нырулын-
һын вөлі Һепріјател Паріж дорө матыстчө. Правітел-
ство нарошнө колмаліс кадсө, һужөдчіс.

Революціоннөј масса өні мөдіс гөгөрвоны вөлісті,
мыј Франціјаын вескөдлө „Правітельство націоналној
ізмены“, а оз „Правітельство націоналној обороны“.
Серт, правітельство јонжыка поліс революціөнерјасыс, а ез
Прусакјасыс. Геңерал-губернатор сіјө-жө і војеннөј мі-

містр—Трошја монархіја власт дор сулаліс, сіжөн ез тѳждыг дорҗыны республіка. Мукѳд геҗералјас Франціјаса арміјаын таҗ-жѳ мѳвпалісны.

Націоналнѳј гвардіялы мынтісны жалованьнѳ $\frac{1}{2}$ франкѳн суткі. Ужтѳм робѳчѳјјас јона гіҗѳісны „Націоналнѳј гвардіјаѳ“. Тајѳ выннас зев унатор поҗіс вѳчны „Правітелство націоналнѳј обороналы“, Пруссіјакоѳ вермасѳм могыс. Но правітелство ез мѳвпав Пруссіјаѳс вермыны. Оні сы ногѳн Пруссіјаыс ыҗыдҗык враҗјас вѳліны Франціјаса вооружоннѳј робѳчѳјјас. „Пруссіјаѳс кѳ вермам, міјанѳс робѳчѳјјас вермасны“ тѳлкујтіс буржуазнѳј правітелство. Націоналнѳј гвардіјаѳс, пра-

Баррікаднѳј бој Паріжса коммунарјаслѳн Версалскѳј војскакоѳ.

мѳј тыш ылѳ лезѳм пыҗдѳі, муштрујтісны да маршірујтѳдісны, лѳбѳ бој ылѳ сувтѳдісны сещѳмінѳ, кѳні-һын тѳдѳмыс вермасны. Таҗі Націоналнѳј гвардіялыс революціја ынсѳ „четчѳдісны“. Віҗѳднысѳ быттѳкѳ „правітелство націоналнѳј обороны“ сѳлѳмсаһыс віҗіс Франціјаѳс Пруссіјаыс, а гусѳн ыстіс Жул-Фаврѳс сорһітны Пруссіјакоѳ „Паріжса фелѳ“ јылыс.

Франціјалѳн вѳлі 120 сурс арміја дај крепостјас: Мец, Баҗен. Но предаҗел-геҗерал крепостнас і ставнас четчіс Пруссіјалы. Кык лун мыст Паріжѳ воісны јуѳр-

җас, мыҗ крепост сәтчөма, һепријатәл бостөма Мец і Бурж карҗас. Пруссіјалөн арміја локтіс Паріж дорө да бостіс кыщө. Центральнөй комітет мед бөрын каҗаліс правітелствогы ізмена. Баҗен да Мец-крепостҗас бостөм бөрын јешщө-һін чорыда өзјіс скөрлун массалөн, кор правітелство дугөдіс бөрҗыгөм городскөј советө да кывсис Тјерлөн да Жіуль Фаврлөн гуса сорһі нуөдөм мукөд государствојаскөд.

Октябр 21 лунө Бланкістҗас кыпөдісны восстаһнө, көсјісны чөвтни правітелствоөс. Җоһ лун муніс восстаһнө, но ез удајтчы правітелствоөс арестујтны. Правітелство ачыс унҗык нырнуөдыҗассө заговорщікҗаслыг арестујтіс. 1871 вога јанвар 23 лунө мөдыс кыпөдчыліс восстаһнө, весіг щөщ мукөд карҗасын заводітчылісны ташөм-жө восстаһнөјас, но бара ез удајтчы. Бара-жө тан нырнуөдісны бланкістҗас-заговорщікҗас медҗасө.

Пруссіја, Кыщө бостөм Паріжын лоі зев сөкыд
арміјаһн пырө сојан тырмытөмла. Правітелство һемтор
Паріжө. ез вермы вөчны, Пруссіјагы меzdөм мөгыс. Олөм вывті омөлтчіс, кор декабр помын Пруссіја мөдіс пушкаҗасыг лыҗлыны карас. Пыҗ җік бырі, лоі норма вылө вуҗны, кыҗі шыг војасө овлывлө, мыҗ воҗө һужалі војна, норма пыр чініс. Воіс мед бөрын сәтчөз, мыҗ јанвар төлысын мөдісны сөтавны фунт којмөд јүкөнөн һаһсө, лун кеҗлө, морт вылө. Нывбајјө, пөрыҗас да челафҗас лунөн-лунөн сулалісны очерефҗасын, сојан лавкаҗас дорын. Сәтчө һөшта-һін омөлтөр талаліс төв шөрын: гөлҗөзөс озырҗас патерагы вөтлісны дон мынтытөмыг ывла вылө. Овліс весіг сіз, мыҗ посһі челаф, кагаҗас кынмісны мам кыын очередын сулалігөн. Сојан-јуан төвар вылө дон луныг-лун содіс. Јөв, выҗ, картупель ез-һін шед һекытыг. Весігас вөв јај, пон јај да каһ јај вылын лоі мырфҗасны. Сојісны вурдыҗасөс, шырҗасөс, весігас начкалісны мөсҗасөс зоологическөј садҗыс. Шыгла да көзыдла мөдісны вөгыҗас содны, торја-һін јона робочөј кварталҗасын. Војтыр сојасөн, сурҗасөн кулалісны вөсөмыг, раһйтчөмыс. Нөшта-на тајө омөлтөрҗыскөд щөщ өтлаасіс лөктор гөл војтырлы һекытчө лоі јурсујны. Паріж лыҗлігөн жуғөділісны быдса

рајонјас, коліс мукöдлаас сöмын пазласöм-жугласöм із чукöр. Но ташöм лок олöмын Паріжса војтыр ез усны сöлöмөн, ез мөвпавны сетчыны Пруссејялы. Правітелство зік ез думышт Паріж мездöм јылыс. Політическөј клуб-јас мөдісны агітаціја нуөдны јөз костын,—мыј колö вöчавны обыскјас купечјас ордын, сојан төвар зөблалыс-јаслыс мырфдыны став төварсö, дон сеттөг јуклыны „отечество“ дорјысысјас костын. Серт, быдöнлы вöлі гөгөрвоана, мыј правітелство тајö корöмјас некор оз вермы сетны. Масса зев бура гөгөрвоіс, мыј буржуазнөј правітелство ташöм могјас оз некор вермы могмөдны. Колі сöмын öтi туј революціоннөј массалы—чөвтны „правітелство націоналнөј обороныс“ да став власт сетны, 1793 вога-моз, бөрјөм правітелстволы „Паріжскөј коммуналы“. Мыј 1793 вога коф-кө лоö власт, революціоннөј масса піыс петасны сешöм-жө чорыд вождјас, кушöмөс вöліны: Марат, Дантон, Робеспјер. Сек почас генералјас бөрса візөдны сувтөдны коммуна комиссарјасөс, медым ізмена вöчыс генералјаслыс јурјас четчөдлыны.

Паріжсө Пруссејја бөстіс кышö, б вежон лыјліс пушкајасыс. Націоналнөј гвардіја зев сöлөмсаңыс воцсасіс врагкөд. Но быдлунја ізмена генералјаслөн да шыглун, мед бөрын ставсö ештөдісны. „Правітелство націоналнөј обороны“ сетіс Паріж Пруссејялы. Пруссејја мірiтчөм пыфди, коріс контрiбуціја Франціјалыс 5 міллард франк да Франціјалыс провинціјајас Елзас да Лотарингіја торјөдны.

Пруссејјакөд
мірiтчөм.

„Правітелство націоналнөј обороны“ термасіс öдјөнжык мірiтчыны Пруссејјакөд. Сіјö көсјысіс сетны враглы 240 сурс салдатөс, мынтысны 200 міллон франк да кык вежонөн чукөртны „Націоналнөј собраңнө“, медым зікөз орөдчыны мірөн. Тајон-ңын зік помөз сдәјтчісны враглы. Вежонја строкөн бөрјісны „Націоналнөј собраңнө“. Ташöм жеңыд кадө революціонерјаслы ез удајтчы нуөдны некушöм агітаціја, јешшө-ңын сіјөн, мыј војнаөн жугөдлісны тујјас, весігас пошта ез ужав 43 департаментын (губерңаын).

Націоналнөј собраңнөö бөрјісны медса реакціоннөј да монархіја дор сулалыс представітелјасөс. Најö бөр-

јисны медсасо гөгөрвотом пемыд крестана, помещікјас да гырыс промышленікјас. Выл правітелство—„Націоналној собрањо“ лоі зев реакціонној правітелство, весіг „да здравствујет республіка“ ез поч шуны тані. Март первој лунө 1871 воын „Націоналној собрањо“ урчітис лөгөдны условіјас Пруссіјакөд мірітчөм јылыс. Но условіјө тајө лоі зез чорыд уронт Франціјалы. Тајө условіјөөн кык провинціја Елзас да Лотарінгіја, кык міллоныс унжык олысөн, вужіс Пруссіјалы. Көсјыс та кынзі јешщө Франціја мынтыны контрібущіја 5 міліард франк дон.

Правітелствоө 750 депутатыс 450 вескалісны монархіја дор сулалысјас. Президентө бөрјісны медса ыжыд контрреволюціонерсө, медса чорыда робочөјјаслы паныд муныссө—Тјерөс.

Паріжса революціонној организаціјас. Сенъабр төлысын 1870-өд воын на родној собрањо вылын бөрјылісны комітетјас, полиціја бөрсө влзөдөм могыс, продоволственној дела лөгөдөм могыс да Паріж дорјөм могыс. Тајө комітетјасын вөліны социалистјас, революціонној мөвпјаса војтыр. 1871 вога јанвар төлысын артміс выл организаціја—„Централној комітет националној гвардіјалөн“. Кыксо баталјоныс бөрјісны делегатјасөс, а делегатјас бөрјісны ас костыс Централној комітет.

Централној комітетлөн вөлі став вооружонној выныс ас кіпод улас дај сы дор став Паріжса беднота, робочөјјасыс сулалісны. Сіјөн правітелство мөдіс повныс Централној комітетыс. Паріжса масса первој лунсањыс мөдісны паныд „Націоналној собрањо“лы Националној собрањо ез вөв Паріжын, а ужаліс Версал карын, көні вөлі оланіныс воzza коромјаслөн. Националној собрањо пырыс пыр мөдіс жмітны беднотаөс. Пыр-жө щөктіс гөмјөзлы мынтыны став долгјас да патера дон. Тајө вөлі сіјө кадас медса сөкыдтор Паріжса бедноталы. Ез ло сөмын петны патераыс гөм војтырлы, а неуна озыржык војтырлы ковміс петны щөщ ывла вылө. Посны да шөркофдем төргөвечјас промышленікјас помөз рөзөрітчісны тајө декрет бөрын. Сіз-жө Националној собрањо дүгөдіс мынтыны дон

(1½ франк) „національнөй гвардејечјаслы“, медым налыгын чегны. Тајон правітелство ґік пікө воштіс карса вооружоннөй сілаос. Ветлісны јуөрјас, мыј „національнөй собрањњө“ көсјыгө республикасө бөр вежны монархіја вылө. Тащөм тор поґіс вітчысны сіјөн, мыј губернаторө да главнокомандујушщөјө пукісны медса ковтөм јөзыс, кодјас ердын і гусөн сінісны монархіја дор. Національнөй собрањњөын медыжыд пыддлі вөлі Тјер, сіјө медсасө зіліс буржуаґіја дор.

Тјер да Національнөй собрањњө ґоњнас, мөвпалісны, мыј колө пырыстөм-пыр-жө бырөдны Паріжыс став революціоннөй оргањзаціјајассө. Національнөй собрањњө јонжыка поліс революціја артмөмыс, весіг сещөмасө ез маітчы Пруссіја вермөмыс. Правітелство шыасіс Пруссіјаса мыністр—Бісмарк дінө, медым сіјө леґас Франціјалыс пленө бостөм јөзсө, Паріжө пөрадок лөсөдөм вөсна. Бісмарк пыр-жө сетіс сөғлас. Сылөн сещөм-жө планыс вөлі—„бырөдны революціонерјасөс Паріжыс да петкөдлыны грөз Гермањіјаса ужалыс јөзлы“. Франціјаса правітелство быдногыс зіліс бырөдны революціонерјасөс, ас страна пыщкөсса врајасөс. Нарошнө та вөсна тащөм лок условіја мірсө Пруссіјакөд гіжіс.

Національнөй собрањњө Тјеркөд шуісны пыр-жө мырґдыны „Національнөй гвардіјалыс“ став өружіјөсө, пушкајассө, кодјасөс вөлі сувтөдөма „Монмартра“ робочөј кварталө. Тајө став пушкајасыс вөлі Паріжса масса сөм вылө лөсөдөма, өктөм сөм вылө, Пруссіјакөд војујтігөн.

Революціја
Паріжын.

Тјер мөдөдіс војска робочөј кварталјасө Монмартрө да Белвілө војын, кујім часын. Тајө рајонјасас сулалісны Національнөй гвардіјалөн пушкајасыс. Карын робочөјјас да національнөй гвардејечјас некущөма ез кужны вітчысны тащөм торсө. Војын став војтыр уґісны шы-ні-төв. Генерал Леконт војскаөн бостіс пушкајас, караулшцікјассө начкаліс, но пушкајас пышјөдны ез вевјав. Коммуна јылыс гіжыс історік вот кызік вісталө: „ныв-бабјө мед воз каґалісны орудіјөјас мырґдөм. Најө вөлі һањ өчередын сулалөны. Пыр-жө ставөс шыґөдісны: лептісны Національнөй гвардіјаөс да робочөјјасөс кок

җылә. Умчаҗас тырыны јөзөн. Воіс націоналнәј гвардіја. Нывбабјә ускөдчисны гвардіја да Леконт војска костө, бостисны кыщө салдатјасөс, да кевмысны модисны салдатјаслы, медем ез лылыны налыс вокјасөс, батјасөс. Мукөдыс пишшамјасө ошөдчисны. Генерал камандујтис вешыны, но некөд ез вөрчы. Офіцерјасөс локыс модисны пинавны. Салдатјас стуетчисны— братајтисны націоналнәј гвардіечјаскөд да народкөд. Сен-жө офицерјаслыс жандармјаслыс мырда-алисны оружіјөјассө. а агнысө арестујталисны. Пушкајас бөр-лоі націоналнәј гвардіја кыын. Паріжын март 18 лунө вөлі зев ыжыд тревога. Јармөм војтыр генерал Томөс, коді 1848 воө чорыда лыліс робочөјјасөс, да генерал Леконтөс асланыс салдатјасыс-жө лылісны места вылас“.

Тјер министрјаскөд каҗалис, мыј зев чорыда ворөсис, Паріжыс колас војсканас гышјис Версалө,

Март 18 лунө Тјер министрјаскөд і став чиновникјасыскөд пышјис Паріжыс Версалө, медем тајө революціја позгыс удитөзчыны. Паріжын некущөм власт ез кол та бөрын. Революціјасө вөчис Паріжса пролетариат націоналнәј гвардіја отсөгөн. Колө вөлі восстанњө бөрын лөсөдны вым власт буржуазнәј націоналнәј собранњө пырды. Революціоннәј масса нырнуөдысјаслөн,— „націоналнәј гвардіја централнәј комитетлөн“ да і интернаціонал федералнәј советлөн, некущөм план ез вөв воқө вылө, мыј сесса колө вөчны правітелство пышјөм бөрын. Революціја талалөмөн талалис нырнуөдысјасөс, медеа-нын націоналнәј гвардіјалөн Централнәј комитетыс повчыс власт бостөмыс, кор збымыс ковміс став властсө бостны. Сыр көсјөм мыст, мед бөрын націоналнәј гвардіјалөн Централнәј комитетыс бостис власт ас кіас, гіжис возванњө франціјаса робочөјјаслы, крестаналы восстанњө вөчөм јылыс да республика лөсөдөм јылыс. Но Централнәј комитет ез гөгөрво прамөја революціјалыс туј, медем вермасны Націоналнәј собранњөкөд да өкөверт сјјөс бырөдны. Сјјө сорны нуөдис Тјер чиновникјаскөд власт организујтөм серті. Јешщө ыжыд нелучкітор вөчис Ц. К первој лунсаңыс, мыј чик ез мөд кутны Тјерөс да мукөд контрреволюціонер-

јасѡс Паріжыс пышјѡмыс, кор најѡ вооруженњѡн 1 быдсѡн луныг-лун пышјісны Версалѡ сојасѡн, нуісны аскѡдныс быдсама дѡна кѡлујјас. Сіѡ-жѡ Ц. К. њемтор ез вѡч контрреволюціѡнерјаслыс вын чегѡм сертыс да кодјас комісны Паріжѡ.

Ц. К. њеокѡта пырыс власт бердѡ пуксіс, а пуксіс поліс прамејажык властсѡ бостны ас кіас. Колѡ вѡлі тајѡ кадас Централнѡј комітетлы лѡгѡдны революціѡннѡј диктатураа власт. А сіјѡ термасіс ѡдјѡнжык властыс мынтѡдчыны да сетны властсѡ бѡрјѡм представітелјаслы, медем Ц. К-лы ѡдјѡнжык Версалса правітелство вылѡ наступленњѡ вѡчны да чѡвты Национал-

Коммунарјасѡс судітѡны лыјлыны ківылѡ віздѡлѡмѡн

нѡј собранњѡс, сіјѡ весіг Парысж буржуаціјалыс чіновнікіјасѡс, мерјасѡс ез чѡвт, буржуазнѡј гачетјас ез бырѡд. Ц. К. шуіс ас јывсыс, мыј „мі абу власт, а комітет бѡвительности, медем контромірујтны правітелствоыс ужсѡ“.

Таѡк комі 18 мартсањ 10 лун. Тјер тајѡ дас луннас унатор верміс вѡчны, вын чукѡртны, медем революціѡннѡј Паріж „путрѡшитны“.

Март 28 лунѡ всеобщѡј избірателнѡј права серті, гѡлѡсуйтѡмѡн бѡрјісны „Паріжса коммуна“ —85 мортыс. Националнѡј гвардіјалсѡн Централнѡј комітет та бѡрты

сетіс став властсö „Паріжса коммуна“ кіö. Депутатјасöс бөрјісны пролетаріат да мелкөј буржуазіја медсасö, ғырыс буржуазіја унжыкыс пышјіс Паріжыс војна кадö да осадә дырјі. Став пышјысыс 60 сурс бердö кымын вöлі. Сегса Коммунаыс ас вöлаөн петісны бөр 17 депутат, кодјас вескавлісны буржуазіја контрреволюціоннөј партіяјасыс. Тајö вежласöм бöрас, Коммуналөн сокущöм лоі составыс: робочөјјас 27 морт, лібö 32,5% служашщөј да посні чіновнык 13 морт, — „— 17,7% артјстјас, врачјас, інженерјас, художныкјас 32 м. „ 38,5% посні төргөвечјас да предпрінімателјас 4 м. „ 4,9% офицерјас 2 морт, — „— 2,4% і мукöд јöз 6 морт, — „— 6,72%

Кöв Коммуна шленјас пöвстын робочөјјас вöліны жынысыс ещажык, но пролетаріатлөн уж, сылөн вескөдлөм тајö революціјаын прамеја-нын төдчіс. Коммунаö бөрјысан кад Паріжын муніс зев гажа пырыс.

**Коммунаын
партіяјас.**

Тазақ лоі Франціјаын кык правітелство: öткікыс пукаліс Версалын, — тајö вöлі буржуазіјалөн правітелство, а мөдыс ужалис Паріжын — тајö вöлі пролетаріатлөн правітелство. Смерт, бөрјысöмөн лөсөдөм власт бердö — Коммунаö, ез кущöмкө öтї партія, а уна сікаса, уна сама політїческөј партіяјасыс представітелјас пырісны. 17 депутат-на вескавліны ғырыс буржуазіја дор сулалысјас, но најö регыд вужісны Версалса правітелство дор.

Унжык Коммунаса шленјас вöліны „Якобінечјас“. Најö вöлі мелкобуржуазнөј республика јылыс медсасö төждысöны. Нуөдісны Великөј Французскөј революціја дырса Якобінскөј партіялыс тујвічсö. Налөн політїческөј программаын вöлі урчїтöма: „Свобода, равенство, братство“ — прїнципјас.

Медса ыжыд революціоннөј авторітетөн нїмаліс Якобінеч партіялөн нырнуөдысыс — Селукулуз, кодї 19 во пукаліс турмаын да ссылкаын, сіз-жö нїмаліс якобінечјас пöвстын Фемікс Піа, кодї важысан-жö нуөдліс гуса революціоннөј уж. Смерт, Якобінечјас сөлөмсаңыс сулалісны Коммуна дор, но ез гөгөрвоны тајö переворотлыс прамөј моҗјассö, робочөј характерсö. Најö мөвпалісны, мыј тајö колö сувтөдны 1892 вөса

революція-моз-жө, мөдногөн-кө шуны, тајө революциясө
Якобиңечјас јөткисны 1792 вога революция тујөд-жө, ез гө-
гөрвоны, мыј Францијаын тајө со вонас зев уна тор-
нын овмөсас вежсис: кыптис капитализм, быдмис про-
метариат.

Якобиңечјаслөн сојучњикјас Коммунаын вөліны
„бланкістјас“, кодјас нуөдисны тујвѣ Огјуст Бланкі
велөдөм серты. Бланкі организујтлс гуса революционнөј
обществојас 1830 војассаң-на. Бланкі да сылөн јортја-
сыс важысаң сулалисны, медым, вөчны вооружоннөј ре-
волюционнөј восстаңнө, первој кадө лөсөдны диктатура
надејнөј революционерјасыс, сесса вөлістл вужны про-
метариат диктатураө да коммунизмө. Бланкі Парјжса ком-
муна дырса переворот кадө вөлі турмаын, сјөн ез вер-

Коммунарјаслы лыфлөны өмертлөј приговор

мы ырынуөдны тачыс. Бланкістјас Коммунаын вөліны
сөмын 8 морт, но налөн уж төдчис медсасө сјөн, мыј
бланкістјаслөн Коммунаын вөлі зев ыжыд вліјаннө
беспартіјнөј депутатјас вылө да якобиңечјас вылө.
Көјмөд партија Коммунаын артмис I интернационалса
шленјас піыс. Ставныссө најө Коммунаын вөліны 23
морт, 15-ыс робочөјјас. Медса ымалысјасыс на піыс
вөлі переплотчик Варлен, мехањик Асси да Авриал, Лі-
тејшщик Дувал, красілшщикјас Клеман, Малон, ыкым
ын сапожњикјас, столарјас, резчикјас. Но на костын доза
унаөн вөліны маркөизмыс кежысјас—прудонистјас, код-
јас политическөј мојас вөсна вермасөмлы да ташөм агі-

таңыялы важысаң паныд мунисны. I ынернационаллон федералној советыс i шленјасыс унжыкыс вөлі јонжыка прудоңизм теоріјао ылаалөмаос, а ез сулавны Маркс ія-дөм туј вылын. Прудоңистјас паныд мунисны јакөбінеч-јаслы i бланкістјаслы. Медгасө прудоңистјас програм-маын вөлі урчитөма, мыј мездыны робочөј классөс поңо сөмын економическөј ыжыдалөм буржуазіјалыс мырфдө-мөн. На ногөн колө вөлі бөгтны озырлун, овмөс ас кіө. Но прудоңистјас тајө көсјисны вөчны власт бөгтөг, најө ез гөгөрвоны, мыј буржуазіјалыс мырфдыны озыр-лунсө поңо сөмын сещөм ногөн, кор власт бөгтас про-летаріат ас кіас, ассыс чорыд власт сувтөдас буржуазі-јалы паныд. Тащөм уна сама политическөј группајаслөн ез вермы лоны өткывсөрыс уж нуөдөм да прамөјжыка пролетаріат класс моғјас серті лөгөдөм планјас.

1) Коммуна-
лөн уж. Выл бөріөм Коммуна мөдіс ужав-
ны март 28 лунсаң. Апрель 2 лунсаң-нын
мөдіс Версалса правітелство војскаөн
наступајтны. Пушкајас мөдісны зер моз кігтны снарад-
јаснас Паріжө. Ёјер Націоналној собраңнөкөд, мыјөн
удајтчис һеуна вын чукөртиштны, пыр-жө сувтис паныд
робочөј правітелстволы. Көт мыј, а колө вөлі југөдны
тајө револуціја позсө Паріжыс. Мед көт сесса став
Паріжыс қоңнасөн сотчас, щынјыв лыбө, но медем Паріж-
са коммуна оз кол. Вот кущөм вөлі политика Націоналној
собраңнөлөн. Медем револуціја поз пазөдны-пөдтыны
Паріжыс, Ёјер коріс өтсөг Пруссіјалыс—леңны плен-
нојјасөс да сетны өтсөг вылө војска. Пруссіјаса полити-
ка нуөдыс—Бісмарк сетіс Франціјалы 50 сурс салдат,
Паріжыс револуціја пөдгөм могыс. Версалса војска
гөгөр кыщө бөгтисны Паріжөс, қик торјөдісны сіјос му-
көд карјасыс, сиктјасыс, медем һекысан ез лок өтсөг
Паріжө. Марсelyn да Лионын робочөјјас лөгөдісны-жө
Коммуна, но тащөм қомөңқик торја кыпөдчөмјастө
Версалса правітелстволөн војска вынөн пөдтис пырыс-
пыр-жө.

2. Робочөј
політика Робочөј правітелстволы колө вөлі пыр-
жө бурмөдны оланног ужалыс јөз-
лыс робочөј органаціјајаскөд өтвылыс.
Робочөјјаслыс өлөм бурмөдөм могыс, Коммуна ужалис

Парижа I интернационал секциягә кәд өткыв сөрыс, өтвылыс, а сиз-жә-і мукөд профессиональнөй сојузгәскөд. Коммуна дырји профсојузгәс јонмисны лыдөн, содисны выл сојузгәс. Ез сөм-ын I интернационаллөн секциягыс отсәс ужнодны Коммуналы, но ыжыд отсөг да индөдјас сетәлісны геңеральнөй әлветсаң, медеасө, дәрт, сылөн вождыс—К. Маркс. Сижә јона төждыгыс Коммуна овмөдчөм да бура уж пуктөм вөсна. Но вывти делө лоі свјәкүтны Парижаң Лондонә, кор апрел 2 лунгаң заводитчис Версалган наступәтны Тјер да кышө бостис Парижсө чоңнас. Парижса ужалыс јөз веритчисны ас коммуна вылө, надејтчисны, мыј Коммуна мездас лок олөмыс робочөјгәсөс. Најө ас организәциягәс пыр, мибө вескыда агныс шыөдчывлісны Коммуна динө колан мојгәсөн.

Коммунаын вөлі лөгөдөма „Комиссия труда і обмена“ Сен шленгәсыс унжыкыссө вөліны робочөјгәс, интернационал секция шленгәс. Тајө комиссиягыс чуксалис мукөд робочөј организәциягәсәс аскөдыс өтвылыс ужавны.

Медвозга, мед ыжыд уж Коммуналөн вөлі апрел 16 лунга декрет, мыј ендөм мастерскөјгәс, кодјасөс буржујгәс еновтисны революция заводитчигөн, пырыс-пыр-жө колө уж вылө сувтөдны. Тајө мастерскөјгәс сетны ужалыс јөз, киө кооперативнөй робочөј организәциягәс киө. Мөд ыжыд уж Коммуналөн сижө, мыј дугөдис ужөдны војын робочөјгәсөс пекарнагәсын. Бырөдис уждоныс незаконнөй чинталөмгәс частнөј і общественнөј предпрјативјөгәсын. Коммуна ләгис декрет, код серти возө ез поз чинтыны уждон декретөн урчитөм серти, сиз жө организүјтис робочөј контрол Луврса мастерскөјгәсын. Коммуна бостчис обслөдүјтны да бурмөдны уж робочөјгәсгыс: нүжөдис ужјөз мынтысан срокгәс долггәс серти, патера серти, сетис гөм јөзлы озыргәсгыс мырфөдөм домгәс патера вылө. Коммуна шуис бөр сетны гөм јөзлы ламбардө бостөм көлујгәс налоггәс, долггәс пыдди, заводитчыліс пенсия мынтыны һетрудоспособнојгәсгыс да лөгөдны трудовөј артемгәс.

Став ыжыд чиновникгәсгыс, служашщөјгәсгыс Коммуна чинталис уж доннысө. Медеа ыжыд жалөваңнө пыдди урчитис 500 франк (200 шајт миногөн-кө). А робочөјгәсгыс да поснә служашщөјгәсгыс, шуам көт учительгәсгыс, кодјаслөн вождыксө вывти ічөт вөлі уждоныс, Коммуна сод-

тіс. Мед бѳрын Коммуна торјѳдіс вѳчко госуѳарствоыс. Пырыс-пыр-жѳ дугдіс сѳтавны сѳм попјаслы да мана-стырјаслы, мырѳѳыны шуіс налыс став озырлунсѳ.

Коммуналыи
финансѳвѳј
полѳтика уж

Парѳжыс пышјгѳн Тјер термасігас
ез удѳт нуны аскѳдыс шѳщ госуѳарственнѳј
банкыс ценностјассѳ. Став озырлунсѳ-кѳ
нуны ковміс 80 вѳв да уна салдат, та вѳс-
на банк комі Коммуна кіѳ. Парѳжѳ комі сѳк (мі ѳѳн-
га вылѳ кѳ вужѳдны), 700 мѳллоншајт зѳлѳта дѳн. Ком-
муналы, прамѳј ногѳн-кѳ, колѳ вѳлі тајѳ капѳталсѳ бостны
ас кіас. Сіјѳ сѳмнас ескѳн буржыка верміс дѳрјысны
врагјасыс дај чѳнтыны вынсѳ Версалса правѳтелствоыс,

Коммунарјасѳс лыјлѳны

буржуачјалыс, ѳемлевладѳмѳчјаслыс. Но тајѳ ужсѳ Ком-
муна ез вѳч. Банк коміс вѳрѳѳдтѳг. Банкас ужалысјас
сулалісны Націѳналынѳј собранњѳ дѳр, гусѳн, ердын мѳ-
дѳдісны сѳм Парѳжыс Версалѳ, Націѳналынѳј собранњѳлы
војна нуѳдѳм вылѳ. Тајѳ сѳм вылас-жѳ Тјер медаліс сал-

датјасөс Паріжлы паныд. Коммуна поліс кутчісны банк бердө сійөн, мыј сөм-кө банкыс бостан, став крупнөј і мелкөј буржуазіјаыс паныд сувтас Коммуналы. Коммунар-јас полісны, мыј Паріжса ужалыс јөз өгнасөн, мукөд клас-сјас отсөгтөг,—оз вермыны тышкасны Версалса контр-революціјакөд. Тајө падјалөмыс Коммуналы сувтіс вывті донаө. Кужіс-кө Коммуна ескөн бостны ас кіас банксө, став ценностсө сетыс,—вөлі ескөн зев ыжыд сіла Коммуна кыын.

Коммуна да крестанство Серт, ужалыс јөз зік өгнаныс ез вермыны кутны ас кыын власт гөм крестана отсөгтөг. Франціјаса пролетаріат лыд серті да вын серті ічөт-на зев вөлі, мукөд олыглыд серті. 1817 воын став робочөјјас Франціјаын 3 міллон мыдта на ез вөв.

Робочөјјаслы колө вөлі јітчыны крестанакөд, лөсөдны сојуз, гөм крестана да пролетаріат класс костын. В. І. Ленин серті—„тащөм сојуз-кө гөм крестана да пролетаріат костын абу, зев вынтөм лоө демократическөј революціја, некущөм социализм нога олөм оз арты“.

Версалса правітелство, кызік і буржуазіја 1848 воын, дікјөдліс пемыд крестанаөс, мыј республиканечјас да социалистјас вөсна кысгө тајө војнаыс, мыј најө став шыглуныс і лок лунгыс ставныс мыжаөс. На вөсна-жө содіс медгасө вотјас, оброкјас содісны. Сіз-жө Националној собрањө клевета лөсөдіс Коммуна вылө, мыј сіјө төждысө заводітны војна Пруссіјакөд, көсјө мырфдыны крестана кыс мујассө да јуклыны ас костын. Коммунар-јас ез прамөја гөгөрвоны гөм крестанын да робочөј класс костын сојуз вөчөм јылыс, ез гөгөрвоны, мыј крестана отсөгтөг да өтувја ужтөг некущөм вермөм—побөда оз ло.

Некымын морт Коммунаса шленјас шулісны агітірујтны Коммуналыс ідејасө крестана піын. Журналистка Андре гіжліс возванњө сіктса ужалыс јөзлы. Воздушнөј шарјас вывсањ разөдавлісны страна пасталаыс тајө возванњөсө. Но кадыс Коммуналөн вөлі зев еща агітаціја вылө: став вын-ебөссө бырөдіс гражданскөј војна, Тјеркөд тышкасөм. Агітаціја вылө јөз ез тырмыны, дај белө вөлі петны провинціјасө Версалса да Пруссіјаса салд-јас кыш пыщкыс. Сізі некущөм агітаціја пөштө ез воы

сіктөз. Крестана, салдат муңдырө пастасөмөн, отсалісны аслас классөвөй врагыслы бырөдны, шыбытны робочөй правітелство Паріжыс.

Кыз-нын мі төдам, Коммуна вөлі бөрјө-
Коммунаөс ма уна партіја пыщкыс, сіјөн Коммунаса
бырөдөм шленјаслөн ез вөв ставлөн өткод, өтсама
мөвпјас, дај некущөм прамөј опыт-на ез вөв налөн Сіјө
ас ужас вөчіс кык зев ыжыд өшыбка, ез куж іспөзујт-
ны сөмсө государственнөј банкыс, дај омөла лөсөдіс
војеннөј зашщита карын. Колө вөлі пыр-жө переворот
бөрас ускөдчыны Версалө да пазөдны помөз врагөс.
Најө сетісны Тјерлы прамөја лолышгны, чукөртны вын
да ускөдчыны Паріж вылө Колө вөлі лөсөдны ыжыд
јон војеннөј організаціја, мөдны враглы паныд став војтыр
сіланас став орудјө запаснас. Коммуна прөста воштіс
кадсө вес сорнө, а мукөд дырјыс ас коста спорујгөм-
өн. Враг сы коста чөв-лөһөн сіла чукөртіс да жмітіс кыщө
Паріж. Тјер крестана костын нуөдіс агітаціја, мыј сто-
ліцаө пуксісны рөзбојјас: керкајасыс грабіталөны, віја-
лөны војтырөс, соталөны керкајас. Сөрт, ачыс медсасө
Тјер тыртіс Паріжсө снарадөн, жаліттөг, віјаліс пленө
бостөм Коммунарјасөс, гөгөр сувтөдліс шпіонјасөс, Парі-
жө туј піскөдөм могыс. Мед бөрын мај 21 лунө өчи шпі-
он востіс өзөс-ворота правітелство војскалы Паріжө.
Версалса салдатјас мөдісны начкавны, лыјлыны Ком-
муна дорјысјасөс, быдса улычајас тырісны шојјасөн да
вірөн. Вежон чөж дугдывтөг муніс баррікадөнөј бој,
лыјлісны Паріжса коммунарјасөс. Усі тајө вежонө 20 сурс
морт, 2 сурс морт кулі турмајасын судөз, көзыдла да
вісөма. 36 сурс мортөс сетісны судө, на пыс 13¹/₂ сурс
мортөс мыждісны да суісны нем кезлө турмајасө. Сапөг
вурысјасөс, маларјасөс, тіпографіјаса робочөјасөс—вот
кодјас тан вөліны медсасө судітанторјасыс. Коммуна-
өс вермісны. Врагјас сујысны Паріжө шојјас вывті, вір
гөпті келаліг.

Коммуналөн уж, декретјас, ідејајас пыдө вужјассіс-
ны ставмуывса ужалыс јөз јур вежөрө, Версалса рөз-
бојнікјас ез вермыны сіјөс нещдыштны бырөдны лыјлөм-
мөн ны турмаөн.

Маркс, Энгелс, Ленин бур боксаң доңјалисны
Коммунаос да сылыг ужсө, кыз мед воzza социалној
революция идејајаса робочој правительствоос, коді көсјіс
мездыны нартөтөмыг робочојјасос, став увтыртөм вој-
тырөс.

Кызі В. І.
Ленин доңјалис
Парижса Ком-
муналыг ужсө.

„Памјат Парижској Коммуны“ нима
стагыбын Ленин тазі доңјалис Парижској
Коммуналыг уж:

„Војтыр исторіяын тајө (коммуна)
некор вөвлытөмтор-на. Онөз-на пыр став властыс
вөлі помещік, капиталіст да налөн пуктөм чиновнікјас
кыын.

1871 воын, март 18 луно Тјер правительстоон,
војскаон пөмцаон і став чиновнікјаснас пышјіс Парижыс,
көзайн пыдди Парижө колі народ, власт вујіс проле-
таріат кіө.

Коммуна кыпөдчөмлөн первогаңыс-жө лоі социа-
листическөј ногыс, мөдіс сійө вермагны буржуаціялыг ыжы-
далөм бырөдөм вөсна да капиталізм строј жугөдөм
вөсна.

Последовательнө революционнөј вөлі сөмын проле-
таріат класс Франціяын. Буржуазној республикаңечјас,
мелкөј буржуаціја регыд еновтчисны революцияыс, најос
повзөдіс социаллистическөј, пролетарскөј ногыс револю-
циялөн. А мукөдыс еновтчисны сы вөсна, мыј револю-
ция регыд лоө пөдтөма.

Сөмын Франціјаса пролетаріат повзөтөг, сөлөмса-
ныс отсагыс ас правительстоыслы (Коммуналы). Сөмын
најө сөлөмсаңыс тышкагысны, усіны баррикадајас вылын
повзөтөг, робочој классөс да став ужалыг јөзөс мездөм
вөсна. Төрытја сојузнікјас пролетаріатлы изменітисны,
Франціјаса буржуаціја, став помещікјас, біржевікјас,
фабрикантјас, гырыг і посніжык вөрјасыс—ставыс отувт-
чисны Коммуналы паныд. Огсөг вылө Пруссіяса
Бисмарк сегіс Тјерлы 100000 салдат. Буржуаціялы удайт-
чис кыпөдны Коммуналы паныд пемыд, гөгөрвотөм
крестанаос, мелкөј буржуаціјаос провинціјагыс, да
бостны көрт-бі кыщө Парижөс зоңнас.

Марсельын, Лионын, Сент-Етјенын, Сіжонын да
мукөд карјасын—робочојјас бостчылісны власт буржуа-

чыя кыс мырдыны, Коммуна лөсөднү да отсөг сетны Паріжса пролетаріатлы, но тајо кыпөдчөмјас регыд помасісны. Тајк Паріжса коммунарјас чік өтнасөн коліны, ңекущөм отсөг ез вермы лоны бокысаң.

Медым вөлі победоноснөј соціалнөј революціја, татчө колө кык условіјө, медым производітелнөј сіла странаын вөлі развітөјжык да медым пролетаріат сознателнөј, подготовленнөјжык вөлі. Тацсм кык условіјө сіјө кадас Франціјаын ез-на вөв. Капіталізм Франціјаын ез-на вөв развітөј, медгасө сені төдчіс мелкөј буржуачыја (ремеслеңнікјас, крестана, лавочнікјас і мукөд). Мөднөгөн-кө, ез вөв прамөј політическөј партія рабочөј классөн, ыжыд—революціоннөј выучка, ез-на вермы гөгөрвоны революціоннөј мојассө, кычык сіјө олөмас пөртнысө

Но медгасө-ңін сіјө, мыј Коммуналы ез вөв кадыс, бостчыны асгыс мојассө, программасө олөмө пөртны. Ез уфит-на уж бердјас бостчыны, кычык Версалса правітельство буржуачыјакөд өтүвчөмөн, ускөдчісны Паріж вылө да кыщө бостісны. Коммуналы мед бөрја луңјасөчыс (21—22 маја 1871 во), мірнөј уж пыды лоі нуөдны гражданскөј војна, мукөд мојас серті ез вевјав мөвпыштнысө.

Коммуна вермасіс ңе сөмын Франціјаса мојас вөснаыс, сіјө вермасіс ставмувывса увтыртөм, нарҕитөм јөзөс мездөм вөсна. Та вөсна Коммунарјаслөн ужыс дона зев став мувывса пролетаріатлы, а абу сөмын Франціјаса пролетаріатлы.

Коммуналөн уж—соціалнөј революціја вөсна вермасөм, медым мездыны пролетаріатөс да ужалыс јөзөс політическөј і економіческөј рабствоыс. Та серті Паріжскөј Коммунаөс, сылыс ужсө, вермасөмсө—ңекор ез поа вунөдны.

Всемірно-історіческөј туј вылын міјан Сөвет власт лөө мөд восколөн, мөд етапөн пролетаріат диктатура вөсна вермасан ужын. Первөј восколыс, первөј етапыс вөлі Паріжскөј Коммуна.

В. І. Леңін.

ЈУАГАЊАС:

1. Кушџом нога вџлі власт Францијанын 1870 војас возвылын?
2. Кушџом сама полџтика нуџџис Напалеон III?
3. Кушџомтор Францијанын кыпџџис став классјассџ Напалеон власт вылџ?
4. Кушџом вџліны классјас костын прџтиворечџџ Францијанын 1870 војас возвылын?
5. Кушџом вџлі меџса нжыџ помкаыс Прусџџа да Франција кџст жојнаын?
6. Кыџџк і мыџла артмџс 1870 воџ сентябр 4 лунса переворот і код кџџ властыс оури таџџ переворот бџрас?
7. Кыџџк џекымын кылџн виџтавын полџтика нырвиџсџ власт дорџ воџм буржуазџјалыџ?
8. Кыџџк, кодног артмџс „Парџжса коммуна?“
9. Кушџом вџлі соџиално-классџвџџ бџксаџ коммуналџн составыс?
10. Мыџџн торјалџ коммуна буржуазнџџ республикаыџ?
11. Ёкымын кылџн доџјалџ став ужсџ коммуналыџ, сылыџ выл законјассџ, секретјассџ.
12. Кушџом џелучкџјас, џшыбкајас вџчџс Коммуна ас ужас?
13. Мыџла Коммунаџс вермџсны пџџтныны Версаљса војска?
14. Кушџом буртор, џелучкџјас петкџџдліс ас ужас Коммунаыс возџ џежлџ робџчџџ класслы?
15. Кыџџк В. І. Ленин да коммунистјас доџјалџны Парџжса комму-
нарјаслыџ ужсџ?

НАРОДНИЧЕСТВО

Россијаын олан-
ног реформа
борын.

1861 воын вöли мужикöс лезöма вöла вылö, мездöма крепоснöй праваыс. Нö тајö „вöлаыс“ зев ічöt вöлатор сетіс крестянінлы. 1861 вога реформа, мужикöс вöла вылö лезöм жылыс вöлі лөсöдöма медсасö гырыс помешщик моґјас серті. Крестянін-кө воґжыксö вöлі крепітöма помешщик му бердö, реформа борын сіґ-жö коліс помешщик му бердö көртасöмөн. Модасö му сетісны крестянінлы, вöла вылö петігөн, но мусö вöлі сетöма сымында, мыј мутор вылас сіјö вердны асгыс семја ез вермы. Крепостнöй права дырға вотчинасö мужікыслыс, „вöла“ вылас лезігөн колöдісны—отрезкіјасөн чінтісны. Сіјö сывöсна вöчісны помешщікјас, медым мужікыс ез пукыс ас овмöсас, ез еновт помешщікыс да фабрикантыс овмöссö. Тајö муторјас вылас вöлі урчітöма зев ыґжыд дон помешщікјаслөн („выкупнöй платеж“). Мужіксö вöлі кіöдыс і кокöдыс көрталöма „выкупнöй платежөн“ ас му бердас. Думыштіс-кө мужікыс еновтны асгыс вотчинасö, ез вермы сіјöс вöчны: „мір“ сіјö ез лез „круговöй пöрукаөн“ көрталіс, медым сы пыдді ез ло выкупнöй платежјас мынтыны.

Вот тајö выкупнöй платежөн да ас щыглунөн дөревнаö көртасöмыс нöшта чорыда көрталіс крестянінöс помешщік му бердö. Му тырмытöмла ковміс батракавны помешщікыс, ыґжыд дон вылö арендаөн бостны помешщікыс мусö, лібö, жын урожај вылö ужавны му-віґ помешщікыс. Помешщік тащöм „вöла“ сетöм вылö вöлі вывті рад, мыјсылы лоіны донтöм ужалысјас, му арендүтысјас.

Та ногөн крестянінöс „вöла“ вылö лезöм, вывті ез во сölöм вылас промышленнöй капіталістлы. Сіјö таґік реформа кадö артавліс, мыј мужік рөзöрйтчас.

еновтас овмөс да локтас карө донтөм ужалыс пыѳды, мыј вөла вылө лезөм крестанін лоө бур төвар һөбысөн. Но тајө моҗассө реформа первој пөраө ез вермы моҗмөдны промышлењыклыс: мужік бөр көртаҗис помешцік му бердө. 1861 воҗа реформа бөрын та вөсна ез вермы өдјөн кыптыны промышленност. Реформа шуам көѳ җескыда, но век-жө востіс капіталізмлы быдман-тујсө, во 20 кымын-на җескыд вөлі сылы быдмынысө, но капіталізм наҗөңк быдміс. Россіјаын крестанін ташөм „вөлаыс“ немтор бурсө ез аҗы, сіјө відчыіс выл реформа, мыј коркө прамөј вөласө сетөмыс лоө воҗын-на. 1861 воҗассањыс-жө мукөд губерњајасын крестана бунтујтлісны һенога вөла сетөмыс.

1780 воҗассањ прамөјҗык туј промышленөј капіталізмлы востіс „аграрнөј криҗіс“.

Роч помешцікҗас воҗ вөлі јона наҗөвітчөны заграњчаө һањ вузалөмөн. 1880 воҗассањ Россіјалыс һањ дон зев чорыда ускөдіс Амерікаса донтөм һањ.

Тајө тупкіс һањ туј Россіјаса помешцікҗаслыс заграњчаө, а медҗасө-һын інміс тајө һањ дон усөмыс, сіҗік-һын чорыда рөзөрітчөм мужіклы—Россіјаса крестанін ез вермы өні мынтыны „выкупнөј платеҗҗас“, податҗас. Та бөрті һекущөм законөн мужікөс ез поҗ көртавны помешцік му бердө. Рөзөрітчөм крестанін еновтіс овмөссө, муніс карҗасө нажетка корсны фабрік-завөдҗасө. Воссіс быдман туј фабрік-завөдҗаслы Россіјаын.

1760—70 воҗасас, кор аслыссама реформаөн мужікөс, вөла вылө лезөм пыѳды, бөр вөлі көрталөма помешцік му бердө, промышленөј капіталізм җескыд пырыс-на быдміс.

Робочөј класс, кыҗі класс, ез-на оргаңизујтчыны, Россіјаын кыптісны мелко-буржуазнөј мөвпҗас, мелко-буржуазнөј утопічөскөј соціалізм. 1760—70 воҗасын Россіјаса утопіст-соціалістҗас мөвпалісны, мыј Россіјалөн, Англіја, Франціја серті, быдман тујыс мөднога җік, мыј крестанскөј общцінаҗас пыр крестанін, кыҗ медҗа революціоннөј класс, вермас вәјөдны соціалізмө, капіталізм овмөсө вольтөг. Тајө сікаса 70—80 воҗа утопіст-соціалістҗас шусісны—„Нарөҗыкҗасөн“. Нарөҗыкҗас

көсүйісіны Россіяын вöчны мелко-буржуазнöй крестанскöй социализм. Пролетаріат былö народникјаслөн некущöм нафеја ез вöv.

Најö мөвпалісны, мыј Россіяын медса революцја дор сулалыг класс ис—крестьянство.

Буржуазја. Роч буржуазја, овмөс сертыис да ас озырлун серті, доза јона кыптыны-нын вевјаліс реформаöз і реформа бöрыссö, но политика да власт дорыс, јона-на ылын вöлі. Классöвöй подув Россіјаса правітелстволөн важ мозыс-на вöлі—помешцікјас. Буржуазја нуждöчіс-жö власт дінö, но зев полöм пырыс: крестана кыпöдчöмыс поліс. Та вöсна сöгласөн да ладмөдчöмөн вітчыіс правітелстволыг уступкајас, сіјö революцја јылыс мөвпыштны ез лыст, сізкік і кажітчісны сылы Пугачовшшна да Крымскöй војна војасö крестаналөн кыпöдчылöм. 1861 вога реформа, дерт, буржуазјалыс ез мөгмөд став мөгјассö, но мыјкө-мында век-жö реформа сетіс. Тајөн сіјö секі верміс мірітчыны.

Пролетаріат. Пролетаріат 60—70 војасö Россіяын муртса-на тыдовтчыны мөдіс. Робочöй двіженьнö сек муртса-на заводітчіс, вöчны ассыс медвозза вокковјассö. Сылөн некущöм ез вöv-на аслас политическöй партіяјас. Ужалісны робочöјјас торјөн-торјөн, дај сіјö кор сурö сöмын: ез-на вöv сылөн быдлунја ужыс. Классöвöй тыш пролетаріат—буржуазја костын заводітчіс прамöјасö во 20—30 мыст реформа бöрын. Тајö кадас, кор буржуазја-нын вöлі революцја туй вылыс кежöма, а пролетаріат ез-на вермы лоны революціоннöй двіженьнöын нырнуöдысөн, кыптісны інтелегенціја костын мөвпјас, мыј Россіяын, мед прамöј, революціоннöй класс—крестьянство. Крестьянство сіјö кадас вöлі медса уна, да візöднысö, бытөкө, медса увтыртöм класс.

Крестьянство. Мі төдам-нын, мыј реформа ез мезды крестьянінөс лок олöмыс. Крепостнöй правалөн коласјасыс зугісны вöла пырыс кыпöдны крестанлы овмөссö. Öні крестана былö водіс кык полöс експлоатаціја: öтк-кө, помещік важ-моз „вііс“ повіностјасөн, правітелство—выкупөн, податјасөн. Мөд-кө, де-

ревһао пырны мөдис капитализм, кистис овмөс крестанһынлыс, зев чорыда первој кадө сижөс „дојдис“, рөзөритис. Та серти-кө, бытө-кө феревһајасын лоі зев бур обстановка революцијалы өззыны.

Вот мыјла 60—70 војасө крестана вылө народһик-јаслөн лоі став надејаыс, крестанскөј движеһнө вылө. В. И. Ленин тајө кад јывыс со кызі гижис. „Народһичество артмис сижөн, мыј переформеннөј капиталистическөј Россияын вөлі мед ыжыд сила—посһи производителјас. Мыј народһичество—мелкөј производителјаслөн (крестьяһнлөн) паныд сувтөм—протест крепостичество-лы, сиз-жө і капитализм кыптөмлы“.

Интелегенција. 1860—70 војасө зев революционнөј мөвпјаса вөлі „разночиннөј интелегенција“. „Разночиннөј интелегенцијаон“ шусөма сы вөсна, мыј сылөн составыс артмөма зев уна сикаса общественнөј классјасыс. Медгасө сен вөліны: учитель, фелшар, поп-факлөн, посһи чиновһикјаслөн да рөзөритчөм помещицк-јаслөн чемафыс. Кор кыпөдчылысны „декабристјас“, сек медгасө сен интелегенција-жө кыпөдчылыс, но сен вөлі унжыкыссө дворана пыыс петөм интелегенција. 60—70 војасө интелегенција пыыс вөліны торја революционнөј мөвпјаса—студентјас, гырыс школајасын велөдчысјас.

Мыјла интелегенција сижө кадассө вөлі революција туй вылын сулалө?

Быдсама пөлөс қескөдан законјас: университетын чорыд режим, началстволөн ыжыдалөм, һекымын кылыс начальчестволы паныд шуөмыс, ссылако да катаргаө ыстөм,—кыпөдисны студентјасөс. Интелегенција, кызі велөдчөм јөз, вермисны төдмасны мукөд государствоса революционнөј движеһнөјасөн, „свобода, равенство“ республика формаа власт—быдсөн налы-һын вөлі төдса торјас, Россияын сижө кадас цар помещицкјаскөд став законјаснас і олөмнас өтһас „вөрөшитис“. Республика да конституција сорһијасыс-катаргаө да ссылако кывјөн прөступитчыс јөзөс месытавлисны.

Монархија формаа власт зев-на чөрыда пукалис Россияын, Монархија виҙөм могыс, Россиялөн вөлі чөрыда повзөдчан учрежденьнө. „Треттөје отделеһнө охраны јего империторского величества“, коді лун і вој

жандармјас да шпіонјас пыр кыјодчїс, кывзысїс, оз-о кодкө законјаслы да царлы паныд сорнї нуод. Медса-нын чорыда вөлі кыјодчөны интелегенцїја, студентјас бөрсә, оз-ө најө революцїја јылыг мөвпавны: Та вөсна студентјаслыг быднөг велөдчан туј тупкїсны, унїверсїтетјасын казарма модаа режім лөсөдїсны, частө вөчалїсны обыскјас, быд восков најө зөскөдїсны. Медса-нын номцїја да жандармјас кыјодчїсны, оз-ө студентјас мукөд государствоса революцїонерјаскөд өтвыв уж нуөдны, оз-ө политическөј нїгајас лыддыны.

Тажө ставыс быдсама нога зөскөданторјасыс, дөзмөдїсны студентјасөс.

Тажө кыңзї, ачыс економїка боксаң олөм студентјасөс революцїонїарујтїс—сувтөдїс паныд правїтелстволы.

Сїјө кадса велөдчөмыс ез вөв ошкана вывтї: велөдчанїнјасө вескавны вөлі зөв сөкыд; а велөдчыны, көт шуам удајтчїс пырны, шыглун, сөм тырмытөм быд восков пөгїбө воштїсны студентөс. Унжык студентыс велөдчїсны шыг нїсө-пөт, патера вылө грөш фөнгатөг. Урок помыг нажетка ез вермы вердны. Унїверсїтет кө помавны удајтчїс, і сенї-на шуд вывтї зөв ез нумјав: прамөј служїтанїн ез шөд разночїнечјаслы, сы вөсна, мыј став чїнјасыс і учреждөннөјасыс вөліны дворана кїын. Промышленнөј капїтализм ез-на вермы прамөја быдмыны, медем интелегенцїјалы сетны колана уж.

Тажө обстановкаас интелегенцїја верміс сувтны паныд правїтелстволы, корны сылыс өтї-мөд уступкајас. Фөрт, тајө интелегенцїјалөн ез вөв пролетарїат нога мөвпјас некущөм.

Тажө јөзыс петїсны мелко-буржуазнөј классјас пїю, сы вөсна налөн вөлі став мөвпјасыс мелкөј буржуазї-јакөд јїтчөма.

Мї-нын төдам, мыј медса ыжыд сїла
Народык мөвп- 60—70 вөса революцїоннөј двїжеңнөын
јаслөн классөвөј вөлі разночїннөј демократическөј интеле-
көдулыс. генцїјалөн. Сїјө вөлі нырнуөдыс пыддї
секса революцїоннөј двїжеңнөын. Тајө интелегенцїја
петїс мелкөј буржуазїја пөвстыс, матөжык вөлі јїтчөмә

тајо производствокөд, сїјөн народњикјаслыг мөвпјассө—
ідеологјасө колө донјавны та серті. Та вөсна народ-
њикјас мөвпјасын, велөдөмын—јона төдчис мелко-бур-
жуазнөј ідеологја.

Став вермасөмыс, ужыс народњик-
кыҗи көсјисны јаслөн артмис со мыј серті: кыҗи мөдас
народњикјас об- кыптыны Россіја—сїјө-жө тужөдыс мөдас,
щїна пыр со- кыҗик і Јевропаса государствојас, мїбө
ціализм лөбөдны. корсас аслыс кушөмкө мөд туј. гашкө.
мөд законјас серті мөдас овмөс кыптан тужыс. Демокра-
тіческөј інтелегенціја—народњикјас чорыда надејтчис-
ны, мыј Россіјаын мукөд государствојас серті, овмөс
ногыс җик мөднога.

А мөднога торсө народњикјас медсасө адјисны
Россіјаса „земелнөј общїнаыс“. Народњикјасөс зев
чорыда ышөдіс, мыј мукөд, рытиввыв Јевропаса
государствөын общїна кіссис, а Россіјаын—өнөз-на
колис.

Капіталізм быдман кадө, рытиввыв Јевропаын ун-
жык общїннөј віҗ-мујас пөрісны частнөј собственностө—
общїна кіссис җикөз.

Россіјаын 1861 вөса крестанскөј реформа бөрын-
на колі общїна. Но медсасө тајө вөлі колөма, медем
буржыка пычкыны крестанїналыг налогјас да „выкуп-
нөј платөжјас“. Капіталізм быдмөмкөд щөщ общїна
кіссыны-жө мөдіс, но тајө народњикјас ез казавны, об-
щїна кіссөм јылыг кывзыны ез көсјыны.

Народњикјас общїнаөн ыштисны сы вөсна, мыј ві-
җөднысө муыс общїна кїын, јуклысөны крестана мөда-
мөд костын по једокам, җик мутөм некод оз вермы ло-
ны общїна законјас серті, сөсса дөревњаса властыс:
старшїна да старөста—ставыс мїрөн бөрјөм јөз.

Народњикјаслы сїҗик і кажїтчис, мыј соціализмыс
общїнасањыс і заводїтчас, мыј общїнаын уна-њин ем
соціализм нога торјасыс, сїјөн общїнаө „пїњөн і гыж-
јөн“ колө кутчисны. Мыј Россіјалөн туј абу Рытиввыв
Јевропаса государствөса код: најө капіталізм тужөд
мөдөдчисны, а Россіја общїна пыр, капіталізмө пырав-
төг, четчыштас соціализм нога стројө. Россіјаын-пө оз
ло промышленнөј капіталізм, сїҗ-жө оз ло вына проче-

таріат. Капіталізм-кө мөдас быдмыны, рөзөрїтас крест-
таңынөс, та вөсна колө быдног пыкны, мед ез ло про-
мышленнөй капїталїзм Россїяын. Капіталїзмыс, народ-
нїкјас сертї, спасеңнө—селскөй общїна. Общїна ас-
пө ачыс оласногыс: (өтувја візмуыс, өтувја ужјас)— мужї-
көс пөртас коммунизм мөвпа, сама мортө.

Народнїкјас ез гөгөрвоны, мыј капїталїзм кїстас
общїна сө і ставсө, налыс соціалїзм планјассө.

Најө вөлі чәјтөны, мыј промышленнөй капїталїзм
Россїяын оз вермы кыптыны, общїна вөсна. Серт 1860-
70 војасын назөңїк-на кыпалїс капїталїзм, но век-жө
кыпалїс сїјө. 1880 војасгаң прамөја бостчїс і кїстїс
общїна сө.

Народнїкјас тајө капїталїзм быдман тујсө езі гөгөр-
воны—корсїсны кушөмкө аслыс нога туј Россїялы.

Серт, сїјө гөгөрвоанатор, мыј капїталїзм мелкөй
буржуаңјаөс рөзөрїтө, повчөдө мелкөй производїтелөс,
кресттаңынөс капїталїзм кыпөдчөмыс.

Вот мыјла пыксїсны народнїкјас, мыј Россїяын
капіталїзм оз ло—најө медгасө вөліны мелкөй буржуаң-
ја пыс петөм јөз, мелкөй буржуаңјаног мөвпјассө, мог-
јассө сувтөдїсны.

Народнїкјас сїз-жө мөвпалїсны, мыј соціалнөй рево-
луцїяын нырнуөдыс лоө бара-жө аслыс сїкас јөз Рытыввыс
јевропаса государствојас сертї,—крестана, а оз проле-
тарїат.

1. Общїнаа формаа землевладеңнө
Кушөм вөлі общ- дырїї, віз-му лыддысгө крестанскөй зе-
щїнаыс крепост- дырїї, мелнөй общїна кїын, а абу өтка-өтка
нөй права дырїї
і кушөм лої кре- кресттаңын ордын. Общїна јуклө крестана
поствөй права кост переделјас (відласөм вештасөм) пыр,
бырөдөм бөрвї по једокам сїјө мујјассө, сетө сы дыра кежлө,
кызїк „мір“ ачыс урчїтас.

10-15 војас мысч өвлө му-віз відласөм-вештасөм
крестана костын тасертї, кодлөн codi, лїбө чїнїс семја
лыд. Общїна кадө віз-му лыддысгө „мірлөн,“ а оз
өтка-өтка кресттаңылөн.

2. Віз-муыд, көч шуам мірлөн өтувја лыддысө, но
кресттаңын сїјө ужалө, оз өтвылыс, а торїөн, быдсөн
асногөн, өтнасөн нуөдө овмөссө.

3. Јуклысөм — вештасөм торјөдлө-дрөбитө му-вѣ-
јас, ыждөдө черезполосіца да мелкополосіца. Машіна да
вылжык техника тан ыкытчө пріменѣйтны.

4. Мујас, вѣјас общінаын вөфитны колө пыр өт-
ногөн,—общінаыслөн ачыс пышкөс ногыс щөктө өтмөз
овмөс нуөдны крестанылы: өтї кадө көзны, өтї кадө
вундыны, өтїк кадө—су вартны, медым скөт кокулө
оз сур.

А. І. Герцен

Вескыда-кө шуны—общіна лөсөдіс прїнудітелнөј
севооброт.

5. Медым буржыка крестаналыс перјыны „подат-
јас“ да „выкупнөј платежјас“, общіна вөлі колөма
1861 вога реформа бөрын.

Община бердө, кыз-нын воҗ лоі висталома, вөлі ләсөдөма мірскөј порука (круговаја порука), бөрјөм старшинајас, старостајас. Тајө сы вөсна коліс правитель-ство реформа бөрас, медем община пыр мужікјас асныс мөда мөдыслыс періісны налогјассө.

Общинаас социализм нога элементјас некор ез вермыны лоны, а народ-нікјас тајө общинасө лыд-ліс-ны социализм подулөн.

Общинној формаа землевладеһныбыс Россияын кыссө зев важысаһ.

Оломыс петкөдліс, мукөд государствојас серті, мыј община промышленној капитализм заводітчөмсаһ-жө заводітчө кіссыны, общинној вҗ-мујас пороны частној собственностө і вужоны кулакјас, помещіікјас кіө. Но Россияын народ-нікјаслы кажітчіс, мыј Россияын капитализмыс общинасө кістны ез вермы, а мөдарө лоө: община формаа общественној стројыс пөдтас капитализмсө

Общинаоһ Һімколасыс народ-нікјас ез вермыны адзыны, мыј Россияын промышленној капитализмыс, көт наҙоһік 1860-70 војасын, но быдміс-һын, кістіс община-лыс подувсө.

Народ-нікјас төлкујітисны, мыј общинабыс, важысаһ-һын крестанінос портіс социалистө: мујас отувја, јукөоны муөн отмоза, мутөг некод оз колыв, мыј Россияса мужіклөн самыс і мөвпјасыс ставыс-зік социалист нога. Мыј тајө „немөвөјја социалистсө“ ковмас-кө, пырыс-пыр-жө поҗас кыпөдны социалној революціја вөчны, весіг некущөм уна агітаціја да пропаганда оз ковмы сылы.

Народ-нікјас зев чорыда верітисны, мыј Россиялы сіөма панјыны капитализмөс, мунны аслыс нога туйөд капиталистическөј государствојас серті, да вужны социалистическөј нога овмөсө.

Вот мыјла народ-ніческөј інтелегенціјалөн став велө-дөмыс, планјасыс вөліны гартчөмаөс, көртасөмаөс община гөгөр.

Россияса інтелегенціја пөвстын община теоріја јы-лыс первој кыпөдісны сор-ні Герцен да Чер-нішевскіј. **А. І. Герцен** вөвліс Рытыввыв Јевропаса государствојасын. 1848 воа революціја дырјі сіјө вөлі Паріжын, сы сін воҙті зоһнас Паріжса революціја прөјдітис. Сіҗ-жө Герцен

адзыліс јунъ тѳлысса револуцїја вірѳн кыз пѳдтіс генерал Кавенѳак. Та серті зев чорыд стаѳта гіжіс Герцен, буржуазїјаѳс осуждајтіс. Но Францїјаса револуцїја ез возмѳст јонасѳ Герценѳс. Сїјѳс повзѳдїс Францїјаса револуцїја, револуцїоннѳј массалѳн возмѳстчѳмыс.

Кор Россїјаын мѳдїс лѳгѳдны соціалнѳј планјас, Герцен пырыс-пыр вісталїс, мыј Россїјалѳн быдмантујыс лоѳ аслыснога. Рытывлун Јевропаса государствовын-кѳ лої промышленнѳј капїталїзм, рѳзѳрїтіс крестанїнѳс, чужтіс пролетарїатѳс, ѳзјыс капїталїст да робочѳј костын зев чорыд кос, мыј сещѳм торјыс Россїјаын оз ло. Россїјалѳн быдман тујыс аслыснога, Англіја, Францїја серті, капїталїзм туј сїјѳ ѳшыбка, тајѳ ѳшыбкасѳ Россїјаын оз ло вѳчѳма. Капїталїзм локтѳмыс мездас мїжанѳс „общїна“. Россїјаын соціалнѳј револуцїја мѳдѳдчас общїна подувсањ, а оз пролетарїатсањ.

Общїннѳј землѳпользовањњѳ мїжан візас капїталїзмыс, тајѳ пуктас соціалнѳј револуцїјалы подувсѳ.

Ѳгувја віз-му, ѳтмоз јуклысѳм, мїрѳн бѳрјѳм началство (старшїна да старѳста)—вот тајѳ ѳн і ем соціалїзмыслѳн заводїтчан вужјыс. Тајѳ общїна вылас і быдмас выл нога олѳм. Јещѳ ѳѳк аслысногатор ем Россїјалѳн, Герцен мѳвпјас серті; мыј мїжанкод „черночѳмыс,“—(сѳд—вына му) ѳекѳн мукѳд государствовјасын абу.

Герцен гіжіс, мыј Францїјаын-кѳ олѳм возмѳстыс, соціалнѳј револуцїјаын нырнуѳдыс—пролетарїат, мїжан Россїјаын став олѳмсѳ возмѳстас, общїна пыр,—крестанїн.

Сїјѳ мѳвпалїс, мыј мїжан Россїјаын мужїкыс, Јевропаса олыс серті, самнас і став олѳмнас,—медса матысмѳ соціалїстїчѳскѳј стрѳј бердѳ.

Кызї Герцен мѳвпалїс общїнасањ соціалїзм нога овмѳсѳ вужны?

Та серті Герцен вот коднѳгѳн гіжіс: „Мїжан [Россїјаын ставыс сїз артмѳма, мыј ѳекущѳм віркістан револуцїја—переворотјас оз ков... Россїјаын емѳс возмѳстчыс помешщїкїјас, кодјас раѳейтѳны мужїкѳс, гѳгѳрвоѳны налыс могјаснысѳ. Најѳ ѳтувтчасны крестанакѳд, да ызїд выл реформајас (законјас) вѳчасны, лѳгѳдасны соціалїзм нога олѳм“. Кыв вылас да гіжѳдјасас Герцен лыдѳыссїс

„соціалістөн“, а збылысё ас уж выласё петкөдліс
возмөстчысжык помешчікјаслыс мојјасё пөртысөн.
Кыз мі адзам, Герцен чөвлөн, помешчікјаскөд отувтчөм
„закоңнөј мөрајасн“ көзјіс соціалысё лөзөніс.

Та серті-кө, нінөм абу двө Герценлөн пісмөасөм
Александр II царкөд. Кор Александр II 1861 воө сетіс
крестанінлы, „вөла“, Герцен гіжіс пісмө царлы, быд
ногыс сіјөс ошкіс да ыждөдліс. Герцен мөвпаліс, мыј
соціалзмө пыран тујыс 1861 вога реформасаң-һын заво-
дтчө. Но чорыда Герцен пөрјасгыс, прөста ошкысөіс
царөс первој пісмөын: тајө реформыс „Герцен соціа-
лізмлы“ туј ез вост. Лоі Герценлы мөд пісмө гіжны
царлы, пөһавны да відны Александр II-өс тащөм рефор-
маыс. Герцен, мукөд інъелегентјас моз-жө, відчысны
мөдіс Алексан II-лыс мөд реформа. Тащөм вөлі соціал-
нөј программаыс А. І. Герценлөн. Герценлөн соціалымыс
зоһнас утопіческөј соціалызм.

1860 војасө общіна теоріјаөн Герцен
Н. Г. Чернышев- бөрын возмөстчіс зев һімалыс революці-
скіј. оһер, учонөј, пісател—Н. Г. Чернышев-
скіј. Чернышевскіј общіна серті торјаліс Герценыс да
сыыс јонжыка возмөстчіс. Крестана јылыс да мувіз
јуклөм јылыс Чернышевскіј зик мөдногөн Герцен серті
мөвпаліс, мыј колө став візмусө зоһнасөн сетны вы-
куптөг крестанінлы. Чернышевскіј ез вермы терпітны
ліберал помешчікјасөс да буржуазіјаөс, повзөдліс пыр
најөс крестана кыпөдчөмөн.

Чернышевскіј сіз-жө ыжыд надеја пуктіс общіна
вылө. Сіјө тазік гіжіс общіна серті, мыј олөм Россіјаса
крестанінлөн һекытчө тујтөм. Но тајө лок олөмын ем
өвік буртор, мыј колөма общіна, общіна мездас
Россіјаса мужікөс Англіјаса, Франціјаса крестана кода
рөзөрйтчөмыс, мучітчөмыс. Общінаын ем кык буртор:

1. Общіна обычај серті, Россіјаын быд крестанін-
лөн ем аслас му-віз пај. Му пајсө сіјө һекор оз вермы
воштыны, а асвөласыс-кө мужікыс өткажітчас „вотчіна-
ыс“,—челадыс вермасны сіјө „вотчіна“ пајсө кутны.
Тајө мездас Россіјаса мужікөс, Англіјаса крестанін-моз,
рөзөрйтчөмыс.

Россијаын „пролетаріат вісөм“ — „пауперізм“ оз не кор ло — община мездас татыс.

2. Община нога олөм отсалас деревнаын ужалан технікасо, орундіјојассо вымөдны. Отувјөн (коллективнөја) віз-му ужалөмөн позас машинајас лөсөдны, уж кокнөдны, бур, развітөј техника — медса колан условіјө социализмө вужан туј вылын. Социалистическөј производствөо медса бур вужны общиннөј землепользовањнөсан, частнөј, землевладењнө дорыс.

Тазиқ возжыксө гижліс Чернышевскіј, зев ыжыд на-деја пуктіс община вылө. Но возөсө олөмыс петкөдліс Чернышевскіјлы, мыј общинасань социализмө вужны оз поз. Чернышевскіј гөгөрвоис, мыј крестаньны „вөма“ сетөм бөрві, сылыс му пайсө вевтвिसны податјасөн, выкупнөј платејасөн, крестаньн вөжны мөдис долгө, став докодыс сылөн мувывсањыс-на мунис государство да помещик киө. Чернышевскіј ас өшыбка јывсіс бөрын тазиқ гижіс: „Кушөм ме вөлі јөј возжыксө, ноккі сещөм делө вөсна, кодөс олөмө пөртнысө зиқ некушөм условіјө абу.“

Возсө Чернышевскіј философскөј статъајасын уна-на гижліс, мыј позө социализмө вужны капитализм стадија пыр прөјфиттөг. Россија серті Чернышевскіј шуис, мыј развітөјжык капиталистическөј странајас отсөг пыр, вермас Россија капитализмө пыравтөг социализмө восковтны. Унатор Чернышевскөј буржыка гөгөрвоис Герцен дорыс, но уна тор сіз жө і ез гөгөрво К. Маркс теоріјаыс. Маркс да Ленин зев бура донјалисны Чернышевскіјлыс ужсө.

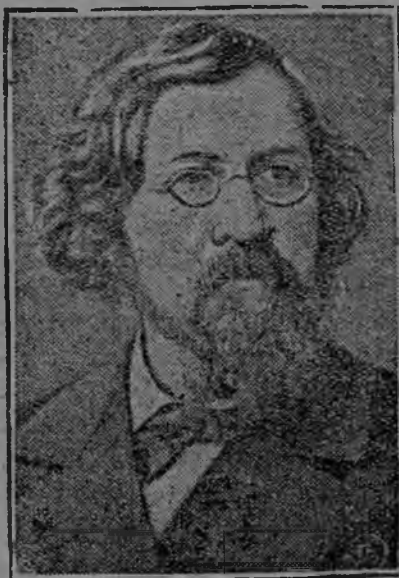
Чернышевскөјлөн зев ыжыд авторитетыс вөлі революционнөј интелегенција пөвсын, но ез удајтчы сылы куза ужсө нуөдны: правітелство сіјөс сістис каторжнөј турмаын.

Община серті
медса ыжыд
өшыбкајасыс
народникјаслөн

Чернышевскіј зев ыжыд туј востіс Россијаса народникјаслы возө уж нуөдны. Чернышевскөј теоріја серті, сы нгајас, статъајас серті велөдчисны революција ужө став сіјө кадса Россијаса том јөзыс.

Но најө важ-мозыс-жө кутчисисны, община теоріјаө, весіг ез адзыны, мыј община јылыс Чернышевскіј-нын мөднөгөн төлкујтіс.

Народыкјас ошыбка-ошыбка выло вочисны, ез косьны кывзыны, мыј Россіаын лоо промышленијо капіталізм, кор-нын капіталізмыс быдміс-паскаліс, общінаыс налөн модіс кіссыны, крестанство модіс торјавны овмос вын серві—кулак, бедняк, средняк, батрак выло. Ез вермыны гогорвоны народыкјас, мыј ташом кадас общінаыс, полза пыдди вајіс вред рөзөритчыс крестанлы. Рөзөритчыс крестанлы му ез поъ вузавны і прөста еновтны ез поъ, сіјө му дорас быдмама сікаса платежасөн да повинностјасөн вөлі қікөз көрталөма.

Н. Г. Чернышевскөј

пролетариатос. Тајө медгасө народыкјас і ез гогорвоны, најө төлкујісны кызік пустыңаын—оазіс спасеңнө, сізік жө Россіалөн спасеңнөыс—общінаын.

Ми төдам-нын, мыј народыкјас общіна выло візөдісны, кызі соціалістическөј организација выло. Најө став ужнысө общіна гогор гартісны. Тајө ошыбкасаң артміс зев ыжыд мод ошыбка. Народыкјас надејтчісны, мыј соціалнөј революција артмас крестана

Тајө общіна пөрадокыс да ічет, дона му пајыс, сојөмөн сојіс мужікөс. Мујасыстајө һөжјөһікөн ставыс вужісны кулакјас кіө. Кулаклы сіз-жө „міркөд“ общінакөд көртасөм ез во сөлөмвылас. Сізі-жө ез во сөлөм выло кулаклы мыј „мірөн“ колө өтвет кутны налог мынтыгтөмјас вөсна, частө відласөны—вештасөны мујасөн, общіна кутө батракөс візөмыс.

Феревһаса кулак һөткіс ез пыксы общіна бырөдөмыс.

Народыкјас ылалісны общінаө, һекыз ез вермыны төлк выло бостны, мыј капіталізм кор быдмө,—кістө общінасө, аскөдыс щөщ чужтө

Революција ну-
дан вын на-
родыкјас мөвп
серві

вынён. Најо ез каџавны, мыј общінаын му кутомыс (владењњомыс) сомын отувја, а ужыс, производствомыс—торја. Мі тодам, мыј социализм стројлөн торјалан (отличительной) признакыс—отувја производство.

Общінаын немтор социализм ногаыс ез вөв, дај ез і вермы лонысө.

Сіџ-жө народњыкјас ез гөгөрвоны, мыј крестянинлөн капитализм быдмигөн овмосныс пөрө товарной овмосө, крестянин модас төждысны унжык товар вочны да вузавны. Крестянин, социализм нога мөвпјас пыџды, јонжыка модас төждысны ассыс отка овмоссө кыпөдны, Та ногөн-кө, крестянин абу социалист, а мелкөј буржуазія, мөвпјас сертыс.

Народњыкјас төлкујтисны, мыј капитализм да пролетариатлы оз ков лоны Россияын, џерт та серти-кө најө пролетариат вылө оз пуктыны некущом надеја, ез пыџдыны пролетариатос последовательной, революционной классөн.

Народњыкјас ез гөгөрвоны сіјөс, мыј пролетариат нырнуөдөмөн сомын вермас крестянинлөн овмосыс весавны социализм туј виџ вылө. Народњыкјас ас ужын пырнаџејасө пуктисны крестянавын вылө, та вөсна, џерт, сесса уж нуөдисны крестяна пын, крестяна могјасвөсна вермасисны.

Но колө і шуны, мыј народњыкјас уж нуөдисны щөц карса робочөјјас пөвстын, но тајө сомын сы вөсна, медым робочөјјасөс гөтөвитны бур агитаторјас пыџды крестяна пын ужавны.

Народњыкјас уна робочөјјөс кыскисны ас уж выланыс, но налы шулисны, мыј робочөјлы колө вермагны крестяна могјас вөсна. Народњыкјас кружокјасын ужалыс робочөјјас ез вермыны гөгөрвоны, кущөм-жө налөн асланыс могјас тајө революціјаас. Народњыкјас тащөм ответ вијисны: „Робочөјлы революціја оз ков, а революціјаыслы робочөјыс колө“. Налөн вөлі революціја вын—народ (крестянин). Та вөсна і шусылөмаөс „народњыкјасөн“.

Маркс теорія серти мі тодам, мыј капитализм строј бырөдыс, революціяын нырнуөдыс класс лоө пролетариат. Капиталиста-робочөјјас костын классөвөј бојјасөн вескөдлыс пролетариатгањ, лоө робочөј партија,

Медөа ыды
нырнуөдыс
народњыкјаслөн

медса выдѣржаннѳ, медса сознательнѳ јукѳныс робочѳј класслѳн.

Но народнѳкјас нырнуѳдыс классјас јылыс мѳдногѳн тѳлкујтисны, мыј социалнѳј револуцїја артмас Россїјаын народ вынѳн (гѳгѳрвоны колѳ крестѳанїнѳс). Народнѳкјаслѳн, нырнуѳдыс, веккѳдлысјас пыдѳдыс лыдѳдысас—їнѳтелегенцїја, мѳбѳ кыз најѳс мѳд ногѳн Лавров шуїс „Крїтїческї мыслашцїј лудї“ (сус, тѳлка војтыр), мыј медса вѳжыд могыс їнѳтелегенцїјалѳн револуцїја ужѳн веккѳдлѳм.

Тажѳ теорїјасѳ лѳсѳдїс народнѳкјаслѳн нырнуѳдыс — П. Л. Лавров. Лавровлѳн теорїја скѳн мѳдногѳн общественнѳј законјас јылыс вїсталис, Карл Маркс сертї. Лавров тѳлкујтис, мыј став олѳм ногѳн бергѳдлѳны сус, тѳлка војтыр (велїкїјѳ личностї), мыј најѳ ас мѳвпјас, могјасыс сертїныс, вѳрѳшитѳны став общество олачногјас.

К. Маркс їндыліс, мыј ѳтка-ѳтка војтыр, ас могјас сертї, ѳтнанысѳн олѳмѳн бергѳдлыны оз вермыны, мыј налѳн могјасыс кѳртассѳма пыр кущѳмкѳ классјас могјаскѳд, общественнѳј средакѳд.

Но Лавров доказывајтис, мыј сус, тѳлка војтыр—їнѳтелегенцїја вермас аснаукаѳн, ас суслунѳн став олѳм-вылѳмнас бергѳдны. Лавров мѳвпалїс, мыј тајѳ сус, тѳлка јѳзыслы—їнѳтелегенцїјалы сїѳма социалнѳј револуцїјаѳн нырнуѳдны Россїјаын, мыј їнѳтелегенцїјалы колѳ отсавны крестѳанїнѳс рабствоыс мездыны, социалнѳј револуцїја тѳј вылѳ сувтѳдны.

Лавровлѳн велѳдѳмыс зѳннасѳн вужјасѳ їнѳївїдуализм подулын. Їнѳївїдуализм—мелкѳј буржуазїјалѳн мѳвпалан, оланног.

Лавровлѳн велѳдѳмыс зев чорыда вужјасїс мелкобуржуазнѳј мѳвпјасас народнѳкјас пѳвстын. Народнѳкјас, Лавров теорїја сертї, кѳсїсны Россїјаѳс капитализм тѳј вылыс бергѳдны социализм тѳј вылѳ їнѳтелегенцїја суслунѳн, да смеллунѳн.

Возѳсѳ, народнѳкјас Лавров теорїја сертї-жѳ, корнѳкущѳм классјас пыыс отсѳг ез ло налы, бостчїсны ѳтїкѳн-ѳтїкѳн (террор методѳн) вермасны правїтельствокѳд. Вот кущѳм јїтѳд Лавров теорїјакѳд вѳлї народнѳкјаслѳн.ј

Кызык парод-
шыкјас первојсө
вѣдѣисны поли-
тическөј моҗас
вөсна вермаоѳм
вылө

Народныкјас заводѣтчисны ужавны се-
щөм кадө, кор Россіјаын зев-на чорыда
пукаліс дворанскөј самодержавіјө. Став
властис вөлі помешщикјас кыин, да на кыв-
сорыс ужалыс сар кыин. Политическөј сво-
бода, конституція јылыс немтор вөлі і
мөвпавны Россіјаын. Оти кывјыс, правѣтелстволы паныд
шуөмыс турмаын да катарга вылын сѣтисны революци-
онерјасөс.

Народныкјаслы тасаң і ескө колі заводѣтчыны вер-
маснысө самодержавіјөкөд, пуктыны политическөј моҗ-
јас ужын. Но первој кадын најө политическөј моҗас зик
ез пыфѣлі пуктыны, а сувтисны Бакунын теоріја сертѣ
ужавны.

Бакунынлөн теоріја подулас вөлі пуктөма—анархізм
(власттөм государство).

Бакунын тақі төлкујтис, мыј быд власт, буржуазіја-
саң көв пролетариатсаң сіјө лөсөдөма, лөө насіліјө
—мырдалан власт организація. Сы вөсна некущөм
власт ні государство, сы ног-кө, оз ков социалнөј рево-
лудія бөрын. Маркс да Леңин индисны, мыј пролетари-
атлы капитализм бырөдөм могыс колө лөсөдны ассыс
чорыд власт—пролетариатлыс диктатура, медем пазөдны
помөз капитализмлыс коласјассө, да важ ыжыдалыс клас-
јаслыс зикөз вынсө чегны. Анархистјас мунисны паныд
марксистјаслы. Сіз-жө анархистјас 1917 вөса октабрса
революція бөрын сувтисны паныд болшевикјаслы, про-
летариат диктатура лөсөдөмлы.

Вот тајөн торјалөны Марксистјас Анархистјасыс.

Та сертѣ-жө анархист Бакунын шуис, мыј государ-
ствоыс пөмза некущөм абу, сіјө колө зикөз бырөдны, а
бырөдны-кө государствосө,—нынөмла вермасны власт
бостөм вөсна. Вот кытчөз воис Бакунын, мыј политическөј
моҗас вөсна зик нинөмла вермасны робочөјлы да крес-
таңинлы.

Маркс индыліс, мыј политическөј моҗас сувтөдтөг,
экономическөј моҗас некыз, некоднөг оз вермы робочөј
класс олөмө пөртны. Бакунын төлкујтис, мыј политическөј
моҗастөг ставсө зев бура позө вөчны: кыпөдны ыжыд
бунт вылө став крестанінөс да ремесленникөс, зикөз

бырöдны государственнöй власт, сесса артмас социалистическöй строј.

Россијаса народникјас Бакунын туј вылö первöйсö сувтисны, мыј политическöй мојас вöсна вермасны озков, најö тақик төлкујтисны: „либö социализм вöсна вермасан мојас, либö политическöй мојас, кодсö-кö колö öтисö бостны“.

Ферт, социализм вöсна вермасöм мојас, некор оз артмы политическöй мојас сувтöдтөг.

Но тајö народникјас ез гөгөрвоны: 1860-70 војасöна ывдорчисны политическöй мојасыс.

Сöмын олöмыс да вермасöмыс бөртi ачыс петкöдлис, мыј политическöй мојас вöсна вермастөг немтор оз артмы. Бöрынжык 1870 војас помасигөн, народникјас бостчисны политическöй мојасö, террор пыр.

1870 војасö вöмистi бостчис народникјаслөн ыкјаслөн прамöйжыка ужыс. Медым революцијас да муција ужö бостчины, колö вöли воңжык организацијас организуйтчыны, бура велöдчыны, сесса вöмистi петны ыжыджык уж вылас. Воңжыксö некущöм организацијас ез-на вöвны, народникјас öтiкөн-öтiкөн уж нуöдисны, асныс-на велöдчисны.

1870 војасö öтiлаын-мöдлаын организуйтчалисны кружокјас. Тајö кружокјасыс пыр революционнöй интелегенција зев чорыда бостчис велöдны теоријас: Герценлыс, Чернышевскијлыс, Лавровлыс, Бакунынлыс, медым теоријасөн төдмасны первој, а сесса вöмистi ыжыджык уж вылö петны.

Первој нималанжык ташöм кружокыс вöли— „Чайковцылөн кружок“.

Чайковцылөн кружок мöдiс ужавны 1869 воган. Ужалiс 1874 воöз.

Тајö кружокыс шусiс кружоксö организуйтыс морт нимнас. Чайковскијыс 1917 воöз олiс ессерјас партиаын, но сесса ассыс тусö зев неногөн помалис: Октабрса революција помасöм бöрын сувтiс паныд совет властлы да большевикјаслы, отсасiс зев активнöја белогвардејцјаслы. Кардорын (Архангелскын) Чайковскиј, Англијаса

генерал Миллеркөд өтвылыс, бырөдiс Сöвет власт да
дылiс коммунистясöс.

Чайковскiй кыңзi, таjö Питiрса кружокын ужалiсны
шöщ мукöд гырыс революционеряс. С. Перовскаjа, М.
Натансон, П. Крапоткин, да мукöд Чайковцы заводчiс-

Анархист—П. Кропоткин

Мукöд карса
кружокяс

Таjö Питiрса робочöй кружокыс вöл
iтчöма мукöд карса кружокяскöд. Ташöм-
жö кружокяс народникяс организуитiсны
мукöд карясö: Мöскуаö, Киjевö, Херсонö, Одессаö. За-
границаын роч велöдчыс студентяс 1874 воö ташöм-жö
кружок организуитiсны.

Заграницаса кружокыс локтiсны Россияö револю-
ционнöй уж нуöдны: Бардина, Субботина, Слжебадри, Че-
кодье да мукöд. Мöскуаö воöм бöрын, таjö группасыс
мöдiс уж нуöдны Мöскуаса робочöйяс костын.

Медым буржыка уж пуктыны робочöйяс костын,
асныс медасiсны фабрикаö ужалысяс пыдди. Мöскуаса
кружоклөн иымыс вöлi: „Всероссийскöй социално-револю-
ционнöй организация“. Мöскуаын кыңзi таjö организацi-

паккөдiсны ужсö, мөдiсны
нуöдны пропаганда уж Питi-
рса робочöйяс пöвстын.
Кыскыны ас ужö удайтчiс
сешöм гырыс иыма воjты-
рöс, кыз: Петр Алексеjев,
В. Обнорскöй, Петерсон.

Таjö кружокыс-жö бо-
стчiс гiжны да лөсöдны
колана, революционнöй иы-
гаяс, вужöдны роч вылö
иностранный кыв вылыс.
Удайтчiс лөсöдны гуса ти-
пография да печатайтны
гуса иыгаяс, прокламацi-
яяс крестьянiнöс кыпö-
дöм могыс.

җаыс пропаганда уж нуөдiс Ивано-Воънесенскса, Туласа, Киевса фабрик-заводҗасын, робочөјҗас пөвстын.

Робочөјҗасөс зев кокныд вөлі агитаціаөн вөрөдны народныкҗаслы, кыскыны најө ужө. Тајө-жө группасы заграңцаын печатајтiс 15 номер мед воъза революционнөј газет „Работнык“.

Во мында сөмын удајтчiс ужавны тајө организаціаыслы. 1875 воө тајө кружокыс 50 мортөс арестујтiс правительство да чорыда судитiс („процесс 50-ти“).

Тајө суд вылас медса характернөј кык революционерлөн выступлеңнө: Барфиналөн да робочөј Петр Алексејевлөн. Алексејев ташөм кывјасөн грөмитiс суд вылын судҗасөс да правительстоос: „кыптас өтщөщ мiллон вына кабыр робочөј јөзлөн, штык јылөн пыкөм, властсө деспотлыс (сарлыс) пуг пас вартас“.

Народныкҗас көт i нуөдiсны уж робочөјҗас пөвстын, но программа налөн важ-код на колi, важ моз на-жө надејтчiсны, мыј нырнуөдыс класс Россияын—крестьянство. Ужсө-жө заводитiсны карсаң сы вөсна, мыј колөны вөлі бур агитаторҗас дөревњаө ужавны ыстыны, а робочөјҗасыс зев бур агитаторҗас артмiсны.

Народныкҗас зiмiсны аслаңныс кыскыны сецөм робочөјҗасөс, кодҗас абуна көзалөмаөс қикөқсө дөревњаыс, кодҗаслөн сiктҗасын овмөс тор-на вөлі.

Народныкҗас мөвпалiсны, мыј ташөм, дөревњаыс-на көзавтөм мужыкыс, гортө гөжөмҗасөн ветывлiгөн, вермас лоны агитатор пыдҗi. Медса ыжыд мог вөлі, уж пропаганда нуөдны крестьяна пөвстын.

1874 војас гөгөр теоріја боксаң уна Народныкҗаслөн кык пелө тор-уж народныкҗас пуктiсны, велөдчiсны кыз жалөм (Лавризм ужавны, олөмө пөртны асыныс теоріјасө. да Бакунизм). Но мед бөрын ковмiс велөдчөмыс пропаганда ужө кутчiсны. Унжыкыс-нын дөз-мiсны, мыј став ужыс мунө сөмын кружокҗас пыр, төл-кујтны мөдiсны, мыј колө масса пiө петны ужавны да кыпөдны крестьянинөс социальнөј революціја вылө.

Но кыз сiјө ужсө пуктыны масса пыщкын, кодног сiјөс нуөдны?. Народныкҗас татчө зев чорыда спорө воiсны, торјалiсны сорныҗас сертi кык пелө.

Отык чукөр народыкжасыс—Лавристжас (Лавровлөн ученыкжас) төлкуйтисны, мыј народ піө петгөз, куға-на колө аслыс інтелегенцијалы лөсөдчыны—велөдчыны, а сесса вөмстө петны народ пөвстө нуөдны социалистическөј пропаганда.

Мыј сиз-жө народыс абу-на гөтов революцијаө, социалистическөј моҗас өнi оз-на гөгөрво прамөја. Та вөсна інтелегенцијалы колө куға-виғаөн велөдөны да организујтны крестанаөс.

Народыкжас—Бакуныстжас (Бакунын теорија дор сулалысжас) төлкуйтисны, мыј Россияса мужик—природнөј революционер, велөдны сизө немтор.

Интелегенцијалы аслыс колө революција ужө крестаныныс велөдчыны. Сөмын, Бакунын серти тырмытөмтор сизө, мыј организованност крестаналөн абу-на тырмымөн. Интелегенцијалы колө организујтны крестанаөс да кыпөдны мужикөс „всеобщөј бунт“ вылө.

Унжык народныкыс мунис Бакунын велөдөм серти.

Народныкжас-
лөн пропаганда
(„хождение в
народ“.)

1874 во тулысын став аскост споржас ештисны. Лозунг „народ пышкө мунны („хождение в народ“) да социалистическөј пропаганда нуөдны“, петкөдлө став практическөј моҗассө народныкжасыс.

Но отык тор сорис-на народныкжасөс: сиз-таз-кө мунам деревнаө, пыр шуасны, мыј тајө прөстөј ветлыс-муныс. Бур паскөмөн локтан, барин пыдди крестанын примитас—төлк оз бост, лок паскөмөн локтан—шыш пыдди лыдыны модасны деревнаын.

Пропагандыстлы вөли колө, мед мужиккөд „по душам“ сорнитны, мужик медым веритис сылыс пропагандасө. Баринтө, кыз шуасны, ки сертисыс төдан. Та вөсна народныкжас модисны велөдчыны кушөмкө кипом мастертвоө: сапөг вурисө, красильщикө, столарө, кузнецө, медым деревнаө-кө ужавны мунны, вермисны петкөдлыны крестаныны, мыј најө абу баринжас, а збылыс крестана вөсна төждысысжас.

1874-76 војасө заводитчис „хождение в народ“—разөдчисны Россия пастала народныкжас проповедујтны крестана пышкын социализм жылыс, медым кыпөдны

најос бунт вылө. Тајо агитаторјасыс шусісны „Феревенш-
щікјасөн“.

Народњык—Феревеншщык зев сөлөмсаң бостчіс уж
бердө, ыжыд планјасөн, ыжыд мөвпјасөн петіс Ферев-
нао, мыј вот Феревнао сіјө воас, став мужікыслыо
дојман ранасө оломыс вөрзөдас, сесса мужік кыпөдчас
бунт вылө, самоФержавіјө Россіјаын кіссас, воггас туј
соціалізмө.

Феревеншщыкјас, Бакунын моз-жө мөвпалісны, мыј уна
уж оз ковмы пуктыны мужікөс бунт вылө кыпөдөм мо-
гыс: лоө-кө сіјө „зыјөдыс“ пырыс-пыр Россіја пастала
кыптасны бунтјас. Најө сөмын көсјісны крестанаос бур-
жыка органајутны, да өдзөдны соціалістическөј рево-
лущіја. НаФеја вөлі зев ыжыд народњыкјаслөн крестанын
вылө, но регыд каҗалісны, мыј вес воші став наФејаыс.
Крестанын зев бура гөгөрвоіс і кывзіс, кор сорні
муніс му јуклөм јылыс, но мыј колө сарөс чөвтны да
өтвылыс мувіз ужавны—крестанын кывзыны ез көсјы
та јылыс.

Сар вылө мужіклөн вөлі зев-на ыжыд наФејаыс, мыј
олөм бурмөдөм вермас сөмын лоны сар законјас серті.
Мувіз, јуклөм сорніө крестанын зев чорыда кутчісіс.
Тан вот вөлістө тыдовтчіс мелкөј собствєнныклөн чу-
жөмыс, мыј сіјө абу соціаліст, а зев чорыд інФервудуа-
ліст—собствєннык.

Өтік народњык—Феревеншщык, кор мужікјас повстын
віставліс, мыј став віз-муыс, вөрјас-вајас народнөј бунт
бөрті быдсөн лоө јуклөма крестана костын, мужікјас
зев сөлөмсаңныс кывзісны, сөмын өтік мужік ез вермы
кутчысны да мытчысіс „Вот сек лоө лөгыд овнытө...
Став віз-мусө јуклам... Ме ескөн сек, пырыс-пыр-жө
кык батракөс медала... Во-о, кыз овмөдча!“ Со кушөм
„соціалізм, нога“ мөвпјаса вөлі мужікыс.

Ташөм неудачајас быд восков панјіс народњыкјасөс,
но најө пырыс-пыр ез усны сөлөмөн.

Народњыкјас пропаганда нуөдісны са-
Чіҗіҗса бунт. моФержавіјөлы паныд, медым бунт кыпөд-
ны крестана повстын. Но крестаналөн сар вылө зев на
ыжыд вераыс вөлі, ташөм агитацијасө ез вермы кывзыны.

Колö вöлі крестанінлы, медым выл законјас петіси сар кпыр, сар нймсаң.

Та вöсна лунвывса бунтарјас, медым кыпöдны бунт вылö унжык крестанаöс,—пöрјасöмөн, бытöкө сар нймсаң, кыпöдисны востаңнö вылö. Кык народнык Стейч да Степанович сар агентјасөн вистасисны да разöдјсын сецöм манифест, бытöкө сар чуксалö крестанаöс кы пöдчыны востаңнö вылö помещщикјаслы паныд.

Ташöм сар нймсаң агітаці-
јанд бура імітіс крестана пöвстö,
весиґ-кө удајтчыліс организујтны
бојевöј дружинајас крестана пöв-
стöс.

Но регыд ташöм организа-
ціјасö правітельство качаліс да
арестујтіс зонь 900 крестанінöс.

Тажö „Чигірінса делöсö“ лыд-
фыны колö медса ыжыд массöвöј
кыпöдчылöмөн, кодöс удатчыліс
кыпöдны народныкјаслы пöрја-
лöмөн. Но помасіс тајö зев ом-
öла.

Сарлыс двөреч взөрвітно —
G. Халтурін

Народ пöвстын агітаціја уж нуöдöм
ез удајтчы народныкјаслы, ез вермыны
мужікöс бунтјас вылö петкөдны. Мі төдам-
нын, мыј крестана омöла кывзісны налыс
агітаціјанысö, социалистическöј мөвпјассö.

Медсасö-нын ез удајтчы сы вöсна, мыј 1870 војасын
крестаналөн составыс вежыны вевјасліс: крестана мö-
дисны торјавны: кулак, середняк, бедняк вылö.

Крестанін ез сецöма вітчыс отсöг бунтјас пыр да
кыпöдчöмјас пыр, а отсöгсö медсасö „сар батүшкосаң“
на вітчысіс.

Народныкјаслөн пропаганда лозунјас вöліны гөгөр-
вотöмөг зев крестанінлы. Народныкјас ез гөгөрвонны
мыј социалистическöј пропаганда налөн чорыда лукасö.

крестаңлы собствєннїческөй инстинктө, кодї, вывтї чорыда вужасөма важысаң-нїн крестана мөвпјасө.

Крестаңын ез вермы вөчны сецөмтөр, медем ас вөлаыс летчысны ас собственностыс.

Народнїкјаслөн пропаганда повөдїс крестаңнөс, а ез кыпөд. Ез удайтчы і сы вөсна, мыј народнїкјас уж нуөдїсны ердын. Та вөсна регыд налөн ердыасис став пропаганда ужыс. Правїтелство ез уэ, пырыс-пыржө арестујталїс медега гырыс пропагандїстјасө да зев чорыда судїтїс. да і дєревнаас народнїкјас вылө вїчөдїсны ез быдсөн өтмоза; ез-нїн вөв Раңн дырса да Пугачев дырса крестаңынд сїктјасын: реформа бөрын. крестана торјавны мөдїсны. Озыржык крестана „өпаннөј пропагандїстјасөс“ асныс арестујтавлїсны да выдајтїсны ураднїк, стражнїкјаслы.

Овлывлїс і сецөмтор, мыј сенї-жө артемөн нөйт-ывлїсны пропагандїст—народнїкјасөс. Мукөд дырїыс весїг тащөм пропагандїстјасө уэнысө крестана ез лезны, полсны, медем ескөн ез-жө нїнөм гусав крестаңлыс боковөј војтыр. Вот кызі народнїкјаслөн пропагандаыс мукасїс крестана собствєннїческөй инстинктө. Вот кущөм „соціалїст“ вөлі Россїјаса мужїкыд.

Мед бөрын народнїкјаслөн бырі нафеја, крестаңнөс бунтујтны кыпөдөм вылө, еновтчїсны пропаганда ужыс.

Полїтїческөј процессјас 70-өд лої зев ыжыд нєкымын суд.

Первој судїтїсны 193 мортөс, сесса—50-өс. Первој судыс кысгїс бура кујїм төлыс. Ставсө вөлі сетөма судө 770 мортөс.

Прокурорјас тајө делө вїдлалөм бөрын, шуїсны мыждыны чорыда 265 мортөс.

Но ноль во судөз пукалөм мыст 265 морт пїыс суд заводїтчытөзыс комї сөмын 193 морт. 770 морт пїыс турмаын судөзыс кулїсны, а код сурөыс јөмісны. Генат урчїтїс, медем катарга пыддї ставсө „пөселїтны“, но сар ез сет та вылө сөглас,—ставсө катарга вылө ыстїс. Сїјө-жө, 1877 воас-на вөліны кык суд. Öвїкыс Казанскөј площад вылын дємонстраціја вөчөмыс, көнї јешщө Пљеханов чорыд реч вїсталїс. Тајө дємонстра-

цїя вылын лептылісны гөрді плаг „земла і вола“ лозунгон. Мөд судыс судітіс 50 народникөс,—„Всероссійскөй социал революціоннөй организацијаыс“ шленјасөс.

Народникјаслөн удайтчытөм уж да правітелстволөн арестјас—вајөдіс мед бөрын сетчөз, мыј народникјас мөдісны мөвпавны—кықик ескөн вежны ужногсө.

Воқза уж опыт бөрті вөчісны организационнөй выводјас. Сіјөн 1876 воған-нын мөвпјас народникјаслөн Һеуна вежсыштіс. „Деревеншиқјас“ чукөртчісны Пітірө сорнітны выл моғјас јылыс, выл ужног јылыс. Тајө сорні бөрын шуісны өтувтны став торја кружокјассө, группајассө өві централнөй гуса организацијаө.

Ташөм гуса организацијасө вөлі лөгөдөма 1876 воын „Земла і вола“.

Тајө организацијалөн программаас мед „Земла і вола“ са ыжыд моғ, воқза моз бара-жө, вөлі пуктөма—деревһаын уж нуөдны. Но медым буржыка муніс пропагандаыс, шуісны сіктө өтіклаө дыржык кежлө овмөдчыны да уж нуөдны, мед ез-нын ков, воқза моз, ветлөдлыны өтлаыс-мөдлаө.

Тајө программаын вөлі шуөма, медым агитација да пропаганда нуөдны медгасө крестһаын моғјас серті.

Но і ташөм тор һинөм бурсө ез сет. Народникјаслөн „колонјаяс“ Самараын, Саратовын, Дон вылын, Тамбовскөй, Воронежскөй губерһаын—регыд бөр кигісіны. 1878 воын мукөдлаын уж нуөдөм бара-жө ез удайтчы народникјаслы.

Мөдног-кө, „деревеншиқјас“ асныс сіјө пустөй уж-сыс көзалісны, корсавны мөдісны кущөм сурө помкајас, медым өдіөнжык бөр пышјыны сіктыс, а выл інтелегенціја пөвстыс—Һекөд-һин ез мун сіктө пропаганда уж нуөдны. Правітелстволөн політика чорчөдөм да 1870 вога політөскөй процессјас індісны народникјаслы бостчыны щөщ політика моғјас вөсна вермасны. „Земла і вола“ организацијалы программа лөгөдігөн-һин, скөд вылын народникјас шулісны, мыј Һекущөм востанһө оз вермы лоны, оз-кө ло пуктөма політөскөй моғјас—правітелствокөд вермасан моғјас. Мыј правітелстволы паныд колө вөчны чорыд удар, кор лыбөдны про-

вінціяын; сїктјасын восстанѣојас, медем народлөн кы-
пöдчöмыс вынажык вöлі.

Сек-жö öтї-мöд-нын шулісны взорвітны Зїмнеј дво-
реч, бырöдны взрывөн сарлыг семјасö. Уставын „Зем-
ла і вола“ вöлі шуöма лöгöдны торја „дезорганїзатор-
скöј группа“, медем вічны „Земла і вола“ органїзаціја-
лыг членјасöс помїціяыг да жандармјасыс.

Террор уж за- „Земла і вола“ органїзаціја програм-
вофїтчö. маын-на вöлі шуöма, мыј політїческöј
могјас вöсна вермасöм—абу медега ыжыд мог. Но ун-
жык ужсö-нын вöлі сїз пуктöма, мыј унжык народныкыс
террор пыр правїтелствокöд вермагны мöдіс. 1878 во-
саң заводїтчöны гырыг террорїстїческöј актјас. Январ
24 лунö 1878 воын Вера Засумїч лыїс Пітїрса градо-
началнык Треповöс, революціонерöс розгаалöмыс. Валерї-
ан Осїнскöј прокурор Котларовскöјöс лыїс.

Землеволеч—Попко віс жандармскöј офіцер Геј-
кїнöс. 1878 воö август тöлысын луншöр-луна, улїча вы-
дын Степняк-Кравчїнскöј кїнжалөн віс жандарм на-
чалнык Меценцевöс.

Кöт землеволечјас террор уж ез лыддыны медега
ыжыд могјасөн, но збымысö ташöм терроружыс 1879 во-
јас гөгöр нöшта-на паскаліс.

Харковын народнык-террорїстјас вісны губерна-
тор Кропоткїнöс -Март тöлысын ускöдчылісны жандарм-
јас началнык—шеф Френтел вылö. Апрель 2 лунö 1879 воö
Соловјов лыїс пістометыг Александр II-лы, но віны ез
удајтчы сїјöс. Та сертї Соловјов таз мөвпалїс, мыј „тајö
кадö, ташöм політїческöј условїјöын, феревнаын нуöдан
пропаганда зїк немгор оз сет, колö вежны ташöм усло-
вїјöсö, а та сертї медвојдöр колö Александр II-öс
віны“. Унжык „землеволечыс“ öнї пöрїсны „феревен-
щїкыс“ зев јар „полїтіконтö“, но, ферт, ез на ставөн. Му-
кöдыс, важ моз-на, політїка вöсна вермасöмлы сувтїсны
паныд, ез во уналы сöлöм выланыс землеволечјаслөн
выл нога—террор ужыс. Феревнаса пропагандістјасöс
лöї кыскыны карö феревнаыс.

Сїјөн землеволечјаслөн народ пöвстын уж зїкöз
жебміс. „Феревенщїкјаслы“ да „полїтїкјаслы“ вывтї

Ғелә лоі овны өті вевт улын, өтк організаціїын, өткыв серті уж нуодны.

Ковміс быт торјодчыны тајо кык сікаса мөвпјаса војтырлы.

Ғеса Гелфман, С. Перовскаја, Н.Кібалчич, А. Желабов, Гриневицкіј, Рысаков

„Земла і вола“ організації торјаліс кык пелө:
Соловјов (сарлы) лыјөм бөрын, Ғере-
венщк-народныкјас, кодјас мунісны
„Земла і вола“ організації торјалө кык пелө паныд політка вөсна вермасөм могјаслы,
мөдісны сорнітны, мыј сјезд колө чукөртлыны програм-
ма лөбөдөм јылыг да спорјас јылыг.

Землеволечјас ез мунны паныд та серті. Но сјезд
водын-на „Земла і вола“ організаціїын вөлі-нын кык

фракціја. Кыкнан группаыс сјезд воэвылын-нын нуөдлісны торјөн собрания, заседањњојас:

Буржыка вөлі органазујтчөма „політікантиаслөн“ фракціја (А Міхајлов, Квјатковскөј, Морозов, Тіхоміров да мукөд). Тајө группа зев јона сулаліс політїческой террор дор, мыј став ужсө колө пуктыны тащөм лозунг-өн „Победа лібө смерт“.

Најө шулісны сјездөз на торјөн чукөртчывыны Ліпецк карө, медым өткывсөрыс локны сјезд вылө.

Сені шуісны, мыј органазиціјалөн мог „бырөдны самодержавнөј стројда лөсөдны політїческой свободажас“.

1879 воын лоі Вороњез карын өтувја сјезд. Тајө сјезд вылын вөлі 20 морт, 8—10 заседањњө ставыссө.

Заседањњојас вөчлісны ывла вылын Ботањической садјын.

Кыкнан фракціјаыс лөсөдчісны зев чорыд тыш вылө, но прамөј тышјас ез-жө вөвны сјезд вылын.

Јона зев споружісны террор јылыс.

Г. В. Плеханов чорыда паныд сувтіс террорістјаслы, но медбөрын ладмөдчісны. Мыј став средствоыс „Земла і вола“ којмөд јукөнсө мөдас раскөдујтны террор уж вылө, отсавны „Лїга цареубїјствалы“ (тајө „лігасө“ вөлі тан-жө бөрјөма).

Сөмын Г. В. Плеханов сувтіс тајө решењњөлы паныд. Сїјө зев чорыда выступајтіс, мыј террор ужөн оз поч вевтвыны став мукөд мојјассө, соціалістїческой пропагандасө. Мыј террор сістема кістас народњыкјаслыс органазиціјасө, чегас став вынсө „Земла і воламыс.“ Вїны-кө удајтчас Александр II-өс, общественнөј порадокыс нөтїк оз вежгы, сөмын кык палка пыдді којмөд палка содас: Александр II-өј пыдді Александр III-өј пукгас престол вылө.

Но Плехановлыс ез кывзыны, лоі сылы еновтны сјездсө.

Террорістјас сјезд вылын вөліны унажыкөн, сы вөс на вермісны „деревенцікјасөс“. Сјезд вылассө көт прамөјасө ез на торјавны, но сјезд бөрын уж вылассө чїкөз јансалісны.

Некыз өні тајө кык группаыс ез вермыны өткывсөрыс, өтїк органазиціјаын ужавны.

Некоднан группаыс, торјалөм бөрті, ез вермыны терпйтны „Земла і вола“ нымсө

„Земла і вола“ торјалис кык организаціјаө: „Народнөй вола“ да „Чорнөй передел“ былө. Кыкнан организаціјаас мөдісны торја программајас серті ужавны.

Чорнөй передел. „Чорнөй передел“ организаціја Россияын ужалис зев регыд дај практыческөй ужас ез вөв сешөм төдчана, сінмө шыбытчана.

1880 воын налөн типографіјаыс сурі поміціјалы. Та бөрын „чернөй переделчјас“: Сејч, Засуміч, Плеханов, Стефановіч, — мунісны заграңцаө.

1880 воө, кор Аксельрод воіс заграңцаыс Россияө, думайтчыліс бөр лөсөдны „Чорнөй передел“ организаціјасө Мінск карын, удайтчыліс лөсөдны вымпөв типографіја, печатајтлісны №-3,4,5 „Чорнөй передел“ газетлыс. Но декабр төлысын 1881 воө типографіја бара сурі поміціјалы.

Некымын „Чорнөй переделса“ шленјас та бөрті өтлаасісны бөр народоволечјаскөд.

Организаторјасыс да нырнуөдысјасыс „Чорнөй передел“ кіссөм бөрын, пунктисны Россияын подув Марксизм теоріјалы. 1883 воө „Чорнөй переделса“ нырнуөдысјас Швейцаріјаын лөсөдісны „Группа освобождєніја труда“ нима выл организаціја (сејч, Плеханов, Засуміч да Аксельрод).

Көт мукөд шленыс кутісны-нын свјазь Марксизмкөд, но „Чорнөй переделлөн“ унжык могјасыс-на пыр вөліны народнык сама могјасөн. Тајө организаціјаыс важ моз надејтчіс, мыј Россия революціјалөн кушөмкө торја, історическөй туј ем, мыј социалистическөй подулыс лөө общціна, і ужсө нуөдісны важ моз-на медсасө крестана пөвстын.

„Чорнөй передел“ немтор ез сет вылторсө, став ужыс муніс важ народнык самөн-на-жө.

„Народнөй вөла-лөн“ уж Кызі ташөм мөвпјасөз воісны народныкјас: мірнөй пропагандаыс террор туј былө вужісны? кушөм классјас былө надејаөн террор уж нуөдісны?

Мірнөй пропагандаөн немтор ез артмы: народ (крестана) ез гөгөрво народныкјаслыс (деревеңшікјас-

лыс), лозунгјассö. Народњикјас нађејтчисны буржуаџја вылö, мыј најö щöщ кыпöдчасны самодержавіјöлы паныд. Но буржуаџја народнöј восстањњöыс біыс моз повчис, ез мун народњикјас бөрса.

Народоволец
Тимофеј Михајлов

Народњикјаслөн воші нађеја народ (крестьянство) вылö, најö аікöа торјалісны массаыс. Оні революціоннöј двіжењњö подулын њекущöм масса ез вöв: інтелегенціја колі öтнасөн, а робочöјјасöс народњикјас ез лыддыны революціја нуöдыс классөн.

Колі öтік туј, масса отсöгтöг, öтнасөн інтелегенціјалы сувтны паныд правітелствоы.

Ташöм тујсö індіс Лавров, мыј суг, тöлка, смел војтыр—став олöмнас бергöдöны. Народоволечјас тајö теоріја сöртыс тöлкујтисны, мыј њекущöм массалөн вын оз ков: Россіјаса інтелегенціја ас вынөн вермас пазöдны правітелствоыс вынсö.

Крестьяна, код вылö народњикјас чорыд нађеја кутлісны, ез мунны мірнöј пропаганда нуöдысјас бөрса, а сіз-жö ез мунны народњик—бунтарјас бөрса. Коммунајас да артемјас јылыс тöлкујтöм народњикјаслыс, крестьянн ез кывзы—ез гöгöрвоны налыс соціалізм планјассö.

Кор народњикјасöс турмаö правітелство мöдіс сујавны, крестьяна сіз-жö ез кыпöдчы најö мездöм вöсна.

Мед бöрын народњикјас сещöм мөвпјасöа воісны, мыј соціалізм Россіјаын стрöйтны оз поз, кытчöа самодержавіјö оз ло бырöдöма да „політическöј свобода“ оз ло лöсöдöма.

Та серті народњикјас шуісны, мыј соціалізм могјас колö бокö пуктывны, а медга первој колö бостчыны вермасны правітелствокöд, террор пыр.

Сізік і вöчісны, террор уж пуктісны медга ыжыд мог пыддї, јурнаныс зöњнасөн пырісны.

1880 воӧ „Народнаја вола“ гижис ассыс торја программа. Тајӧ программаас торјӧн чорыда вӧлі урчитӧма, мыј правительствокӧд вермасӧм могыс колӧ лӧсӧдны зев чорыд боевӧј, гуса организацијас; медем тајӧ организацијасыс вӧлі подчинтӧма ӧтик централнӧј организацијалы; мыј медега бур вермасан ногыс (метод) террор: сар вылӧ, министрјас вылӧ да губернаторјас вылӧ.

Народовомечјас паскыд, массӧвӧј, организацијаез і кӧсјыны лӧсӧдны, мыј гуса уж оз вермы лоны массӧвӧј организацијаӧн.

„Народнајавола“ пырнуӧдыс пыдџи бӧрјис „Исполнительнӧј комитет“—28 мортыс, пунктис медега ыжыд мор пыдџи Александр II-ӧс вины.

Август 26 лунӧ 1879 воӧ кырымаліс „исполнительнӧј комитет“ сарлы смертнӧј приговор. Пырнуӧдыс пыдџыс бостчис А. І. Желабов. Тајӧ вӧлі зев сӧкыд уж, зев уна вын, смеллун ковміс тајӧ уж вылас народникјаслы.

Медгасӧ со кодјаслы тајӧ ужыс сурі: А. Желабовчы, С. Перовскајалы, В. Фигнерлы, Ал. Міхајловлы, Морозовлы, Квјатковскӧјлы, Кибалчичлы, Фроменколы, Халтуринлы, Јакімовалы, Богдановичлы, Тригоңинлы, Гриневецкіјлы, Саблинлы, Сухановлы, Баранниковлы, Оловјанниковлы, Гелфанлы.

1879 вогаң 1881 воӧз Исполнительнӧј комитет вӧчліс дасыс покушењӧ Александр II-ӧс вины, но дасӧдысас вӧлістӧ удайтчис вины. Некемын кылӧн-кӧ вџтавны тајӧ, сар бӧрса кыјсӧмсӧ, со кызи сӧјӧ муніс.

Народовомџы мӧдісны кыјӧдны, кытіжык, кытчӧжык сар ветывлӧ, медем сесга сӧјӧ взорвітны, лібӧ лыјны.

Но сар зев бура тӧдіс, мыј сы бӧрса „народнӧј вола“ кыјӧдчӧ, вџчысӧмӧн ветліс.

З вочӧж лоі „кыјсыны коронованнӧј џвер“ бӧрса народовомечјаслы.

Кор сар вӧлі Крымын, локтіг кежлас кујимлаӧд кӧрттуј увті кодјисны да динаміт пунктисны, медем сарлыс појездсӧ зӧңнас взорвітны.

Мінајас вӧлі пунктӧма Одесса карӧ пристањ дорас, Мӧскупа кӧрттуј вылӧ і Александровск кар дорӧ.

Одесса пыр сар ез мун, вес лоі народњіқјаслөн ужалом.

Александровскын поезд прөйдітігөн міна өзтны Желабовлы ез удайтчы: өті предатель нарошно електромашінасаң мінао мунан проводсө вундіс.

Москуаын сарлыг поезд взорвітисны, но вескалі взрыв улө сіјө вагонјасыс, көн вөлі сарлөн пріслугаыс да світаыс, а Александр II-ој ловјөн коміс.

Та бөрті, народоволечјас став выннысө вуждісны Пітірө.

„Исполнительној комітет“ задаңнө сетіс Степан Халтурінлы сарлыг дворечсө дінамітөн взорвтны. Халтурін столар пыфді медасіс ужавны сар дворечө, а ачыс һөжјөнкөн сакар песок пыфді, торјөн-торјөн кыскаліс дінаміт. Халтурінлөн олан іныс вөлі сар столовка улас, Халтурін мөвпаліс өбөдајтігас сарөс взорвітны. Феврал 5 лунө 1880 воө зев чорыд взрыв лоі Чімһеј дворечын. Халтурінлы аслыс удайтчыс пышјыны. Свікамітыс вөлөм абу тырмымөн: мөд етажыс жојсө пазөдіс, а којмөд етажыс жојыс ез кіссы, а сарыс өбөд вылас сормыштіс.

Бара-на ловја коміс Александр II-ој. Но народоволечјас јешщө-на чорыдҗыка бостчісны. Кыјөдісны, мыј сар частөжык ветлө „Малөј садөвөј“ улчати, мөдісны өтік домсаң кодјысны улча увтыс, да көсјісны міна пуктыны, медым, сар-кө мөдас гөңітны тајө местатіыс, позіс взорвітны. Оз-кө мінаөн удайтчы взорвітны сарөс, сы гөгөр-жө вөлі шуөма сувтөдны һол мортөс: Рысаковөс, Гріңевецкіјөс, Т. Міхајловөс да Јемелмановөс асвөчөм бомбајасөн. Бомбајасөн-кө віны оз удайтчы сарөс, Желабов ачыс көсјіс кінжалөн сушкыны сарөс.

Тајө планјас вылын зоң војјасөн пукаліс „Исполнительној комітет“. Ставнас тајөн руководітіс Желабов.

Март I лунын 1881 воө сарлы колө вөлі мунны војенној смотр вылө. Вот тајө і вітчысісны „народоволечјас“. Но кык лун воғжык 1-е мартаөз Желабовөс арестујтісны. Сар һімкодасіс, мыј террорістјаслөн ме-са нырнуөдысјасыс өні сы кын, повны сөгга һі-һөмыс.

Но сарӧс вѣны сещӧм чорыд организацїя да под-
готовка нѣн вӧлі пунктӧма, мыѣ вермисны таѣӧ ужсӧ еш-
тӧднысӧ Желабовтӧг-нѣн.

Желабовӧс арестуѣтӧм бӧрын мӧдїс нырнуӧдны
Софїя Перовскаїа. Март 1-оѣ лунӧ сар ез мун сїѣ тужӧ-
дыс, кытӧн вѣтчысїсны сарӧс мїнаӧн да бомбаїасӧн.
С. Перовскаїа гӧгӧрвоїс сарлыс бӧр локтан тужсӧ да
Јекатерїнскӧѣ канал дорӧ сувтӧдїс бомбометїасӧс, а
ачїс сїгнал сетны сувтїс канал мӧдарас.

Сар мӧдӧдчїс бӧрсӧ локны Јекатерїнскӧѣ канал дортї.
Канал мӧдарсањ чышїанӧн ӧвтыштїс С. Перовскаїа
бомбометїаслы. Первоѣ бомба шыбытїс Рысаков, но сар
комї зон-вїза, сӧмын каретаыс жугалї. Сар петїс каре-
таыс да мунїс вїѣӧдлыны Рысаков вылӧ, кодӧс вевїа-
лїсны-нѣн кутны да кӧртавны.

Александр II-лӧн нѣмкодасїгас ез тӧдлы, кыѣ
сылӧн артмїс: „слава тебе, господї, бара-на јен їзба-
вїтїс“...

Секї бурещ суӧдїс сарӧс Грїневецкӧѣ, кык шаг
саїсањ шыбытїс бомбаӧн аса—сара костӧ. Кыкнан кок-
сӧ бомба орӧдїс Александр II-лыс, Грїневецкїѣс аслас
бомбаыс вїїс шӧщ. Таѣк народовољчїас март 1 лунӧ,
1881 воӧ качнїтїсны Александр II-ӧс.

Рысаков кынѣї нѣкод ез сур, сарӧс вїсїяс. Поли-
цїя воѣынсӧ ез тӧд, мыѣ Желабов нырнуӧдыгыс на
кїын-нѣн.

Желабовлы кор турмаын вїсталисны мыѣ сарӧс вѣны
удаїтчӧма, Желабов сїѣ тӧлкуѣтїс, мыѣ Рысаковӧс судї-
тӧм нѣмтор народлы оз петкӧдлы, а та вӧсна „ачыс
вїстасїс, мыѣ сїѣ сар вїӧм ужын нырнуӧдыгыс. Желаб-
бов мӧвпалїс, медым, суд дырїї чорыд обвїнїтельнӧѣ
реч вїставны, Рысаковӧс дорїыны да став мыжсӧ ас
вылас бостны.

Но Рысаков Желабовлыс плансӧ торкїс: повѣїс да
став нырнуӧдыгїассӧ „їсполнїтельнӧѣ комїтетыс“ вы-
даїтїс правїтелстволы. Желабов ачыс ассӧ выдаїтїс, а
Рысаков ставсӧ мукӧдсӧ выдаїтїс.

Рысаков їндӧм сертї полицїя арестуѣтїс вѣжон
мыстї: С. Перовскаїаӧс, Гелфманӧс, Т. Мїхаїловӧс, Кїбал-
чїчӧс (Сабмін ез сетчы—ачїс ассӧ лыїїс).

Тааік суріны нырнуодыгас „Народнөй вола-
лөн“, суріны правітєлстволы судітны.

Кызік Жєлабов да Перовскаја ез зілны суд вылын
мынтөдны Т. Міхајловөс да Гєлфанөс, ез-жө удайтчы.
Квајгнанысө правітєлство судітис качытны өшө-
дөмнө

Александр II-сө бомбадн вїдны (первој бомба шыбытөм бөрын)

Апрєл 3 луно Жєлабовөс, Перовскајаөс, Кібалчи-
чөс, Рысаковөс, да Т. Міхајловөс өшөдісны.

Сөмын Јєвропаса гачєтјасын мөдісны чорыда
протєстүйтны Гєса Гєлфанөс качытөмыс, кыз ыжыд-
сөкыд нывбабаөс, да прїговөр сылы лоі вежөма—нем-
сө турмаын пукавны.

Народоволєчјаслөн план лоі вөчөма ассыныс—сарөс
вїөма.

Александр II пырды Александр III пукєіс.

„Исполнїтєлнөй комїтет“ гїжїс вьл сарлы пїсмө,
вїтчысїс „Россїјаөс вьлмөдөм“, конствїтуцїја, но правї-
тєлство „вьлмөдчөм“ пырды, јєшщө чорыда бостчїс
бырөдны „народнөй вөлалыс“ комасјассө.

1-є марта бөрын, јєшщө 15 мортөс судітїсны. Пра-
вїтєлстволы јонжык војєннөй террорїстїчєскөј группа-
јассө удайтчїс жө бырөдны: народоволєч Сгєгајєв вөлөм

поліціјасаң провокатор пыџџи ужалө. Стегајев зев унаөс
поліціјалы індіс.

Народыкјаслөн лыд і вын мөдіс сывны 1-е марта
бөрын.

28 исполнџтельнөј комџтетса шленыс, сөмын колі
вөла вылө 8 морт. Медса бур, смелжык нырнуөдыс-
јассө өшліс правџтельство, лібө турмаын сџстџс.

Таџі, народоволечјас ужыс соціалнөј революціја,
соціалнөј бунт ез артмы. „Народнөј вөмалөн“ выныс
бырі, кусны мөдіс ыкөџ ужыс, смелжыкјасыс бырісны
колас шленјасыс повчысны да бөрынтчыны мөдісны
террор ужыс. Правџтельство јешщө чорыда зелөдіс.
Александр III-лөн правџтельство ыкөџ пөдтџс народык-
јасыс уж, помаліс „Народнөј волаөс“.

Бостчлісны-жө „Народоволцы“ бөр чукөртны да
лөсөдны кіссөм организацијасө, но џекор-нын налы ез
удајтчыв.

Александр III-өс вџөм могыс 1887 воө кыпөдчыліс
„бојевөј группа“ мед бөрјаыс Александр Улмановкөд
(Ленінлөн ыжыдыжык вокыс). Вөлі көсјөны сарөс вџны
асвөчөм бомбајасөн-жө вџчкоө мунігөн, но ез удајтчы.
Көкјамыс морт суріны пөмціја кіпөдулө бомбајасөн.

Вџт мортөс правџтельство бара өшөдіс: Улмановөс,
Шевыревөс, Осіпановөс, Гењераловөс да Андрејуш-
кінөс.

Та вылө өтвет колө корсны народо-
воlechјас уж тактыкаыс.

Мыј вөсна џем-
тор ез удајтчы
„Народнөј
волаы“.

Народоволечјас став ужсө пуктџсны
індывџдуалнөј террор подулын, торја вој-
тыр костын тыш нуөдөмөн.

Најө сешщөмтор ез гөгөрвоны, мыј торја војтырөс
бырөдөмөн оз вермы вежыны став обшщественнөј
стројыс.

Ся-жө ез гөгөрвоны, мыј самөдержавіјөкөд, полі-
тџческөј свобөдајас вөсна вермасөм, сөмын сек сетас
бур резултат, кор кыпөдчасны өтувтчөмөн пролетаріат
да крестанство, а інџтелегенціја котыр вынөн џемтор
ез артмы.

Самөдержавіјөкөд вермасанног—террор, оз вермы
њекор лоны главнөј вермасан ногөн, а народоволечјас

кыз ми төдам-нын, тајо лыффысны медса бур вермасан ногон.

Прамөј резултатјас ез вермы лоны та вöсна.

Медым органїзуитны робочөј классөс самофержаві-
јөкөд буржыка вермасөм могыс, ез гаммыны дај ез
көсјыны.

Народовомечјас ас уж органїзацїяын робочөјјас
вылө, робочөј могјас вылө вїзөдісны сіз-таз, робочөјјас-
лыс револуцїя вын ез гөгөрвоны. Массөвөј органа-
цїя вөчөм пыфди, лөгөдісны ічөвїк, гуга массаыс тор-
јалөм, бојевөј группајас.

Народовомец А. І. Улланов
(Ленинлөи выжыдык вокыс).

Отсалөм могыс, шыа-
лысны народовомцы мї-
бералнөј буржуацїя дїнө,
то наыс деңгаон отсөг
кындї некущөм мукөд сі-
кас отсөг ез поф вїтчысны.

Народовомечјас ез
кущөм-кө классјас поду-
ын сулавны, а көсјысны
итувтны став народсө са-
мофержавіјөкөд вермасны.
Тајо ферт бара ыжыд өш-
лбка народовомечјаслөн,
мыј ез гөгөрвоны револу-
цїялыс классөвөј подувсө.

Тазік „Народнөј во-
ва“ торјаліс крестанство-
лыс, робочөј массаыс, мї-
бералнөј буржуацїяыс
самофержавіјөкөд вер-
масны петіс массатөг.
Отнас мелкобуржуаз-

нөј інтелегенцїя кыпөдчыліс. Та вöсна-нын мед-
сөн нектор ез удайтчы народовомечјаслы.

Народникјас-
лөн өшыбкајас.

І. Ез гөгөрвоны кущөм туйөд мөдас
кыптыны Россїја.

Најө мөвпалісны кущөм-кө аслыснога
туй јылыс, мыј Россїјаын оз ло капїталїзмыс, мыј бокі
кыщовтөмөн сіјө общїна пыр, вужас соцїалїзмө.

2. Народыкјас-кө ез адыны капитализм, ез гөгөр-
воны капитализм стадиялыг значеңнөсө. Најө капита-
лизмыг адысны сөмын өтк бок, а ез гөгөрвоны, мыј
капитализм чужтас, быдтас революционнөј промета-
риатөс.

3. Кожмөд өшыбка народыкјаслөн сјјө, мыј најө ез
донјавны государстволыг колан лунсө, ромсө.

Государство вылө народыкјас вижөдисны, кызк
вөлі төлкүгтөны анархистјас—власттөм государство лө-
сөдөны.

Народыкјас быд сама государство лыдысны
ыжыд лок торјөн.

Најө ез гөгөрвоны сещөм тор, мыј робочөјлы да
крестьянлы аснысө мездөм могыг, колө лөсөдны ас-
лыныг государство—пролетариатлыг диктатура.

4. Народыкјас ез кужны донјавны робочөј клас-
сылыг революционнөј ужын значеңнөсө. Најө революцион-
нөј движеңнөын нуөдөмын, пыды пуктисны сөмын
крестьянствоөс а пролетариатөс лыдысны, мыј тајө абу
нырнуөдыг класс, а сөмын зоманк отсөгтор революцион-
нөј ужын.

Мыј поыс велөдчыны, бостны марксист-
јасыс ревлюди-јасыс революционнөј народыкјас ужыс,
оннөј народык-на-уж самыс?
жас ужын.

1. Народыкјас ас уж организацијаын
петкөдлісны вожө кезлө, кушөм ыжыд значеңнөыс рево-
люционнөј партијнөј организацијаыслөн став революција
ужас.

Мыј революција ужын нырнуөдны колө чорыд пар-
тијнөј дисциплинаа партија. Мыј организација боксаң, чо-
рыд да крепыд партија вермас сек сөмын лоны, кор пар-
тијаын революција ужөн вескөдлөны, революционнөј уж
нуөдөны профессионалнөј революционерјас, кадјас асны-
сө жамиттөг, став вын-ебөссө пуктөны революција уж вөсна.

Народыкјас медвоzza јөз Россияын лөсөдисны тащөм
чорыд, крепыд, ыжыд дисциплинаа партијасө да петкөд-
лісны вожө кезлө, кыз колө пуктыны гуса (нелегалнөј)
организацијаыслыг ужсө, правительствокөд, полициякөд
вермасан ногсө.

2. Наро́дникъяс саѣмōдісны да вѣрѣдісны разнo-чіннōй інтєлєгнєцїяѣс рєволюціоннōй тыш вылō.

Најō-жō ас ужаныс мōдісны разōдны масса піѣ помї-чка вōсна вермасан да самѣержавїјѣ бырōдан мѣвпїяс.

Группа освобожденїя труда организаторъяс: Плєханов, Засулїч, Акселроф Ігнатов, Сєїч. (Маркєїзм туї вылō вужыѣ наро́дникъяс).

3. Наро́дникъяс пыцкын вōліны прамōї профєссїоналнōй рєволюціонєръяс, кодъяс сōлѣмсаѣ, нѣтык аснысѣ жалїттѣѣг, став вын-єбѣсѣн пєтїсны кѣс вылō самѣержавїјѣкѣд паныд.

В. І. Ленїн лыѣѣїс їстїннōй рєволюціонєръясѣн: А. І. Жєлабовѣс, Кїбалчїчѣс, Мышкїнѣс, Ст. Халтурїнѣс.

4. Наро́дникъяс ас прїмернаныс воѣд вылō маркєїстъяслы пєткѣдлісны, кыѣї нуѣдны рєволюціоннōй тыш, вермасны помїцїякѣд.

5. Наро́дникъяс мєдвоїдѣр бѣстчылісны нуѣдны рєволюціоннōй уж арміяын.

6. Революціоннөй народникјас мед војдөр организаціјас, кружокјас лөгөдлісны робочөјјас пөвстын, ҫерт тајө робочөй кружокјасыс вөліны народник программа подула, народник самаөг (та јылыг воғө, торја темамын лоө буржыка сорни пунктөма).

Сіңкө революціоннөй народникјас ужын, чорыд Һелучкјас да өшыбкәјаскөд радын, емөг щөщ гырыо революціоннөй заслугәјас, кодјас сертї В. І. Ленин најө бура донјалис.

Либерал—
народникјас.

Народникјасөс колө кужны торјөдны революціоннөй уж сертї, уж тактика сертї кык пелө. 1870-80 војасө революціја ужын Һырнуөдісны „революціоннөй народникјас“, Геројскөй кос вылө петалисны најө самөдержавіјөлы паныд. Революціоннөй інтелегенціјалы удајтчїс кыскыны ас уждө Һекымын робочөјөс.

1880 војас гөгөр ужыс помагїс әікөз, революціоннөй народничество бырі.

1890 војас заводітчїгөн вым пөв кыпөдчїс народничество—Либерал-народничество.

Либерал-народникјас кежісны революціја туј вылыс, пөрісны мїрнөй народникјасө. 1890 вога народникјаслөһ Һырнуөдысјасыс: В. П. Воронцов, Н. Ф. ҫаңиелсон, да Міхајловскөй төлкујтїсны, мыј капитализм Россїјаын оз ло, робочөй класс оз-жө ло, а сы вөсна Һемтор робочөјјас јылыс төждысны, колө крестяна пөвстын уж нуөдны.

Чорыд революціоннөй уж пыддї, Либерал-народникјас мөдісны „посни фела“ јылыс агітірујтны. Онї ез-Һін кыпөдны вермасны капитализмлы паныд, а сің-жө ез-Һін чуксавны крестянаөс бунтјас вылө,—медгасө либерал-народникјас мөвпалїсны артемјас лөгөдны, крестянскөй банкјас организујтны, донтөм кредит лөгөдны крестянинлы государство отсөг пыр; мөвпалїсны, быттөкө позас та ногөн віңны крестянинөс капитализм рөзөрітөмыс.

Кор капитализм Россїјаын зев чорыда-Һін 1890 војасө тыдовтчїс, быдмїс робочөй класс да классвөвөй кос вылө доза чорыда-Һін бостчїс,—либерал-народникјас пык-еїсны капитализмыс, робочөй класслыс вынсө ез адчыны.

Налён теорія, революціоннөй теорія пыџы, реакціоннөй теоріяо пöрис.

Иътелегенція öни „посні делао“ бостчис, революція туј вылыг кежіс зікөз: капитализмлы-нын ез паныд мун, а капитализмө пріспособлајтчис. Немтор абу дівө, мыј иътелегенція революція туј вылыг бокө кежіс: 1890-өд војасө капитализм Россіјаын чорыда быдміс—паскаліс, иътелегенціјалы сетіс „шоныд местајас“, жалөваньö, служба.

Та серті-кө, иътелегенціјалы немтор вöлі воқө революціјаыс, сіјө мірітчис „выл пöрадоқјаснас“, вужіс буржуачія дор. „1890-өд војасө, революціоннөй народыкјас пыџы колі сөмын трепјө чукөр“ тазік Ленин донјаліс ліберал—народыкјаслыг ужсө.

1890 вога народычестволөн-нын некушөм вын ез вöв, сіјө нақөнык шупаліс, космоіс сесса зікөз бырі, кыз некодлы ковтөм тор.

Народычество пыџы, Россіјаса революціоннөй двіжеңыöө пыріс Марксизм, такөд-жө щöщ котыртчавны мөдісны Россія буржуачіялөн партіяјас.

20-өд нем заводітчөмсаң Россіјаын **Ессерјас.** бара мөдісны кыпавны крестанскөј бунтјас. Ліберал-народыкјас, кыз-нын воқжык вöлі віста-лөма, революція туј вылыг кежісны, тајө кергтанскөј двіжеңыöыс коліны бокө.

Народычесткөј мелкобуржуазнөй социализм бара тыдовтчісі 20-өд нем заводітчигөн-на, чужтіс бар жө мелкобуржуазнөй партія—„Партія социал—революціонеров,“ лібө мөдногөн ешщö шугіс—партия „ессеров“.

1890 војасын на Россіјаын да заграңцаын вöлі 6 кымын народычесткөј кружок да группајас. Тајө группајаслөн вöлі зев уна сікаса політическөј программајасныс, но программа подулас ставыслөн медгасө вöлі важ народыкјас-моз-жө пунктөма, революціјаын нырнуöдыс класс пыџы—крестанаөс.

20-өд нем заводітчигөн тајө группајасыс öтувтчісны, лөсөдісны öтувја программа.

Вот тазік артміс „ессерјаслөн“ партія.

Программа подулө ессерјас бостісны важ народыкјаслыг программасө, оппортуныст Гернштейн теоріяыс-

содтыштисны мыј сурö, moda пыддiыс некымын кыв Марксизмыс бостисны да сiјөн вевтiсны—вот i артмис уна дöмасөн дöмлöм программа ессерјаслөн.

Обществосö классјас вылö торјöдан сам ессерјаслөн некущöм-жö ез вöв. Најö революција нырнуöдыс класс пыддi урчитисны (трудöвöј народ) „ужалыс јöзöс“, татчö öтиклаö сесга сöвтисны: пролетариатöс, мелкöј буржуацiјаöс, интелгенцијаöс, сiктса кулакöс.

Вот кущöм ессерјаслөн сiја „трудöвöј народыс“, революција нуöдан вынныс вöли.

Ессерјас мöвпалисны, мыј социализм артмас пролетариат дiктатуратöг, некущöм гырыс техническöј производственнöј (фабрик-заводјас) база оз ковмы.

Медга ыжыд социализмö пыран ногјас пыддi, ессерјас программын вöли урчитöма „социализација земли“—му-вицјас вылö частнöј собственност бырöдны да став вицмусö сетны крестанскöј общинајаслы, а сенi сеса јуклыны крестана костын ужалан да потребителскöј нормасертi. Тајö „социализација земли“ планын тыдовтчö ессерјаслөн мелко—буржуазнöј мöвпјасныс.

Муөн рöвњајтчöм да јуклысöм лöм мелкöј собственностöс ыждöдöм, тајö социализм принципјаслы паныд сывтö.

Ессерјас ез кöсјыны гөгöрвоны ташöм тор, мыј таногнас, социализм пыддi, капитализм мöдас јонмöдчыны, му-виц јуклысöмөн мујасыс вужöны оз „трудöвöј народ“ кiö, а кулак овмöсö.

Ессерјас крестанствоöс ставсö öти вежöртасөн вежöртасалисны, мыј тајö—зсннас утыртöм класс, најö ез кöсјыны некыц гөгöрвоны сещöм тор, мыј крестанствоыс ачыс, аспыщкас-на торјалö кулак, среднак, беднак, батрак вылö. Крестанство пыщкас-жö капитализм кадö лöоны—нартитöмјас да нартитысјас, мыј öти мераөн муртавны став крестанаöс оз поч.

Уж нуöданног ессерјаслөн вöли сещöм, мыј вицöднысö бытвöкö ессерјас либерал-народникјасыс возмöстчисны неуна (индивидуалнöј уж пыддi), марксистјаслыс бостисны массöвöј агитација нуöдöм, а медга ыжыд вермасан ног пыддi бостисны народникјасыс террор система.

Мөдисны ессерјас правітельствоѳ наганјасѳн да бом-
бајасѳн повзѳдлыны.

1902-5 војасѳ террор пыр віны ессерјаслы удајтчіс
міністр Плевѳѳс да сарлыс фадсѳ—Сергеј Романовѳс.
Но тајѳ немтор-на оз вістав, мыј тајѳ прамѳј, проле-
таріат да гѳм крѳстана дор сулалыс, да соціалізм вѳсна
вермасыс партіја.

1904 воын-на ессерјас ѳтвѳтчісны „Сојуз освобождѳ-
нїя“ буржуазїја партїякѳд.

1905 вога револуціја бѳрын бојевѳј мѳвпјас ессер-
јаслѳн бырі, террор нуѳдан оргаңизаціјассылісны;
пырісны ессерјас „2-ѳд государственнѳј думаѳ“ да ердыа
оргаңизаціја лѳгѳдисны сетчѳ—„партїја трудовіков.“ Та-
бѳрын зев чорыда матысмісны „кадет“ (буржуазїја)
партїялань.

Г. В. Плеханов ессерјаслыс тајї ужсѳ донјаліс:
„Ессерјаслѳн револуціяныс зев ылын соціалізмыс,
а сізі-жѳ і соціалізмныс налѳн зев ылын револуціяыс.“

Февралса револуціја дырї (1917в.) ессерјас ѳтвѳтчісны
буржуазнѳј Временнѳј правітельствокѳд, да пѳдтыны
бостчісны пролетаріатлыс да крѳстаналыс револуціон-
нѳј кыпѳдчѳм.

Октябрса револуціја бѳрын, ессерјас сувтісны паныд
большевікјаслы да сѳветскѳј властлы, сувтісны веккыда
контрреволуціја туј ылѳ. Ас террор сістемананыс ессер-
јас бостчілісны мїжаньным вождјаснымѳс бырѳдны:
віісны Уріцкѳјѳс, Володарскѳјѳс, 1918 воын лыјлісны.
Леңінлы.

Кор тајѳ тујыс ез удајтчы, ессерјас јежыд геңерал-
јаскѳд ѳтвѳтчѳмѳн кыпѳдлісны вооружоннѳј восстаньѳјас
Мѳскуаын, Јарославын, Муромаын, Рыбінскын, сіз-жѳ
Мурманскѳ да Архангелскѳ Англіялыс војска вайѳдисны,
сѳвет власт бырѳдѳм могыс.

Гражданскѳј војна чѳж ессерјас, Чајковскѳј, Чернов,
Пешехонов да Савінков-коф демјаскѳд—отсасісны
контрреволуціялы сѳвет власт бырѳдѳм могыс. Онї
ессерјаслѳн коласјасыс пукалѳны заграңцаын да
быднога клеветасѳ сѳвтѳны Сѳвет власт ылѳ.

Револуціоннѳј масса, гѳм крѳстана да робочѳјјас ез
мунны ессерјас бѳрса, а—большевік партїја туј індѳдті.

Таҥик ессерјас уна зев сорҥитисны революцја јылыс да социализм јылыс, мелкобуржуазној партијасыс пөрины кулаклыс нырвиз нуөдан партијаө, а мед бөрын медса контрреволюционној партијаөз пөрины, сувтисны паныд вооружонној сїлаөн прометариат моҥјаслы да Совет власты паныд.

Вот тащөм нога ессерјаслөн „революцја“ тујныс.

Вот кызї мед бөрын народҥикјаслөн „революционној планјасыс“ вайөдис мелкобуржуазној социализмыс, контрреволюцја ужө.

ЈУАГАНЈАС

1. Кущөм классјас моҥјас серви вөли вөчөма „крестьянској реформа“
Кущөм классјас кущөм полза бостисны тајө реформасыс?
2. Мыјла промышленној капитализм ез вермы пырыс-пыр бостчим реформа бөрын?
3. Кыҥик характеризујтны крестьянској реформа бөроа экономика Россияс?
4. Кущөм вөли торја классјаслөн олөмныс Россияын реформа бөрын.
Кыҥик торја классјас кутчыөисны революцја ужө?
5. Мыјла мелкөј буржуазја реформа бөрын петис революцја туҥ
вылө?
6. Кыҥик народҥикјас төлкуптисны община јылыс, кущөм налөн
гөҥдөвотөм торјас да ошыбкајас артымысны община серви?
7. Кущөм надеја пуктисны народҥикјас реформаөн пөрјалөм крестьян
вылө?
8. Кущөм классјас, народҥикјас серви, революцјаын нырнуөдыө
классјас пыдди вөлины, кущөм ошыбка та өрви вөчисны народҥикјас?
9. Кущөм значеңнө, кущөм надеја пуктисны народҥикјас интеллек-
цја вылө?
10. Мыјла воззажык кадас народҥикјас паныд мунисны политическөј
моҥјас вөсна вермасөмлы, а бөрынсө политическөј моҥјас вөсна вермасөмө
бостчисны?
11. Кодного социализм планјасыс вөлины Герценлөн да Черны-
шевскөјлөн?
12. Мыјла мөвпјас өрви торјалисны народҥикјас: лавристјас вылө
да бакунистјас вылө. Мыјын налөн медса торјалөмыс?
13. Народҥикјаслөн организацијас, кружокјас артөм да кружокја-
сын ужалөм?
14. Кыҥи народҥикјас виөдисны промышленној капитализм вылө да
робочөј класс вын вылө?
15. Мыјла народҥикјас мөдисны кыскмыны кружокјасө щөщ робочөј-
јасөс, кор најө робочөјјаслыө вын ез пыдди пуктыны?

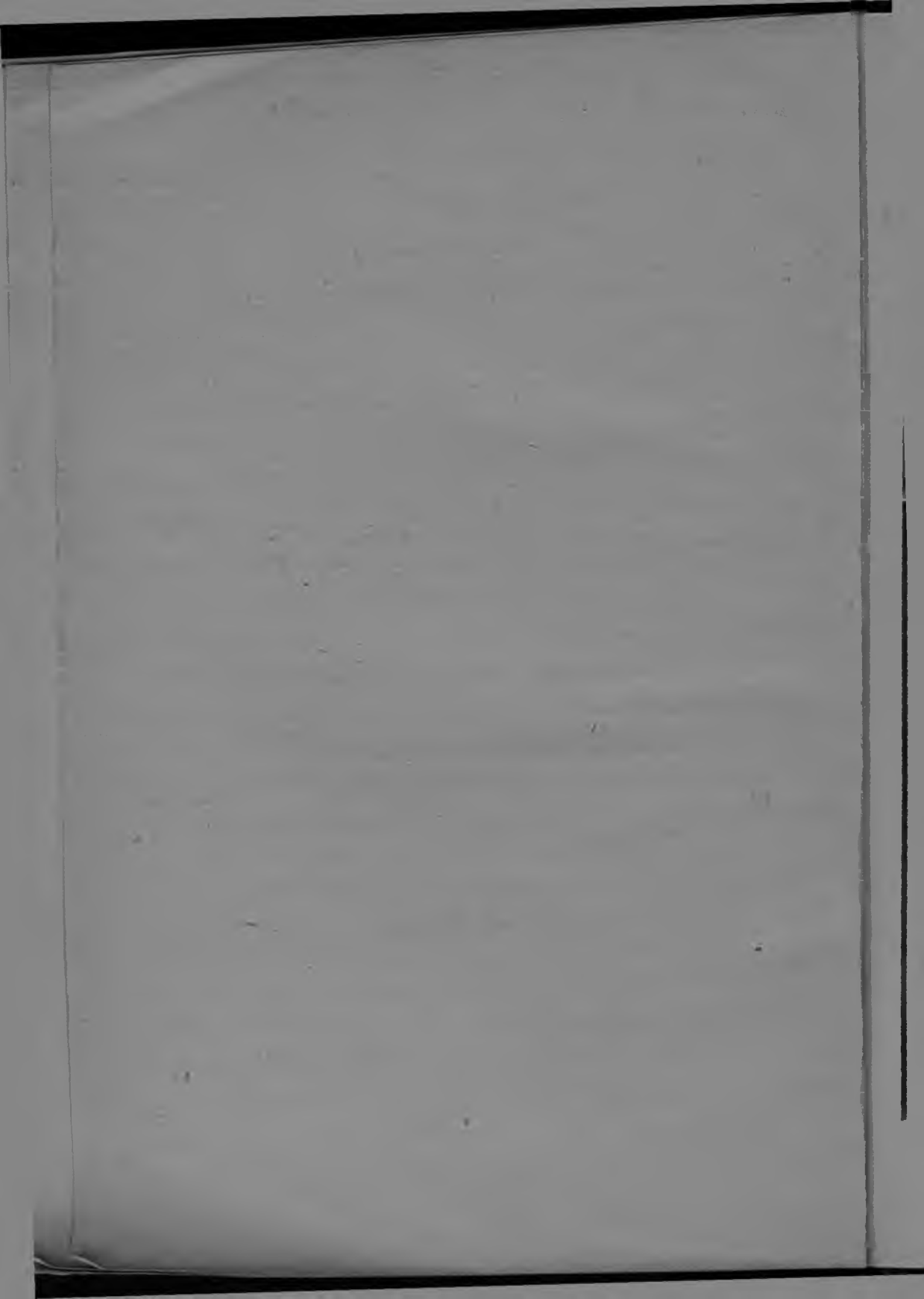
16. Кызык мунис лөөдчөм народникжаслөн пропоганда ужо?
17. Мыла мирној пропоганда „деревенщик-народникжаслөн“ ез удатчы, полза некущомос ез сет?
18. Мыла мирној пропогандаяо народникжас вужисны террор ситө-мао. Кущом надеја пунктисны террор выло?
19. Кущом-кө вөлі-ө ез жітөд „Народној волаалөн“ массакөд, кор заводитчис террор уж?
20. Кызык артмисны „Чорној передел“ да „Народној вола“ органи-зацияс. Мыжөн налөн ужныс торјалис?
21. Коді лоі прав Плеханов али Желабов—террористжаслөн нырну-өдыгыс, террор жылыс споружитгөн?
22. Торјөн сорнитө Народној вола Исполнительној комитет уж жылыс, кызык мунис сар бөрса кыжеом да сарос казнитөм.
23. Кызык правительство вермасис террористжаскөд?
24. Кущом медеа ыжыд помкајас вөліны, мыј Народоволюцылөн орга-низацияс қикөз киссис, а интелегенция революция туј вылыс қикөз вешјис?
25. Мыла террорөн вермасанногсө оз поз лыддыны прамөј рево-люционној вермасанногөн?
26. Сонјалөј революционној народникжаслыс став ошыбкасө да вас-лугајассө?
27. Кызык революционној народничество пөри либерал-народниче-ство. Мыжөн торјалисны либерал-народникжас революционној народник-жасыс?
28. Кызык народникжас теория подулын артмис „ессерјаслөн пар-тия?
29. Коднога вөлі „революция“ планныс, ужногыс ессерјаслөн?
30. Кызык ессерјас пөрины контрреволюционној партијаө?
31. Поэ-оз народникжаслыс мөвијассө, „революция“ планјассө налыс шуны „крестьянскөј утопическөј социализмөн“?
32. Бостө народничество заводитчөмсан. (1860 в.) да вјөдлө буржы-ка сылыс возө мунап тусјө өнја кадөз. Лөөдө жітөд революционној на-родникжас, либерал народникжас да ессерјас костын, короө тајөјас костыс налыс өвик сурөсті кыкыоан тујсө, торјөдө народническөј теори-јалыс кулацкөј, контрреволюционној сушщностө.

5100

Ј У Р И Н Д А Л Ы Г

Листбок

I. Англијаын промышленнѳ капитализм кыптѳм	3—24
II. Ыжмд революција Францијаын 18-ѳд немьн. Францијаын олѳм-вылѳм революција възвыоан законодательнѳј собранныѳѳз.	25—50
Законодательнѳј собранныѳсањ директорјаѳз	51—78
III. Революционнѳј ѳвижењѳ Англијаын 19-ѳд нем възза жыијын (Чартизм)	79—100
IV. Революцијалѳн туј Францијаын 1848 војасѳз	101—117
V. 1848 воѳа революција Францијаын.	118—135
VI. 1848 воѳа революција Германѳјаын.	136—163
VII. Росѳијаын промышленнѳј капитализм кыптѳм	164—170
Буржуазијалѳн революција	170—177
Крепостнѳј права бырѳдѳм да промышленнѳј капитализм быдмѳм	177—191
VIII. I Интернационал	192—204
IX. 1871 воѳа Парижса Коммуна	205—229
X. Народничество.	230—272

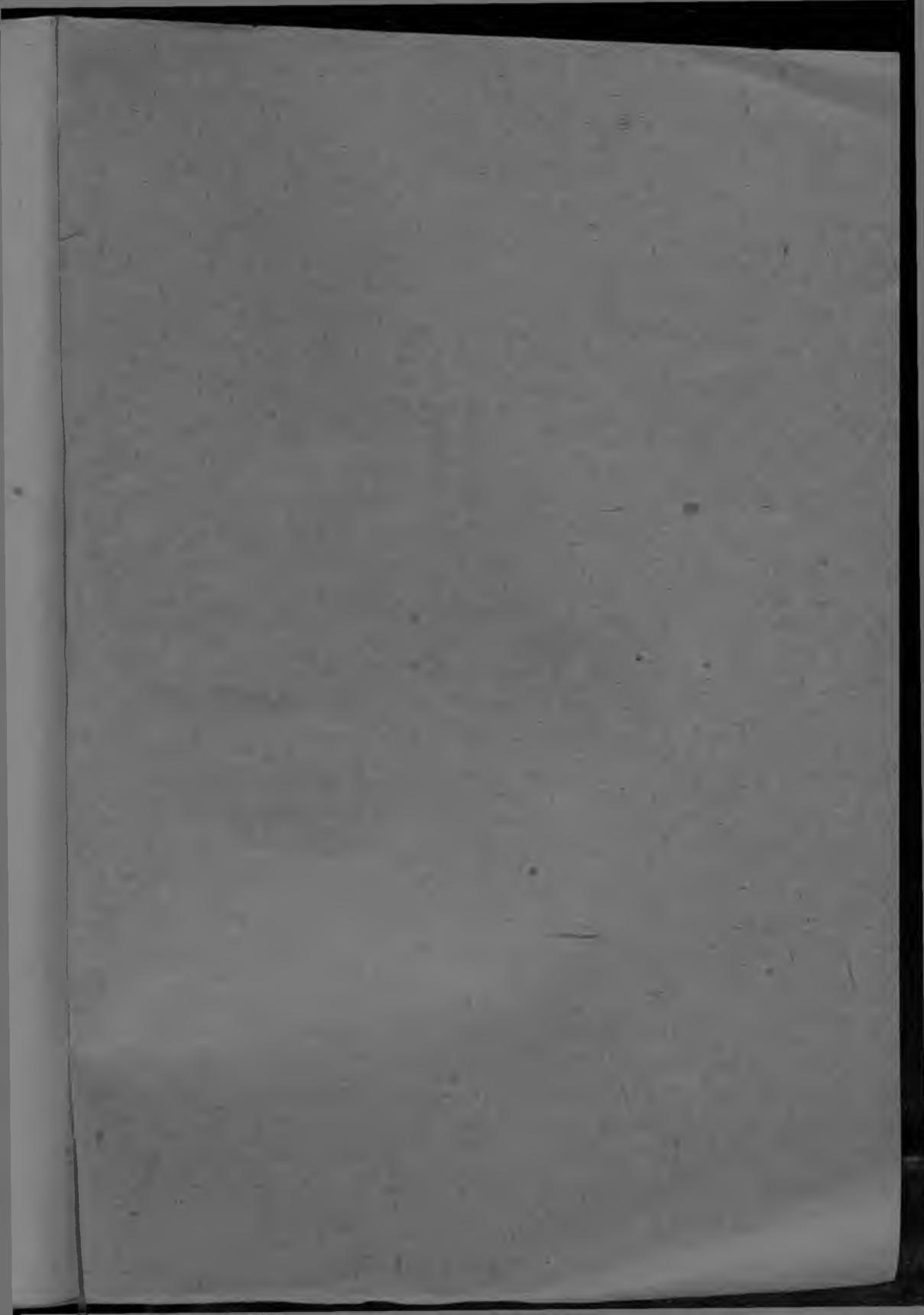
**МЕҢГА ГЫРЫҒ, ҒИҢУЛӨ ШЫҒЫТЧАН
ҢЕЛУЧКИТОРҒАС, КОҢЈАСӨС КӨЛӨ ВЕЛӨҢЧЫҒЛЫ
ВЕҢКӨҢНИ**

Лытбөк	Визын	Ғижөма	Збылысөб көлө таҕ лыҕыны
7	13-өд вывсаң	нөбасыөлыс,	нөбөысыам
18	1-өд увсаң	ез сорны	ез сор
19	22-23-өд вывсаң	мөре вылын карабыдлөв	мөре вылын караб лыдөн сјө
32	17-18-өд вывсаң	ростовщикјас дворанство ым нөбны ыжыд деңга термасисны чуктөбны	ростовщикјас дворанство ым ыжыд деңгаөн термыөсны чу- көртны
34	36-37-өд вывсаң	ыжыд пошына јешшө	ыжыд пошынаөн јешшө
35	1-өд увсаң	весіг-тө	весіг-нө
36	6-өд вывсаң	өні весіг-тө	өні весіг-кө
42	18-өд увсаң	сулалыс јөзөс, медем	сулалыс јөзөс. Медем
45	9-өд вывсаң	революциякыптөмыс	революция кыптөмыс
48	11-өд увсаң	мелкөј буржуазиялы	мелкөј буржуазия
49	13-өд вывсаң	кыскаліс мелкөј буржуа- зия	кысмыөс мелкөј буржуазия
49	13-өд увсаң	промышленсет	промышленност,
51	13-өд увсаң	Монархия, Законодатель- нөј	монархия. Законодательнөј
51	8-өд увоаң	да 4 ремесленниксаң.	да 4—ремесленниксаң,
53	23-өд увсаң	революция поэтыс лебзы	революция революция поэтыс
53	11-өд увсаң	јара мөдіс пырны	јара мөдісны пырны
54	2-3-өд увсаң	революция кыпөбны За- конодательнөј собранияса	революция кыпөбны. Законо- дательнөј собранияса
56	21-өд вывсаң	мантаңјарыјакөбныцөби	мантаңјары—јакөбныцөби
56	22-өд вывсаң	1 көймөр—„Болото“	1 көймөмыс—„Болото“.
56	23-24-өд вывсаң	гырыс буржуазиясаң. За- кон перјисны	гырыс буржуазиясаң, закон перјисны
57	11-12-өд вывсаң	Јакөбинскөј клубјас пыр Парижскөј секцияјас бара Парижскөј коммуна кы- пөблны	Јакөбинскөј клуб пыр Парижскөј секцияјасөс да Парижскөј ком- муна бара кыпөблны.

Лытбок	Вігын	Гіжыма	Збыжысё колё таэ лыффыны
57	22-6d вывсан	Жірондистјас нбшта-на бостчылісны	Жіронда нбшта-на бостчыліс
58	22-6d вывсан	Тащом шыкём іныс	Тащом шыгём іныс
58	7-6d вывсан	Коивентпыр	Конвент пыр
58	17-6d вывоан	Зептё імміс	Зептё іммас
58	30-6d пысан	спекулантјас-төргөвеч-јас	спекулантјас-төргөвечјаслыс
59	2 6d увсан	арміјаб. Зев сёлмсаньыс	арміјаб, зев сёлмсаньыс
61	6-6d вывсан	вбчіс	вбчісны
61	12-6d вывсан	буржуазіјалы	буржуачіјалы
61	19-6d вывсан	уарестујтны	арестујтны
61	23-6d вывсан	мед бөрја	медбөрја
62	41-6d вывсан	а60 департаментыс	а 60 департаментыс
63	2-1-6d увсан	тајё констітуціја	тајё констітуціјасё
64	7-6d вывсан	даіъменикјас	да іъменикјас
70	11-6d увсан	арестујтны Робеспјер	арестујтны. Робеспјер
71	12-6d увсан	Паріжса секціјас	Паріжса секціјасёс
72	6-6d увсан	індустріја, кбрттујас.	індустріја, кбрттујас*.
73	14-6d увсан	Граф Бабеф	Граф Бабеф
76	2-6d увсан	добместјас	доблестјас
78	2-6d увсан	револуціја ас	револуціјаас
83	11-6d увсан	(Концентраціја капітала)	(концентраціја капітала). Гы-
85	2-6d увсан	гырыс 1815 восан	рыс 1215 восан
89	3-6d вывсан	робочёлыс олёмсё Ро-	робочёлыс олёмсё. Робочёј
93	22-23-6d вывсан	бочёј „Націоналној ассоціаціја робочёј“	бочіх“ „Націоналној ассоціаціја ра-
95	16-17-6d вывсан	олям бурмёдан план лоб	олям бурмёдан план індас
95	2-6d увсан	востгательнёј	воспітательнёј
97	17-18-6d вывсан	сещём мбвпјас, мед рево-	сещём мбвпјас ез-на вбвны,
97	18-19-6d вывсан	луціја пыр ыжыдалыс классјасыс— капіталізмыс.	мед револуціја пыр ыжыдалыс классјасыс, капіта- лізмыс.

Лыст-бокын	Візын	Гіжбма	Збылыс колё лыффыны тазі:
97	5-6 увсан	бырөдны	бырөдны
99	10-өд вывсан	барышжасыс	ас барышжасыс
101	16-өд увсан	пөртис сіјө, 1794 воын	пөртис сіјө 1794 воын
102	18-өд увсан	Напаллон	Наполеон
103	23-өд увсан	ез удайтчы вежны	ез удайтчы венны
103	11 өд увсан	лоісны монополијасөн,	лоісны монополистјасөн,
105	8-өд вывсан	Револуціја кадө,	Реставраціја кадө,
105	13-өд вывсан	лыффыс, медым	лыффыс. Медым
123	16-өд увсан	пуксөдісны Албертөс	пуксөдісны Албертөс
134	6-өд вывсан	өжын	бөжын
138	6-өд увсан	могыс петіс германскөј государствојасми власт вылө	лөгыс петіс германскөј госу- дарственнөј власт вылө
139	7-өд вывсан	власт бердас	власт бердыс
139	6-өд увсан	медым візны конкурен- ціясы	медым візны аснысө конку- ренціясы
140	16-өд увсан	сырјобн-жө	сы сырјобн-жө
142	20-өд увсан	Та вөсна дај мырсырсі- ны лун лунөн	Та вөсна лоі мыреыны лун- лунөн
144	9-өд вывсан	јітчіс, мөвпавны	јітчіс. Мөвпавны
144	5-өд увсан	ез вермы	оз вермы
144	1-өд увсан	робочөј сілабн	ремесленнык сілабн
145	14-өд вывсан	оз көсјы	ез көсјы.
146	11-өд увсан	теоріјајаслөн	теоріјаыслөн
147	15-өд вывсан	Став јөз історіјаын	„Став јөз історіјаын
148	5-өд вывсан	партіјајасө	партіјаө
148	13-өд увсан	діктатура	діктатура“
148	9-өд увсан	Коммунистјас	„Коммунистјас
149	18-өд вывсан	ыжыдалыс классјаслыс	ыжыдалыс классјаслыс“
149	24-өд вывсан	Коммунистјас отсалөны	„Коммунистјас отсалөны
149	31-өд вывсан	немтор зік жалітны	немтор зік жалітны“

Лыст-бокын	Візын	Гіжыма	Збылыс колё лысфыны таці:
151	6-öd увсаы	вёлі вештёма	вёлі вевтёма
156	14-öd вывсаы	медвоцза робочёй орга- нізаціја	медвоцза паскыджык робочёй арганізаціја
161	17-öd увсаы	робочёйлён востань-ё мелкёй буржуазіјалы ковтём тор	робочёйлён востаньё—мелкёй буржуазіјалы ковтёмтор
179	16-öd вывсаы	медён ужалысјасёс	медён ужалысјаслыс
179	3-öd увсаы	воын-ні	воын-нын
181	7-öd вывсаы	50 кымын	500 кымын
181	18-öd вывсаы	вёла вылё колё	вёла вылё-кё
203	7-öd вывсаы	Јевропаса государство- јасын	Јевропаса государствојасын
210	10-öd вывсаы	промышленинёй крізіс	промышленинёй крізіс
211	11-öd вывсаы	ролочёјёс	робочёјёс
212	1-öd увсаы	міністр-Трошја	міністр Трошју
219	6-öd вывсаы	а пунктёс поліс прамеј- жык власт бостны	а пунктёс да поліс прамејжыка власт бостны
223	10-öd вывсаы	Ћјер да кыщё	Ћјер ёі кыщё
225	14-öd вывсаы	1817 воын	1871 воын
231	14-öd вывсаы	1780 војассаы	1880 војассаы
240	11-öd вывсаы	тајё реформаыс	тајё реформаыс
243	21-öd вывсаы	пырнадејасё пунктёсны крестанавын вылё	пыр надејасё пунктёсны кре- стана сын вылё
243	23-öd вывсаы	крестана могјасвёсна	крестана могјас вёсна
244	22-öd вывоаы	аснаукаён	аснаукён
251	6-öd вывсаы	да разёдјсын	разёдёсны
252	21-öd вывсаы	пропогандаыслукасёс	пропогандаыс лукасёс
257	7-öd вывсаы	ужас	ужыс
258	1-öd увсаы	зоннасон пырісны	зоннасон террор ужё пырісны.
259	11-öd вывсаы	„Народнајавола“	„Народнаја вола“
265	7-öd увсаы	кодјас	кодјас
268	1-öd увсаы	Сернштејн	Бернштејн
	18-öd вывсаы	зев вылын	зев ылын

17617

донус 3 ш. 10 ур.

Копия-3

31-1782